
A MOLDVAI MAGYARSÁG
KUTATÁSA A 21. SZÁZADBAN

A MOLDVAI MAGYARSÁG
KUTATÁSA
A 21. SZÁZADBAN

Tanulmányok Domokos Pál Péter tiszteletére

SZERKESZTETTE
IANCU LAURA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET
(ELKH) 2021

A kiadvány megjelenését az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatta.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Kiadja:
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
<https://abtk.hu>

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Néprajztudományi
Intézet**

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet (ELKH), 2021

© Fodor Katalin, Halász Péter, Iancu Laura, Jávor-Szelid Veronika,
Kővári Réka, Makkai Béla, Medgyesy S. Norbert,
Mirk Szidónia-Kata, Pávai István, Péntek János, Pozsony Ferenc,
Seres Attila, Tánczos Vilmos, Vargha Fruzsina Sára, 2021

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió-
és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Köszönet Domokos Pál Péter örököseinek,
Albertné Révay Ritának

ISBN 978-615-6014-35-1

A kiadásért felel: a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója
Borító: Szabó-Zsombók Magdolna
Tördelés és nyomdai munkálatok: Croatica Nonprofit Kft.

TARTALOM

IANCU LAURA / Előszó	7
HALÁSZ PÉTER / Édes hazánknak akartunk szolgálni. Domokos Pál Péter és Kájoni János	11
SERES ATTILA / Egy bukovinai székely „misszionárius” a moldvai csángók között. Péter Gergely kántortanító portréja a levéltári források és a családi emlékezet tükrében	18
TÁNCZOS VILMOS / Kájoni-örökség és 20. századi moldvai történelem. Andor János (1914–2002) bogdánfalvi búcsúvezető példája ..	50
KŐVÁRI RÉKA / Népénekek Domokos Pál Péter csángó népzenei gyűjtéseiben	83
MEDGYESY S. NORBERT / A lészpedi népi betlehemes játék – Jáki Sándor Teodóz gyűjtése (szöveg- és dallamkiadás, elemzés)	96
IANCU LAURA / Domokos Pál Péter Boldog Oláh Jeremiással kapcsolatos kutatásai	123
MAKKAI BÉLA / A nemzetpolitika „kelletlen” alanyai, a csángók (1867–1918)	134
PÉNTEK JÁNOS / Az identitás összekapcsolódó és szétbomló kötelékei	155
PÁVAI ISTVÁN / Anyanyelv, hitélet, szokás, népzene Szászkúton	169
VARGHA FRUZZSINA SÁRA / Tánczos Vilmos moldvai gyűjtésének nyelvészeti feldolgozása	190
JÁVOR-SZELID VERONIKA / Szerelem és szentség. A magyar népköltészet és népművészet kognitív nyelvészeti megközelítésben	203

TARTALOM

MIRK SZIDÓNIA-KATA / Kis csíki határőrök. Adalékok a csíkszeredai római katolikus gimnázium néprajzi szakköreinek történetéhez	235
FODOR KATALIN / Egyetemistákkal Moldvában	243
POZSONY FERENC / A csángó tárgyi kultúra kutatása és múzeumi reprezentációja	254
KÉPMELLÉKLET	265

ELŐSZÓ

A Néprajztudományi Intézet 2021. szeptember 22-én emlékkonferenciát rendezett Domokos Pál Péter tiszteletére, a Széchenyi-díjas tudós születésének 120. évfordulóján. A *Korszakok, állomások és fordulópontok a moldvai csángómagyarok kutatásában* címmel megtartott tanácskozáson hazai és határon túli magyar kutatók, történészek, néprajz- és népzene-kutatók, nyelvészek előadásai hangzottak el. Kötetünkben az előadásokból készült tanulmányokat adjuk közre.

A Domokos Pál Péterre emlékező és a kutatásaihoz egyaránt kapcsolódó témák között találjuk Kájoni Jánost, a népénekek és a jeles napi szokások (betlehemes), a népzene, valamint a kántorok és a búcsúvezetők kérdéskörét, Boldog Oláh Jeremiást és tágabban, az egyházi unió ügyét. A kötetben a moldvai magyar közösségek körében az utóbbi években végzett nyelvészeti és népköltészeti tárgyú, valamint a korai néprajzi gyűjtések feltárására irányuló kutatások eredményeiről is olvashatunk értékes tanulmányokat. A történeti források elemzésére fókuszáló vizsgálatok révén az asszimiláció történeti összefüggései, továbbá a nyelvcsere és identitásválságra jelentős hatást gyakorló tényezők (például a csángó fogalom negatív hatása) nyerne megvilágítást.

Domokos Pál Péter (Csíksomlyó, 1901. június 28. – Budapest, 1992. február 18.) a csíksomlyói tanítóképzőben szerzett tanítói és kántori végzettséget (1919), a budapesti Polgári Iskola Tanárképző Főiskolán, 1926-ban, matematika, fizika, kémia és ének-zene szakon tanári oklevelet. 1943-ban, Kolozsváron, néprajz-történelem–magyar irodalom tárgykörben doktorált. Az 1920-as évek második felében (1926–1929) a csíkszeredai gimnázium és tanítóképzőben, majd a kézdivásárhelyi tanítóképzőben (1930–1933) tanított. Miután a román hatóságok eltiltották az oktatástól, Gyergyóalfaluban vállalt kántori és tanítói munkát (1933–1936). Bartók Béla *A magyar népdal* című könyvének hatására 1929-ben, majd 1932-ben népzenei-néprajzi gyűjtést végzett a moldvai magyarok között. 1936-tól Kolozsváron a Római Katolikus Státus pedagógiai szakosztály vezetője volt. A második bécsi döntés (1940) után nagyköveti tanácsosnak nevezték ki Bukarestbe. Minthogy nem értett egyet a bukovinai székelyek Bácskába történő telepítésének kormányzati tervével, megbízatásáról önként mondott le. Ezt követően

a kolozsvári Állami Tanárképző élére került (1941). 1944-ben családjával Budapestre menekült, ahol a Vallás- és Közoktatásügyi, majd a Népjóléti Minisztériumban kapott megbízást. 1948-ban megfosztották állásától. A Baranya megyei Szárászra költözött, ahol a megyébe telepített bukovinai székelyek és moldvai magyarok körében jelentős néprajzi gyűjtést végzett. 1951–1961 között általános majd középiskolában (József Attila Gimnázium, Kaffka Margit Gimnázium) tanított nyugdíjazásáig. 1992-ben bekövetkezett haláláig tudományos munkát folytatott, emellett Erdélyhez, Moldvához kötődő néprajzi, népzenei témájú ismeretterjesztő előadások százait tartotta országszerte.

Domokos Pál Péter tudományos munkásságának legjelentősebb területe a moldvai magyarok történetével, néprajzával kapcsolatos. Korábban ismeretlen történeti és egyháztörténeti forrásokat tárt fel, fordított le és adott közre. Fő műve, *A moldvai magyarság* című történeti, néprajzi kiadvány 1931–2001 között hat (átdolgozott, bővített) kiadást élt meg. Néprajzi tárgyú munkáiban egyebek mellett a (moldvai) halászattal, kendertermesztéssel, továbbá a betlehemes játékokkal, lakodalmi szokásokkal foglalkozott. Munkásságának másik kiemelkedő területe a népzene- és népénekkutatás, valamint zenetörténeti források feltárása. Elsőként közölt kottával csángómagyar népdalokat *A moldvai magyarságban* (1–2. kiadásban 65, 3–4. kiadásban 123 dal), később a *Pátria lemezek* sorozatban (1938), majd a (Rajeczky Benjaminnal közös) *Csángó népzene* köteteiben. Második gyűjtőútjának fonográf felvételeit, valamint a *Pátria*-felvételeket Bartók Béla jegyezte le. Már első gyűjtőútjának tapasztalatai nyomán megfogalmazta, hogy a Bartók Béla által megállapított négy magyar népzenei dialektusterület mellett (Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély) a moldvai magyar népzene az ötödik magyar népzenei dialektust képviseli. Kezdetől foglalkoztatták a közköltészeti, népköltési, egyházi énekszövegeket tartalmazó csíki kéziratos énekeskönyvek. Kájoni János Csíksomlyón nyomtatott *Cantionale Catholicum* című énekeskönyvét (1676) az ad notam utalások alapján dallamokkal kiegészítve adta közre, Petrás Incze János népköltési adalékaival és leveleivel együtt. Zenetörténeti írásaiban a táncok, a ritmus, a hangszeres zene, az egyházzene és a népénekek forrásaival és a témák nemzetközi vizsgálatával foglalkozott. Tudományos munkásságának harmadik területe Erdély és Moldva jeles személyiségeihez (Kájoni János, Petrás Incze János, Lakatos Demeter, Márton Áron) kapcsolódik, munkásságuk kutatására, kiemelt figyelmet fordítva műveik közreadására is. Tudománynépszerűsítő, művelődéstörténeti, publicisztikai írásai a magyar közművelődés nélkülözhetetlen művei. Egyik kezdeményezője volt az 1931-ben alapított, napjainkban felújított *Ezer székely leány napja* rendezvénynek. Közreműködött az első csíki népművészeti kiállítás törzanyagának összegyűjtésében és a kiállítás szervezésében. A *Csíki Székely Múzeum* egyik alapítójaként tartják számon. Csíksomlyón egész alakos szobor őrzi emlékét,

több székelyföldi és magyarországi kulturális szervezet, egy alapítvány és két általános iskola (Budapest, Gyimesfelsőlök) viseli a nevét. Munkásságát több kitüntetéssel ismerték el (Bethlen Gábor-díj, 1986, Széchenyi-díj, 1991).

„Életem útján semmivel sem tettem többet, mint amennyit minden becsületes magyar embernek tennie kell a hazáért!” – írta Domokos Pál Péter Benda Kálmánnak, 1986-ban. Életműve, tudományos munkássága és annak történelmi jelentősége ma még felbecsülhetetlen, ám azt nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy Domokos Pál Péter helye a 20. század nagyjai között van. „A moldvai kérdést 1929 óta vállaimon viszem, és nem teszem le szívem utolsó dobbanásáig” – vallotta. Növendékei, tisztelői, a szellemiségét és tudósi magatartását követő kutatók sora tapasztalja, hogy ez a váll most is hordozza a moldvai magyarság, a székelység, az erdélyi magyarság és az édes Haza kérdéseit, immáron égi patrónusként.

Iancu Laura

HALÁSZ PÉTER

ÉDES HAZÁNKNAK AKARTUNK SZOLGÁLNI

Domokos Pál Péter és Kájoni János

Domokos Pál Péter és Kájoni János neve és munkássága eltéphetetlenül összeforrott egymással a magyar művelődéstörténet szellemi régióiban. A 120 eszten-deje született székely tudós munkásságára emlékezve nem kerülhető meg a több mint másfél ezer oldal terjedelmű műve, az „...édes Hazámnak akartam szolgálni” beszédes címet viselő könyv, aminek négyötöd részét Kájoni János örökérvényű munkájának, a *Cantionale Catholicum*nak Domokos Pál Péter által kottákkal ki-gészített változata, és Kájoni életét és munkásságát, továbbá Csíksomlyó római katolikus hitéletének és az itteni ferencesek moldvai kapcsolatainak, valamint a katolikus vallásukban megmaradó székelyek hitükért való küzdelmeinek doku-mentumait bemutató tanulmánya jelenti. Helyet kapnak ebben a római katolikus vallású és 1622-től a vatikáni Szentszék „de Propaganda Fide” által missziós te-rületté nyilvánított, de elsősorban a nyugat-európai országok által akkor kiterjesz-tett gyarmatbirodalmak „térítésére” koncentráló hivatal által magukra hagyott moldvai magyarok helyzetéről szóló beszámolók is. Ezekből megismerhetjük a Rómából küldött, idegen – olasz és lengyel – nyelvű és szívű misszionáriusok ma-lomkövei között őrlődő, főként Erdély különböző részeiről kezdetben odatelepít-tett, később inkább odamenekült római katolikus vallású, utóbb csángó mellék-névvel is ellátott magyar népcsoportok elárvult, keserves sorsát.

Domokos Pál Péterről, Beke György – mások szerint Balogh Edgár – által a csángómagyarok „vándorapostolának” személyéről, életéről és munkásságáról jeles kutatók értekeztek. Tanulmányomban tudományos tevékenységének egy kisebb, de őáltala is jelentősnek tartott szeletét szeretném felmutatni. Azt a szeletét, ami-vel ünnepeltünk hosszú és termékeny életének nagyobb felében, legalább fél év-századig szinte folyamatosan foglalkozott. Ez pedig a címben megjelölt téma: Domokos Pál Péter és Kájoni János évszázadokon átívelő kapcsolata.

Kájoni János 1629. március 8-án született a Belső-Szolnok vármegyéhez (ma Beszterce-Naszód megye) tartozó Kiskájon településen, valószínűleg ortodox val-lású, román – akkor még oláh – jobbágyszülők gyermekeként. Ezt a tényt élete során többször is hangoztatta, mondván: „*Natus valachus sum.*” Családja, nem sok-kal a gyermek születése után Kalotaszegre, a Kolozs vármegyei Jegenyére költözött,

ahol jezsuita papok hatására katolizáltak. 1644 és 1648 között a csíksomlyói ferenceseknél tanult, és 1648. szeptember 17-én belépett a ferences rendbe. Ezt követően Nagyszombatra küldték teológiai tanulmányokra, utána 1652-től ismét Csíksomlyón élt, ahol 1655-ben szentelték pappá. Már 1652-től dolgozott *Cantionale* nevezetű énekeskönyve anyagának összegyűjtésén, 1664-ben Szárhegyen ferences rendi kolostort alapított, ahol 1669 és 1675 között házfőnök volt, mialatt újjáépítette a romos zárdát, és az iskola építését 1669-ben már az ő vezetésével fejezték be. Innen ismét Csíksomlyóra kerül, ahol 1675-ben megalapította Székelyföld első nyomdáját. Ez volt Erdélyben az első és egyetlen katolikus nyomda, ami fontos művelődési szerepet töltött be. Igaza van Miklóssy V. Vilmos természettudományi szakírónak, aki azt írja Kájoniról: „Bárhol található, megpezsdl körülötte az élet.”¹ Tevékenysége nyomán vált Csíksomlyó az erdélyi katolicizmus egyik neves központjává, de dolgozott Gyergyószárhegy, az udvarhelyszéki Mikháza, valamint a háromszéki Szentföldön lévő Esztelnek felvirágzásán is. Szellemi teljesítménye szám szerint 23 mű, aminek egy részét saját alapítású nyomdájában ki is adta. 1676-ban először a *Cantionale Catholicum* című énekeskönyvet nyomtatta ki. Három évvel később engedélyt kapott arra, hogy tankönyveket, énekeskönyvet, imakönyvet nyomtathasson. Könyvtárat is alapított. Fontos munkát végzett a zene terén is: orgonista volt, sőt az orgonaépítéshez is értett, egyházi műveket komponált és újjáépítette a csíksomlyói iskolát.² 1686-ban visszakerült Szárhegyre, ahol hamarosan, 1687. április 25-én, 58 esztendőskorában elhunyt.

Sokoldalú tudományos és művészeti munkásságával, példaadó gyakorlatiasságával tűnt ki ferences rendtársai közül. Munkaszeretete, szorgalma és vasakarata volt, tudását csak szerénysége nötte túl. Méltán tartják a Székelyföld első legnagyobb polihisztorának, és éppen Domokos Pál Péter nevezte „az erdélyi magyarság éneklő Pázmány Péterjének”.³

MIT ÜZEN ÉVSZÁZADOK TÁVOLÁBÓL KÁJONI JÁNOS?

Több mint három évszázad múltán, a vele rokonlelkű Domokos Pál Péter születésének 120. évfordulóján elgondolkodhatunk azon, hogy mit üzen évszázadok távolából Kájoni János? Miben nyújt példát, milyen erőt meríthetünk viszonylag rövid életéből, amiből tizennyolcat kizárólag tanulással töltött, mégpedig nem ha-

¹ Miklóssy V. 1977. 10.

² Péter H. 2011.

³ Domokos 1929. 104.

szontalanul, amit mutat, hogy a középiskola elvégzése után már olyan komoly szakembernek számított, hogy a somlyói ferences rend vezetői az orgonavásárlás felelősségteljes megbízásával küldhették Brassóba. Hogy kinek mit üzen a jeles ferences szerzetes, azt mindenki a saját lelkétől tudja megkérdezni. Domokos Pál Péternek azt üzente, hogy miként tudja, tudhatja „édes Hazáját szolgálni”? És ahogy a valószínűleg *derék* oláh szülők gyermeke teljes mértékben *derék* magyar egyházi emberré vált, úgy vállalta fel – talán az üzenet nyomán is – a *szolgálatot* az ízig-vérig székely szülőktől származó Domokos Pál Péter. A 16. században, a protestantizmus előretörése idején a Csíkba, Gyergyóba, a különböző „*Szentföldekre*”, valamint Moldvába szorult római katolikus székelyeknek és csángómagyaroknak a járványok által fenyegetett, orvoshiányban szenvedő, tatárok dúlta Erdélynek különösen a székelyföldi részén nagy szükségük volt a testet védelmező, népszerű orvosi könyvekre, valamint hitet erősítő, magyar nyelvű egyházi énekeiket összegyűjtő és megőrző énekeskönyvre. Mint *Cantional*éjának céljáról maga írta szállóigévé vált soraiban: „... *édes Hazámnak akartam szolgálni és másoknak is alkalmatosságot e kis munkámmal adni, hogy akadály nélkül dicsírhessék az Istent.*” Vajon milyen akadályra gondolt Kájoni János?

A választ megtaláljuk abban a könyvben, amelyet az ugyancsak Csíksomlyóhoz kötődő Domokos Pál Péter állított össze, mégpedig a Kájoni János munkáját kottákkal kiegészített, „... *édes Hazámnak akartam szolgálni...*” című, negyven esztendővel ezelőtt – ez is évforduló – megjelent könyvének 134. oldalán. Ott írja a „*csángók vándorapostola*” a következőket: Kájont az indította munkájára, hogy látta „a nép kezében nincs vagy csak szűken van énekeskönyv”. Ezért hatalmas vállalkozásához összegyűjtött „mintegy 560 magyar, 260 latin nyelvű éneket, és magyarra fordította a szentmise állandó részeit”, mégpedig 300 évvel a liturgia anyanyelven való szentesített megszólaltatása előtt, végül kinyomtatta Erdély első és akkor még egyetlen, Somlyón általa létrehozott nyomdájában. A románnak, vagy ahogyan maga írta: *olának* és ortodox vallásúnak született Kájoni János tehát a *nyelvi akadályra* gondolt, amikor nagy műve összeállításába fogott, arra, hogy „*édes hazájának*” népe „*akadály nélkül dicsérhesse az Istent*”. Márpedig mi magyarok nagyon jól tudjuk, és nem csak mi, de Antonín Dvořák cseh zeneszerző is leírta, nem véletlenül a 19. század végén, amikor Csehország is a Habsburg Birodalom része volt, hogy „Az ember csak anyanyelvén tud az Istennel igazán kommunikálni!” És az sem véletlen, hogy erre a Dvořák-idézetre éppen a pusztinai Nyisztor Tinka hívta fel a figyelmemet.

A csíksomlyói ferences rend hosszú évszázadokon keresztül szoros kapcsolatban volt a bákói ferences kolostorral és azon keresztül Moldova katolikus vallású magyarságával. A 17. század második felében a pápa Kájoni Jánost Erdély apostoli kormányzójává, rendtársát, Taploczai Istvánt pedig Moldova apostoli kormányzó-

jává nevezte ki. A csíksomlyói és a bákói ferences kolostorok szoros kapcsolatával magyarázható, hogy Kájoni János *Cantionaléjából* az Erdélyben, elsősorban a kézdivásárhelyi Kantán működő kántorképzőben nevelkedett – Moldvában deáknak nevezett – kántorok révén számos példány került a Kárpátokon túlra, és a 19. század végéig nagymértékben hozzájárulhatott és hozzá is járult a moldvai katolikusok magyar nyelvű vallásgyakorlatának fennmaradásához. Mert a jászvásári püspökség sem volt mindig a csángók anyanyelvének ellensége. Bizonyosság erre, hogy 153 esztendővel ezelőtt, 1866-ban kétnyelvű katekizmust nyomtattak Iaşiban, a csak románul vagy a csak magyarul értő római katolikusok számára.

Moldvai kutatásaim fél évszázada során én magam nem találkoztam a Kájoni-féle *Cantionale* egyetlen példányával sem, igaz, hogy elsősorban nem is ezt kerestem. De szerencsésebb – vagy tudatosabb – gyűjtőtársaim, mint például Ádám Gyula vagy Csoma Gergely talált, sőt fényképezett is ilyen könyvet. Magam csak e jeles kiadvány híreről hallottam, mert számos faluban emlegették, hogy nagyapjuknál vagy nagyapjuk *apókájánál* még látták vagy legalábbis hallottak róla, hogy elvitték valamelyik *házkutatás* alkalmával, vagy éppen a papjuk kérte el, mondván, hogy ez nagyon értékes *level*,⁴ de aztán sohasem kapták vissza.

DOMOKOS PÁL PÉTER ÉS A CANTIONALE

Domokos Pál Péter az 1929. és 1932. évben megvalósított moldvai útjai során több helyen találkozott Kájoni János sokszor már rongyosra olvasott énekeskönyvével. *A moldvai magyarság* című könyvének mind a hat kiadásában megtalálhatjuk erről szóló beszámolóit.⁵ A közlés sorrendjében haladva először 1929-ben, Onyesten találkozott Kájoni énekeskönyvének három példányával, egy Varga nevű embernél. Azután az Onyest melletti Szitás és Újfalu kántoránál (*deák*), Gál Józsefnél akadt a Kájoni-féle énekeskönyvre, valamint más, ugyancsak Csíksomlyón nyomtatott magyar nyelvű könyvekre. Forrófalván a volt harangozónál talált rá a *Cantionaléra*, „s azon kívül sok régi imádságos és énekes könyvre, amelyeket ő nagy szeretettel őriz és minden szabad idejében imádkozik”. A volt forrófalvi *deákot* is felkereste Domokos Pál Péter, s kérte, hívjon össze néhány olyan asszonyt, aki tudna neki népdalokat és imádságokat énekelni, ám az asszonyok, a paptól való félelmükben nem mertek vállalkozni az éneklésre. Az öreg *deák* azonban szívesen

⁴ A déli falvak némelyikében a level vagy levél könyvet jelent. (*A szerk.*)

⁵ Domokos 1931 (első kiadás), 2001 (hatodik kiadás).

énekelt néhány szentes éneket, amit harmóniumon kísért. A népdalgyűjtő Domokos szomorúan jegyezte fel: „milyen megható, hogy a Kájoni-féle énekeskönyvekben kóta nélkül található énekeket, amiket mi már rég nem tudunk, Forrófalván kell ismét megtanulnunk”. Talán ekkor, ott, Forrófalván született meg a jeles tudósban az elhatározás, hogy ha alkalma lesz rá, a moldvai magyarok által megőrzött tudás segítségével a dallamra utaló kottákkal egészíti ki Kájoni énekeskönyvét. Erre az „alkalomra” pedig, mint tudjuk, 1949-ben került sor, amikor a kommunista hatalomátvételt követően kitétték őt minisztériumi állásából, ahol a háborús rokkantak és hadiözvegyek sorsán igyekezett javítani. Ezért leköltözött a Baranya megyei Szárászra, a Moldvából érkezett csángó telepések közé, s ott gazdálkodott, hogy hattagú családját eltartsa. Közben összegyűjtött két év alatt három kötetre való népdalt, amíg az ÁVH – a magyarországi szekuritáté – börtönbe nem hurcolta. Így tudta a Moldvából és Bukovinából hazatelepült csángómagyarok és székelyek között összegyűjteni a Kájoni *Cantionalé*ban közölt énekek szövegeinek dallamait, amit aztán a Szent István Társulat kiadója 1979-ben impozáns kötetben jelentetett meg.⁶

Visszatérve 1932-re és Moldvába, a Bákó melletti Mardzsínben is talált Kájoni *Cantionalét* Domokos Pál Péter, mégpedig hármat is, egy Balán Gergely nevű embernél, egy öregasszonynál és a Szent Antal tiszteletére épült kápolnában. Ami nem sok, de mégis megható, ha tudjuk, hogy a mardzsínai csángók között ma már mutatóban sincs magyarul értő ember. A Szeret túlsó partján fekvő Diószénben négy *Cantionalét* talált a kutató. Kájoni énekeskönyvének a moldvai magyarok közötti elterjedtségét mutatja, hogy 1932-ben nemcsak a Bákó környéki magyar falvakban találkozott a könyvvel Domokos Pál Péter, hanem a Románvásártól északra eső Szabófalva és Jugán között lévő Kickófalván is. 1932-ben még a templom oltárán láthatta Szent István magyar király szobrát, Szent Péter és Szent Pál társaságában. Jó szívvvel jegyezte föl, hogy az öreg Jancsó Lajos *deák* örömmel mutatta meg neki Kájoni *Cantionalé*ját, s el is énekelte belőle a Szent István napjának szokásos énekét: „Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...”.

Domokos Pál Péter hat moldvai településen tizenhárom Kájoni-énekeskönyvet talált a 20. század első harmadában, s valószínű, hogy Csángóföldön ennél sokkal több volt használatban, hiszen még csak akkortájt kezdett hozzá a jásvásári püspökség az Erdélyben képzett, magyarul imádkozó kántorok elüldözéséhez. Fontos továbbá, hogy mind a 13 énekeskönyv az 1805-ben megjelent harmadik kiadás volt, tehát a korábbi, 1676. és 1719. évi kiadásokból vagy kevesebb

⁶ Idézetek: Domokos 1979.

jutott Moldvába, vagy többet koboztak el és semmisítettek meg az anyanyelvű vallásgyakorlat ellenségei.

Mindezt elsősorban azért foglaltam össze, hogy világosan lássuk: a több mint három évszázaddal ezelőtt, elsősorban a székelyföldi és a moldvai római katolikus hívek számára nyomtatott Kájoni-féle *Cantionale* a Kárpátokon túli egyházközösségekben élő magyar hívek otthonaiban, de még a katolikus templomokban sem volt biztonságban. Jáki Sándor Teodóz atya 1983-ban egyebek mellett a következőket írta Domokos Pál Péternek a moldvai magyarok helyzetéről szóló levelében. „Az 1970-es évek elején a csángó falvakban házkutatások során összeszedték a Kájoni Kancionálé valamennyi kiadását, és elégették, mint a magyarsághoz való tartozás utolsó szimbólumát. Emiatt még előttem is rejtegette az egyik csángó előénekes néni 1978-ban és 1979-ben a Kancionálisát, mint pótolhatatlan kincset a ruhásládája legaljára dugva, nehogy kitudódjék és elvegyék tőle. Még a kéziratot magyar énekesfüzeteket is rejtegetniük kell, mert ha megtalálják, elkobozzák.”⁷

KÁJONI JÁNOS ÉS DOMOKOS PÁL PÉTER SZELLEMEBEN

A moldvai magyar nyelv egyenruhás és reverendás ellenségei miatt az anyanyelv az elmúlt évszázadok során kiszorult a moldvai katolikus templomokból, kiszorult az iskoláikból, s egyre inkább visszahúzódott az otthonokba, sőt az utóbbi ötven esztendőben sok helyen már ott is csak olyan megtűrt állapotban léteznek, mint a konyhába besettenkedő macska: félve lesi, mikor dobják ki vagy ütnek hozzá. A nagyszülők és a szülők gyakran más nyelven beszélnek egymással, mint az unokáikkal, s az unokák sokszor nem értik, miről beszélnek *anyóik* és *apóik*. Nem ismerik anyanyelvű meséiket, népdalaikat, hagyományos imádságaikat. Így aztán könnyebben szakadnak el a szülőfalujuktól, családjuktól, s szóródnak szét, szerte a nagyvilágban. Szerencsére akadnak a moldvai iskolákban, az ún. magyar házakban vagy éppen a csíkszeredai Csángó Továbbtanulók Közösségében olyan pedagógusok, akik Kájoni János és Domokos Pál Péter szellemében – közvetve vagy közvetlenül – ma is arra törekszenek, hogy a rájuk bízott lelkecskék „akadály nélkül dicsirhessék az Istent”, akik nem sajnálják a fáradságot, hogy megismertessék a rájuk bízott gyermekekkel múltjuk értékeit, falujuk történetét, dalait, meséit, táncait, szötteseit, s felhívják a figyelmüket arra, hogy mindez megtartó értéket jelent. Mert aki megérti Kájoni János és Domokos Pál Péter üzenetét, az

⁷ Forrás megjelölése nélkül – *A Szerk.* Lásd még: P. Jáki 2002.

rájön arra is, hogy nemcsak attól vagyunk magyarok vagy akár *csángómagyarok*, hogy magyarul is értünk és beszélünk, hanem attól, hogy magyarul is énekelünk, magyarul *is* muzsikálunk és magyarul *is* imádkozunk – amikor és ahol csak lehet.

IRODALOM

- DOMOKOS Pál Péter (1929): A csíki énekeskönyvek. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, A SZNM kiadása, 102–112. Reprint kiad. 1989.
- (1931): *A moldvai magyarság*. 6. bővített kiadás (2001): Budapest, Fekete Sas Kiadó.
- (1979): „...*édes Hazámnak akartam szolgálni...*”. Budapest, Szent István Társulat.
- MIKLÓSSY V. Vilmos (1977): Kájoni János Herbárium. *A Hétfő*, 37. 10.
- PÉTER H. Mária (2011): Kájoni János 1673-ban írt Magyar Herbárium című művének bemutatása és néhány gyógynövényének értékelése mai ismereteink alapján. *Orvostudományi Értesítő*, 87. évf. 2. sz. 153–157.
- P. JÁKI Sándor Teodóz (2002): *Csángókról, igaz tudósítások*. Budapest, Való Világ Alapítvány.

SERES ATTILA

EGY BUKOVINAI SZÉKELY „MISSZIONÁRIUS” A MOLDVAI CSÁNGÓK KÖZÖTT

*Péter Gergely kántortanító portréja a levéltári források
és a családi emlékezet tükrében*

PROLÓGUS

Tanulmányom és az abban „felfejtett” (élet)történet kiváló példája annak, hogy a tudományos eredményeinket nem tudjuk mindig a szakmai kompetenciáinkra, módszertani felkészültségünkre, szorgalmunkra és elhivatottságunkra alapozni, egy-egy újabb tudományos novum közreadása, egy-egy történeti problematika rekonstruálása néha a véletleneken vagy a „sors szeszélyén” múlik. A tanulmányom címében feltüntetett Péter Gergely egy egyszerű, hétköznapi kántortanító volt, nyugodtan mondhatjuk, hogy a „nép fia”, olyan falusi paraszttértelmiségi, akit a két világháború közötti Erdélyben százsámra találhattunk volna, tehát nem biztos, hogy az életrajzának – legalább vázaltszerű – megírása történeti szemmel túl nagy kihívást jelentene.

Van azonban az életének egy olyan mozzanata, amely különösen érdekessé – és értékesé – teszi számunkra a személyét, ez pedig a moldvai magyarság körében végzett, általa és a kortársai által is „nemzetmentő misszióként” interpretált „szolgálat”, 1937–1940-ben. Péter Gergely nevével 2008-ban találkoztam először, amikor Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával a budapesti Szent László Társulat két világháború közötti, Magyar Országos Levéltárban őrzött archívumának a feltárását és feldolgozását végeztem el. Ebben az iratanyagban négy olyan dokumentumra akadtam, amelyekben felbukkant a neve, ezeket a *Moldvai Magyarság* című lap három számában, folytatásokban közöltem.¹ Ezek a források nagyon szűkszavúan beszéltek róla, még csak azt sem tudtam pontosan megállapítani, hogy mikor született és mikor hunyt el. Annyit azonban már akkor is ki lehetett hámozni, hogy életének egy kulcsfontosságú – akár fordulattal felérő – mozzanata volt az, hogy 1937 és 1940 között a moldvai magyarok között, az úgynevezett „déli csángó” településterület centrumának tekinthető Bogdánfalván, majd a szomszédos településen, Trunkon élt, és az ott koncentrálódó, archaikus

---

¹ Seres 2008.; 2009a.; 2009b.

dialektust beszélő magyar ajkú katolikus népesség integritásának a megőrzése érdekében tevékenykedett.

1937 előtti életéről csak rendkívül töredékes adatok álltak rendelkezésemre, és 1940 utáni sorsát sem tudtam nyomon követni. Reménytelennek látszott, hogy életrajzát egyszer részletesen felgöngyölítsem, így az egész, egyébként rendkívül érdekesítő ügyet félretettem. 2012-ben, három évvel a Péter Gergelyről szóló iratok publikálását követően azonban teljesen váratlanul levelet írt nekem egy akkor számomra még ismeretlen személy, Péter László. Kiderült róla, hogy ő Péter Gergely unokája. Mindjárt az első levelében kiegészítette és pontosította nagyapja biográfiai adatait, későbbi levelezésünk során megtudhattam Péter Gergely pontos születési és halálzási dátumát is. Összességében egy valóban nem szokványos élettörténet bontakozott ki előttem.²

A BUKOVINAI JÓZSEFFALVÁTÓL

Péter Gergely a bukovinai Józseffalván született, 1898-ban.³ Azon szerencsés bukovinai székely fiatalok közé tartozott, akik az elemi iskola elvégzése után, a Szent László Társulat támogatásának köszönhetően magyarországi oktatási intézményekben végezheték tanulmányaikat. A társulat azzal a céllal karolta fel a tehetséges bukovinai gyerekeket, abból a célból íratta be őket anyaországi középiskolai, esetleg felsőfokú tanintézményekbe, s dotálta az ottani tanulmányaikat, hogy kinevelje a bukovinai székelység számára nélkülözhetetlen értelmiségi réteget, amely visszatérve szülőföldjére – a magyar nyelvűség és a magyar hagyományok ápolása révén – a magyar nemzethez való kötődés tudatát erősítheti az ott élő magyar szórványközösség körében.⁴ Péter Gergely az első világháború idején végezte el a nagyváradi Római Katolikus (Elemi Népiskolai) Tanítóképző Intézetet, majd minden bizonnyal katonarérett korú férfiként, besorozták az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregébe. A háború után visszatért szülőföldjére, ahol 1919-ben vagy 1920-ban, annak székhelyén, az 1919. évi Saint Germain-i szerződés értelmében időközben Romániához került Czernowitzban (Cernauți) részese volt egy katonai lázadásnak. A román katonai szervek bűnbakként állították be őt, ezért halálbüntetést szabtak ki rá, amit később életfogytiglani börtönre vál-

² E helyen szeretnék köszönetet mondani Domokos Máriának, Iancu Laurának és Péter Lászlónak a forrásközlemény elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségükért.

³ Péter László szíves közlése alapján.

⁴ A bukovinai székely fiatalok anyaországi neveltetésére a 19–20. század fordulóján példákat találhatunk: Szóts–Solyvár–Foki 2000.

toztattak. Végül Péter Gergely többszöri amnesztiával, három év fogság után szabadulhatott. Minderről Sebestyén Antal hadikfalvi plébános, a bukovinai székely papok doyenje egy 1939. április 15-re datált leveléből szerezhetünk tudomást. Ugyanebből a levélből megtudjuk, hogy a börtönből való szabadulása után Sebestyén közbenjárására Majláth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspök alkalmazta őt kántortanítóként a Székelyföldön.⁵

Egy jóval később, Szélyes Dénes püspökhelyettes által kiállított tanúsítvány alapján 1936-ig bezárólag napra pontosan követni tudjuk, hogy mely intézményekben helyezkedett el. 1923. január 1-től 1933. július 31-ig az illyefalvi, 1933. augusztus 1-től 1935. július 31-ig a máréfalvi, majd 1935. szeptember 1-től 1936. március 1-ig a szentkatolnai római katolikus iskola kántortanítójaként dolgozott.⁶ Ekkor azonban, tizenhárom év tanítóskodás után, kényszerűen be kellett fejeznie a tanítói pályafutását, ugyanis a börtönbüntetése miatt nem kapott polgárjogot, s egy 1935. november 27-én kelt belügyminisztériumi rendelet értelmében el kellett bocsátani az állásából.⁷ A Szélyes által kiállított igazolás kifejezetten dolgozó, szorgalmas és lelkiismeretes munkaerőként jellemzi Péter Gergelyt, s külön kiemeli, hogy hivatali kötelességén túlmenően dalkörök és szakkörök szervezésével is foglalkozott, közmegebecsülést vívott ki magának, vagyis egy olyan pedagógus arcéle rajzolódik ki előttünk, akit motivált a közösségszervezés.

Innentől kezdve Péter Gergely egzisztenciális kényszerpályán kezdett mozogni, nem tudjuk, mivel kereste a kenyerét az 1936. március 1-től moldvai „misziójának” kezdetéig, 1937. november 3-ig tartó időszakban.

1925-ben Sepsiszentgyörgyön kötött házasságot Csomós Krisztinával. Még ugyanabban az évben megszületett első gyermekük, az ugyancsak Gergely névre keresztelt fiú, majd 1926-ban a lányuk, Eszter is.⁸ Tehát amikor elbocsátották, már két éhes szájról kellett gondoskodnia, de nyilvánvalóan nem sikerült rendeznie az egzisztenciáját. A Szentkatolnáról való elbocsátásához időben legközelebb eső támpont számunkra Borsos János illyefalvi plébános 1937. szeptember 27-én Vorbuchner Adolf segédpüspöknek címzett levele, amely arról tanúskodik, hogy Péter Gergely számára ekkor már realitásnak tűnt, hogy a megélhetését kegytárnyak, katolikus kiadványok értékesítéséből fedezze.⁹ Az általunk publikált iratok-

⁵ Lásd az 5. sz. iratot.

⁶ Szélyes Dénes működési bizonyítványa Péter Gergelyről. Gyulafehérvár, 1937. május 11. Gyulafehérvári Érseki és Székeskáptalani Levéltár (GYÉL), Püspöki hivatal iktatott iratai (I. 1/a.), 5346/1937. sz.

⁷ Erről a román Vallási és Művészetiügyi Minisztérium székelyudvarhelyi főtanfelügyelősége értesítette az egyházmegyét 1935. november 30-án. Lásd: GYÉL, I. 1/a., 4078/1936. sz.

⁸ Péter László szíves közlése alapján.

⁹ Lásd az 1. sz. iratot.

ból az is jól nyomon követhető, hogy az elbocsátása után Sebestyén Antaltól kért segítséget, aki Krywald Ottóhoz, a Szent László Társulat ügyvezető igazgatójához irányította őt.¹⁰ Végül Krywald nyúlt a hóna alá, eredetileg tőle származott az ötlet, hogy Péter Gergely Moldvában kegytárgyakat áruljon.¹¹ Az is igazolja, hogy Krywald volt az ötletgazda, hogy Péter Gergely egy 1937. augusztus 12-én személyesen neki küldött levelében megköszöni a gondoskodását, és ígéretet tesz arra nézve, hogy teljes erejéből törekedni fog arra, hogy a bizalmát kiérdemlje és meghálálja a jóságát.¹²

A MOLDVAI TRUNKON ÁT

A saját maga által írt egyik levélből napra pontosan meg lehet állapítani, hogy mettől meddig tartózkodott Moldvában: 1937. november 3-tól a második bécsi döntés időpontjáig, 1940. augusztus 30-ig.¹³ Sebestyén Antal tanúsága szerint a kegytárgyak árusításához Mihai Robu püspök is az áldását adta, s Péter Gergely eleinte szabadon mozoghatott az egyházmegye területén.¹⁴ Rövid bogdánfalvi tartózkodás után, a Bogdánfalva fiókegyházának számító Trunk csángó közösségéhez szegődött el kántornak. A hazai történeti irodalomban már korábban is ismert volt egy neki tulajdonított, 1939. október 25-én kelt levél, amelyben Krywald Ottót, a Szent László Társulat ügyvezető elnökét, immáron „belső megfigyelőként” a moldvai magyar lakosság helyzetéről tájékoztatja. A levél ismételtelen csak bizonyosságot tesz a kántorkodás hagyományának jelentőségéről, illetve arról a közmegebecsülésről, amelyet a kántor élvezett egyes csángó közösségekben.¹⁵

A moldvai magyar falvakban a középkori magyar állam szétesése, és az idegen szerzetesség megjelenése óta hagyományosan az írni és olvasni tudó, valamilyen szinten tanult deákok voltak a magyar nyelvű műveltség őrzői és továbbadói. A kántorkodás hagyománya egyes családokon belül generációról generációra öröklődött. A tevékenységük rendkívül sokrétű volt: azokban a fiókközségekben, amelyek messze estek a plébániát fenntartó anyaegyházaktól, a mindennapos lelki szolgálatot és bizonyos egyházi teendőket (harangozás, temetés, gyermekek taní-

¹⁰ Lásd az 5. sz. iratot.

¹¹ Lásd a 3. sz. iratot.

¹² Péter Gergely levele Krywald Ottónak. Illyefalva, 1937. augusztus 12. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), P 1431, 18. doboz, 1. tétel, 33/1937. sz. (110. folió).

¹³ Lásd a 8. sz. iratot.

¹⁴ Lásd az 5. sz. iratot.

¹⁵ Vincze 2004. 211–214.

tása) ők végezték el. De ugyanez vonatkozott azokra a településekre is, ahol idegen származású papok szolgáltak. A falu vallásos életében mindennap jelenlévő, sokrétű feladatokkal bíró deáknak tehát ugyanakkora vagy talán még nagyobb jelentősége volt a nép számára, mint a ritkán megjelenő, magyarul egyáltalán nem tudó papnak. A néprajzi és történeti kutatások alapján tudjuk, hogy a 19–20. század fordulójára egyfajta egyensúlyi helyzet alakult ki a hivatalos vallásosság és a népi vallásosság között, a latinul miséző, románul prédikáló pap, illetve a magyarul éneklő, imádkozó deák feladatköre körvonalazódott.¹⁶ Az évtizedek múlásával azonban, éppen a minket közelebből is érdeklő két világháború közötti időszakban ez az erőegyensúly fokozatosan a román érdekeket kiszolgáló papság felé billent, ami a magyar nyelvű népi vallásosság háttérbe szorulását vonta maga után. Ennek stádiumait az öreg moldvai adatközlők elmondása és a Moldvában járt utazók, egyháziak beszámolói alapján Tánczos Vilmos néprajzkutató állapította meg egyik nagy hatású tanulmányában. A tanulmány szerint az 1920-as és 1930-as években még szinte mindenhol regisztráltak magyar nyelvű kántorokat. 1939–1940-ben, a második bécsi döntést közvetlenül megelőző időszakban azonban, amelyet a magyar–román viszony elmérgesedése jellemezett, betiltották a magyar nyelvű éneklést, a gyülekezetekből pedig félreállították a magyar származású kántorokat, igyekeztek román anyanyelvűekre cserélni őket.¹⁷

Nem véletlen, hogy Péter Gergely első moldvai „állomása” éppen Bogdánfalva lett: ahogy érzékletesen leírta, 1937. november 3-án a „sártól és esőtől magát vonszolva”, tehát minden bizonnyal meglehetősen kimerülten érkezett a településre, ahol rögtön jelentkezett a plébánián.¹⁸ Noha a szintén magyar vezetésű Erdélyi Ferences Rendtartomány, elsősorban a Szent Kereszt Hadserege nevű hitbuzgalmi szervezet révén még az 1930-as években is megőrizhette a „hadállásait” a moldvai csángók körében, megítélésem szerint a korszak második felében a magyar nyelvűséghez ragaszkodó egyes archaikusabb bákói csángó faluközösségek számára legalább ugyanekkora felekezeti és etnikai igazodási pontot jelentett a bukovinai székelység. Németh Kálmán józseffalvi plébános könyvéből tudható, hogy mind az ő, mind Sebestyén Antal hadikfalvi plébános egyházi tekintélyének és kapcsolatainak köszönhetően Bogdánfalva és annak vonzáskörnyezete az 1930-as években egyfajta „magyar szigetté” változott.²⁰ A két lelkész volt az, aki – részben Pet-

¹⁶ Erről részletesen lásd: Iancu 2013.

¹⁷ Táncos 1995.

¹⁸ Lásd a 9. sz. iratot.

¹⁹ A Szent Kereszt Hadseregének moldvai szervezetére részletesen lásd: Tánczos 2004.

²⁰ Erről lásd: Seres 2007a.; Seres 2007b.

rus Matthias Neumann egykori plébános segítségével – rendszerint eljuttatta a Szent László Társulat egyszeri pénzadományait is az itt tevékenykedő csángó kántorok számára.²¹

Németh Kálmán az 1938. május 25–29-i budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson ismerkedett meg a csángó származású Petru Pallal (Péter Pál), az újonnan kinevezett bogdánfalvi plébánossal, akivel barátságot kötött, és a későbbiek során is szoros kapcsolatot ápolt vele. Németh irataiból kitűnik, hogy noha a kelgyesti születésű Petru Pal románul misézett, egyáltalán nem volt ellenséges érzületű a csángókkal szemben,²² kifejezetten örömmel vette, ha a józseffalvi paptársa segédkezett neki a gyóntatásnál, sőt, nem nézte rossz szemmel azt sem, ha alkalmanként, ottjártakor magyarul prédikált a templomban.²³ Németh egyenesen úgy fogalmaz, hogy ezt a plébániát használta „kikötőként”, amikor a környék leányegyházainak csángó lakossága körében felvállalta a magyar nyelvű felekezeti gondozást. A józseffalviak és a bogdánfalviak közötti kapcsolati háló az 1930-as évek második felére olyannyira kiszélesedett, hogy a bogdánfalvi plébániához és filiáihoz tartozó csángó lakosság egyes egyházi ünnepek alkalmával ellátogatott Józseffalvára, például részt vett az augusztus 20-i Szent István-napi búcsún.²⁴ Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy a józseffalvi születésű Péter Gergely éppen a Bogdánfalva filiájának számító Trunkra szegődött el kántornak. Ottani kántorságának a józseffalvi székelyek és a bogdánfalvi csángók között a főként Németh Kálmán és Sebestyén Antal révén már korábban kialakult közösségi és személyes kapcsolatok előre megágyaztak.²⁵ Bogdánfalva kiválasztásának ürügyéül is az a tényező szolgált, hogy a helyi plébánia jószágigazgatója a józseffalvi születésű Mezei Domonkos volt, aki földijeként üdvözölhette az odaérkező Pétert.²⁶

Arról, hogy Péter Gergely tevékenységének keretei idővel kitágultak, és már nem csak imakönyvek és egyéb kegyeszerek árusítására, illetve a hagyományos parasztkántori teendők ellátására szorítkoztak, Domokos Pál Péter egyik, a csángók

²¹ 1935-ben és az 1930-as évek második felében alkalmanként talán máskor is, a Szent László Társulat Sebestyén Antal és Petrus Neumann közreműködésével 60–60 pengő értékű apanázt juttatott el két moldvai kántornak. Sebestyén Antal levele Krywald Ottónak. Hadikfalva, 1938. június 10. MTAK, Ms 10.528/186. sz.

²² Németh Kálmán levele Krywald Ottónak. Józseffalva, 1938. november 19. MNL OL, P 1431, 22. doboz, 1. tétel, 1938-as fraktúra, 31–32. fólió.

²³ Németh Kálmán: Ki segíthetne nekünk Moldvában? (Memorandum) Budapest, 1940. december 3. MNL OL, K 63, 259. csomó, 1940–27/7. tétel, 626–633. fólió.

²⁴ Németh 1943. 107.

²⁵ Lásd az 5. sz. iratot.

²⁶ Lásd a 4. sz. iratot.

ügyével kapcsolatos munkatervéből is tudomást szerezhethünk, amelyben a neves kutató pozitív példaként említi a Péter Gergely által elért eredményeket. Ennek tanúsága szerint Péter Gergely az egyházi teendőin túlmenően igyekezett jóval tudatosabb társadalmi és gazdálkodási önszerveződésre biztatni a helyi csángó közösségeket.²⁷ Messzemenő egyház- és társadalomszervező elképzeléseket dédelgetett, nevezetesen az egykori bogdánfalvi plébános, Petrus Neumann ingatlanának megvételével egy magyar kézben lévő és magyar fenntartású kántorképzőt és szövetkezetet szeretett volna létrehozni.²⁸

Péter Gergely maga is utal rá, hogy utazott Moldván belül, még az északi csángók által lakott településterületre is eljutott, az ott szerzett benyomásai vissza is köszönnek – az ugyancsak közölt – helyzetjelentésében. Noha a statisztikai adatok felvonultatásához nyilvánvalóan felhasználta a forgalomban lévő és általa is hozzáférhető sematizmusokat, nem kétséges, hogy ezt az adatsort és annak számos tartalmi elemét a saját empirikus tapasztalataival, a helyszínen szerzett személyes élményanyagával egészítette ki. Ennek a feljegyzésnek a tudományos hasznosíthatósága abban rejlik, hogy Péter Gergely személyében egy képzett magyar (kántor)tanító azzal az igénnyel mérte fel a moldvai katolikusok által lakott településterület nyelvi-felekezeti viszonyait, hogy azokról valamelyest strukturált módon és hitelesen adhasson tájékoztatást. Ezt tehát akár egy olyan látletnek is minősíthetjük, amelynek a tudományos kutatás számára tükröződő kulcsfontosságú konzekvenciái, például a „nyelvállapot”, vagyis a magyar nyelvtudás minősége és a magyar nyelvűséghez való kötődés foka mind a hívek, mind a lelkészek körében a moldvai katolikus településterület egészén még csak nem is következtethetők ki a román statisztikákból és a moldvai püspökség által elkészített hivatalos felekezeti felmérésekből sem.²⁹

Domokos Pál Péter már említett munkatervéből kiderül, hogy Péter Gergely moldvai tevékenységéhez anyagi erőforrások álltak rendelkezésre,³⁰ igaz, minden bizonnyal ez még a kántorkodásért járó szerény összeggel együtt sem fedezte ma-

²⁷ Vincze 2004. 220–226.

²⁸ Lásd a 3. sz. iratot.

²⁹ Valójában két, közel azonos tartalmú iratról van szó, mindkettő ugyanazon jelzet alatt található meg az MTA Kézirattárban. Lásd: MTAK, Ms 10.528/192. sz. Az első irat csak az ún. északi, Románvásár (Roman) környéki katolikusokra vonatkozó felekezeti adatokat közli, míg a második dokumentumban a Bákó megyei katolikusok statisztikái is megtalálhatók. A második iratból hiányzik a szerző benyomásairól szóló ismertetés az északi csángó településterületen tett útjáról. Ezt a részt a dokumentumban szögletes zárójelbe tettük. Lásd a 6. sz. iratot.

³⁰ Vincze 2004. 220–226.

radéktalanul a megélhetését.³¹ A Szent László Társulat pénztárnaplója alapján valamelyest nyomon követhető, hogy a Társulat költségvetéséből mikor és mekkora összegű pénzsegélyekhez jutott. A pénztárnaplóban először az 1937. augusztus 6-i dátum alatt találhatunk hozzá köthető bejegyzést: ekkor 60 pengő segélyt utaltak ki neki útiköltség gyanánt,³² nyilván ebből finanszírozta a pár nappal később kelt levelében is említett hazautazását Illyefalvára.³³ Ugyanezen év október 7-re datált a következő, neve alatti bejegyzés, amely 156 pengő kiutalásáról rendelkezik számára, nyilván ebből kellett fedeznie a moldvai „missziójának” kezdeti költségeit (odaautazását, saját szükségleteit). A következő tétel kiutalásakor, 1937. december 27-án már Moldvában tartózkodott, a pénztárnapló vonatkozó bejegyzése is egyértelműen erre utal: ezeket az anyagi eszközöket, mintegy 50 pengőt imakönyvek vásárlására kellett költenie, és azokat a csángók között kellett szétosztania. A neve mellett regisztrálható legutolsó szubvenció idején, 1940. március 2-án még mindig Moldvában tartózkodott, a 700 pengőnyi összeget a Szent László Társulat a gyermekei neveltetésére utalta ki.³⁴ A Társulat azonban a stratégiai cél megvalósításának alapját képező bogdánfalvi birtok megvételeéhez szükséges összeget csak hathatós kormányzati hozzájárulás esetén tudta volna előteremteni.

Péter Gergely kiterjedt, a kántorkodás hagyományos keretein túlmutató közösség szervező tevékenysége egy idő után szemet szűrt a román hatóságoknak is, akik tarthatatlanná tették a helyzetét, ezért éppen a második bécsi döntés napján távoznia kellett Moldvából.³⁵ Sebestyén Antal egy leveléből is arra következtethetünk, hogy távozását főképpen a bécsi döntőbírósi egyezményt megelőzően már végletesen kieleződő magyar–román viszony, illetve ennek kontextusában a moldvai magyar ajkú katolikus lakosságra egyre jobban nehezedő nyomás váltotta ki.³⁶

³¹ Maga is finoman utal arra, hogy nem fizették meg. Lásd a 9. sz. iratot.

³² A Szent László Társulat pénztárnaplója. Budapest, 1934–1944. MNL OL, P 1431, 7. tétel, 29. doboz.

³³ Péter Gergely levele Krywald Ottónak. Illyefalva, 1937. augusztus 12. MNL OL, P 1431, 18. doboz, 1. tétel, 33/1937. sz. (110. fólió).

³⁴ A Szent László Társulat pénztárnaplója. Budapest, 1934–1944. MNL OL, P 1431, 29. doboz, 7. tétel.

³⁵ Lásd a 7. sz. iratot.

³⁶ Albert 1983. 309.

A TOLNA MEGYEI NAGYVEJKÉIG

Péter Gergely a Moldvából való elköltözése (elmenekülése) után ismét Illyefalván lelt otthonra, ahol az iskolában tanítóként való elhelyezkedését nagyban megkönnyíthette az az objektív körülmény, hogy a Háromszék megyei falu időközben magyar fennhatóság alá került. Ő lett az iskola igazgatója.³⁷ Valamikor 1944–1945 fordulóján, a szovjet csapatok Erdélybe való betörését követően Péter Gergely a családjával együtt Németországba menekült. Bizonyos, hogy 1945 tavaszán már ott voltak, mert a harmadik gyermekük, Magdolna, már a németországi Pockingban látta meg a napvilágot ez év májusában. A háború után nem tért vissza Erdélybe, hanem valamikor 1945–1946 fordulóján Magyarországra jött, ahol a bukovinai székelységnek is új otthont adó Völgység egyik kis falujában, Nagyvejkén telepedett le. Ott élt egészen 1969–1970-ig, amikor idősebb lánya, Eszter magához vette a szintén Tolna megyei Felsőnyékre. Ott hunyt el 1984-ben.³⁸

IRATOK³⁹

1.

Borsos János illyefalvi plébános⁴⁰ levele Vorbuchner Adolf segédpüspöknek⁴¹
Illyefalva, 1937. szeptember 23.

Kézírásos eredeti. GYÉL, I. 1/a. Püspöki Hivatal iktatott iratai, 3038/1937. sz.

Szám: 118/1937.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

³⁷ Lásd a 7. sz. iratot.

³⁸ Péter László szíves közlése alapján.

³⁹ Az iratok eredeti tagolásán és szövegvégén nem változtattam. A dokumentumokban előforduló rövidítéseket automatikusan feloldottam, ezt – egy-egy esetet leszámítva – külön nem jelöltem. Egy-egy szövegrész, megfogalmazás központozását, az értelemzavaró jellegük miatt megváltoztattam. Az iratokban látható eredeti betoldásokat kurzívval jelöltem és szögletes zárójelbe tettem, az értelmezést megkönnyítő saját kiegészítéseimet ugyancsak szögletes zárójelben, álló betűvel tüntettem fel. A moldvai és bukovinai földrajzi nevek régies írásmódját megtartottuk, a román helynevek esetében a magyar névváltozatot vagy a modern román névalakot igyekeztünk lábjegyzetben feltüntetni.

⁴⁰ Borsos János (1901–1993) római katolikus lelkész, 1930–1941 között illyefalvi plébános. Részletes életrajzi adatait lásd: Ferenczi 2009. 200.

⁴¹ Vorbuchner Adolf (1890–1938) erdélyi római katolikus lelkész, egyházi vezető, 1936. április 16-tól gyulafehérvári segédpüspök (coadjutor), 1938. május 28-tól haláláig püspök.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök úr!
Kegyelmes Uram!

Péter Gergely volt erdélyi egyházmegyei kántortanító úr a Szent Bonaventura kegytárgyak⁴² kereskedésétől megbízást kapott. Az eladott tárgyak után százalékos jutalmat kap. Mivel jelenleg nincs állása, családját ily módon akarja fenntartani.

Azért általam kérem, hogy adja a kegyeskedjék számára engedélyt és ajánlólevelet adni, hogy úgy Erdélyben, mint a Regátban e kegytárgyakat árulhassa.

Kegyelmes Uram fölszentelt kezeit csókolva maradtam legkisebb fia:

Illyefalván, 1937. szeptember 23-án

Borsos János
plebános

2.

Borsos János illyefalvi plebános levele Vorbuchner Adolf segédpüspöknek
Illyefalva, 1937. október 27.

Kézírásos eredeti. GYÉL, I. 1/a. Püspöki Hivatal iktatott iratai, 3038/1937. sz.

Szám: 127/1937.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök úr!
Kegyelmes Uram!

118/1937. számú felterjesztésemre⁴³ való hivatkozással alázattal kérem, hogy adja a kegyeskedjék Péter Gergely volt szentkatolnai kántor-tanító úrnak engedélyt adni arra, hogy úgy Erdélyben, mint a Regát területén a Szent Bonaventura megbízásából kegytárgyakat árulhasson.

Állás nélkül van. Családját így akarja fenntartani.

Kegyelmes Uram fölszentelt kezeit csókolva maradtam legkisebb fia:

Illyefalván, 1937. október 27-én

Borsos János
plebános

---

⁴² Szent Bonaventura Könyvkiadó és Nyomda: az Erdélyi Ferences Rendtartomány Kolozsváron működő kiadója és nyomdája 1906–1948 között. A nyomda negyvenkét éves működése alatt a ferencesek több mint ezer folyóiratot, füzetet, könyvet, imakönyvet adtak ki, a példányszám pedig egymillió körül mozgott.

⁴³ Lásd az 1. sz. iratot.

3.

Krywald Ottó⁴⁴ levele Kánya Kálmán külügyminiszternek⁴⁵
Budapest, 1938. január 13.

Gépelt másolat. MNL OL, P 1431, 19. doboz, 1. tétel, 2/1938. sz.

Szent László Társulat elnöksége
II. Böszörményi út 3/b.
2/1938

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A Szent László Társulat, amely különösen Európa keletén élő magyarok valóságos és kulturális gondozásával foglalkozik, Bukovina és Órománia egyes helyiségekben⁴⁶ iskolákat létesített a háború előtt, amelyekben 79 tanító vezetésével 4700 magyar gyermek tanul[*t*]. Az elmúlt év folyamán az egyik által[*unk*]am⁴⁷ nevelt csángó származású tanítót, név szerint Péter Gergelyt, azzal a céllal irányított[*uk*]am⁴⁸ Moldovába, hogy a Prut, a Szeret,⁴⁹ a Bisztrica⁵⁰ és a Tatrosz⁵¹ folyók között élő római katolikus vallású csángók között román hatósági engedéllyel magyar nyelvű vallásos iratokat árusítson. Nevezett tanító bejárva Moldova nagyobb magyar helyiségeit,⁵² Bogdánfalván (Valea Seaca⁵³ județul Bacau⁵⁴) érintkezést

⁴⁴ Krywald Ottó (1872–1954) katolikus lelkész, pápai prelátus. Az 1896-ban alakult Regnum Marianum papi közösség gondnoka, majd házfőnöke, egyik első lelki vezetője 1919-ig. 1924-től a budatétényi Názáret Missziósház vezetője. 1926-tól az Unio Cleri pro Missionibus magyarországi országos szervezetének érseki főbízottja, esztergomi egyházmegyei igazgatója, egyúttal a Hitterjesztés Egyesülete és a Szent Péter Műve magyarországi szervezetének országos elnöke. 1929. március 13-tól 1945. november 19-ig a Szent László Társulat ügyvezető alelnöke.

⁴⁵ Nem sikerült egyértelműen megállapítanunk, hogy pontosan melyik miniszternek lett címezve a levél. Minden bizonnyal Kánya Kálmán (1869–1945) külügyminiszterrel (1933. február 4-től 1938. november 28-ig) van szó, ugyanis 1933-tól a Külügyminisztérium dotálta a Szent László Társulat missziós tevékenységét a nyugati diaszpóra körében.

⁴⁶ Sic! Nyilván: helyiségekben.

⁴⁷ Kézírással javítva a szövegben: „általunk”.

⁴⁸ Kézírással javítva a szövegben: „irányítottuk”.

⁴⁹ Rom. Siret.

⁵⁰ Rom. Bistrița.

⁵¹ Sic! Valójában: Tatros. Rom. Trotuș.

⁵² Sic! Nyilván: helyiségeit.

⁵³ Rom. Valea Seacă.

⁵⁴ Sic! Rom. Băcău.

talált a még életben lévő egyetlen magyarul tudó katolikus pappal, a 81 éves Páter Neumannal.⁵⁵ Nevezett lelkész közölte Péterrel, hogy az általa bírt bogdánfalvi ingatlant szeretné eladatni, az ára az idemlékelt eredeti *levél* másolata szerint cca [100.000–] 150.000 lei, azaz [3.000–] 4.500 pengő lenne.

A Szent László Társulat – sajnos költségvetési fedezet hiányában – nem tudná ezen ingatlant megszerezni, bár ennek megvétele a moldovai magyarsággal való kapcsolat megtartása céljából feltétlen szükségesnek mutatkozik, mert amint Excellenciád előtt is ismeretes, a 109 községben 13 plébános lelki gondozása alatt élő római katolikus vallású csángók plébánosai közül egyik sem tud magyarul beszélni.

A Neumann-féle birtok megvételével meglenne a lehetőség arra, hogy amint a mellékelt levélben Péter Gergely írja,⁵⁶ a kántorképzés és esetleg egy szövetkezet alakítása kezdetét vehesse, azért azzal a kéréssel járulok a Szent László Társulat nevében Nagyméltóságodhoz, hogy a Páter Neumann-féle bogdánfalvi ingatlan megvételéhez 3.000 pengő támogatást kiutalni kegyeskedjék.

Ezen nagy horderejű és kiváló politikai fontosságú moldovai akció sikere érdekében mély tisztelettel kérem Excellenciádat, hogy a Szent László Társulatot a jövőben is irányítani szíveskedjék, mert a legszebb törekvés is csak akkor kecsegtet [a] siker reményével, ha az együttműködésre hivatott összes tényezők nemcsak tervszerűen, de közös erővel törekszenek [a] mindnyájunk előtt ismeretes célt elérni.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletünk őszinte nyilvánítását:

Budapest, 1938. január hó 13.

Krywald Ottó⁵⁷
pápai prelátus,
a Szent László Társulat ügyvezető elnöke

⁵⁵ Petrus Matthias Neumann (1858–1942) német származású katolikus lelkész, a bukovinai Szeretvásáron született. 1886-tól több mint harminc éven át bogdánfalvi plébános, megtanult hívei nyelvén, magyarul. 1924-ben a Bogdánfalva határában lévő kápolna mellett épített kis hajlékába vonult vissza, itt élt 1940-ig, majd átköltözött a lujzikalagori plébániára. Életrajzát részletesen lásd: Mirk 2019.

⁵⁶ A levelet nem találtuk meg.

⁵⁷ Aláírás nélkül.

4.

Péter Gergely levele Krywald Ottónak

Trunk, 1938. szeptember 25.

Gévelt másolat. Domokos Pál Péter családi hagyatéka

Dícsértessék I[esus] Krisztus!

Hosszabb hallgatás után végre megszólalhatok. Régen vártam már ezt a pillanatot, mikor kiönthetem lelkemből az eddig ott összegyűlt keserűséget, szánalmat, tapasztalatot, de talán némi örömet is, mely néha felvidít, erőt ad, vigasztal és bátorít rögs utamon előre.

Az elmúlt év novemberének első napján érkeztem Bogdánfalvára. Mezei Domokos akkori harangozó, szülőfalumbeli, távoli rokonom „látogatására”. Szívélyes fogadása után tudtam meg, hogy a „parohia” új plébánost kapott Dr. Pál Péter⁵⁸ (64 éves) személyében, ami nekem meglehetősen kellemetlen pont volt, mert itt hosszabb időre véltem felütni tanyámat és ezt lehetetlennek gondoltam. Látva azonban az öreg plébános anyagiasságát,⁵⁹ hamar közelébe férkőztem, megszereztem, és többnyire együtt utazgattunk. Ő a saját anyagi ügyeit rendezve, én pedig a magaméit. Természetesen, mint kocsist sokra nem néztek, de azért mégis sikerült imakönyveimet szétosztanom. Bogdánfalván az első 2 hónap alatt a falu nagy részével ismeretséget kötöttem. Sok szabad időm nem volt ugyan, de minden ünnep- és vasárnap a falu népét jártam. Mondhatom, sehol rosszul nem fogadtak, sehol az általam felajánlott könyvet vissza nem utasították. (Ahol annak szükségét láttam felajánlani.) Ellenkezőleg, mindenütt borral (saját direkt termőről) kínáltak, „tiszteltek” meg. Előbb a házigazda köszönti (mindenféle jókívánság elmondásával és a végén „Dícsértessék a Jézus Krisztus szent neve”) poharát a vendégre, azután újra töltve azt, a vendégnek adja át. Beszédjük a „sz”-szelés miatt és hogy román szavakat is kevernek a magyarba, előre nehezen volt érthető számomra, de később rájöttem, hogy a román főnévhez nagyszerűen ragasztják a magyar ragokat és képzőket. Sok helyen panaszkodtak, hogy mennyire fáj nekik, hogy nem tudnak írni-olvasni magyarul. Nagyon szeretnék, ha az iskolában magyarul is tanítanának. Hiszen gyermekeik csak magyarul tanulnak beszélni szüleiktől, és a román nyelv

⁵⁸ Petru Pál (1872–1943) moldvai katolikus lelkész, a Roman megyei Kelgyesten született. Az első moldvai születésű pap volt, aki elvégezte a jászvásári teológiai szemináriumot. 1910-től 1937-ig a jászvásári Kereskedelmi Főiskola német nyelvtanára, 1936. márciustól 1937. októberig plébános Fálticeniben, 1937 novemberétől 1941 végéig bogdánfalvi plébános.

⁵⁹ Itt a későbbiekben is minden aláhúzás gévelt.

csak az óvodában kezdődik és ott is tolmács útján, akárcsak Erdély legmagyarabb falvaiban.

Az iskola padjai nem elegendő[k] arra, hogy az anyanyelvet elfeledtesse, mert az ifjúság, különösen a leányok, büszkék arra, hogy szépen beszélhetnek valakivel magyarul, vagy amint ők is mondják, csángóul. Egymást nem szólják meg a mi-kéntbeszélés miatt, s így sokszor előáll az az eset is, hogy hol magyarul, hol románul foly[ik] a beszélgetés. Ezt azonban inkább csak a gazdagabb férfiaknál figyeltem meg, mint egy kevélykedést, hogy így is és úgy is tudnak beszélni. Találtam ügyes és okos öregeket, fiatal, katonaságon túl levő férfiakat, akik tudatosan képzik magukat nyelvünkben és másokat is figyelmeztetnek erre. Volt részem pirongásban is egy ilyen részéről. Én beszédemben erdélyiesen a babot „fuszujkának” mondtam, mire azt a választ kaptam, hogy „hát már Erdélyben is oláhosodnak?”, mert ő a babot csak babnak ismeri magyarul és a fuszujka a „fasoale” (fászoale) román szóhoz közel van. Épen így jártam az erdélyi „burján” szóval is, mert ők azt „dudó”-nak hívják. Megfigyeltem a növény- és állatvilág neveit és azt tapasztaltam, hogy ebben az irányban a nyelv tisztasága majdnem hibátlan és a régi elnevezések közé nagyon gyéren került egy-egy idegen szó (gyopár, nefelejcs, kékike), papucsvirág = oroszlánszáj, mézvirág = sárga viola, muskátli, kereklevelű, naputánjáró = napraf[orgó], muhar, kölesfű, szőröslevelű, kecskeszakáll, gyep és így tovább... Madárnevek ugyan így... daru, sirály, halászmadar, szarka, sas... stb., csak a golyát hallottam mondani „katrincás madár”-nak, mert mint mondják, olyan az, mintha fekete katrincája (szoknyája) volna. Vannak szavak, melyeket én sem Erdélyben, sem Bukovinában nem találtam meg. Ilyenek például a tyukmongtojás (amikor megkülönböztetésről van szó), akkor a tyuktojás = tyuktyukmong, a rucáé: récetyukmong, a libáé: ludtyukmong és a madaré: madártyukmong stb. „Véze”, (kiejtve viéze) vagy leánykölök vagy cinka. Ez utóbbit már a nagyobb növésűekre alkalmazzák. A „népem” szó „feleségem” helyett mondatik.

Ilyen irányban sokáig folytathatnám ismertetésemet, de más irányba szeretnék áttérni. Ugyanis az elmondottakból látnivaló, hogy olyan tömegben és szorosan együtt élő magyarok nyelve hosszú száz, meg száz éveken át vagy nagyon keveset, vagy egyáltalán semmit sem veszített csengéséből, a nép pedig mai napig is édes anyanyelvnek nevezi saját nyelvét, mint bármely öntudatos nép, nemzet. Működésem aránylag az itteni magyarság (Bákó megye) számához képest kicsi területre szorul, mert a szétszórtság és távolság miatt (tehetetlensége)⁶⁰ távolabbra nem utazhattam, de azért gondolom, nem volt hiábavaló, ha a Bákótól délre eső falvakat bejártam és ismeretségeket kötöttem. Én, Bukovina szülöttje, könnyebben mo-

⁶⁰ Sic!

zoghatok, mint bárki, de rendes körülmények között bárki csak teheti. Így tehát ismerem Bogdánfalvát cka 550 családdal, Ferdinánd-ot (Újfalu) 300 család. Gálban⁶¹ (Trunk) 105 családdal, Lárguca (Máriafalva) 30 családdal. Ezeknek a falvaknak plébánosa legelől említett Dr. Pál Péter, aki magyarul jól beszél, asszonyokkal, gyermekekkel csak magyarul, a férfiakkal románul. Nem sovinsta. Sőt, mondhatnám teljesen „jóérzelműnek”. A magyar nyelvhasználatról szóló eltiltást, melyet a főispáni hivatal adott ki, átvételét nem ismerte el, és minket, kántorait utasított, hogy úgy végezzünk mindent, mint azt eddig tettük. Fájó szívvel említtem itt meg újból, hogy ez az eltiltás tényleg megtörtént, mégpedig a minoriták nyomására és püspökük tudta és óhaja szerint. Így tehát miután memorandumaink a püspökünkhöz válasz nélkül maradtak, érthetünk mindent. Sőt, újabban rendeletet vettünk át a hatóságoktól, hogy az utak melletti keresztekéről a felírást gyaltassuk le! Miért? Mert a felírások 90 százalékban magyarul vannak írva (temetőkre nem vonatkozik a rendelet szövege!) és ez bántotta a rendeletadókat, de mást senkit! Természetesen ez a rendelet máig még nem hajtatott végre, és hiszem, hogy nem is fogják ezt tovább firtatni.

Ismerem a szomszédos Kákova-Nagypatak falvakat. Itt elmondhatom, hogy az akció, illetve a reakció törvénye szerint, mely itt a nyelvhasználat szempontjából is érvényesül, a lakosok sokkal szebben beszélnek magyarul, mint az előbb említett plébánián. Papjuk erőszakosságáról híres sovinsta minorita Romita Bonaventura.⁶² Már 12 éve, hogy elnémította a magyar szót templomaikban, de azért a kicsi gyermek a miatyánkot előbb magyarul tudja és csak a templomban kezdi saját szavait nem értve, románul tanulni azt, mert ha az összes előírt imákat és a katekizmust románul nem tudja, nem engedi gyónáshoz, bérmáláshoz, mikor felnőtt házasságot nem köthet,⁶³ míg bizonyosságot nem tesz előtte (kántora kérdi ki, ő ellenőrzi). Mégis, mint említettem, tudatosan őrzik őseik drága kincsét.) Kákova cirka 400 család Nagypatak cirka 320 családot számlál.

A harmadik nagy plébánia Cleja=Klészse. Család[ok] száma 500. túl van. Filiái közül ismerem Szamoskát, 200 család, Csík-ot 180 család, Klészseujfalut 50 család, Buzdugánt 150 család (magyar), Berendest 50 családdal. Ettől délre eső Rekecsén már román lakósokkal, nagyon kevés magyar katolikussal. Délebbre nem jutottam. Papjuk: Hoyden lengyel származású, de jó román ember. Gálbeni falutól keletre

⁶¹ Helyesen: Galbeniben.

⁶² Sic! Helyesen: Romila Bonaventura (1891–1974) moldvai minorita szerzetespap, a moldvai ferencesek halasfalvi szemináriumát végezte el, 1923-ban szentelték pappá. Ettől kezdve 1959-es nyugdíjazásáig számos moldvai településen szolgált.

⁶³ Sic!

a Szeret folyó balpartján ismerem Dioszin és Kétrest falvakat, egy-egy 200–200 családdal.

A legnagyobb plébánia Kalugezár,⁶⁴ több mint 1000 családdal. Itt van a minoriták rendháza is. Itt is többször megfordultam. Tiszta magyar falu (kivéve a minoritákat).

Az elsorolt helységekben én is ismerős vagyok, mint könyvárus, imádkozó-hordozó (rózsafüzér), magyarföldi, de már újabban, mint trunki (gálbeni) deák. Már említettem, a könyveimmel szívesen fogadtak nemcsak Bogdánfalván, hanem Galbeni (Trunk) Kalugera és Klézsén is. Ugyanezt elmondhatnám Kákova és Nagypatakról is, továbbá a többi Szamuska,⁶⁵ Csík, Berendes és a kicsi Máriafalváról is. Természetesen a nyelv hosszú eltiltása után már rizikó nekem a házalás, nem mint azelőtt, de azóta ismerőseim és jóbarátaim végzik azt, illetve azok útján, bár lassabban, de mégis eljutok ahhoz a testvérhez, akihez óhajtok eljutni. Az említett falvakban a kántorok mind jó ismerőseim, barátaim. Felkarolják az erdélyi „Katolikus Világot”, magyar naptárakat. A néppel csak magyarul beszélnek, mivel többször is figyelmeztetem őket. Ezekben a falvakban jóembereim útján bármikor megtalálom az összeköttetést bárkivel. Magyar biblia és katekizmust is osztottam ki néhány faluban és példányban. Erre nagy szükség volna mindenfelé. Kántoroknak az énekek halmazát kottáztam le, de nemcsak egyházi, hanem világiakat is. A lakodalmakba rendszeresen elhívnak és kérik, hogy a hegedűmet is vigyem. Ebben a tekintetben falum előnyben van, mert mint deákot, mindenhová elhívnak (én természetesen a hegedűvel) és már nem egyszer elszaladtam, mert az egész lakodalmas nép, kicsi, nagy, mindenki, magyar nótát énekelt. Itt hegedülni tanul[nak] Szabó István és Szabó Mihály fiatal legények, továbbá erre készítem Bodó István és Zsitar Gy. fiatalokat is. (13 éves fiam is hegedül.) Gramofon lemezeket hozattam Kósa Péternek, Kósa Mártonnak. Szükségem volna magyarnótás lemezekre! Sokra! Rádióra! Bogdánfalvára és Nagypatakra is kértek lemezeket. Komáim vannak majdnem minden említett faluban. Mint kántor – falu első embere, a magyar beszéd védőjének ismernek, falumbeliek dicsekednek, mások látogatnak, ismerkedni óhajtanak. A templom és hivatalos szolgálaton kívül mindent magyarul végzek; tehát a többi kántor is, ha akar, ha nem, úgy kell csináljon, ahogy én! Ellen esetben támadásban lesz része saját hívei részéről. Így például a torok imái, énekei, lakodalmak mondókái mind magyarul hangzanak. A temető kapuján belül magyarul folytatom az éneket. (Beteglátogatás és halottvirrasztás alkalmával imák és énekek is.) Természetesen kellemetlenségem van ezek miatt bőven. Csendőrségre

⁶⁴ Nyilván Lujzikalagorról van szó.

⁶⁵ Sic! Somoska. Rom. Şomuşca.

négyszer hívtak, megfenyegettek, községházára kétszer kértettek ugyancsak ilyen ügyben, de azért haladunk előre. S ha pénzem-módom volna, mindenben bátrabban cselekedhetném. Feleségem (aki románul semmit sem tud) itt ápolóvá változott. Ahol női beteg van, őt hívják. Pedig egyebe nincs, mint a hőmérője, talán még a vizes lepedő a lázasra, vagy egy-két szem aszpirin. Ha tehetnénk, ezt is bővebbre szabnánk (orvosi könyvek). Mert bár fizetni pénzzel nem nagyon szeretnek (el sem venné!), mégis akad egy kis tej, tojás, gyümölcs. Itt említem meg, hogy a nyáron át több ilyen eset fordult elő, és ilyen alamizsnából éltünk, tengődünk. Kenyérsütést már számtalan esetben mutatott meg. Másoknak sütött. Sütni más faluba is hívták. Erre is figyelmet szenteltünk, mert sok a pelágrás⁶⁶ beteg ezekben a falvakban. A rossz és rosszul készített ételek legyengítik a szervezetet és a sok puliszka-evés (szesz is) pedig elősegíti a talajt a pelágrára.

Szeretném még, ha sikerülne egy kisebb szövetkezet-formát összehozni, állapotbetegségek meggátlására, szérumok hozatására. Minden lassan megy azonban. Lassan értik meg szándékomat.

Befejezésképen elismerem, hogy tehettem volna többet, de az anyagiak és közbejött akadályok nem engedték ezt. Továbbá az általam befogott terület (mostanig) kitesz egy harminc kilométer hosszú és 20 kilométer széles helyet Bákótól délre, cirka 20-22.000 lélekkel, akik magukat szívvel-lélekkel csángómagyaroknak vallják és szeretnék megérni minél hamarább, hogy nekik ne diktáljon senki, hogy milyen nyelven beszéljenek. (Kérdik, miért szabad Erdélyben magyar templom és magyar iskola, és miért nem nekik is?) Részemről érdemes népnek minősítem az eddig ismerteket és kívánom, hogy ne csak én legyek egyedül rúd a faluszekerekbe, hanem jönné más is ide, de csak olyan gondolattal és iránnyal, mint azt én elfogadtam... mert ha nem, jobb senki!

A nyelvhasználat iránti rendelet betartásáért a papok és kántorok felelősek. Tehát papot, kántort felelősségre vonhatnak, de híveket nem. Szavahihető barátomtól hallottam: amikor a kántor (akkor szamoskai) románul a Miatyánk közepére ért, a hívek magyarul folytatták a „mindennapi”-t. Üdvözlégnél ugyanígy. Vecsernyén: románul a litánia dicséző része, „könyörögj érettünk” – magyarul. Következménye: sok érdemes férfi csendőrörsön való megkínzása stb., a kántort elkergették.

Az idősebb nők, férfiak a mai napig is így imádkoznak, mint fentebb említettem, az én falumban is.

⁶⁶ Pellagra: a niacin (B₃-vitamin) hiánya által kiváltott bőrbetegség. Jellemző tünetei: bőrkinövések, bőrgyulladás, hasfájás. A betegség leggyakrabban azokon a területeken fordult elő, ahol az egyik fő vagy kizárólagos táplálékforrás a kukorica volt.

A kisebbségi törvény megjelenésekor a lespedi⁶⁷ kántor (Frenku) azonnal átfordította a nyelvet magyarra, amire a nép sírva fakadt és elnémult a templom. Ugyanitt szólították fel a kántort levélben (névtelenül), hogy az istentiszteletet magyarul végezze, mert ha nem, a vékát ők nem töltik meg, és azt töltesse meg a papokkal (fizetés). Az előbb említettért a kántort főispánságra hívták és ott próbálták ijeszteni, kényszeríteni, de ő nem hajlott. Jöttek a papok és ugyanott a főispáni hivatalnál összeszidták, állásától megfosztották. Félték azonban a hívek haragjától (miután hosszas alkudozás után visszaállították a kívánt rendeleti nyelvet), [a] kántort meghagyták helyén. Főispáni hivatal semmibe sem hibás!

Kántorok nélkülözik a halottak alamizsnáját, zsebpénzt is azóta. Nagyobb helyeken halottaikról való megemlékezésért a kántor ünnepnaponként szép pénzt vett el a hívektől. Most jóformán senki sem fizet. (A halottak emlékezete általános szokás.)

Galbeni (Trunk) faluban van egy özvegy asszony, aki Seráta faluból került ide. Magyarul nem tudott semmit. Ma gyermekei csak magyarul beszélnek általában és vele is. Úgyhogy ő gyermekeinek románul mond, gyermekei csak magyarul felelnek neki vissza. Így folyik a beszélgetés vele, mert, mint mondja, restelli, ha nem mond valamit helyesen. (Salamonné).

Áldozatkészség: Kalugerán sok milliós templom szeptember 14-én szentelődött föl. Az egyik mellékoltár 40.000-es árát egy jómódú csángó fizette ki. Minden gazda eddig 350 napszámot adott az építéshez a sok ezres „csiszla” pénzen kívül. Ugyanez történik most Kákován; történt Nagypatakon. Bogdánfalván egyszerre plébániaépület átalakítása, templomfestés és kántori lakásépítés van folyamatban. Gálbeniben egy 45.000 l[eus] „deákház” készül, melynek munkálatait én vezetem. Ugyanitt elrepedt egyik harang. Másnap leeresztettük a toronyból. Nem sokat gondolkozva bizottság alakult – a harangot becseréltük – és az új harang ára egy este (4000 l[eu] pótlás) összegyűjtetett és a kicsi újharang már a 4-ed nap megszólalt. 850 lélektől minden nyomorúságuk mellett szép dolog.

Prezesten egy 32 szobás (palota!) plébánia-helyiség épül főúri berendezéssel. (Plébánosom szájából hallottam.) Ez így megy mindenütt.

Az idén püspökjárás volt. Előre kihirdetődött: minden bérmaszülő 1 méter vásznat és egy vastagabb gyertyát kell adjon bérmafiának, leányának. Ez a gyertya a plébániákon volt kapható 20–40 l[eu] árban, (nem ért meg 5 leut) melyet a bér-málás alatt meg sem gyűjtöttek és vászonnal összegyűjtötték a püspöki hivatal számára. (Bogdánfalvi plébánián 400 bér-málkozó volt.) Egy esketés 500 leu, házassági akadály alóli felmentés 500 l[eu].

⁶⁷ Magy. Lészped, rom. Lespezi.

Jómagam plébánosom útján 3000 l[eut] ígértem annak idején elődömnök állásomért, plébánosomnak pedig... Ez így megy.

Dr. Németh Kálmán bucovinai plébános⁶⁸ húga nőül jött Bogdánfalvára Kozsán J. adószedőhöz, kinek 4 apró gyermeke van és gazdag ember.

A viseletről csak annyit jegyzek meg, hogy az most némi változást fog szenvedni, de csak karika (geca) kerül le lassankint a leányok fejről. A kerpa kendő (ruha vagy ruva) viselet ezen a vidéken még virágzik. Nem merek beszélni ebbe az irányba. Talán úgy is hiába való volna. Megkülönböztetés a más vallású és nyelvű lakóktól, nagyon helyes. (Szerintünk magyaros viselet, mert egy bogdánfalvi román nem teszi fel a kerpát, sem a katrincát, sem a vállas, hímes inget nem veszi fel.)

Szeretnék iparosfiúkat küldeni valamerre. A tanulók is lemaradtak az idén. Az egyetlen Szabó Ferenc íratta be fiát az idén, de nem vitte be a halasfalvi zárdába. Tanítanám a kántorjelölteket is, mint azt annak idején ígértem, de senki harmóniumot nem vett, nekem pedig nincs. Plébánosom beindította ugyan ezt, de (nincs tanulója, csak egy, ki magyarul nem tud Sereta fürdői) nekem ő nem segít semmiben sem, hogy tenném meg a 7 kilométeres utat bár hetenként. Egyébként meg fog állani ez is az anyagiaskodás miatt. Helyes és eredményes lépés lenne egy könyvtár alapítása. Tapasztalatom szerint mondom, szükség van – de nagy – mezőgazdasági irányú könyvekre, folyóiratokra. Vallásos tartalmú, történelmi leírásokra stb.-re. Imakönyvek jobb helyeken mindenütt találatnak.

Idővel lovat, szekeret kellene beállítanom (jó volna most is!) a könnyebb mozgás és összeköttetés elérésére. Nem feltűnő, ha „komák” egymást sűrűn látogatják, ez régi szokás.

A tavasszal Erdélyből ismerős borkereskedőkkel léptem összeköttetésbe. Kettő személyesen is eljött, itt időzött, vásároltak (Uzonba 2.200 liter bor ment egyszerre) és a mai napig is levelezésben vannak testvéreimmel, természetesen úgy, hogy az erdélyiek is megérthessék azt. A nyáron Gyulafehérvárról fiatal pap volt itt nyelvet tanulni. Tudom, sok eredménnyel nem dicsekedhetett, de viszont mi az ilyen látogatásoknak csak hasznát látjuk és élvezzük. Jó lenne, ha az említett

⁶⁸ Németh Kálmán (1897–1966) katolikus lelkész, egyházi író, szerkesztő. Teológiai tanulmányait a ferences rend vajdahunyadi hittudományi intézetében végezte 1919-ben, 1920-ban szentelték pappá, Kolozsváron teológiából doktorált. Székelyudvarhelyen tanító, majd Fogarason tanító és hitszónok (1922–1924), Kolozsvárt vikárius (1924–1931). *A Hírnök* (1926–1928) és az illusztrált *Katolikus Világ* társszerkesztője (1926–1930). 1930–1931-ben világi pap Désen, majd 1931-től 1940-ig a bucovinai Józseffalva plébánosa. A bucovinai székelyek Magyarországra telepítése után a híveivel tartott, Bácsjózseffalva, majd Bátaszék plébánosa.

esetek ismétlődnének. (Gyóntatás és néhány jó szó magyarul többet ér egy imakönyvnél.)

A befejezést rég elkezdtem, de vajjon lehetne-e befejezni egyáltalán azt, amiről állandóan és sokat kellene, lehetne írni? Számtalan és különféle szokások leírása, mondókáik lejegyezve (azok összegyűjtése nekik visszaadva, milyen eredményes lenne?!) De ami a legfőbb: nyelvhasználat utáni óhajuk, vágyódásaik, reménykedéseikről köteteket lehetne írni. Keserves panaszuk talán egyszer nekik is felér az Égbe és valamilyen úton elhozza a fehér angyal az üzenetet: „Meghallottuk panaszaitokat, keserveteket és meg is hallgattuk azokat”.⁶⁹

Galbeni, 1938. szeptember 25.

Nevemmel névtelenül:
Péter Gergely s. k.
trunki deák

5.

Sebestény Antal⁷⁰ hadikfalvi plébános levele
Teleki Pál miniszterelnöknek⁷¹
Hadikfalva, 1939. április 15.
Gépelt másolat. MTAK, Ms 10.528/188. sz.

Méltóságos Uram!

Dornești,⁷² 1939. április 15.

Folyó hó 3-án kelt becses levelére a következőkben vagyok bátor felelni.

1. Egyházmegyénknek semminemű nyilvános statisztikája, de még schematizmus sincs, melyből a szükséges adatokat egy-kettőre ki tudnók szedni, szükségesség tehát a személyes utánjárás.

---

⁶⁹ Az utolsó lap hátoldalán kéziratos bejegyzés olvasható: „1938. Jelentés (bizalmas) a moldvai csángókról.”

⁷⁰ Sebestény Antal (1874–1961) katolikus lelkész, főesperes. A bukovinai Andrásfalván született. A Szent László Társulat neveltjeként a teológiai tanulmányait Gyulafehérváron végezte el. 1897-ben szentelték pappá. 1897-től 1919-ig a bukovinai Józseffalva, majd ettől kezdve 1941-ig, a bukovinai székelyek hazatelepítéséig Hadikfalva plébánosa. 1932-től rádáuți-i (radóci) főesperes. A bukovinai székelyek áttelepedése után is a híveivel maradt a bácskai Horthyvárán, majd a Tolna megyei Kisdorogon.

⁷¹ Nem sikerült egyértelműen megállapítanunk, hogy ki a levél címzettje. Minden bizonnyal Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök (1939. február 16-tól 1941. április 3-ig) lehetett, aki 1934-től haláláig a Szent László Társulat világi társelnöke volt.

⁷² Magyarul Hadikfalva.

2. Ami a személyes utánjárást illeti, arról annyit mondhatok, hogy a bacuai megyéről teljesen megbízható adataink vannak, tudniillik Domokos Pál Péter tanár úrnak 1931-ben „A moldvai magyarok” címen kiadott könyve.⁷³ Ő tudniillik saját szekerével bejárta Moldvát, mindent pontosan lejegyzett, de mint írja, a „romani” megyét nem tudta oly aprólékosan átkutatni, mert hazahívták édesapja halálos ágyához. Ha tehát méltóságod Domokos adatait épp oly megbízhatónak tartaná, mint én, ki azután 1936 nyarán 4 hetet szintén a bacuai megyében töltöttem és az adatokat nagyjából felülvizsgáltam, azon esetben majdnem csak a romani megye pontosabb adataira volna szükségünk. Domokos Pál Péter tanár úrral a püspökszentelés alkalmával⁷⁴ Kolozsváron vagy a katolikus népszövetség, vagy a katolikus tanfelügyelőségénél találkoztam, hol az irodában dolgozott.

3. Azon esetre azonban, ha Méltóságod az említett könyv adataiban nem bízna meg, szükséges volna mind a két megyére a kutatást kiterjeszteni. Erre is volna emberem. Van a bogdánfalvi (Valea Seaca) római katolikus plébániához (Bacau megye) tartozó Galbeniben egy bukovinai, józseffalvi növendékem, aki 1919, vagy 1920-ban a csernovitzi⁷⁵ katonai revolte⁷⁶ alkalmával – dacára, hogy ártatlan volt – bűnbakként állíttatott elő, előbb halálra, majd életfogytiglani fogságra ítéltetett, majd többszöri amnesztia útján 3 évi fogsággal megúszta a dolgot. A fiú a háború alatt tette le Nagyváradon a tanítóképzőt, a Szent László Társulat növeltje volt, mivel azonban a kiszabadulásakor polgári jogait nem kapta vissza, állami iskolánál nem alkalmazták. Én tehát Gróf Majláth püspök⁷⁷ urat kértem fel, hogy valahol alkalmazza. Így lett a fiú Erdélyben tanító, de idővel kiderült, hogy polgárjoga nincs, s azért ezen állásából a minisztérium rendeletére el kellett bocsátani. Kenyér nélkül levén, ismét hozzám fordult, én pedig Krywald prelátus úrhoz küldtem, aki őt azzal bízta meg, hogy Moldvában a katolikusok közt magyar imakönyveket és kegyszereket terjesszen. Erre is megszereztem neki a püspöki engedélyt, tehát az egyházmegyében szabadon mozoghat. Ma kántor a galbeni-i filialis községben. Neve Péter Gergely. Ha tehát Méltóságod megbízhatónak gondolná a fiút, igénybe lehetne venni az ő közreműködését. Magam lemennék hozzá és az ügyet vele személyesen megbeszelném. (Családos ember.)

⁷³ A Sebestyén Antal által említett könyv pontos adatai: Domokos 1931.

⁷⁴ Itt nyilván Márton Áron (1896–1980) püspök 1939. február 12-i kolozsvári felszenteléséről van szó.

⁷⁵ Ném. Czernowitz. Rom. Cernăuți.

⁷⁶ „Revolte”: lázadás, zendülés.

⁷⁷ Majláth Gusztáv Károly (1864–1940) 1897-től 1938-ig erdélyi (gyulafehérvári) római katolikus püspök. 1940-ben Budapesten halt meg kórházi kezelése alatt.

Kérném tehát Méltóságodat, szíveskedjék a továbbiakra rövidesen utasítást adni, hogy rögtön munkához láthassak.

Bátor vagyok megjegyezni, hogy Krywald prelátus úr még karácsony után hasonló adatokat kért, s én neki – amennyiben tudtam – az adatokat elküldöttem. (Lengyelországon át.)

Ezek után kegyeskedjék megengedni, hogy én is egy tanácsot kérjek Méltóságodtól: van itt a bukovinai Andrásfalván egy magyar fiú, Ferenc Gellért, aki most az ősszel nyert a jassii⁷⁸ egyetem jogi fakultásán licenciátust, és benyújtotta kérvényét itt a mi (suceava-i) tinutunkban⁷⁹ egy községi notar⁸⁰ állásért, de máig még semmi feleletet nem kapott. Mivel Erdélyben a magyar községekben magyarul és románul perfektül beszélő notarius valószínűleg nem nagyon sok van, nem gondolná-e Méltóságod, hogy a fiú talán Erdély valamelyik tinutjában kérje alkalmazását, és ha igen, hol?

Magamat és bukovinai magyarjainkat Méltóságod jóindulatába ajánlva vagyok Méltóságod őszinte tisztelője:

Sebestény Antal
főesperes plébános

6.

Péter Gergely feljegyzése a Roman és Bákó megyei csángók egyházszervezetéről és lélekszámáról. Hely nélkül, dátum nélkül.

Gévelt másolat. MTAK, Ms 10.528/192. sz.

Roman vármegye római katolikus plébániái

1) Hălăucești (Halasfalva) plébánia, papja van. Gimnázium és ferencrendi papnevelője van. Lakóinak száma a filiáléval együtt meghaladja a 4350-et, akik csak románul tudnak. Nevük inkább romános és más hangzású, de keresztnévük János és nem Joan, Ferenc és nem Francisc, Józsa és nem Josif, Gergel(y).

Filiái: Zăpodia 1100, Luncași 950, Mircești 450, Mogoșești 550, Cornești 260, Muncel 120 lélek, összesen: 7780 lélek, akik csak románul beszélnek.

2) Butea plébánia, papja van. 3700 lélek. Filiái: Fărcășeni 1400, Cotnari 550 és Caracaș 110 lélek. Összesen: 5760, akik csak románul beszélnek.

3) Oțeleni plébánia, 2200 lélekkel, papja van. Filiái: Buhoanca 400, Boghicea 350, Petrești 650 lélekkel. Összesen 3600, csak románul beszélnek.

⁷⁸ Sic! Rom. Iași. Magy. Jászvásár.

⁷⁹ „Tinut” (rom.): kerület, vidék.

⁸⁰ „Notar” (rom.): jegyző.

4) Râchiteni plébánia, papja van. 2700 lélekkel. Filiái: Acheia 1100, Miclăușeni 350. Összesen: 4150 lélek. Csak románul beszélnek.

5) Adjudeni plébánia, papja van, 2500 lélekkel. Filiái: Burnicești 2100 és Rotunda 700 lélekkel. Összesen 5300 lélekkel, akik románul beszélnek. Vannak öregek, akik emlékszenek, hogy a falvakban sokan voltak, akik magyarul beszéltek, úgy, mint Szabófalván.

6) Bărgăoani plébánia, papja van, 1400 lélekkel. Filiái: Talpa 350, Brează 220 és Secueni 600 lélekkel. Összesen: 2570 lélek. Csak románul beszélnek.

7) Tâmașeni plébánia, papja van, 2400 lélekkel. Filiái: Sagna 1300 lélek. Összesen: 3700 lélek. Csak románul beszélnek.

8) Gherăești plébánia, papja van. 2900 lélekkel. Filiái: Jugani 1300 és Bărticești 1700, Tețcani 600 lélekkel. Összesen 6550 lélek. Ebben a plébániában már vannak, akik még tudnak magyarul, nemcsak öregek, hanem fiatalok is. Számuk elenyésző.

9) Săbăoani (Szabófalva) plébánia, papja van (3 segédlelkész). Lélekszáma 6000, akik közül 5500 magyarul tud és beszél, az 500 (körülbelül) akik románul beszélnek, magyarul értenek, de nem beszélnek. Nevük Varga, Szabó, Páncér, Szócs, Rab stb. Ugyanígy áll a helyzet filiáival is. Pildești 2700, Traian (Újfalu) 3000 lélek és Corhana 400 lélekkel. Összesen: 12.100 lélek. Az egész vármegye területén lakik 51.510 római katolikus lélek, akik közül mintegy 12.000-en beszélnek magyarul, úgy otthonukban, mint egymás közt falvaikban. Roman városa nincs számítva.

[Nyelvük szerint az 1–8. plébániák és filiáikban csak románul beszélnek. Az öregebb emberek sem emlékeznek az 1, 2, 3, 4, 6 és 7. számú plébániákban, hogy az őseik magyarul beszéltek volna, de elismerik, hogy nem román eredetűek, hiszen ha a családnevük elrománosodott is, de keresztnévük ma is János és nem Ion, Józsa és nem Iosif, Ferenc, Gergel(y) stb. Az egyetlen Szabófalván és két filiáján Traján és Pildeșten beszélnek még magyarul. Szabófalván az összlakosságból mintegy 450-500 lélek nem beszél magyarul. Mindenki ért magyarul, de nem beszélnek mind. Ugyanez a helyzet a nevezett 2 filiában is. Tehát a szabófalvi plébánia lakóinak nagy része, 11.000 lélek, mai nap is magyarul beszélnek. Ha hozzáveszünk az 5. sz. és 8. sz. plébániák lakóinak öregebbjeit és ide nőül hozott asszonyait, 12.000 lélek lehet a magyarul tudók száma. Beszédjük gyors, igen sok „sz”-t használnak, sok román szót kevernek bele. Igen jól meg kellett figyelniem, hogy megérthessem beszédjüket. Más helyen azt gondoltam hirtelen, hogy cigányok avagy zsidó nyelven beszélők. Tévedtem, mert a megszólított öregebb bácsi azt mondta: „Kied erőst székeleszen beszél, úgy mü nem ércük, mü cak idj cángoszan tudunk”.

Papjaik magyarul nem tudnak, és ha tudnak, sem beszélnek a néppel. Kivétel az egyetlen Szabófalván van, hol az egyik segédlelkész klézsei származású, ma-

gyarul szépen beszélő ferencrendi szerzetes. Sehol magyarul nem imádkoznak a templomban.

Nagyon sok szőke fiút láttam. Általában homlokuk széles, arcuk nagy, ami a más fajnál nem található.

Ruházatuk nagyon változó, falunként és vidékenként. Vannak, kik már teljesen a szomszédos román viseletet átvették, de vannak és talán többen azok, kik a régi viseletet tartják.

Ez röviden összefoglalva a román⁸¹ csángóság száma és helyzete. Román, a város nincs beleszámítva, habár az itt élő katolikusok száma meghaladja a 3000-et, de inkább ide bevándorolt mindenfajta nép lehet, és semmiképp sem őslakosság.

A mai zavaros időkben nagyon nehéz az utazás, de amit lehetett, megtettem. Az adatok kerek számok a beszerzési idő és személyek bemondása szerint.]⁸²

Băcău – Bákó vármegye

1) Dărmănești (Dormánfalva) plébánia, papja van. Lélekszám: 4300. Ebből 3000 magyar anyanyelvű, 1300 román anyanyelvű. Ezek nagy része ért magyarul. Filiái: Moinești, Comanești, Cucuetei, Glodur, Cingheș (Csügés).

2) Trotuș (Tatros) plébánia, papja van. Filiái: Slanic (Szalánc), Gura Slanic, Tuta (Diószeg), Targu Ocna, Onești (Ónfalva), Slobozia, Vilișoara, Pacura és még néhány kevesebb római katolikus lakosú falu. Összes lélekszáma 4500 lélek, akik közül 4000 magyarul, 500 románul beszél.

3) Oituz (Gorzafalva) plébánia, papja van. Filiái: Harja (Hirsa), Harastrau (Fűrészfalva), Bohana (Völcsök), Nicorești (Szilágyfalva), Satu Nou (Újfalu) Pargaresti, Gutinaj (Gutinázs), Valea Seaca (Szárzpaták), Prála, Borzesti. Lélekszáma: 5600.

4) Pustiana (Pusztina) plébánia, papja van. Filiái: Frumoasa, Sarbi (Szerbek), Tetcani (Teckán), Sarata (Sóskút), Strugari, Bosoteni. Lélekszáma 5200, magyar nyelven beszélnek.

5) Băcău (Bákó) plébánia, papja van. Filiái: (Lészped) Lespezi, Margineni, Barati, Schineni, Izvoara, Domnita-Maria, Cujbic, Sacuesti, Burbulesti, Racila, Negulesti, és más kevesebb római katolikus lélekkel bíró falu. Lélekszáma 8000, ebből mintegy 2000 beszél magyarul. 6000 pedig románul.

⁸¹ Sic!

⁸² A szögletes zárójelbe tett rész betoldás a másik iratból. A két irat abban tér el egymástól, hogy egyrészt a másik iratból teljesen hiányzik a Bákó megyei katolikus plébániákra vonatkozó fejezet, másrészt a közölt, és mind a Román megyei, mind a Bákó megyei egyházközségekre kiterjedő, teljesebb feljegyzésből hiányzik a szögletes zárójelbe tett rész.

6) Prajești (Prezesti) plébánia, papja van. Filiái: Satu Nou, Buhoci, Traian, Bogdanesti, Balusesti és sok más kevesebb római katolikus lélelkel bíró falu. Lélekszáma 5500, ebből mintegy 1200 magyar anyanyelvű, a többi 3300 román anyanyelvű.

7) Valeni (Valén) plébánia, papja van. Filiái: Vladnic (Lábnik), Horgești, Tamaș, Chetrești, Gioseni (Diószén), Racova, Racatau, Gaiceana (Gajcsána falu, ez már Tutova vármegyében van, lakói színmagyarok). Lélekszáma 5500, melyből 3000 magyar és 2500 román anyanyelvű.

8) Luizi-Călugara (Kaluger) plébánia, papja van. Ferencesek anyaháza. Filiái: Sarata, Petricea (Kövesalja), Gaudar (Gajdár), Terebes és Secatura. Lélekszáma 7500, melyből 7000 magyar és 500 román anyanyelvűek.

9) Valea Seacă (Bodgánfalva), papja van. Filiái: Ferdinand I., Galbeni (Trunk) és Larguta (Máriafalva). Lélekszáma 5200, mind magyar anyanyelvű.

10) Valea Mare (Nagypatak) plébánia, melyet a forrófalvi káplán adminisztrál 2500 lélelkel, magyarok.

11) Faraoani (Kákova-Forrófalva) plébánia, papja van. 2500 lélelkel magyarok.

12) Cleja (Klészse) plébánia, papja van. Filiái: Somosca (Szamoska), Ciocani (Csik), Fundul Racaciuni, Berindesti, Racaciunii, Sascut (Szászút), Capota, Buzdugani (Újfalu). Lélekszáma 7200, abból 7000 magyar és 200 román anyanyelvű.

Valóságban van Bákó megyében 12 plébánia 12 plébánossal, akik közül csak a bogdánfalvi (9. sz.) plébános, Dr. Pál Péter tud és beszél magyarul. A többi vagy román anyanyelvű csángó, német, olasz vagy lengyel származású, magyarul egy sem tud, tehát nem is beszél. Újabban 23 fiatal pap került ki a jassy-i szemináriumról, ezek közül 4-en kerültek a bákói decanatba.⁸³ Hárman beszélnek (illetve tudnak) csángómagyar anyanyelvükön. Ezek mint segédlelkelészek szerepelnek az egyes plébániákon, az állami életben pedig mint plébánosok szerepelnek az előbb felsorolt egyes nagyobb filiában. Például Fundul Racaciuni-i plébános – klézsei káplán, diószéni plébános – valeni-i káplán, trunki plébános – bogdánfalvi káplán stb. Ez így van Roman vármegyében is, csak hogy ott egyetlen magyarul beszélő (segéd)lelkelész van, a klézsei származású és öreg kántornak a fia.

Van még néhány magyar eredetű falu Jassy körül és Foksani körül is. Ezekről semminemű adataim nincsenek, de léteznek, és különösen a jassyak megérdemelnék a figyelmet, tekintettel a távolságra, és hogy beszédük oly szavakat is tartalmaz, mely sem nem román, sem általam ismert lenne. Focșan környékiek többnyire telepesek. Ugyanúgy vannak telepesek Dobrogea némely vidékein, hol a

⁸³ Dékán: a falusi plébánosok elöljárója (vicarius foraneus), közbülső fórum a főesperesség és a plébániák között. A dékán illetékességi területe a dékánátus.

Luizi-Călugar, Terebes és más falvainkból birtokelosztás után ott kaptak helyet, itthon mindent eladva mentek oda, de kiknek nagy része vállalva a legnagyobb nyomort, visszavándorolt szülőfalujába.

Végeredményben a két vármegye őslakó római katolikus lélekszáma:

Roman vármegye római katolikus magyar nyelvű lélek:	12.000	
Roman vármegye római katolikus eredetű román lélek:	<u>39.510</u>	<u>51.510</u>
Bákó vármegye római katolikus magyar nyelvű:	48.400	
Bákó vármegye római katolikus magyar eredetű román	<u>8.600</u>	<u>57.000</u>
A két vármegye római katolikus plébános száma:	21	60.400 magyar anyanyelvű <u>48.110 román anyanyelvű</u>
		108.510 magyar eredetű római katolikus csángó ⁸⁴

7.

Péter Gergely levele Krywald Ottónak

Illyefalva, 1940. szeptember 20.

Kézírási eredeti. MNL OL, P 1431, 22. doboz, 1. tétel,
1940-es fraktúra, 42. fólió.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Nagyméltóságú Főtisztelendő Elnök Úr!

Méltóságos Uram!

Alulírott kötelességemnek tartom jelenteni, hogy engedve az erőszaknak, ott-hagytam Moldovát és véglegesen hazaköltöztem Illyefalvára. Tekintettel arra, hogy az utóbbi időben állandó megfigyelés alatt voltam, és minden magyar szó, megmozdulás lehetetlenné vált, küldetésem eredményessége megszűnt. Amit lehetett, mindent megtettem, de már csak az elfogatásom elől menekültem.

Szegény voltam és szegény vagyok ma is. Gyermekeim nevetlenek, fiam 1 év iparosztályt, leányom csak az elemi végzet, taníttatnom kellene, de nincs miből. Esedezem a Méltóságos Úrhoz, most ne hagyjon, ez az év a legfontosabb úgy számukra, mint nekem is. Ismét újból kezdek, és ha nem segítenek, tehetetlen maradok. A katonai parancsnokság ideiglenesen kinevezett a helybeli állami iskolához igazgató tanítónak. Nagyon szeretném, ha ide véglegesíttetném.

Kéréseim ismétlése után maradok a Méltóságos Úrnak legalázatosabb szolgája:

Illyefalva, 1940. szeptember 20-án
(Háromszék vármegye)

Péter Gergely
tanító

⁸⁴ Aláírás nélkül.

8.

Péter Gergely levele Krywald Ottónak

Illyefalva, 1940. november 26.

Kézírásos eredeti. MNL OL, P 1431, 22. doboz, 1. tétel,
1940-es fraktúra, 16. fólió.

Dícsértessék a Jézus Krisztus!
Nagyságos és Főtisztelendő Elnök Úr!
Méltóságos Uram!

Alulírott Péter Gergely illyefalvi igazgató tanító az alábbi néhány sorban bártorkodom a Méltóságos Úr elé jönni:

Bátorító, szeretetteljes sorait nagyon szépen köszönöm és bízom abban, hogy valóban nem fognak elfelejteni engem. A kinevezéseket nem tudhatjuk, mikor lesznek, de azt hiszem, nem késhetnek, mert iratainkat már bekérték a vármegyei tanügyi előadóhoz.

Irataim mind rendben volnának, csak az utóbbi 3 évet nem tudom kellőleg igazolni Méltóságos úr nélkül. Szükségem volna ugyanis egy olyan bizonyítványra, amely bizonyítaná, hogy 1937. november 3-tól 1940. augusztus 30-ig a moldóvai⁸⁵ csángómagyarok között mint kiküldött működtem önzetlenül a magyarságért, és értékes szolgálatokat tettem a magyarságnak.

Erre szükségem volna először, mert szeretném, ha ezen három évem beszámítható lenne szolgálati éveimbe. Másodszor pedig szeretném felvétni magam a vitézi rendbe.

Mindezekre szükségem van, mert habár remélem, jövedelmem megfelelő lesz, nagyon sok kiadásom van két gyermekem után, akik mind a ketten a polgári iskolába járnak, és mintegy 950 pengőbe kerül taníttatásuk évente, ruházat nélkül.

Alázatosan esedezem tehát Méltóságos úrhoz, szánjon meg, és ezen soraim alapján szíves segítségét ne tagadja meg tőlem.⁸⁶

Maradok a Méltóságos Elnök úrnak legalázatosabb szolgája.⁸⁷

Illyefalva, 1940. november 26-án
Háromszék vármegye

Péter Gergely
tanító

---

⁸⁵ Sic!

⁸⁶ A pénztárnaplóban nem bukkantunk olyan adatra, amely egyértelműen alátámasztaná, hogy a Szent László Társulat részéről elfogadták Péter Gergely folyamodványát. Krywald Ottó naplójának 1939–1946 közötti részei ugyancsak a Szent László Társulat irattárában lelhetők fel, s a napló 1940. december 3-án kelt bejegyzése arról tanúskodik, hogy Péter Gergely egzisztenciális

9.

Péter Gergely levele Domokos Pál Péternek

Illyefalva, 1940. december 17.

Gépelte másolat. MNL OL, K 28, 162. csomó, 270. tétel,
16326/1940. sz.

Péter Gergely jelentése. 1940. december 17.

Mikor a Szent László Társulat megbízásából beléptem Moldova földjére, „Istenem, segíts meg!” sóhajtása után elhatároztam, hogy ha már nem működhetem, mint tanító nyilvánosan a magyarság érdekében Erdélyben, nem látok semmi jövőt sem magam, sem családom számára, legyen, amint az Isten akarja, dolgozni fogok úgy, ahogy tudok, az itteni csángómagyarok között, közöttük, velük, értük és mindnyájan magyarakért. Ha nem élt volna, és ne élne ma is bennem az a keserűség, vagy talán bosszú azért a sok szenvedésért, melyet magyarságomért, egyenességemért oláh részről ért engem, talán nem is lett volna bennem akkora erő, hogy magam mindenre elszánjam. Csak az a tudat, hogy halálos, majd életfogytiglani sóbányai munkára való ítélesem következtében kitiltásom az összes iskolából oly erőt kölcsönzött nekem, hogy sokszor csendes perceimben a félelem fogott rajtam erőt, mire vállalkoztam. A jó Isten velem volt, és erőt adott mindig addig, míg szabadság utáni vágy győzött és én, habár az utolsó percekben is, de szerencsésen hazavergődtem Illyefalvára, hogy most már szabad magyar földön működhessem édes magyar nyelvünkért és szeretett hazánkért. Vágytam a szabadság után, és sok-sok ezer ilyen vágyódás kísért utamon hazáig, hogy itthon is, amit lehet, tegyenek meg értük, azokért, akik vágnak valami után és nem is tudják, voltaképp mi is az, mert nekik hazájuk nem volt, nyelvük megrongyolódott, vagy elsikkadt egészen, de büszke, hogy még nem oláh. 1937. november 3-án érkeztem Bogdánfalvára, Bákó városától délre a hegyek között. A sár és esőtől alig vonszolván magam, a plébánián jelentkeztem, hogy engedélyt kérek kegyszereim és imakönyveim áruulására. Nagy örömmre a harangozó bukovinai lévén, mint atyafit fogadott és ajánlott be Pál Péter plébánosnak. Engedélyt megadta, és én házalhattam nyugodtan, lassan és szállásra is mindig a harangozóhoz tértem vissza. Egy alkalommal orgonáltam a misén, mire a plébános bővebben kezdett ér-

---

◦ támogatásából továbbra is kivette a részét a társulat, illetve annak ügyvezető elnöke. Lásd: Krywald Ottó naplója. Budapest, 1939–1946. MNL OL, P 1431, 30. doboz, 12. tétel, 47. fólió.

⁸⁷ A lap tetején Krywald Ottó kéziratos bejegyzése: „Válasz XII/3.”

deklódni felőlem. Összebarátkoztunk, onnan nem engedett el, hanem utaimról mindig oda tértem vissza, neki kocsisa, írnoka és sokszor ministránsa voltam. Így jártam be már az első hónapban Bogdánfálvát, Ferdinándot, Sospatakot, Trunkot, Kalugerát, Barát és más falvakat. A nagy hideg beálltával nem mozoghattam. Cipóm elszakadt, ruhám rongyolódott volt, vártam, hogy küldenek hazulról bár fehéreneműt. Pénz az nem volt. Alig-alig tudtam annyit összegyűjteni, hogy bár élelmemet biztosítsam. Papom valóban felhasznált, amire csak lehetett, de egyébről nem sokat gondolkodott. Sikerült azonban kivívnom, hogy Trunk faluba (Galbeni) küldött ki kántornak az öreg Róka Márton helyébe, kinek 3000 lejt ígértünk, ha otthagyja helyét. Trunk, hivatalos nevén Galbeni falu, körülbelül 710 lelket számlál, ahol sikerült lábamat megvetni. Kicsi sütőházacskában húztam meg magam, ahol később esténként a férfiak serege keresett fel. Megszerettek és én végezhettem a rám bízott munkát ott és a környéken eredménnyel majdnem három évig. A környék falvaikban ismerősöket szereztem. Megismertem papjaikat is. Sajnos róluk csak rosszat írhatok, mert akadt olyan is, mint a klézsei Hoyden páter,⁸⁸ aki nem engedte árusítanom semmit. Így aztán ismerőseim útján annál több naptárt és imakönyvet osztottam ki. Kitűnő jó barátoknak bizonyult Mesterke András postás. Mindent megtett volna, sajnáltam és félttem hivatalának elvesztésétől. Jó anyag volt Minucz deák is, leányával, Kósa Ferencnével. Sokkal kevesebbet tett Beján Márton (három keresztnél) és Trunkból ide férjhez ment ismerősök. Így voltam Kákova és Nagypatak 315 lakóival is. Ezen két faluban a magyarfaló Romila Bonaventura páter a plébános. Sokszor megüzente, hogy eltakarodjam a csángók közül, mert ha nem, elfogat. De mégis ő volt, aki 1939. április 23-án vendégem volt az akkor már újonnan felépített kántori lakásban. Nagyon udvariasnak, kimértnek, de és⁸⁹ vidám beszédűnek ismertem meg. Sok jót nem mond híveiről. Annál több rosszat. Vadak, részegesek, és neki szót nem fogadók. (Neki!!). Egyébként sok a vasutas e falvakból. Talán a legtisztábban e két faluban beszéltek. Trunk utánuk jön. Sokszor voltam Diószén községben is. Itt jó ismerőseim, barátom Baka András és Bodó András voltak. Valén és Vladnik falvak plébánosa Weber (német) azt mondogatta, hogy az ő hívei nem magyarok ugyan, de nem is oláhok. Calugera (Kaluger) nagyközségben többször fordultam meg. Az öreg kántor és veje jó magyarok, anyanyelvüket szeretik. Lespeziek sírtak, mikor a nyelvhasználatot eltiltották. Frenku a kántor (1940. augusztus). Prezesten találtam meg a két-

⁸⁸ Francisc-Adam Hojden (Hoyden) (1899–1974) lengyel származású moldvai katolikus lelkész, 1928-tól feltehetőleg 1969-ig klézsei plébános.

⁸⁹ Sic!

nyelvű, Jassyban nyomtatott katekizmust⁹⁰ és átadtam dr. Sándory Mihálynak. Mindig és minden alkalommal megkerestem, hogy őket mindenütt biztassam, bátorítottam, mint már ezekről sokszor kimerítő leírást adtam. Ugyanígy 1939. augusztus-szeptemberében végigjártam az összes nagyobb falvakat. Hozzávetőleges népszámlálást csináltam. Melyet ugyancsak Sándory Mihály úrnak adtam át. Galbeni (Trunk) falucska volt a központ. Ide jöttem, innen mentem utaimra. Az ittenieket magyar énekekre tanítottam, templomukban legtöbbször magyarul, sőt énekkarban 4 szólamú énekeket is énekeltünk. Dr. Sándory Mihály személyesen győződött meg erről 1940 nagyszombati feltámadási szertartáson. Soha ilyen egyöntetű imádságot még nem hallott. Ebben a faluban több jóérezésű magyar ember van. Így Bodó Mihály József (Csikinek is nevezik), ennek bátyja Bodó Gyurka írni-olvasni tud magyarul és fiával együtt. Benedek Péter ugyanígy. Szabó Ferenc elhanyagolta gazdaságát és gyermekeit is. Fia Mihály a jassii szemináriumban van. Istvánt hegedülni tanítottam, meg csárdásokra, énekekre. Szabó Ferenc veje, Pista Ferenc, nem a legmegbízhatóbb. Szabó István jó magyar, önérzetes. Ír, olvas kitűnően. Levelemre nem válaszolt még. Levelezést folytatok: Bodó Mihály J. (Csikivel), jómódú gazdával, aki kevés beszédű, egyenes ember. Lehet összeköttetést csinálni Bodó Gyurkával J. (Giurgi Budau Joja), esetleg Benedek Péterrel. Pista János második felesége miatt nem eshetik számításba, de a névsorban valószínűleg ott lesz a költözők között. Bodó Gyurka összeköti Szamoskát, Csíkot, Klézsét, sőt, Rekecsént is. Sőt, Ferdinándot is, mert a jelenlegi bíró egy berecki származású kántor (gyengén beszél magyarul), legionár a komája, nem rossz ember. Bogdánfalván esetleg Petrás János lenne az az ember, akit meg lehetne bízni. Jó anyag Pál Ferenc is. (Kádár). Pusztinán van Varga Ferenc fiatal, szabófalvi születésű páter, vele nyugodtan lehet értekezni (magyarul is!), említhető a nevem is. Szabófalván Minucz János szerzetes pap (klézsei Minucz fia) jó csángómagyar. De lehetőleg senki más ne hallja. Diószénben Baka András legionista volt, ugyanígy a leszezi Frenku is. Más megoldás: Andrásfalván, Bukovinában volt Demse nevű káplán,⁹¹ klézsei származású, biztosan tesz, amit csak lehet. Minden

⁹⁰ Az első, Moldvában kiadott katekizmus kétnyelvű (román–magyar) volt, 1866-ban adta ki Salandari Iosif pápai prefektus. Feltehetően minden plébániára eljuttatta. Domokos Pál Péter szerint a kiadványt 1893-ig használhatták, az ekkor elfogadott román népoktatási törvény értelmében a hitoktatás kizárólagos nyelve a román lett. Lásd: Salandari 1866.

⁹¹ Demse Péter (1916–1992) moldvai csángó származású lelkész. 1927–1932 között a jászvásári papi szemináriumban tanult. 1939–1941 között káplán Andrásfalván. 1941 őszén a hívei után ment a Bácskába. A második világháború után különböző Tolna megyei településeken, Aparhanton, Izményben és Zombán plébános.

munka és fáradtság hiábavalóvá válik, ha csak arról van szó, hogy az megy, aki akar. Ki hagyja jó szívvel rokonságát, apját, anyját és menjen idegenbe? Hanem a megoldás az lenne és helyesen köteleztetni az egészszet. Cseréljenek! Mennyi egészséges család! Mennyi apró csillogó szemű gyermeket kapnánk! Ha így nem lehetne, ajánlom híresztelni, hogy az orosz fog jönni oda. Nem marad hatás nélkül. Hogy oláh hitre kell térjenek stb. Ez mind valószínű és valóság is lehet, így nem vétünk az igazság ellen sem. Bodó Gyurka, Benedek Péter, Bodó János (csizmár), Balán Antal, Faraoui András trunkiak jelentkeztek, hogy ők bármikor jönnének. Csiki Bodó Mihály Németországba iratkozott be. Ő is felkereshető. Majdnem 3 éves ottlétem alatt rettenetes sokat szenvedtem a községi előljárók és csendőröktől. De rendesen fizettem. Augusztus 31-én elfogatási parancs elől menekültem haza. Hála a jó istennek, munkálkodhattam szívem szándéka szerint, kölcsönt adhattam vissza, és bízom, hogy fog jönni idő, amikor még fizethetek valamit vissza a huszonkét elrontott évemért azoknak, akik nem érdemlik meg, hogy rájuk köpjünk. Befejezésül megjegyzem még, hogy ha megbíznak valakit, fizessék is meg (bocsánatot kérek nyíltságomért), mert az önzetlenséget kevesen ismerik.

IRODALOM

- ALBERT Gábor (1983): *Emelt fővel. Magyarország felfedezése*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- DOMOKOS Pál Péter (1931): *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó, Szerzői kiadás.
- FERENCZI Sándor (2009): *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Budapest – Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum.
- IANCU Laura (2013): A népi és egyházas vallásosság ütközésének egyházpolitikai vonatkozásai a 20. század eleji Moldvában. *Ethnographia*, CXXIV. évf. 4. sz. 511–531.
- MIRK Szidónia-Kata (2019): A tekerő barát nyomában. *Honismeret*, XLVII. évf. Különszám. Halász Péter köszöntése – Bukovina, Gyimes, Moldva. 142–148.
- NÉMETH Kálmán (1943): *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája*. 2. kiadás. Bácsjózseffalva, Szerzői kiadás.
- SALANDARI Iosif (1866): *Katehismul elementar pentru tinerii romano-catolici*. [Elemi hittan a római katolikus felekezetű ifjúság hasznára. Kérdésekben és feleletekben püspöki engedelemmel.] Iași, K. n.
- SERES Attila (2007a): Németh Kálmán missziója a bukovinai székelyek és a moldvai csángók között. (I.) *Moldvai Magyarság*, VI. évf. 8. sz. 10–16.

(2007b): Németh Kálmán missziója a bukovinai székelyek és a moldvai csángók között. (II.)

(2008): Péter Gergely moldvai kántor története. I. rész. *Moldvai Magyarság*, VII. évf. 12. sz. 16–17.

(2009a): Péter Gergely moldvai kántor története. II. rész. *Moldvai Magyarság*, VIII. évf. 1. sz. 16–17.

(2009b): Péter Gergely moldvai kántor története. III. rész. *Moldvai Magyarság*, VIII. évf. 2. sz. 25.

SZŐTS Zoltán – SOLYMÁR Imre – FOKI Ibolya (2002, szerk.): *Források a bukovinai székelység történetének tanulmányozásához*. Szekszárd, Babits Kiadó.

TÁNCZOS Vilmos (1995): „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum*, LVII. kötet 3–4. füzet, 82–98.

(2004): Erdély János (1891–1983) bogdánfalvi szentember és népénekei. *Székelyföld*, VIII. évf. 10. sz. 126–144.

VINCZE Gábor (2004): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. A Magyarságkutatás könyvtára XXVII. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület.

TÁNCZOS VILMOS

KÁJONI-ÖRÖKSÉG ÉS 20. SZÁZADI
MOLDVAI TÖRTÉNELEM

Andor János (1914–2002) bogdánfalvi búcsúvezető példája

A moldvai csángók körében végzett folklórgyűjtésekből, valamint a népcsoport kultúrájáról szóló néprajzi szakirodalomból viszonylag pontos képet kaphatunk arról a gazdag, középkorig visszanyúló vallásos kulturális örökségről, amelyet ez a népcsoport megőrzött, egészen a 20. századig. Arról viszont kevesebb információ van, hogy ez a szellemi örökség hogyan tűnt el fokról fokra az élő kulturális gyakorlatból a modern korra jellemző akkulturációs folyamatok és a moldvai csángó közösség egészére kiterjedő nyelvcseré közepette. A jelen tanulmány egy moldvai búcsúvezető példáján keresztül kíván reflektálni a kultúrávesztésnek erre a folyamatára a „hosszú 20. században”. Úgy vélem, egy ilyen vizsgálati szempont jogos, hiszen a mindennapokba beágyazott kulturális örökség életének és továbbélésének mindig döntő kérdése az, hogy az adott hagyományt birtokló egyéneknek és közösségeknek egy-egy történelmi kor társadalmi-kulturális közegében milyen lehetőségei vannak az érvényesülésre.¹

EGYÉNISÉGVONÁSOK, NEVELTETÉS, KÖRNYEZET

A helyi vallásos népélet bizonyos területeit irányító szentemberek egymástól eltérő funkciókat (búcsúvezető, előénekes, énekszerző, gyógyító, jós, próféta, halottlátó stb.) tölthetnek be, tehát szerepköreik különböznek egymástól, de a róluk szóló vallási néprajzi szakirodalom egyöntetűen kiemeli, hogy ezekre a szerepkörökre mindig kivételes, a paraszttársadalomban nem általános személyiségvonások jellemzőek.²

A szegény paraszttársaládból származó Andor Jánost mindenekelőtt a régi magyar vallásos népének és általában a magyar nyelvű imádkozás szeretete, átlagon

---

¹ Az egyén számára egy bizonyos történelmi korban adott szereplehetőségekről lásd: Gyáni 1997.

² Lásd például a *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei* című gyűjteményes kötet tanulmányait: Barna (szerk.) 1998.

felüli zenei tehetsége, a ferences szellemiségre jellemző Mária-tisztelet, továbbá az ehhez társuló közösségi szerepvállalás emelte ki falusi környezetéből és tette a helyi népi vallásosság irányító személyiségévé. Életszemlélete alapvetően realista volt, mint a parasztembereké általában, de fogékony volt a keresztény vallásos szellemiséget kifejező csodák iránt is, hitt abban, hogy Isten jelekkel irányítja az emberek életét.³

A régi moldvai deákok⁴ magyar nyelvű vallásos kultúrájába való belenevelődésében döntő jelentősége volt annak, hogy gyermek- és ifjúkorában az a P. Petrus Matthias Neumann (1858–1942) minorita pap szolgált Bogdánfalvában, aki noha maga bukovinai német származású volt, az ugyancsak bukovinai német születésű Carol Müller nevű kántorával együtt kitűnően megtanult magyarul, azért, hogy híveit saját anyanyelvükön szolgálhassa.⁵ Így az ő szolgálati idejében, 1884-től az 1930-as évekig a liturgikus szertartások nem latin részei magyar nyelven hangzottak el a faluban, valamint egyöntetűen magyar volt az egyházi éneklés nyelve is. A Szent Kereszt Hadserege szervezet helyi vezetője, az 1891-ben született Erdély János az 1970-es években P. Daczó Árpád Lukáccsal beszélgetve, így emlékezett erre az időszakra:

„Tátáink, mikor vótak, tanítottak. Ott, hogy tutták ők isz. De hát szent írászról. Gyiák, Károl gyiák tanított. Ezket az imáccságokat. Mikor a templomba bémentünk, akkor gyütött bé, sz tanyított az imáccságokra. Miatyánkot, az Üdvözlégyet, Hiszek-egyget, Töredelmesszéget. Mind ezeket. Szükség vót. Moszt nem tanisszák, de ezelőtt tanyítottá a gyiák a gyermekekeket. [A pap nem tanította?] Dehogynem! A pap isz igen. A székekbe béültünk. Lejányok egy felé, a fiuk egy felé, sz a pap tanyított az imáccságra. Sz magyarul! Nem olábul! Magyarul! Az a páter, melyik meghót, magyarul tanyitta. Magyarul, met hát azt mondotta az a páter, az, mikor fiatal vót... azt mondotta, hogy nem kell ide [ti. a román nyelv], met mü nem vagyunk oláhok. Ó nem tudott jól magyarul. Akkor azt mondotta a páter, a Nájmán páter, melyik meghót: »Magik hogy tudnak imádkozni, sz énekelni, sz mendent végzeni?« »Magyarul!« A Károl diák, melyik vót, ő német vót, ő nem tudott magyarul. Ó németül tudott, sz látinul. Akkor azt mondotta a Páter, az, fiatal vót: »Ne buszulják magik, met könnyebb egy embernek megtanuljon magyarul, mind annyi ember, melyik van a faluba, tanuljon meg olábul. Jobb így. A gyiák megtanul magyarul, sz a templomba végzi az imáccságot, sz az éneket magyarul.« »Ó, jól van, köszönjük!« – csókölták a páternek a kezit. Azt mondották, köszönik szépen, hogy ezt a szót mondta. Sz osztá nem beszéltek olábul. Magyarul.

³ Lásd: 1. és 2. kép.

⁴ A moldvai deákokról összefoglaló jelleggel: Tánczos 1995.

⁵ P. Petrus Matthias Neumann életpályájának néhány fontos adatát Mirk Szidónia-Kata kutatta fel. Lásd: Mirk 2018.

A gyiák nem tudott, de megtanult. A páter odaadta neki az irászt. »Spune Tatăl nostru pe ungurește!« Miatyánk ki vagy a mennyékbe... [...] Felit [ti. A Miatyánk felét] mondta a gyiák, a kántor. Felit mondták a nép. Há olábul nem tudták. Igy vót.»⁶

A Kájoni-féle énekhagyományt Andor János tehát még gyermekkorában Carol Müllertől, „Káruy diáktól” ismerte meg, és később ezt a tudását más moldvai magyar deákokkal kapcsolatba kerülve tudatosan gyarapította. A klézsei Simon Mihály deák például bérmakeresztapja volt, egy Turku János nevű máriafalvi diáktól pedig a vallásos népénekek és litániák dallamváltozatait tanulhatta.

A megismert vallásos kultúra – a vallásos népénekek, a litániák, a magyar nyelvű liturgikus imák stb. – nemcsak vallásos, hanem esztétikai élményt is jelentettek számára. Kétségkívül már ekkor, kora gyermekkorában kialakult benne az anyanyelvű vallásossághoz és a magyar vallásos népénekhagyományhoz való pozitív érzelmi viszonyulás. „Mikor [Neumann páter] elkezdte huszétba: »Feltámadt Krisztusz e napon...« Hááát... (sóhajt) Moszt szemmi szinc ulyan szép, mind akkor vót. Nagyon szép vót! Eszte cinálták a feltámadászt” – mondja ezekre az időkre emlékezve.

Tizenhét éves volt, amikor 1931–1932-ben egy noteszbe átmásolta bérmakeresztapja, Simon Mihály klézsei kántor kis énekesfüzetét, amely a *Cantionale Catholicum* néhány énekét – halottas énekeket, a környékbeli falvak templomi védőszentjeinek himnuszait, Mária-énekeket stb. – tartalmazta, de voltak benne a Kájoni-gyűjteményben nem szereplő más vallásos népénekek is. Később ezt a román betűkkel készült kis füzetet – saját szóhasználatában: „füzért” – egész életén át használta.⁷

Egyéniségét a Szent Kereszt Hadseregébe való belépése is alakította, sőt a Kolozsvárról irányított ferences szervezethez való odatartozása egész életútját meghatározta. A Szent Kereszt Hadseregének moldvai csoportjait az 1920-as évek végén Csíksomlyóról jött missziós ferences papok szervezték meg.⁸ Bogdánfalván 1929 januárjában P. Kukla Tarziciusz (a népi emlékezetben: „Kukla pap”) hozta létre az első csoportokat, de ezen a missziós úton jelen volt P. Takács Gábor

⁶ A Szent Kereszt Hadserege bogdánfalvi megszervezéséről és működéséről lásd még: Tánczos 2004a. és 2004b.

⁷ Lásd: 3. kép. A notesz a Kájoni-énekeken kívül tartalmaz más, régi moldvai deákoktól származó népénekeket is (*Ó, szomorú Jézus, angyalok siralma, Nyugodjál már virágom* [Bozóky M. 1797., Bogisich Mihály 1888.], *Lehullott a Krisztus vére, Üdvözlégy országunknak új világossága* [Szent Ferenc-himnusz], *Én is vőlegény vagyok* [halotti ének], *Örvendetes olvasó... Fájdalmas szent olvasó... Dicsőséges olvasó...* [a rózsafüzér énekei]).

⁸ Bogdánfalván kívül Klézseből és Templomfalvából (régai nevén: Szalánc, ma: Cireșoia) van tudomásom ekkor létrejött szervezetekről. A bogdánfalvi Szent Kereszt Hadseregéről bővebben: Tánczos 2004a., 2004b.

csíksomlyói házfőnök is.⁹ Andor János, miután 1938-ban megházasodott, maga is belépett a „hadszergeszek” közé, sőt a hét bogdánfalvi csoport egyikének vezetője lett.

„Az asszo félibe falunak vot Erdei. Erdei János. Ő vette ától Kukla paptól. Ferenc-rendi pap Kolozvárról. Járt akkor. Ő átolvette... Legén votam, még nem votam megházaszodva. Oszta átolvette mász, mász a faluba z egész. Miután mágházoszodtam én, én isz átolvettem. Coport-vezető votam.”¹⁰

A MODERNITÁS ÉS A TRADÍCIÓ KONFLIKTUSA: VALLÁSOS AKKULTURÁCIÓ

Az 1930-as években óriási törés következett be a falu vallásos kultúrájában. P. Neumann magyar nyelvű szolgálata szemet szűrt a felső egyházi vezetésnek, és az akkor már öreg papot azon a címen, hogy Bogdánfalva nem a minoriták plébániája, a jászvásári püspökség egy csak románul tudó világi pappal helyettesítette, és végleg eltávolította a plébániáról.¹¹ Ezt a falu népe nehezen viselte el. Egyes családok lázadni kezdtek, és a helyébe lépő, magyarul nem tudó papot – aki egyébként Domokos Pál Péter szerint nem volt rosszindulatú¹² – el akarták kergetni. Ezért büntetésképpen egy ideig, a népi emlékezet szerint mintegy öt évig, Bogdánfalva, noha az egyik legősibb moldvai plébánia volt, egyáltalán nem kapott papot, a klézsei plébános csak havonta egyszer jött el hozzájuk misézni. Vasárnapként ez idő tájt az ugyancsak klézsei Simon Mihály deák végzett a templomban magyar nyelvű vecseryét. Így a vallásgyakorlat és a templomi éneklés nyelve a harmincas években továbbra is magyar maradt, a deák 1940-ig itt is kizárólag a régi módon szolgált, akárcsak más, még magyarul beszélő csángó falvakban. *„Z asszonok mikor elkezdtek »Mert az üdö, téged nem vár«, ulyan szépen elnyujtották miétt szirtak lenn. Nagyböti énekek. ... Szimon Mihály vot a kántor. Ez a klézei.”*

1940-ben azonban a bécsi döntés retorziójaként Bogdánfalvában is a legkategorikusabban betiltják a magyar nyelv templomi használatát, és ekkor a magyar nyelvű templomi éneklés is megszűnik.

„Elé 40-ig a templomba románul nem vot, de 40-be má letiltották. Adtak levelet [írásbeli parancsot] e papnak, hogy tiltott magyarul. Turku nevű diák vot még a verekedész [világháború] idejin. Ő még azután isz mondott magyarul, de osztán eltiltották,

⁹ Lásd: 4. kép.

¹⁰ Azok az idézett szövegek, ahol ezt külön másként nem jelölöm, Andor Jánostól származnak.

¹¹ Domokos 1987. 184.

¹² Domokos uo.

nem vót szabad. Sz osztá ijeggetődtek! Csak ott vót szabad a halottnál még iénekelni magyarul. Sz osztá mentem annyi halotthoz, hogy! Sz búcsúztatni lakadalomba. Vittek ingemet, hogy elbúcsúztassam magyarul. Sz a halotthoz isz szokot hittak. Ott mondtuk a rózsafüzért vagy a szentkeresztútját magyarul, sz még az iénekeket isz magyarul. Az ember szobájába nem vót mit csináljanak. Házánál. Ott szabadott, de künn tovafelé nem vót szabad.”

Ettől kezdve a falu nyilvános terében sehol nem hangozhatott el magyar szó: még a népszokások magyar nyelvű éneklését is megakadályozták. A karácsonyi magyar nyelvű éneklés tiltására így emlékezik egy idősödő férfi: *„Vótak akkor csendérek. Ha megfogtak, hogy halltak, megverték. Tyiár gyermekek vótunk. Megverték, ha hallták, hogy csángószon énekelünk. Kellett csak románnyul énekeljünk. De osztá még eléjött, még énekelünk csángószon. Magyarul.”* (Duma Antal, szül. 1931.)

KULTURÁLIS ZÁRVÁNYBAN: 1940–1947

A második világháború idején Romániában tombol az antiszemitizmus és a magyarellenesség. A Vasgárda szervezetei a csángó falvakban is megjelennek és tagságot toboroznak. Ebben a politikai helyzetben Bogdánfalván a román nyelvű hivatalos és a már egyre inkább csak bűvópatakként élő magyar nyelvű népi vallásgyakorlás különválik. A templomi használatból fizikailag is kiszorult, funkcióját veszített Kájoni-gyűjtemény, az ún. „Nagy Káncionál” 1940 után Andor János magánhasználatába kerül, aki különböző népi paraliturgikus gyakorlatokat irányít a faluban: a Szent Kereszt Hadseregének csoportjával végzi a megszokott „kicsi böjti” (adventi), nagyböjti és elsőpénteki házi ájtatosságokat, a csoportok tagjaival együtt a halottvirrasztások első estéjén a halottak mellett imádkozik és Kájoni-féle halottas énekeket énekel, falusfeleivel rendszeresen eljár a környékbeli falvak templombúcsúira, aszály esetén „búcsút visznek” a határbeli keresztekhez, karácsonyi énekeket tanít a kántálni járó fiataloknak és így tovább.

A Szent Kereszt Hadseregének bogdánfalvi kis csoportjai ebben az időben nemcsak a saját egyházuk hivatalos vallásgyakorlásától távolodnak el. Észak-Erdély Magyarországhoz való visszakerülése következtében a moldvai csángók erdélyi ferencesekkel kialakított kapcsolatai is teljesen megszakadnak. A dél-erdélyi magyar vallásos kapcsolatok viszont ugyanekkor felértékelődnek: Andor János és családja Máriaradnára jár búcsúkra, ahonnan Bogdánfalva temploma számára vasúton hoz egy Mária-szobrot is. A templomi orgona megépítése végett 1944-ben a temesvári Wegenstein Lipót és Fiai Orgonagyárba is ellátogat, ahonnan ebben az időben a moldvai csángó falvakba is szállítanak orgonákat és harmóniumokat. Noha vágyik rá, és a temesvári cégtől is nagyon előnyös ajánlatot kap, pénziány

miatt saját maga számára ekkor még nem tud harmóniumot készíttetni. Egy-két évvel később azonban otthon, Moldvában egy forrófalvi magánszemélytől sikerül egy kis házi harmóniumot vásárolnia, és hallás után meg is tanul rajta játszani egy Kancsal nevű, akkor a templomban már csak románul szolgáló kántortól.¹³

„Mikor Wegensteinhoz kivótam, meglátta, hogy nagyon szeretem. Megmonda ugy: »Magadnak csinálók egyet, csak az anyagot fizeted meg.« Érti? Áááá... (sóhajt) Béadtam a gyermeket az iskolába, nem birtam kimenni. Megmonda vot: »Né, ennyit fizetsz, csak az anyagot, a munkát, dógót ingyér csinálom.« Eeee, nem vot helyem. Bémentem Gyoszenbe, ott kaptam egyet. Mind csak tőlle vot csinálva a muzikák. Elmentem, sz megkaptam ezt Kákován. Fáráoanba. [Kinél volt?] Egy Rókánál, úgy hiják. [Kántornál?] Nem kántor, Róka Antalnak hitták. ... Megkaptam kétezer lejjel, abba az üdőbe.”

Házi orgonajátékának hamar híre ment, és 1947-ben meghívták kántori szolgálatra a szomszédos kis csángó faluba, Máriafalvába, ahol azonban csak rövid ideig, néhány hónapig szolgált, mert a vasúthoz ment szolgálatba.

EGY ELLENTMONDÁSOS VISZONY: A SZENTEMBER MINT A KOMMUNISTA SZERVEZET HELYI ELNÖKE

A háború után a moldvai csángó falvakban is létrejönnek a Magyar Népi Szövetség helyi szervezetei, akik egyebek mellett megpróbálják megszervezni a csángóföldi magyar nyelvű oktatást is. Az Erdélyből idegenként érkező, magyar kommunistáknak szükségük van a faluközösség előtt tekintéllyel rendelkező helyi vallásos vezetőkre, akik a maguk részéről a magyar nyelv templomi használatának visszaállítását is remélik a Magyar Népi Szövetségtől. Andor János búcsúvezető szentemberből, a Szent Kereszt Hadserege csoportvezetőjéből és Máriafalva kántorából így lesz 1947-ben – mindezekkel a vallásos szerepkörökkel egyidejűleg! – egy kommunista szervezet bogdánfalvi elnöke.

A magyar kommunisták ebben az időben a Csángóföldön osztják szét az Erdélyben elkobzott magyar nyelvű ima- és énekeskönyveket, így csábítgatva magukhoz a vallásos csángókat. Ugyanezért 1947-ben különvonatot állítanak be a csíksomlyói búcsúra tartó lézpedi és bogdánfalvi búcsúsoknak, 1948-ban pedig fizetik a vasúti útiköltség árának felét, de feltételül szabják, hogy a búcsúra zarándoklók lépjenek be a Magyar Népi Szövetségbe.

¹³ Lásd 5. kép.

„Jő vagy két asszon, hogy írjam fel, met ő isz menen bocsurá. »Álhej, há – mondok, – nem úgy van! Hamarébb fel kell írodjál az erdeghez, sz osztá mensz az Isztenhez! Eredj, menj haza, nem kell te felírodjál a pártba, készöbben isz lesz búcsú ott!« Ugy hogy nem irtam fel egyet isz. »Ién ha biéesztem a gödörbe, ién tüktököt nem huzlak bié!« Nem irtam egyet isz, met ez töri a templomot. Kimentünk édeszapám, öregek... vótunk lehet vaj tiz-tizenketten.”

Ez a furcsa szimbiózis azonban nem tart soká: a román nacionalizmus a csángók vallásosságára alapozva, rövid idő alatt szembe fordítja a faluközösségeket a Magyar Népi Szövetséggel („ez töri a templomot!”), és sok faluban – így Bogdánfalvában is – a már megszervezett magyar iskolák is tiszavirág-életűnek bizonyulnak, előfordul az is, hogy az MNSZ tanítóit elkergetik. Ez történik Bogdánfalvában is, ahonnan a magyar tanítóknak voltaképpen el kell menekülniük.¹⁴ Az MNSZ kudarcos csángó politikájára Andor János keserű szájjal emlékezik:

„Én elnek vótam a Magyar Népi Szövetségbe. Itt a faluba. De azért, hogy visszavezesszék a magyar nyelvet a templomba sz a faluba, de uszem cináltak szemmit.”

„Mikor ién biálltam Magyar Népi Szövetségbe elneknek, kérték, hogy mit kívánok. Mondom, hogy né mit kívánok: a templomba vissza a magyar nyelvet sz ziszkolába isz, ha lehet. Ú, há kennyü, aszonnya. No, megcsináljuk. Elküttek három tanárt az iszkolába...”

„Oszta mikor jöttek a komonisztok a Magyar Szövetségvel, há akkor mondták, hogy szabad a templomba magyarul isz, de nem még adták írval, hogy né, szabad. Ién mandtam, hogy mié nem adtak a papnak, hogy iénekeljen magyarul, a kántor tud magyarul isz. Mondják meg! De arra nem ügyeltek! Tanárokat küldtek vót, de az isz nem ment szokáig. Két esztendő t vót, de belémaradott. Ién elfuttam hazunnét [ti. a vasúthoz ment dolgozni], me láttam, hogy nem arravaló többet.”

Ugyanerre az időszakra tehető az erdélyi ferencesekkel való kapcsolatok újra-élesztésének kísérlete is. A Szent Kereszt Hadseregének bogdánfalvi vezetője, Erdély János „parancsnok” 1947-ben Kolozsvárra küldi a vasúti szabadjeggyel rendelkező Andor Jánost, mint egyik csoportvezetőt, hogy keresse meg a szervezet vezetőségét, „lelje ki a fejedelmet”, és hozzon a faluban működő csoportok számára megszentelt keresztek, imakönyveket, rózsafüzéreket és az új tagoknak ún. „vezérkönyveket”.

A kapcsolatfelvétel sikerrel jár. Andor János Kolozsvárt személyesen találkozik és összebarátkozik P. Boros Fortunát szentföldi biztossal,¹⁵ akitől 80 darab ke-

¹⁴ Forrás: interjú Botár László (szül. 1927., Csíkszentkirály) egykori bogdánfalvi tanítóval.

¹⁵ P. Boros Fortunát 1934-től vette át P. Trefán Leonárdtól a szervezet vezetését és *A Szent Kereszt* című lap szerkesztését.

resztet kap az „E jelben győzni fogsz!” felirattal. A ferencesek ezenfelül felvételi tagsági könyvecskékkal, naptárakkal és vallásos könyvekkel is ellátják, amelyeknek árát postán küldi meg. A sikeres kolozsvári útnak köszönhetően a bogdánfalvi szervezet, illetve ennek parancsnoka, Erdély János még 1949-ben is kap Kolozsvárról nyomtatványokat újabb csoportok megszervezésére.¹⁶

A kolozsvári központtal való kapcsolat azonban a történelmi körülmények folytán rövidesen megszakad. Az erdélyi ferenceseket 1951. augusztus 20-án éjszaka rajtaütésszerűen összegyűjtik, kényszerlakhelyre viszik, sokukat bebörtönzik, a rend vagyonának nagy részét is elkobozzák. Így Andor János 1953 tavaszán – az 1947-es úthoz hasonló céllal, de most már feleségével együtt – hiába utazik újra Kolozsvárra. Legnagyobb megdöbbenésére a ferenceseket már nem találja meg a kolostorukban. Csak egyetlen megfélemlített világi pappal, egy fiatal káplánnal találkozik a főtéri plébániatemplomban, aki előbb provokátornak nézi, majd miután igazolta magát, egyetlen imakönyvvel bocsátja útjára.¹⁷

Ettől kezdve a teljesen magára hagyott bogdánfalvi szervezet csoportjainak működése akadozni kezd. A meg-megújuló zaklatások és a tagok egy részének közömbössége miatt egy idő után voltaképpen már csak a „parancsnok”, az egzaltáltan vallásos Erdély János csoportja működik szabályszerűen.

A KOMMUNISTA DIKTATÚRA KORSZAKA: A CSÍKSOMLYÓI BÚCSÚJÁRÁSOK

Az utolsó „szabad” csíksomlyói pünkösdi búcsúra, 1949-ben már a megfélemlítés jegyében került sor, ezt követően pedig a nyilvános térben zajló búcsújárásokat teljesen betiltották: *„Adjudtol kifelé autorizație specială [engedély] kellett, hogy merre menen az ember! Miliciatől! Nem eresztettek egyet ki! Gyalog a milicia kergette el! Szenki, szenki! 49-be, 50-be nem ment szenki. Elég valami 55-be, 56-ba menni fognak. Sz osztá menni fognak csokronként!”*

Andor János az 1950-es évek közepétől kezdett rendszeresen járni a pünkösdszombati és a Mária neve napján (szeptember 12.) ősszel tartott csíksomlyói búcsúkra, akkor, amikor a kegyhelyet már csak kisebb csoportokban, „csokronként” lehetett látogatni. A Moldvából ez idő tájt nagy számban érkező csángó csoportok

¹⁶ P. Daczó Árpád Lukács 1976-ban több kitöltött lapot is talált nála a tagok nevével.

¹⁷ Korábbi ismerőse, P. Boros Fortunát, a „hadsereg” erdélyi biztosa és a ferences rend erdélyi tartományfőnöke ekkor már nem is él. 1952. március 16-án halt meg a Duna-csatornánál végzett kényszermunkán. Lásd: P. Bálint Szálvátor: Az erdélyi ferencesek meghurcoltatásának áldozatai. Benedek 2002. II. 177.

idegennek érezték a székelyek ekkor már korszerűbb magyar nyelven megfogalmazódó vallásos kultúráját, és kifejezték a saját búcsúvezető utáni igényüket. Andor Jánost ez a kulturális különbségből származó szükséghelyzet tette a moldvai magyarok búcsúvezetőjévé. Ő a csángóföldi búcsúsok számára az imádságokat egy régiesebb magyar nyelven, 19. századi magyar ima- és énekeskönyveket használva¹⁸ kezdte végezni, amit a Moldvából jött csoportok örömmel fogadtak.

„Csak csokronként. Egy vezették a Kálváriára, kereken régvél. Sz akkor mondták, hogy lehet mű nem értsük a magyarokkal, me fogtunk csokronként a magyarokhoz. No, nem értettük, lehet, ugy. Aszondják, hogy közöttünk nem kapódik egy, a melyik kimenjen szent kereszt utjáro? Sz akkor mondom, én elmondom, me ne, itt a könyü. Százötven évesz könyv.¹⁹ Csak kell imádkozni a Miatyánkot. Sz azóta, 58-ból abajt minden esztendőbe ién vezetem ki pünköszd reggelin a litániával. Jézusz litániával. Sz osztán miután elfogy a Jézusz litánia, osztán az olvaszóval. Rózsafüzérvel. Sz osztá ez így ment mosztanig.”

„Esszegyültünk a borviznél elébbszer 56-ba, sz ott gondolkoztunk, hogy micsináljunk. Osztá ragadtunk magyar csoporthoz. ... Mondták, hogy tollünk nincs, aki vezetné. Ne, me mász modu, lehet, jobban megértsük. Akkor mondtam: »Én ki, de tük imádkozzatok! A Miatyánkot, az Üdvözlégyet, Imádunk téged...« Sz rejafozták, hogy igen!”

Tevékenységi köre búcsúvezetőként mindenekelőtt a Kis-Somlyó hegyén történő keresztútvégzésre, litániamondásra, rózsafüzérmondásra terjedt ki. Az éjszakai templomi virrasztások során épp a székelyek és csángók közötti kulturális különbség miatt ritkán kezdeményezett közös éneklést, mert azt tapasztalta, hogy az énekek egy részét Erdélyben más dallammal éneklük, mint Moldvában.

Azoknak a moldvai csángó falvaknak a búcsújárói, amelyeknek nem volt saját búcsúvezetőjük, a naponta többször is megismételt keresztútjárások során rendszerint az ő bogdánfalvi csoportjához csatlakoztak. Az 1970-es és 1980-as években egy-egy általa vezetett keresztúton gyakran 150–200 személy is részt vett.²⁰

¹⁸ Moldvába is viszonylag nagy számban kerültek be a 19. század folyamán és a 20. század elején sok kiadást megért magyar ima- és énekeskönyvek (*Égi manna, Égi ösvény, Áhítat koszorúja, Óseink buzgósága, Jó illatú rózsáskert, Mennyei szép koszorú*, Páduai Szent Antal-imakönyvek stb.). Ezekre a kiadványokra nézve 2013-ban jó katalógus készült a Szegedi Egyetem Néprajzi Tanácske egyik kutatási programja keretében: Frauhammer 2013. Andor Jánosnak több ilyen könyve is volt, amelyekről a Securitate az 1980-as évek közepén egy házkutatás során fosztotta meg.

¹⁹ Vélhetően a *Jó illatú rózsáskert* című népszerű imakönyvről van szó.

²⁰ Lásd 6. kép. Magam 1977-ben egy ilyen kora hajnali keresztútvégzés során középiskolás diákként találkoztam először Andor Jánossal (és a moldvai csángókkal). Még jóval pirkadat előtt a Kis-Somlyó oldalában lévő keresztút aljában, a borvízforrásnál erős hangon énekelve szólította keresztútvégzésre a templomi vigíliáról érkező és körülötte gyülekező csángó csoportokat: „Jézusz

KITÖRNI A KULTURÁLIS ZÁRVÁNYBÓL: PAPOK, KÁNTOROK, FOLKLORISTÁK, FILMESEK

A csíksomlyói búcsújárások egyúttal a kapcsolatápolások alkalmai is voltak. Andor János fontos személyiségvonása volt, hogy mindig kereste a kapcsolatot a hozzá hasonló érdeklődésű, az ő vallásos kultúráját megbecsülő emberekkel. Levezetett az erdélyi ferencesekkel, a búcsúkon megismert erdélyi kántorokkal, és jó szívvel fogadta az őt otthon felkereső néprajzkutatókat is. Kallós Zoltánhoz régi barátság fűzte, aki olykor másokat is el-elküldött hozzá.²¹ Így lett egyik szereplője a Gulyás Gyula – Gulyás János által 1983–1988 között forgatott *Balladák filmje* című Kallós Zoltán-portréfilmnek is.²² „*Mikor elindultunk, annyin jöttek még oda. Vótak ugy, hogy teli vót az erdő, ahol mentünk ki. Kallos Zolti vagy keccer-háromszor lefilmált engemet. Mondta, hogy biéhozza, hogy meglásszam ién. Ott a kálvárián lefilmált. Budapesztiékvél.*”

A SECURITATE CÉLKERESZTJÉBEN

Búcsúvezetői tevékenysége egy idő után szemet szúrt a román titkosrendőrségnek, amely esetleg az erdélyi és magyarországi értelmiségiekkel kialakított kapcsolataira is felfigyelhetett. Ennek következtében a Securitate 1985-ben (vagy 1986-ban?) házkutatást tartott nála Bogdánfalván. A házkutatás ürügye nemzetellenes kémkedés és valuta rejtegetése volt, de valójában megfélemlíteni és a vallásos könyveitől, irataitól megfosztani akarták. Elvették tőle az erdélyi papok

---

szenvédésszíról, bűnöszők, emlékezzünk, / fájdalmasz szűz anyjával halálán keszeregjünk!” A keresztútvégzéshez ekkor még a *Jó illatu rózsáskert* című, sok kiadást megért 19. századi imakönyvet használta. Később elmondta, hogy mivel ebben az imakönyvben a stációknál végzett imaszövegek túl hosszúak voltak, és a kálvárián egymást sűrűn követő csoportok miatt sietnie kellett, ezért ezt a kiadványt egy idő után más imakönyvekre, előbb a Veress Ernő által szerkesztett, ugyancsak sok kiadást megért *Erdélyi imádságoskönyvre*, majd a P. Réthy Apollinár által szerkesztett *Csíksomlyói kalauzra* cserélte.

²¹ Így lettem 1980-tól kezdve gyakori bogdánfalvi vendége magam is. A rendszerváltás után az MTA Zenetudományi Intézet archívuma számára 1993-ban gyűjtöttek tőle Domokos Mária, Kallós Zoltán, Léránt Andrea, Németh István és Teszár Miklós kutatók is. Lásd online: <http://db.zti.hu/kallos/kallos.asp>

²² A kétrészes dokumentumfilm második részének egyik jelenetében az Andor János által irányított bogdánfalvi búcsús csoport látható a Kis-Somlyó hegyén keresztútvégzés közben majd az *Ó, áldott Szűzanya, mennyei szép rózsza...* kezdetű Kájoni-féle régi Mária-ének Salvator-kápolna előtti történeti éneklésekor. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=eyac3eA-DnY>. A részlet helye: 24°25'–28°46'.

hozzá írt leveleit, a magyar nyelvű ima- és énekeskönyveit, egyéb vallásos könyveit, a vallásos népénekék kéziratot másolatait, még az édesapjától örökölt, sokat használt magyar nyelvű lakodalmi búcsúztató eredeti szövegét is.²³ Az elkobozott könyvek közül leginkább a Kájoni-énekeskönyv 1805-ös kiadását fájjalta, feleségének pedig P. Boros Fortunát *Szentföldi utam* című, képekkel illusztrált, sokat olvasott könyvének²⁴ elvesztése okozott nagy keserűséget.

„*Nekem vót bajom a Gonoszval! Mibe mentem ién átol! Béjelentettek a Securita-
ténak, hogy szpionáztst csiálok a vászárheli kántorval. Sz eljöttek ide a gonoszok! Egy
csiivilba sz két milicia. Itt. Sz akkor azt mondták, hogy addam ki a dolárt menni van,
met akkor nem isz jönnek bé. Szobába. De én mondom, hogy dolárt halltam, am auzit
vorbind, dar cu ochii n-am văzut (= hallottam, hogy beszéltek róla, de a szememmel
nem láttam soha). Sz bé esz jöttek! Sz hántak mindent essze. Elvitték a jobb köny-
veimet. Magyar könyveket. Vót a Menyei szép koszoru, vót egy nagy Káncionál, egy
százötven-kétszáz esztendős, melyik régen itt a templomba vót, vót a Szentföldi utam
Kolozvárról. Sz édeszapámnak a bucsuztatásza a lakadalomról. Ilyen kicsi füzér vót:
»A sziép hedegünek szünjék meg zengésze...«. Sz elvették a leveleket isz, mit kaptam
Szomolyoról, met ha ién valami miszét fizettem, akkor irtak, hogy megkapták. Eleget
fájt a szívem a könyvekétt!»*

„*Sz mondom esszehánták mindenütt. Biéfogtak mindent. Vótak levél irval Bajko-
to²⁵, Lukács paptol.²⁶ Szomolyon tizenhárom esztendeig vót barát. Józef atyától.²⁷ De
ez nem vót politika! Met hát én, ha valami miszét fizettem, akkor irtak, hogy megkap-
ták, elvették.»*

„*Vótak imakönyvek. Sz a Szentföldi utam Kolozvárról. Hogy elvótak a Szentfödre,
sz hogy vót. Az asszon szereti inkább, me képek isz vótak belölle. Borosz Fortunátnak
a könyve vót.»*

„*Elvitt egy imakönyvet melyik a templomba itt vót, lehet egy száz esztendőt. Ma-
gyar imakönyv. [...] Vót egy nagy Káncionál, egy 150–200 esztendős, melyik a temp-
lomba vót, Csikszomlyón vót nyomtatva, de régen. [...] Szimon [Mihály]... klézsei...
a min csak magyarul. Az Káncionál könyv nála vót, abból énekelt a templomba.»*

²³ A lakodalmi búcsúztató szövege egy korábban elkészített gépiratban nálam megmaradt, amelynek egyik másolati példányát a házkutatás után visszavitettem neki, amit ő nagy örömmel fogadott.

²⁴ Ez a könyv 1940-ben Kolozsvárt jelent meg a Szent Bonaventura ferences könyvnyomda kiadásában. Andor János vélhetően magától a szerzőtől, P. Boros Fortunát tartományfőnöktől kapta, amikor 1947-ben Kolozsvárt meglátogatta.

²⁵ Bajkó Sándor marosvásárhelyi kántor, akivel Andor János a csíksomlyói búcsúkon rendszeresen találkozott.

²⁶ P. Daczó Árpád Lukács (1921–2018) erdélyi ferences szerzetes, Andor János barátja.

²⁷ P. Márk Vince József (1927–2020) erdélyi, 1969-től haláláig Csíksomlyón szolgáló ferences szerzetes, Andor János barátja.

A vallásos népénekeket tartalmazó, 1931-ben másolt kis füzete, mivel az idő tájt épp Erdélyben, P. Daczó Árpád Lukács ferences atyánál volt, túlélte a házkutatást. Később róla magam is több másolatot készítettem. A házkutatás után a bákói Securitatéra is bevitték, és olyan terhelő nyilatkozatokat írtak alá vele, amelyeknek szövegét tollba mondták:

„Kötelezett, hogy aszt írjak mit ő mond. Hát megüttek [= agyonütöttek] lenne! Még vot egy velem béjelentve, sz az ugy jött, hogy mēdagadott a feje. [...] Féltem. Mit mondott, ién irtam. Mondta lenne, hogy né, lölek meg, azt isz félirtam lenne. Met hát megütött lenne ott a niégý fal közt. Moszt ha meglátnám, ugy tetszik nekem, hogy átol futnék benne. Egy magasz. Nem nevezem, nem neveztem mosztanig isz mászképp cak gonosznak. Meglátta a levelet. »Ia uite, ești prieten cu papa!« [= No nézd, te barátja vagy a pápának!] A képeket nem eppe szerette a gonosz. Vót bajom a gonoszval!”

A megfélemlítés következtében a rendszerváltásig nem mert többé Csíksomlyóra menni, és utána is haláláig rettegett „a Gonoszoktól”. („Cak ugy mentem osztán Szomolyora, mind a flyesz.”) A rendszerváltozás után megpróbálta a könyveit visszaszerezni, de nem járt sikerrel. „Kértem osztá moszt, de elégették a könyveket. Moszt a vátozászval. Küldtem a fjjamot isz. De mondták, hogy hijába, me el van szórva.”

AZ ÉLETÚT VÉGE: HŰSÉG AZ ÖRÖK ÉRTÉKEKHEZ

Élete utolsó, magányos éveiben a vallásos értékek, amelyek addig is élete középpontjában állottak, még inkább felértékelődtek számára. A hivatalos egyházzal, illetve a szülőfalujában szolgáló, világias örömöknek élő és az ő magyar kapcsolatait rossz szemmel néző papokkal végképp meghasonlott, otthon viszont az idő egészének vallásos jelentést, sajátos tartalmat tulajdonított, és ennek megfelelően az idő minden szegmensét igyekezett megszentelni. A rózsafüzér tizedeit, a keresztutat, a litániákat, a Mária-antifónákat, a szent kereszt imáadását, a reggeli és esti imáit mind-mind az egyházi év részeihez, illetve a hét napjaihoz és ezen belül az egyes napszakokhoz igazította, ezzel szigorú rendet teremtve az öregkor eseménytelen napjaiban. Amíg tehetett, naponta játszott házi harmóniumán, és a kis házi egyházzenei koncertek repertóriumára is mindig az egyházi év ünnepei szerint alakult. Rendszeresen játszott és énekelte a II. Vatikáni Zsinat előtti régi latin nyelvű misék egyes részeinek (*Kyrie, Sanctus, Credo, Agnus Dei*) dallamait. Ezek egyikét, a *Liber usualis*-ban²⁸ is szereplő egyik mise *Kyriéjét* egy 1993-ban nála ké-

²⁸ A *Liber usualis* egyházi használatra készült kézikönyv, amelyben gregorián dallamok találhatók. Első kiadása 1934-ben jelent meg, és a II. Vatikáni Zsinatig volt érvényben.

szült gyűjtés²⁹ alapján Dobszay László a *Gregorián énekek és balladák a csángóknál* című, általa szerkesztett CD-kiadványba³⁰ is felvette, amelynek kísérőfüzetében ezt írja az előadó Andor Jánosról: „A sorozatot [...] egy különleges felvétel zárja. Ezen a II. mise Kyriéjét énekli egy 79 éves bogdánfalvi paraszt saját harmóniumkíséretével. Ifjúkorában kántor volt, bár a kottát nem ismeri. A felvételen egy öreg, rossz tüdejű ember énekét és játékát halljuk, sokak számára talán riasztó és esztétikailag élvezhetetlen előadást. De népzenei füllel hallgatva, mintha egy közlekeleti vagy rituális éneket hallanánk, meggyőző hittel, megindító buzgósággal és a külső gyengeségen is átütő belső intenzitással. Nem volt szívünk elhagyni a lemezről: ha másnak nem, tekintsük egy elpusztult kultúra utolsó üzenetének.”³¹

Egyik gyűjtőutam alkalmával, az 1990-es évek derekán feleségével együtt arról számoltak be, hogy amit a Szent Kereszt Hadseregébe való belépésükkor – vagyis 1938 táján, mintegy 60 évvel azelőtt! – megfogadtak, azt ma is naponta megtartják. Fogadalmukhoz híven azóta mindketten testükön hordják a szentkeresztet, és az egyházi év megfelelő időszakaiban (adventi és nagyböjti időben, elsőpénteken, illetve minden pénteken) az asztalra kitett kis keresztnél pontosan elvégzik a szervezet tagjai számára előírt imádságokat. Amint elmondták, a régi társulati tagok közül senki sem él már a faluban, de ők a szervezeti életet ma is fenntartják: – *„Végezzük moszt isz. Én vagyok a vezető, sz ő a tag.”* – mutatott mosolyogva, de „parancsnoki” státusára büszkén a feleségére.

A SZENTEMBER TÁRGYI ÉS SZELLEMI HAGYATÉKA

Halálára készülve, újra és újra megkérte a hozzá ellátogató folkloristákat, hogy mivel rajta kívül a faluban már senki nem tud halott mellett magyarul „zsoltározni”, és így nem lesz senki, aki őt elbúcsúztassa, ezért harmóniummal kísért előadásában magnószalagra rögzítsék azokat a vallásos népepekeket, amelyeket végakarata szerint a temetésén magnóról kell majd lejátszani.³² Magam az 1990-es

²⁹ Ezt az 1993-as gyűjtést Domokos Mária, Kallós Zoltán, Léránt Andrea, Németh István és Teszary Miklós végezték.

³⁰ Dobszay 1997.

³¹ Dobszay 1997. 10.

³² Itt jegyzem meg, hogy az önbúcsúztatásnak ezzel a formájával az 1980-as és 1990-es években más moldvai csángó falvakban is találkoztam. Pusztinában rendszerint a halotti torban hallgatták meg ezeket a hangfelvételeket: *„A kászétófont kitették, mikor ett a népszég. Kászétófonba kijett, sz monták: »Haa, melyiket eltemettük, moszt énekel!«*”

évek végén erre a célra a következő énekeket vettem fel és hagytam hátra számára egy magnókazettán: *Uram irgalmazz nekünk* (Mária-litánia)³³, *Ó, áldott Szűzanya, mennyei szép rózsza* (Kájoni-ének, moldvai dallammal)³⁴, *Dicsértessék szent keresztfa* (a Szent Kereszt Hadseregének éneke), három Kájoni-féle halottas ének (*Ó te rettenetes keserű halál..., Seregeknek szent Istene, bűnösöknek fő reménye, Szűnjék meg bánattól szomorú szívetek*)³⁵. Az, hogy a halottas énekek és a Szent Kereszt Hadseregének himnusza mellett a két legkedvesebb Mária-éneke is szerepel ebben a „szűkített” halotti repertóriumban, a búcsúvezető nagyfokú Mária-tiszteletéről árulkodik és a ferences szellemiség egyik megnyilvánulása.³⁶

Andor János búcsúvezető szeptember 2002. április 2-án halt meg. Temetésén a felvett énekek lejátszására bizonyára nem került sor. Amikor haláláról megkésve tudomást szereztem, a négy szobából és egy kis *kilérből*³⁷ álló régi csángó házat már idegenek lakták, így hagyatéki anyagának már csak töredékét sikerült megmenteni. A Zabolai Csángó Múzeumban helyeztem el házi harmóniumát, felesége 1930-as évekbeli szép hozományos ládáját, valamint néhány, korábban a falakon függő szentképét. A vallásos népekeket tartalmazó, 1931-ben másolt kis füzetét már nem találtam meg, ezt ugyanis levelezése nagyobbik részével együtt az új tulajdonosok tűzre dobták.

IRODALOM

- BARNA Gábor (1998, szerk.): *Szentemberek. A vallásos élet szervező egyéniségei.* Szeged–Budapest, Néprajzi Tanszék – Magyar Néprajzi Társaság.
- BENEDEK Fidél, P. (2002): *Az erdélyi ferences rendtartomány.* I–II. Kolozsvár, Szent Bonaventura (Új sorozat 23.)
- DOBSZAY László (1997, szerk.): *Gregorián énekek és balladák a csángóknál.* A Kallós Archívum és az MTA Zenetudományi Intézet Archívumának anyagából. CD-kiadvány. Kísérőfüzet. Budapest, Hungaroton Classic Ltd.
- DOMOKOS Pál Péter (1987): *A moldvai magyarság.* Budapest, Magvető Kiadó (5. kiadás).

³³ Kájoni 1805. 52–53. (A *Kántorok ceremóniás könyve* részben.)

³⁴ Kájoni 1805. 228–229.

³⁵ Kájoni 1805. 340–341., 351–352., 364.

³⁶ Lásd 7. kép.

³⁷ A *kilé*r a csángó ház ereszének meghosszabbítása alatti kis szoba, amely különféle tárgyi eszközök raktározására, de leginkább nyári konyhával szolgál.

- FRAUHAMMER Krisztina (2013): *Az 1800 utáni imakönyvek adatbázisa*. Készült a Szegedi Egyetem Néprajzi Tanszékén. Online: http://neprajz.bibl.u-szeged.hu/IMA/ima_list.php?pagesize=-1 (Utolsó megtekintés: 2021-09-14)
- GYÁNI Gábor (1997): A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*, XII. évf. 1. sz. 151–162.
- KÁJONI János (1676, 1719, 1805): *Cantionale Catholicum*. Csíksomlyó.
- MIRK Szidónia-Kata (2018): Látogatóban Bogdánfalván. *Moldvai Magyarság*, XXVIII. évf. 2. sz. 14–19.
- TÁNCZOS Vilmos (1995): „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. *Erdélyi Múzeum*, LVII. 3–4. 82–98. – Megjelent még: Uő.: *Keletnek megnyílt kapuja*. Néprajzi esszék. Kolozsvár, KOM Press Korunk Baráti Társaság, 1996. 190–222.
- (2004a): Erdély János (1891–1983) bogdánfalvi szeptember és népénekei. *Székelőföld*, VIII. 10. 126–144. – Megjelent még, kottamellékletekkel bővítve: In: Domokos Mária – Halász Péter (szerk.): *A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme*. Jáki Sándor Teodóz OSB a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület hetvenöt esztendő elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai. 2004. május 11. Budapest, Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, 2006. 61–82.
- (2004b): A szent kereszt hadserege egy moldvai csángó faluban (Bogdánfalván). *Egyházforum*, XIX. évf. (V.) 5. sz. 11–15.

MELLÉKLET

BOGDÁNFALVI VALLÁSOS NÉPÉNEKEK

(repertórium)

Az alábbi táblázat egy jegyzéket tartalmaz azokról a magyar nyelvű vallásos népelekekről, amelyeket négy 20. századi bogdánfalvi vallásos vezető ismert. Mindannyian a vallásos népélet irányítói voltak: halottvirrasztókban énekeltek és imádkoztak, irányították a Szent Kereszt Hadserege csoportjait, búcsújárásokat vezettek helyben és távolabbi kegyhelyekre. A jegyzék egészét reprezentatívnak tartom a moldvai csángó fálvak vallásos népénekhagyományára, amely a 20. század folyamán tűnt el a közösség élő vallásgyakorlatából.

Erdély János (1891–1985) a Szent Kereszt Hadserege helyi parancsnoka volt, virrasztóbeli előénekes és búcsúvezető.¹ P. Daczó Árpád Lukács erdélyi ferences szerzetes 1976-ban hangfelvételt készített néhány vallásos népelekekről, jegyzéket készített a tulajdonában lévő vallásos könyvekről, majd a szeptember halála után rokonaitól elkérte a kézírásos énekesfüzetét is. Ezt a gyűjtést később rendelkezésemre bocsátotta.

Andor János (1914–2002) hasonló szerepkörökben működött a faluban, mindenekelelt mint csíksomlyói búcsúvezető vált híressé a falu határán túl is. 1980 és 2002 között sok alkalommal gyűjtöttem tőle.

Csobotár András (1908–1993) Andor János barátja és énekestársa volt, vele halála előtt két alkalommal, 1992-ben és 1993-ban készítettem felvételeket, illetve interjújt.

Miklós Ferenc (1911–1990) ugyancsak Andor János környezetéhez, baráti köréhez tartozott. Otthon éjszakánként egyedül is sokat énekelte a régi magyar vallásos énekeket. Személyesen már nem találkoztam vele, de a faluban rátaláltam egy családjá által készített, viszonylag jó minőségű, de néhol törlésekkel megcsonkított magnófelvételre, amelyen főleg

¹ Tevékenységéről bővebben: Tánczos 2004a és 2004b.

Kájoni-énekeket adott elő. Erről a hangfelvételről másolatot készítettem, és utópai átadták nekem a hasonló tartalommal rendelkező kézírásos énekesfüzetét is.

A bogdánfalvi vallásos vezetőktől származó forrásadatokra a repertóriumban alább a következő rövidítésekkel hivatkozom:

EJfűz = Erdély János kézírásos énekesfüzete. Saját archívum.

EJkasz = Erdély Jánossal készült hangfelvétel, amelyet P. Daczó Árpád Lukács 1976. október 26-án kazettás magnóval készített. Saját archívum.

AJfűz = Andor János kézírásos énekesfüzete 1931–1932-ből. A füzetről készült elektronikus másolat van a birtokomban.

AJkasz = Andor Jánossal készült hangfelvétel, amelyet P. Daczó Árpád Lukács 1978. február 19-én kazettás magnóval készített. Saját archívum.

AJgyűjt = Andor Jánostól kazettás magnóval gyűjtött énekek, valamint interjúk. Saját gyűjtés 1980–2002 között.

AJjegyz = Andor János énekcímeket tartalmazó kézi feljegyzése az általa ismert énekekről. Saját gyűjtés.

MFűz = Miklós Ferenc énekesfüzete. Saját archívum.

MFmg = Miklós Ferenc hátrahagyott magnófelvétele. A magnófelvétel másolata saját archívumomban.

CsAgyűjt = Csobotár Andrástól kazettás magnóval gyűjtött énekek. Saját gyűjtés 1992. december 29-én és 1993. május 3-án.

A repertóriumban feltüntettem azokat a régi ima- és énekeskönyveket is, amelyeket ezek a szentemberek Bogdánfalvában használtak, és amelyek az általuk használt népénekek forrásai is lehettek:

Bogisich 1888 = Bogisich Mihály: *Őseink buzgósága*. h. n., 1888.

Kájoni 1805 = Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Csíksomlyó, 1805.

Kájoni 1805K = Kájoni János: *K[atolikus] kántorok ceremóniás könyve*. Csíksomlyó, 1805. (a *Cantionale Catholicummal* egybekötve)

CsKalauz 1930 = Réthy Apollinár: *Csíksomlyói kalauz*. Cluj–Kolozsvár, Szent Bonaventura, 1930. (1. kiad. 1924.)

Veress 1939 = Veress Ernő: *Erdélyi imádságoskönyv*. 5. kiad. 1939, Cluj–Kolozsvár (6. kiad. Temesvár, 1941.; 7. bőv. kiad. 1948.)

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerete	Andor János énekismerete	Miklós Ferenc énekismerete	Csobotár András énekismerete	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Miscénekek						
Azért ezt a nagy szentséget	Kájoni 1805. 2. Veress 1939. 133.		AJkaz AJjegyz			AJ egyik kedvelt éneke. Mise kezdetén énekeltek. P. Petrus Neumann (1858–1942) helyi pap tanította nekik. A pap elkezdte, és a nép a deakkal folytatta. Szentségimádáskor is énekeltek a mise végén.
Jertek, keresztény lelkek	Kájoni 1805. 23.		AJjegyz			
Jöjj el, Szentlélek Isten	Kájoni 1805. 30.		AJgyűjt			AJ moldvai dallammal énekl. „ <i>E vót nálunk, míg el nem titották.</i> ” <i>Odaki Heden másképp énekelik.</i> ”
Adventi énekek						
Mikor Máriához az Isten angyala	Kájoni 1805. 33.		AJjegyz	MFfűz		
Keresztények, kik idegyűltetek	Kájoni 1805. 41.			MFfűz		
Karácsonyi énekek						
Ím midőn mindeneket bírsággal hívatna	Kájoni 1805. 44.		AJgyűjt			
Mennyből az angyal	Kájoni 1805. 47.		AJgyűjt		CsAgyűjt	Moldvai dallammal.
Pásztorok, keljünk fel	Kájoni 1805. 48.		AJgyűjt		CsAgyűjt	
Kej fel, keresztény lélek	Kájoni 1805. 50.		AJfűz AJgyűjt AJjegyz			A Kájoni-énekeskönyv első két kiadásában is szerepel: Kájoni 1676. 84. és 1719. 51.

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerte	Andor János énekismerte	Miklós Ferenc énekismerte	Csobotár András énekismerte	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Szűz Mária e világra nékünk	Kájoni 1805. 54.		AJkasz AJjegyz AJgyűjt		CsAgyűjt	A Kájoni-énekeskönyv első két kiadásában is szerepel: Kájoni 1676. 80. és 1719. 50.
Áldassál kiseded Jézus	Kájoni 1805. 61.		AJjegyz	MFűz		
Midőn a Szűz magzatját	Kájoni 1805. 62.		AJjegyz			
Születésén Istennek, az angyalok örüinek	Kájoni 1805. 63.				CsAgyűjt	CsA erősen folklorizálódott szöveggel énekl: „Születésin Jézusnak az angyalok vigadnak...”
Örvendezzünk, Betlehembe menjünk	Kájoni 1805. 63.			MFűz		
Szép violácska	Kájoni 1805. 64.			MFűz		
Hol vagy én felkém öröme édes Jézusom	Kájoni 1805. 66.			MFűz		
Krisztus Jézus született, örvendezzünk			AJgyűjt			Moldvai dallammal. Először a Tarkányi–Zsaskovszky-féle ismert énektárban jelent meg 1855-ben. Később több magyar folklórgyűjteményben is felbukkan.
Betlehemi pusztán örvendetes hír van			AJgyűjt			
Csordapásztorok (Midőn pásztorok...)	Kájoni 1805. 46. Veress 1948. 658.				CsAgyűjt	

Nyugdíj küsdeg csendességben						CsAgyűjt		Csak papíron fejegyezve találtam meg nála, nem énekelte.
Ne féljetek, pásztorok						CsA		
Újévi és vízkeresztii énekek								
Ó, szép Jézus, ez új esztendőben				AJfűz AJgyűjt		CsAgyűjt		Ajtónál, ablaknál énekeltek újévkor. Vele énekeltek karácsonyi énekeket is. Amikor bementek a házba, bent karácsonyi vagy Mária-éneket énekeltek.
Boldog ház, hol Krisztus lakik	Kájoni 1805. 78.	EJfűz						EJ olóval kivágva a Kájoni-énekeskönyvből, és behelyezte a kéziratot énekesfüzetébe.
Egy dúsgazdag ember bírván sok jószággal	Kájoni 1805. 81.				MFűz			
Ó, bú látott, sok kint vallott gyarló testem	Kájoni 1805. 88.				MFűz			
Nagyböjti énekek								
Könyörűj Istenem, én bűnös lelkeimen	Kájoni 1805. 102.			AJgyűjt AJjegyz				
Bűnrel Isten megbántatik	Kájoni 1805. 104.	EJfűz						EJ lapra másolta a Kájoni-énekeskönyvből.
Ébredjél fel, ó, én lelkeim	Kájoni 1805. 106.			AJKaz AJfelj AJgyűjt				<i>„A templomba az asszonyok ezt ugyan szépen elnyitották: »Mert az üdö téged nem vár...« Sz akkor tiszter szebb volt nálunk. Énekeltek a öregasszonok. Énekel az egész. Maszt? Egy neham tejánka énekel románul sz a többik hallgatnak. Maszt? Egy néh...» (AJ) „Z asszonok mikor elkezdtek »mert az üdö, téged nem vár, ugyan szépen elnyitották miatt szártak lenn. Nagyböjti énekek ... Szimon Mihály volt a kántor. Ez a klézet.» (AJ)</i>

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerte	Andor János énekismerte	Miklós Ferenc énekismerte	Csobotár András énekismerte	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Hol vagy én szerelmes Jézus Krisztusom	Kájoni 1805. 108.			MFfűz		MF csak a címét adja, szöveg nélkül.
Keresztények sírjátok	Kájoni 1805. 114.		AJjegyz AJgyűjt			
Ó, én napom fényessége, életem gyönyörűsége	Kájoni 1805. 126.	EJfűz				EJ egyéb vallásos aprónyomatványok, szentképek stb. között őrizte a Kájoni-énekeskönyvből kivágott és összeragasztott két lapot.
Jaj, nagy kedven tartott	Kájoni 1805. 132.	EJfűz Ejkaz	AJgyűjt AJjegyz	MFfűz MFmg		
Ah, jaj nekem, árvának (Mária-siralom)	Kájoni 1805. 133.			MFfűz MFmg		
Én nemzetem, zsidó népem	Kájoni 1805. 160.		AJgyűjt	MFfűz		„Akkor hallottam ién, mikor kici vótam, azétt nem bírom tudni.” (AJ) A vallomásnak ellentmondva, a feleségével együtt énekl.
Ó, szomorú Jézus angyalok siralma (változatban: szerelme)		EJfűz Ejkaz	AJfűz AJgyűjt AJkaz	MFfűz MFmg		Vélhetően helyi szerzemény. 1931-ben írta be AJ a fűzetébe. P. Daczó Árpád Lukács 1976-ban ezt mondta rá a hangszalagra a felvétel készítésekor: „Még egészen fiatal korában tanulta. Akkor az öregek énekeltek, a szöveget pedig kézírásos füzetekben őrizték, és egyik a másiktól másolta. Nem emlékszik, hogy valaha nyomtatásban megjelent volna.”
						Moldvai dallammal énekl. (Noha az énekeskönyvek szerint az <i>A keresztfűhoz megyek...</i> dallamára kell énekelni.) EJ azt mondta, „Károly diáktól”, P. Neumann kán-

Nyugodjál már virágom	Bogisich 1888. 145–146.	EJfűz Ejkaz	AJfűz AJgyűjt	MFfűz MFmg	torától tanulta. AJ szerint azonban „Károly diák” is Bogdánfalván tanulta, mert magyarul is ott tanult meg. Carol Müller bukóvínai német származású kántor volt. Neumann páter kápolnájában is énekeltek, amikor Károly diák követte a parókiáról kitért pátert a falu által épített kápolnába. Orgona nem volt a kápolnában, „csak szájból énekelte”. Haottnál is énekeltek virasztóban a halottas énekek között. „ <i>Kaptuk öregebbektől. ... Hogy honnét származott, nem bírom tudni. ... Gyűltünk esze legények sz akkor énekeltek. ... Guzalyasszokba. Akkor csak szent éneket. Moszt világi éneket énekelnek, de akkor csak szent éneket! ... Guzalyaszba isz, há. Eceer sze világi éneket. Ilyen marhaszágokat. Nem.¹⁰ (AJ)</i> Az ének teljes szöveggel szerepel Bozóky Mihály 1797-ben Vácott kiadott <i>Enekeskönyvében</i> (170. old.) Innen három versszakkal átvette az <i>Égi Manna</i> népszerű imakönyv is (Zádori ev. János. szerk., é. n., 293–294. old.).
Lehullott a Krisztus vére		EJfűz	AJfűz AJgyűjt	MFfűz MFmg	A moldvai búcsús csoportok Csíksomlyón a Szentedő Jézus kápolnájánál rendszeresen elénekeltek. A három bőjti ének (<i>Lehullott a Krisztus vére, Dicsértessék szent keresztfa, Száraz volt a szent keresztfa</i>) dallama azonos.
Dicsértessék szent keresztfa		EJfűz Ejkaz	AJfűz AJgyűjt AJkaz	MFfűz MFmg	A keresztúti ájtatosságok befejező éneke volt. Csíksomlyón is ezzel fejezték be a kálváriajarást. (P. Daczó Árpád Lukács megjegyzése.) AJ saját temetésére is hangsúlyagra vetette. (Erről lásd előbb a tanulmányban.)
Száraz volt a szent keresztfa		EJfűz Ejkaz			AJ szerint ezt az énekszöveget EJ, a Szent Kereszt Hadserege helyi vezetője, „parancsnoka” a <i>Dicsértessék szent keresztfa</i> ... kezdetű bőjti ének szövegét

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerte	Andor János énekismerte	Miklós Ferenc énekismerte	Csobotár András énekismerte	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Ó, egek, sírjátok, kősziklák nyílfatok					CsAgyűjt	alapul véve maga alakította ki. E] szerint is ez a „Szent Kereszt Hadszereginék az éneke”, vagyis himnusza. „ <i>Lelekesülve tagja letiünk, Szent Kereszt Hadszereginék</i> ” (E)
Húsvéti énekek						
Feltámadt Krisztus e napon	Kájoni 1805. 167. Kájoni 1805K. 74.		AJgyűjt			AJ úgy emlékszik, hogy P. Neumann kápolnájában énekeltek a húsvéti feltámadási szertartáson. „ <i>Mikor elkezdte buszétba: »Feltámadt Krisztus e napon...« Háááá. (sóhaj) Most szemmi szinc ugyan szép, mind akkor vót. Nagyon szép vót! Eszte csinálták a feltámadást.</i> ”
Mennyszágnak királynéja (húsvéti antifóna)	Kájoni 1805. 246.		AJgyűjt	MFmg		AJ mind a négy Mária-antifónát ismerte és az esztendő megfelelő időszakában használta. Lásd: Kájoni 1805. 245–247.
Az Oltariszentségről						
Idvezlégý Krisztusnak drága szent teste	Kájoni 1805. 188.		AJjegyz			
Áldott Jézus kenyér színben	Kájoni 1805. 190.		AJkaz AJjegyz			
Imádlak nagy Istenség	Kájoni 1805. 197.		AJgyűjt AJjegyz			

Ó, szentséges, ó kegyelmes édességes Jézusom	Kájoni 1805. 199		AJgyűjt		Erdélyben használt dallammal. AJ ott is tanulta.
Ez nagy szentség valóban			AJgyűjt		Misék végén a kántor elmondta valamelyik litániát, utána a pap kitétte az Oltáriszentséget, miközben a kántor énekelte. Az ismert dallammal.
Krisztusról					
Uram, irgalmazz nekünk... (Jézus neve litánia)	Kájoni 1805K. 97. CsKalauz 1930. 27-28. Veress 1948. 376.		AJgyűjt		A csíksomlyói kálváriára ezzel a litániával mentek fel pünkösöd hajnalban. AJ a Csíksomlyói Kalauzból végezte.
Uram, irgalmazz nekünk... (Jézus szíve litánia)	Veress 1948. 364.		AJgyűjt		Június hónapban vespereken hangzott el, más-kor pénteken (pl. májusban is).
Jézus szentvadásról... (keresztútvégzés)	Veress 1948. 409.		AJgyűjt		A keresztútvégzés kezdetén hangzott el, például Csíksomlyón is. A Szent Kereszt Hadserege házi ájtatosságai is ezzel kezdődtek.
Ó, szép Jézus reménységem	Kájoni 1805. 209.			MFfűz	
Krisztusnak zászlói ímé fénylenek	Kájoni 1805. 211.			MFfűz MFmg	

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerete	Andor János énekismerete	Miklós Ferenc énekismerete	Csobotár András énekismerete	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Mária-énekek						
Uram, irgalmazz nekünk (Loretói litánia)	Kájoni 1805K. 52. CsKalauz 1930. 27. Bogisich 1888. 125. Veress 1948. 379.		AJgyűjt			Turku János lágai (máriafalvi) deák két dallammal énekelte, a helyzettől függően egy gyorsabbal vagy egy lassúbbal. „Gyorszan. E csak fele üdöje, mind a mászik! .... Használta, de nem mindenkor. Mikor Turku szietett hasza Lárágába, akkor vette ezt. Gyorszan. ... Vescernye végim. ... Pap nélkül, bogyne.” (AJ) AJ gyakran játszotta otthon a harmóniumán. Gyakran a rózsafüzérrel együtt végezte. Májusban, Mária hónapjában különösen, valamint szombatokként, mert szombat Mária napja. A saját temetésére is szalagra vetette. (Erről lásd előbb a tanulmányban.)
Egek királynéja, Mária segíts			AJfűz AJgyűjt			P. Daczó Árpád Lukács feljegyezte: „1932-ben hallás után írták le. Könyvben nem kapták meg.”
Ó, áldott Szűzanyánk	Kájoni 1805. 228. CsKalauz 1930. 190.		AJkaz AJjegyz AJgyűjt			Moldvai dallammal. Elsősorban búcsús ének, de karácsonyi énekként is használták. AJ kedvelt éneke volt. A saját temetésére is szalagra vetette. (Erről lásd előbb a tanulmányban.) 1947-ben a nagygyimesi állomásban a csíksomlyói búcsúról hazafelé történt a következő eset: „Mikor jöttünk egyszer vissza a lézpediekével, nagy csokron énekelünk Gyimesz állomásra. A vonat meg vot állva, sz énekeltek ezt az Ó, áldott Szűzanyát. Meghallta az impegát [forgalmista]: »Állj meg, te, állj meg, hogy fogyjon ki az ének!« A vonatot nem engedte el, mi az irányába vótunk. Az állomász iránt. Sz mikor kivégzettük, újját adta a vonatnak.” (AJ)

Máriát dicsérni, hívek, jöjjetek	Kájoni 1805. 231.	AJgyűjt	CsAgyűjt	Ugyanazzal a dallammal, mint Erdélyben. „Orszá- éliénekeltem ién Koszteleken. Mondtam az atyaszá- gának: – Mikor az atyasszága menen ki, akkor éléne- kelem korábban Máriát dicsérni. – ... Egy öregember felelt magyarul. Mikor kifogyott [a mise] akkor ién odaálltam az orgonához, elénekeltem a Máriát dicsérni, sz akkor a népszég, melyik ment ki, miég visszatiért. ... De ezt élénekeltem Szomolyon esz! Miég nem harangoztak bié a vecernére, sz ién az orgonánál votam.” (AJ)
Minden szentek- nek fénye, bűnösöknek reménye	Kájoni 1805. 231.	MFűz		
Ó, malasztal teljes Szent Szűz	Kájoni 1805. 232.	MFűz		
Magasztalja az én lelkem az Urat	Kájoni 1805. 243.	AJjegyz		
Mennyországnak királynéja (húsvéti antifóna)	Kájoni 1805.246. CsKalauz 1930. 36–38. Bogisich 1888.128.	AJgyűjt		A Mária-antifónákról: „Mikor mennek a bócsura, ezeket iénekeltek. Templomba minden titánia után ez talált.” (AJ) Az antifónáknak volt hosszabb moldvai változatuk is. Ezekről AJ úgy nyilatkozott, hogy ma már „csak honn” használják.
Idvezítőknek szent anyja (antifóna Szent- háromságtól adventig)	Kájoni 1805. 245.	AJgyűjt		

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerte	Andor János énekismerte	Miklós Ferenc énekismerte	Csobotár András énekismerte	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Mennországnak királynéja, irgalmasságnak szent anyja	Kájoni 1805. 247.	AJgyűjt	AJgyűjt	MFűz MFmg		
Mennyeek királyné asszonya	Kájoni 1805. 247.	AJgyűjt	AJgyűjt	MFmg		Hiányos. A magnófelvételbe utólag beletöröltek.
[Mária-ének]						A szepőlőtelen fogantatásról szóló, az 1719-es Kájoni-gyűjteményben szereplő Mária-ének („ <i>Id-vez légy világ asszonya...</i> ”) népies, erősen átköltött változata.
Üdvözlégy Szűzmárja, rózsapiros hajnal				MFűz MFmg		
Nyíljon ki szívetekben az örömvirág			AJfűz AJgyűjt			
Stabat Mater			AJfűz			J 1931-ben román szöveggel jegyezte fel a fűzetébe: <i>Stătea Maica Dureoasă</i> .
A mennyei városnak gyöngykapui megnyílnak					CsAgyűjt	CsA azt mondta, hogy ezt Nagyboldogasszonykor, Mária mennybevitelének napján éneklük.
Bús szüvemnek nagy öröme, Máriának drága neve	Véress 1939. 529. Véress 1948. 681.				CsA	CsA szerint karácsonykor énekeltek bent a házban.
Nyújtsd ki mennyből, ó, szent anyánk kezedet	Bogisich 1888.			MFűz MFmg		Moldvai dallammal. A családtagok által készített hangfelvétel elejét később letöröltek.

Rózsafűzér-énekek						
Örvendetes olvasó, mennyei szép koszorú			AJfűz AJgyűjt			
Fájdalmas szent olvasó			AJfűz AJgyűjt			
Dicsőséges olvasó			AJfűz AJgyűjt			
Szentekek himnuszai						
Mindenszentekek litániája (Uram irgalmazz nekünk...)	Kájoni 1805K. 69.		AJgyűjt			Ritkán szokták, csak Mindenszentekek napján. (AJ)
Kegyelmes Istenünk, ki alkottál bennünk (a szent angyalokról)	Kájoni 1805. 249.	EJfűz				EJ fűzetébe két versszakot másolt az 1805-ös Kájoni-gyűjteményből (248. old.), amelyet kiegészített a „ <i>A Szent Irás tanította világos ígékben...</i> ” kezdetű, ugyancsak angyalokról szóló Kájoni-ének utolsó két strofájával (248. old.).
A Szent Irás tanította világos ígékben (szent angyalokról)	Kájoni 1805. 248.	EJfűz				Lásd az előző megjegyzést.
Angyali fejedelem, mennyei győzedelem (Szent Mihály-himnusz)	Kájoni 1805. 249.	EJfűz Ejkaz	AJfűz AJgyűjt			P. Petrus Neumann helyi pap Károly nevű diákjától tanulták az 1930-as években. Szent Mihály Nagypatak patrónusa, ott énekeltek a búcsún. EJ minden este elénekelte a jó halálért. AJ szerint is este kellett énekelni.
Szent Mihály arkangyal lelkem védelme	Kájoni 1805. 250.	EJfűz				

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerete	Andor János énekismerete	Miklós Ferenc énekismerete	Csobotár András énekismerete	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
A Szent írás szava... (Szent Rafael arkangyalról)	Kájoni 1805. 251.	EJfüz				
Dicső Szent Jánosnak ünnepét tiszteljük	Kájoni 1805. 260.		AJgyűjt			
Szent György Kappadóciában	Kájoni 1805. 269.			MFfüz		
Mit a próféta hirdetett (az aprószentekről)	Kájoni 1805. 270.	EJfüz				
Dicsérfétek, tiszteljétek tü keresztények (Nepomuki Szent János-himnusz)	Kájoni 1805. 271.				CsAgyűjt	CsA elmondta, hogy Szucsaván tanulta a dallamot asszonyoktól, ugyanott, ahol a szent legenda szerinti vértanúsága történt. <i>„Ott Szucsáva-Ikányba. ... A város nagy Szucsáva, azok igaz magyarok vótak.”</i> A történetet balladás népies befejezéssel énekli: <i>„Setét éjjel bévettetél Moldva vizében, / hogy a király gonoszsága legyen rejtekben.”</i> Az ének kapcsán elmondta a szent legendáját is, amely szerint a szent keze-lába össze volt kötve, és egy hídról hét katona vetette bele a Moldva folyó vizébe. Amikor „elnyuvadott”, egy csillag jött ki a vízből, és felment a mennybe. Csak egy katona látta ezt meg, mert a többiek pogányok voltak, és a szentet csak az láthatta meg, „akinek érdeme volt”.

Üdvözlégymű országunknak új világossága (Szent Ferenc-himnusz)			AJfűz AJgyűjt	MFűz MFmg	Szent Ferenc Kléze védőszenjte. A J Simon Mihály klézei deáktól tanulta, 1931 körül. A harmincas évek elején Bogdánfalva öt évig meg volt büntetve, nem volt papja. Klézseből a pap csak havonta egyszer jött el, helyette Simon Mihály kántor tartott vecsernyét. „Kántortól, mikor fjiatal votam. Tizennyocsztendűsz, lebet tizenel! ... Ez Klézéről járt ide, de ő Klézén lakott. Mihály Szimon. Sz nekem a keresztapám, bérmáló keresztapám. ... nem vot kántor, sz azétt járt fel. ... Hát ő járt beszám. Barátkozott. Ha keresztapám vot! Bérmállo keresztapám. Sz ő adta le nekem. ... mind cak egy ilyen fűzért adott ő, melyikből leirtam.”
Istennek hív szolgája, új életnek formája, Szent Ferenc	Kájoni 1805. 280.		AJgyűjt AJjegyz	MFmg	„Napián. Egyebkor nemigen szokták. Klézén van bácu akkor. Negyedik október.” (AJ)
Szent Antal csudajelekkkel	Kájoni 1805. 281.		AJgyűjt	MFűz	CsAgyűjt
Hogyha kívánsz csudákat (Páduai Szent Antalról)		EJfűz		MFűz MFmg	A Si quarris miracula... kezdetű közismert, Szent Bonaventurának tulajdonított Szent Antal-officium fordítása. Megtalálható a Kájoni-féle Canticale Catholicum első két kiadásában is (1676. 647., 1719. 392.) Páduai Szent Antal Forrófalva védőszenjte, himnusza a környező falvakban ezért is vált ismertté és kedvelté.
Üdvözlégymű Szent József Mária jegyese				MFűz MFmg	
Szent Rókusról				MFűz	Ének és ima Szent Rókusról.

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerte	Andor János énekismerte	Miklós Ferenc énekismerte	Csobotár András énekismerte	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Halottas énekek						
Az a nap harag napja léssen	Kájoni 1805. 323.		AJjegyz	MFfűz		Ének a világvégéről. Kájominál a halottas énekek között.
Mindenek felséges ura	Kájoni 1805. 324.			MFfűz		
Úr Isten, nagy a te irgalmasságod	Kájoni 1805. 324.	EJfűz				„ <i>Parancsolj, ó, Uram...</i> ” kezdettel. Csak a 3., 6. és 2. versszak szerepel EJ fűzetében.
Úr Jézus, könyörülj a kimúlt híveken	Kájoni 1805. 329.	EJfűz				
Ó, életünk végőrája	Kájoni 1805. 334.	EJfűz				
Ó, keserves jajszó, mindnyájan meghalunk	Kájoni 1805. 335.			MFfűz MFmg		
Ó, édes megváltóm, ne nézd bűneimet	Kájoni 1805. 335.			MFfűz		
Seregeknek szent Istene, bűnösöknek fő reménye	Kájoni 1805. 340.		AJgyűjt			AJ saját temetésére is szalagra vetette. (Erről bővebben a tanulmányban.)
Ó, te rettenetes keserű halál	Kájoni 1805. 351.	EJfűz Ejkaz	AJgyűjt	MFfűz		Moldva-szerte „búcsúztató éneknek” nevezik. Ez a halott búcsúztatásának utolsó éneke, amely nem a virrasztóban, hanem már a temetés alkalmával hangzott el. Bogdánfalvában a templomban is énekeltek temetési miseken. AJ a saját temetésére is szalagra vetette.

Ó, mennyei jegyesem (fiatal leány, legény temetésére)	Kájoni 1805. 354.	EJfüz					AJ a saját temetésére is szalagra vetette. (Erről bővebben a tanulmányban.)
Szúnjék meg bánattól szomorú szívetek	Kájoni 1805. 364.		AJgyűjt		MFfüz		
Ó, mely szép az ártatlanság (kisgyerek halálára)	Kájoni 1805. 367.	EJfüz		AJjegyz			
Éltemben violáknál, szebb voltam a rózsáknál	Kájoni 1805. 368.				MFfüz		Fiatal halott mellett énekeltek. „Kaptam én isz az öregektől. Mikor fiatal voltam, akkor irtam.” „Mikor megbotak a fiatalak. Melyikék nem votak megbázászodva, nőszübe. Akkor oda bittak el evel az énekevel, hogy énekeltek el a halattnál. Mikar meghallatták, met ez az ének nincs szobult mász könyvebe kapni, akkor nagyon szerettek. Ugy hogy többször isz el kellett énekelni egy halattnál.” (AJ) „Est énekeltem halottaknál, de fiatal halottaknál. Gyermek, leányok... sz mikor megbot valabol, tudták, hogy én tudom ezt az éneket, sz bittak oda. ... Ez ninc szobult. ... Kaptuk az öregektől. Könyvekből nem kaptuk meg.” (AJ)
Én is vőlegény vagyok				AJfüz AJgyűjt AJkaz			
Élőknek s holtaknak ura kegyes atyánk		EJfüz EJkaz					
Hull a föld a koporsóra	Véress 1948. 689.					CsAgyűjt	CsA csak említi, hogy ismeri.

	Forrás-kiadvány	Erdélyi János énekismerte	Andor János énekismerte	Miklós Ferenc énekismerte	Csobotár András énekismerte	A használatra és a forrásra vonatkozó megjegyzés
Örvendezzél szép virágszál	Kájoni 1805. 367.	EJ				Az „ <i>Oh mely szép az ártatlanság...</i> ” kezdetű, kisgyermek temetésekor használatos Kájoni-ének változata. E] menye szerint apósa egyik éneke volt.
Alkalmhoz kötött énekek						
Téged Isten dicsérünk (Te Deum)	Kájoni 1805. 181.	AJgyűjt			Cs.Agyűjt	Nagy ünnepeken hangzott el. Somlyón pünkösöd hajnali napvárásokról a Kis-Somlyó hegyén énekeltek. A Kájoni-énekeskönyv 1676-os első kiadásában szereplő búzaszentelési ének („ <i>Adgy kedves barmatokat, Úr Krisztus...</i> ”) változata megváltozott funkcióban (esőkértó ének). A bogdánfalival azonos formában szerepel Baka János: <i>Erdélygyházmegyei énekeskönyv</i> című gyűjteményében (Gyergyószentmiklós, 1914. 230. old.). AJ az <i>Erdélyi imádságoskönyvből</i> (szerk. Veress Ernő, 1941) énekelte. „ <i>Mikor nem essz, bocsút vittek ki. Szárosvizsg van. Fizetnek a páternak az emberek, hogy vigyen bocsút, hogy esszen. Sz viszén bocsút a keresztetbe ki a mezőre. Litániát énekelik. A templomtól elvesszik... A Jézusz neve titániát. Assz szokták. Keresztét visznek. Sz osztá ott még iénekelik a verszket. »Ereszd meg a felhőköt!« Itt meg van, mi. Sz tudja maga, hogy esszét! Jött három napra. »Nappal iss visznek, de inkább éjjen. Ki oda a bekre az erdő mellé. Moszt három iéve iss nagy szárosvizsg vót, de akkor esszét mikor ieppe kellét. Mentek gyvalog zászlókkal ki oda Szent Jozsef káponához. Elöl a fiatalok. Elöl menén a fészalét. Oszta utána egy zászló. Elöl a legények, ifjúak. Oszta közep helyt a pap kántor, sz osztá a lejánok sz az asszanyok. Így szokász. Ki akar, az menyén. Hétköznap iss szokász. Sz kimondja a pap iss, hogy mikor vészik a bocsút. »Ezelött énekeltek ezt magyarul: »Ereszd meg a felhőköt...« Elé negyemig ezt énekeltek.»</i>
Ereszd meg a felhőköt		AJgyűjt				

KÖVÁRI RÉKA

NÉPÉNEKEK DOMOKOS PÁL PÉTER CSÁNGÓ NÉPZENEI GYŰJTÉSEIBEN

Domokos Pál Péter (1901–1992) élete, hivatása, életútjának körülményei, valamint többek között Isten-, zene- és a moldvai csángómagyarok iránti szeretete együttesen tették munkásságát oly jelentőssé, hogy születése után 120, halála után mintegy 30 évvel az emlékezésen, ünneplésen, összegzésen túl új szempontokat, felvetéseket is meg tudunk fogalmazni a jelen kötetben. A vallásos, egyházi énekek oldaláról közelítve igyekszünk nem egy egyszerű felsorolást, a napjainkra már többnyire közismertté vált énekek listáját nyújtani, hanem választott példáink révén is rámutatni az általa gyűjtött énekek, variánsok sajátosságaira, történeti források vagy más népzenei gyűjtések összefüggésében, továbbá kiemelni életének, küldetésének fontos eseményeit, az általa kijelölt közérdekű feladatokkal kapcsolatos meglátásait.

Az a tény, hogy valaki Csíksomlyó közelében születik, akár eleve elrendeléssel ér fel, Domokos Pál Péter esetében pedig hatványozottan így van. Tanítói, kántori mivolta, zenetörténeti forrás-, illetve népzenei gyűjtései, valódi népművelő munkássága, „a csángók apostola” volta számtalan, máig élő és ható eredményt hozott mind Erdélyben, mind Magyarországon. Mint ismeretes, 1929-ben indult első, 1932-ben második moldvai útjára. Az első út eredményeit, benne 68 népdallal *A moldvai magyarság* című könyvének 1931-es, első és 1934-es, második kiadásában adta közre. Az 1941-es harmadik és vele azonos negyedik, bővített kiadás már a második út eredményeivel bővült, és 123 népdalt tartalmaz. Hányattatott sorsa – bizonyos szempontból – kedvezett a moldvai csángók közötti gyűjtésének. 1946 nyarán ugyanis Domokos Pál Péter levelet írt Szász Gerő miniszteri tanácsosnak, hogy irodalmi munkásságára, valamint arra való tekintettel, hogy közreműködött a bukovinai székelyek és a csángó magyarok áttelepítésében, azzal a céllal, hogy ügyüket továbbra is terelgethesse, Szárászon kapjon egy telepes házat és birtokot.¹ A moldvai népzenei

---

¹ Tudomása volt egy épp megfelelő házról és telekről, de nem tudta, hogy a kéréssel Szász Gerőhöz vagy Veress Péterhez kellene-e fordulnia (Domokos Pál Péter levele Szász Gerőnek 1946. június 14., Domokos Pál Péter hagyatéka). Ezúton mondunk köszönetet Domokos Máriának, hogy édesapja hagyatékába betekinthtünk.

gyűjtések tehát több helyszínen történtek. Egyrészt az adatközlők tényleges életterén, lakhelyén, Moldvában. Másrészt Budapesten vagy más magyarországi helyszínen, esetleg Erdélyben (pl. a csíksomlyói búcsún), amikor valamilyen hivatalos utat megszervezve vagy egyéb eseményhez kapcsolva szervezték meg az énekesek utaztatását. Harmadrészt pedig a Moldvából áttelepült csángók között, nagyrészt a Baranya megyei Szárász, Egyházaskozár és Mekenyes községekben.

Domokos Pál Péter moldvai népzenei s azon belül egyházi népének gyűjtéseit is e sokszínűség jellemzi.

1. Moldvába tehát 1929-től járt, az itt végzett néprajzi gyűjtéséből *A moldvai magyarság* első és második kiadásában a népzenei kották végén két népéneket, a 3. és 4. kiadásban egy újabbat közölt „egyházi ének” felirat alatt: két karácsonyi népéneket 1929-ből Forrófalváról, Róka Mártontól (*Születésén Istennek és Midőn a Szűz magzatját* szövegkezdettel), valamint a pusztinai kántortól, Bartis Józseftől 1932-ben rögzített *Ó, Szent István, dicsértéssel* kezdetű, első szent királyunkról szóló éneket.² A háború után egy rendkívüli alkalmat kihasználva a Jagamas János vezette kolozsvári Folklór Intézet gyűjtőcsoportjával 1958 februárjában Lujzikalagorban tudott mintegy 20 egyházi dallamot gyűjteni, elsősorban a kiváló énekestől, Kocsánga Jánostól.³

2. Budapesten különböző alkalmakkor szerveztek népzenei gyűjtést moldvai énekesekkel. Az első budapesti, 1938-as Eucharisztikus Kongresszus alkalmával Domokos Pál Péter Moldvából kihozott néhány csángó és egy kászoni énekest, és a *Pátria* népzenei sorozat keretében a Magyar Rádió stúdiójában felvételek készültek velük Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László jelenlétében.⁴ Ekkor Szabó Ferencről három népéneket rögzítettek (*Midőn a Szűz magzatát; Szűz Mária e világra nekünk; Ó, áldott Szűzanya*).⁵

² Domokos P. 1931. Nr. 67–68.; 1941. Nr. 121–123. Az 1941-ben kiadott új éneknél (*Ó, Szent István*) megjegyzi, hogy „ezt az éneket az újabb gyűjtés első kiadásában a román cenzura törölte”.

³ Kocsánga János (*Harmatozzatok, egek; Ó, fényes szép hajnal; Mikor a Máriához; Örvendezzünk, Betlehembe menjünk; Üdvözlégy, Krisztusnak; Krisztusnak hívei; Három Királyok napját; Dicsértessék, szent keresztfa; Áll a keserves Anya; Ébredjél fel, ó, én lelkem; Úr Krisztus feltámad; Üdvözlégy, Mária; Ó, áldott Szűzanya; Feltámadt Krisztus ez napon; Mennynek királynéasszonya; Mennyországnak királynéja; Üdvözítőmnek szent Anyja; Mennyországnak királynéja*) és Salamon Péter énekelt (*A királyok királynak*). A gyűjtés hátteréről lásd Domokos M. 2014. 28–29.

⁴ Az Oral History Archivum weboldalon közreadott részletes visszaemlékezése alapján (<http://www.visszaemlekezesek.hu/domokos-pal-peter>), valamint a későbbi, teljes *Pátria*-felvételek és előzményeit összegzi, a legutolsó ilyen gyűjtés világi anyagát közreadja: Sebő 2009. 341–417.

⁵ Gr. 48Ba–c. [Gr: Néprajzi gramofonfelvétel. Kezdetben az MTA és a Magyar Rádió, később a *Pátria* hanglemezzelgyár, majd a Népművelési Intézet és az Országos Néprajzi Múzeum készítette, illetve készítette és hozta forgalomba. A felvételezés általában Budapesten történt.]

1954 márciusában már a Dunántúlról, az áttelepült csángók közül hozott Budapestre a *Pátria* sorozat felvételeire énekeseket, olyanokat, akiket később a Népművészet Mestere címmel tüntettek ki. A lézpedi születésű Simon Ferenc Józsefnétől (1897–1982) Kodálllyal, Lajthával és Rajeczky Benjaminsal együtt egy énekelt imádságot (*Én felkelék jó reggel, hajnalba*)⁶ és négy népéneket (*A fényes nap immán elnyugodott; Egészen szép vagy, Mária; Ó, fényesség szép hajnal; Ó, áldott Szűzanya, mennyei szép rózsza*)⁷ rögzített. A klézsei születésű Demse Dávidné Antal Luciától (1897–1975) Egyházaskozárról két népének került lemezre (*Ó, áldott Szűzanya, mennyei szép rózsza; Én nemzetem, zsidó népem*).⁸

Ugyancsak az '50-es évek derekán Rajeczkyvel és Lajthával együtt a lábni, de már Egyházaskozáron lakó Nyisztor András Ferenc 13 egyházi énekét vették fel (*Kyrie eleison, feltámadt Krisztus; Úr Krisztus feltámadta; Feltámadt Krisztus; Adj, Uram, őnéki; Az nap harag napja léssen; Ó, életünk végórája; Ébredj, ember; Boldogasszony, anyánk; Magasztalja az én lelkem; Atya, Fiú, Szentlélek; Meg ne fenyítsd; Könyörülj, Istenem; Krisztusnak hívei*).⁹

Viszonylag későn, 1977 nyarán Domokos Pál Péter Sebő Ferencsel rögzített néhány népéneket ugyancsak Budapesten Benke Jánosné Benedek Rózától; ennek anyagát a Hagyományok Háza tette közzé internetes adatbázisában, erről az anyagról a későbbiekben részletesen szólnunk.

3. A harmadik csoport, az áttelepített csángók otthonában való gyűjtés kapcsolatban áll az előző csoporttal és Domokos Pál Péter életének szárazsi szakaszával.¹⁰ Tulajdonképpen a letelepített moldvai magyarok között végzett gyűjtése a későbbi, az előbb részletezett gyűjtéseknek mintegy előzménye. Két nagy, hangfelvételes gyűjtési egység lelhető fel (1949-ből és 1952-ből), de csak az 1949 de-

⁶ Gr. 200A.

⁷ Gr. 209A, 209Ba–b, 210A.

⁸ Gr. 210Ba–b.

⁹ Gr. 215Aa–c, 215Ba–c, 216Aa–c, 216Ba–d.

¹⁰ Domokos Pál Péter életének szárazsi szakasza 1946 szeptemberétől 1950 második feléig tartott. Minisztériumi állásából 1948 decemberében bocsátották el, addig minden szabad idejét ott töltötte, azután viszont ott élt és gazdálkodott. A letelepült csángók ügyét például úgy is szolgálta, hogy mikor a helyi egyházi vezető szerint a csángók nem tudnak a templomban énekelni (érthető módon nem ismerték a Magyarországon használatos magyar nyelvű énekeket), maga tanította őket. (Domokos Pál Péter levélben számolt be Budapesten maradt családjának az ottani viszonyokról, teendőiről. Levél a hagyatékából.) Családi-rokoni kapcsolata révén (sógornője 1950-ben Egyházaskozárra ment férjhez) később is fennmaradt az áttelepült csángókkal való szoros kapcsolata (Domokos Mária szíves szóbeli közlése).

cemberében Szárászon rögzített felvételek tartalmaznak egyházi énekeket, min-tegy másfél tucat tételt (16 éneket), több faluból származó énekesektől.¹¹

Az említetteken kívül Domokos Pál Péter gyűjtötte egyházi énekek kottáival találkozunk még néhány kiadványban. Így a Rajeczky Benjaminnal közös *Csángó népzene* című háromkötetes gyűjtemény mindegyikében olvasható egy-egy ének: az I., 1956-ban megjelent kötetben az énekelt *Úrangyala* (László Györgynétől Szárászról 1949 decemberében gyűjtve),¹² az 1961-es, II. kötetben az *A fényes nap immán elnyugodott* kezdetű (1954-ben rögzítve Szárászról a lészpedi Simon Ferenc Józsefnétől),¹³ az 1991-ben megjelent, III. kötetben pedig az *Én felkelék jó reggel hajnalba* énekelt imádság (az előző gyűjtésből).¹⁴ Ezek azért kiemelkedően fontosak, mert a két népének bekerült a magyarországi katolikus új énekeskönyvbe, az *Éneklő Egyházba*, s mára szinte a legtöbb közösségben éneklük (lásd a dolgozat végén a 30. lábjegyzetet). Domokos Pál Péter, a népénekek szempontjából legfőbb művének, Kájoni János 1676-ban Csíksomlyón kinyomtatott *Cantionale Catholicum* énekeskönyvének modern, már kottákkal ellátott, 1979-es közreadásában, az „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” című könyvében az énekek jegyzeteiben is közölt saját gyűjtéséből moldvai adatokat: a *Kelj fel, keresztény lélek* (Gajcsánából, Gyurka Istvánnétől, 1962-ből),¹⁵ az *Úr Krisztus feltámadta* (Lujzikalagorból, Kocsánga Jánostól, 1958-ból),¹⁶ az *Ó, áldott Szűzanya* (az előző gyűjtésből),¹⁷ valamint az *Ez nagy harag napja leszen* népénekeknél (Klészse–Egyházaskozárról, Demse Dávidnétől, 1964-ből).¹⁸

Fentiekén túl még akadhatnak adatok, főleg hangfelvétel nélküliek. Ilyenek például a Domokos Pál Péter hagyatékában található jegyzetek, vagy magnóka-zettákon kapott különböző felvételekről (gyűjtések, rádióadások) származó adatok. Így olyan részleteket is meg lehet tudni, mint hogy Szárászon hogyan végezték a húsvéti körmenetet a kántorral, mivel nem volt pap. A feljegyzés szerint este háromszor megkerülték a templomot, a missziós keresztnél megálltak imádkozni,

¹¹ *Mikor Máriának az Isten anyyala; Harmatozzatok, egek; Úrangyala; Áldattassál, kised Jézus; Örvendezzünk, Betlehembe menjünk; Csordapásztorok; Kelj fel, keresztény lélek; A királyok királyának; Lebullott a Jézus vére; Jaj, nagy kedven tartott; Úr Krisztus feltámadott; Magasztalja; Mennynek királynéasszonya, örülj; Az nap harag napja leszen; Kelj fel, keresztény lélek; Született világ Megváltója.* ZTI D 41. [Zenetudományi Intézet; Drótfelvétel.]

¹² Domokos–Rajeczky 1956. Nr. 14. 231–233.

¹³ F 214B. [F: Fonográffelvétel.] Domokos–Rajeczky 1961. Nr. 60. 158–159.

¹⁴ F 200A. Domokos–Rajeczky 1991. Nr. 113. 137–140.

¹⁵ Domokos P. 1979. 1258. (Nr. 140.).

¹⁶ Domokos P. 1979. 1261. (Nr. 257.).

¹⁷ Domokos P. 1979. 1264. (Nr. 465.).

¹⁸ Domokos P. 1979. 1270. (Nr. 770.).

égő gyertyákkal és kereszttel, ahol az *Úr Krisztus feltámadta* húsvéti éneket énekeltek, majd visszatérve a templomba *Te Deumot* és *litániát* énekeltek, végül ol-tárkerülésre és -csókolásra került sor. Több rádióműsor készült a csángók anyagából (például az egyházaskozári lakodalom, amiből teljes filmfelvételt is terveztek; vagy egyéb népszokásokról, például az urálásról). Különbőféle filmfelvételeken (például a *Népművészek* című sorozat) is ráakadhatunk egyházi dallamokra. A Népművelési Intézetből, valamint a Néprajzi Múzeumból is voltak gyűjtések a csángók között, de népéneket egyelőre nem találtunk ebben az anyagban.

Domokos Pál Péter hangzó moldvai népzenei gyűjtéseit több internetes felületen megtaláljuk. Az egyik a *Zenatudományi Intézet* népzenei hanganyagának internetes közreadása a Hungaricana közgyűjteményi portálon.¹⁹ Egy másik forrás a Hagyományok Háza honlapján elérhető Médiatár, ahol az adatbázisokon belül a *Folklóradatbázis* menüpontban kereshetünk rá a gyűjtő nevére.²⁰ Itt a gyűjtések helyszínéül két települést látunk: Budapestet és Szárászt. Utóbbi helyen, Szárászon két csoport vezette a gyűjtést: 1949 végén (december 29.) Domokos Pál Péter mellett Rajeczky Benjamin és Kertész Gyula volt jelen, 1952. március idusán pedig Balla Péter, Lugossy Emma, Kertész Gyula, Olsvai Imre, Martin György és Morvai Péter. Hangszeres (furulya, hegedű) és tánczenét is rögzítettek. A budapesti gyűjtésre azonban csak itt, a Hagyományok Háza Médiatárában akadunk, ezért a következőkben ezzel foglalkozunk részletesebben.

1977-ben a 74 éves diószéni Benke Jánosnét a Sebő-együttes magával vitte Svédországba egy turnéra. Az út előtt (1977. június 25-én) egy Budapesten megrendezett gyűjtésen Sebő Ferenc és Domokos Pál Péter a szépen éneklő Benedek Róza nénitől tizenöt dallamot rögzített,²¹ amiből egy archaikus imádság (*Hegyet hágék*) és három népének. A hanganyagban két húsvéti népének (*Úr Krisztus feltámadott; Felnyílt a sír homálya, alleluja*) mellett a *Lehullott a Jézus vére* kezdetű ének dór dallamára kétféle szöveget: egy töredéket, részletet, valamint egy másik éneket énekel Benkené.

Az egyik magának a *Lehullott a Jézus vére* kezdetű ének sokadik versszakától,²² [Ádámnak] *édes fiaim, jertek hozzám imádkozni* szöveggel egy töredékes felvétel, ami után az énekes mondja is, hogy „No, ezen a nótán megyen az a *Siralmas az én életem is*”, amit Domokos Pál Péter kér is tőle. Azonban ebben a Mária-

¹⁹ <https://zti.hungaricana.hu/hu/>

²⁰ <http://folkloradatbazis.hu/fdb/index.php>

²¹ A Hagyományok Háza Folklóradatbázisában Sebő Ferenc magángyűjteményéből, jelzete: HH CD SF Kz P 400.

²² Dicsérjétek az Urat! Nr. 85b. 9. versszak. (Ádámnak bűnös fiai...), Kárpát-medencei népénekgyűjtemény (<https://nepenekgyujtemeny.keesz.hu/lehullott-a-jezus-vere>).

síralombban is megtaláljuk a *Lehullott a Jézus vére* kezdetű ének két sorát is. Benkéné a Magyar Televízió *Népművészek* című sorozatában 1976–1977-ben Erdélyi Zsuzsanna és Domokos Pál Péter közreműködésével róla készített filmben kétszer is énekelte a *Síralmas az én életem* első versszakát, de összesen csak az első két szövegsorral. Azonban Erdélyi Zsuzsanna archaikus imádságokat közlő, *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című gyűjteményes kiadásában szerepel Benkénétől ez az ének, ugyanezen évben, saját gyűjtésében, Tóth Margit lejegyzésében.²³ Ennek szövege csak néhány ponton tér el a Domokos és Sebő gyűjtötte változattól (1. kotta). Az éneket a Kájoni *Cantionaléban*, dallamát pedig az annak elsődleges dallamforrásaként számontartott, 18. századi erdélyi ferencesek által készített *Deák–Szentés kézirat*-ban ugyancsak hatsoros változatban olvashatjuk, *Ó, életünk végórája* kezdettel.²⁴

1. [Ádámnak] bűnös fiai,
jertek hozzám imádkozni, [= *Lehullott a Jézus vére* 9/1–2.]
jertek az én keresztfámhoz,
üdvösségnek ótárához. [= *Lehullott a Jézus vére* 6/3–4.]

2. Boruljatok le a földre,
Szent Atyámhoz könyörögve, [= *Lehullott a Jézus vére* 9/3–4.]
soha el ne felejtsetek,
hogy meghótam érettetek,
soha el ne felejtsetek,
hogy megholtam érettetek. [= *Lehullott a Jézus vére* 10. vsz.]

²³ Erdélyi 1974. Nr. 319. („Most elénekelem a Mária siratóját”).

²⁴ *Deák–Szentés kézirat* 83. oldal, kiadása: Kővári 2013. Nr. 172.; Pap 1970.; Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. 128–131.

1. kotta Parlando ♩. = 64-68

Si - ral - mas az én é - le - tem,
Si - ral - mas min - den lé - pé - sem,
Szent Fi - ja - mat nem ta - lá - lom,
A ke - reszt - fán hal - va lá - tom.

1) 2) 3) 4)
3., 6. 2., 4-6. 4-6. 2.

2. Ó, keresztfa, be magos vagy,

Jézus testével terhes vagy, [= *Lehullott a Jézus vére 7/1-2.*]
három tompa vasszeg tarcsa, [= *Lehullott a Jézus vére 8/1.*]
keze s lába átliggatva.

3. Ó keresztfa, hó' termettél,
talán citrusfából nőttél?
Üdvözlégy, világ váltsága,
légy lelkünknek pártfogója!

5. Dicsértessék szent keresztfa,
édes Jézus meghót rajta,
Kálvári nagy hegy tetején
foly a szent vér a keresztjén.

4. Ó, fájdalom kimondoni,
hogy Jézusnak meg kell halni,
fájdalmas Szűsz, hod nézheted,
midőn Jézus így szenvedett.²⁵

6. Harmatozzál, Jézus vére,
mert a bűnös el van veszve,
tétetett a váltságunkra,
Istennek szelíd Báránya.
tétetett a váltságunkra,
Istennek szelíd Báránya. Ámen.

²⁵ E versszak után téveszt: „Ó, keresztfa, be magos vagy, Jézus testével”.

Ugyanezen gyűjtés másik két éneke Krisztus feltámadásáról szól. Az egyik régi énekeskönyvektől kezdve ismert *Úr Krisztus feltámadott...* húsvéti ének²⁶ moldvai, díszes változata (2. kotta), ahol a nagy hangközugrások elmaradnak, a dallamvonal ezáltal kisimul, a refrénben pedig a csángó éneklési mód egyik fő zenei jellegzetessége, a sorkezdetekkor alkalmazott, egy alsó hangról indított, „megtámasztó” felugró kezdés főhanggá alakul („Úristen”).

2. kotta

Parlando ♩ = 69-82

1) 2)

Úr Krisztus fel-tá-ma-dott,

3) 2)

Re-jánk szent ma-laszt-ja á-radt,

5) 4) 6) 7)

Ö szent vé-re hul-lá-sa

Lőn po-kol-nak rom-lá-sa.

Refr.: Úr Is-ten meg-vál-tá

Mind e vi-lá-got

(↑) 8) 9)

Szent ha-lá-lá-val.

²⁶ Éneklő egyház, Dicsérjétek az Urat! Nr. 103. Csomasz Tóth 1958. Nr. 68.; 2017. Nr. 111.; Szendrei-Dobszay-Rajeczky 1979. Nr. I/68.; Dobszay 2006. Nr. 206.

2. Ha leszálla poklokra,
Raboknak váltságára
Szabadítá híveit,
Régi szentek lelkeit. *Refr.*
3. Urunknak váltságáért
Isten feltámadásáért
Adjunk hálát szívünkéből,
Adjunk üdvöt lelkünkéből! *Refr.*

A másik húsvéti ének viszont új éneknek számít: a *Felnyilott a sír homálya, alleluja* kezdetű szöveg Tárkányi B. József 19. századi szerzeményeként jelent meg, az 1855-ös énekeskönyv kottáját alább közöljük (3. kotta).²⁷ Analógiáját, ami a 19. századi énekeskönyvi alaktól csupán ritmusban tér el, egy felvidéki gyűjtésben találtuk.²⁸ Benkéné éneklésében azonban simulékonyabbá vált a dallammenet, és természetesen megjelentek a kis díszítő hajlítások (4. kotta).

3. kotta

Fel - nyi - lott a sír ho - má - lya, al - le - lu - ja,
Győ - zött az Is - ten Bá - rá - nya, al - le - lu - ja.
Ki meg - hal - ván ke - reszt fá - ján, al - le - lu - ja,
Meg - vál - tott szent vé - re á - rán, al - le - lu - ja.

²⁷ Tárkányi–Zsasskovszky 1855. 161. (Nr. 152.). A magyar népének-repertoár újabb rétegébe tartozó ének (teljes szövegét lásd Toldy 1857. 388–389.) moldvai felbukkanása azt sejteti, hogy az újabb énekek, nóták akár énekeskönyvek, ponyvák, akár a média közvetítésével, vagy pedig az adatközlő magyarországi vagy egyéb külföldi útján megtanulva került be az énekes dalkészletébe.

²⁸ Motyovszki Józsefné Kovács Teréz (sz. 1923), *Gesztete* [Hostice] (Gömör és Kishont). Megjelent: Ág 2010. 189. (Nr. 157.), internetes elérése: <https://csemadok.sk/nepzenei-adatbazis/felnyilott-a-sir-homalya/>.

4. kotta

Rubato ♩ = 70–80

Fel - nyi - lott a sír ho - má - lya, al - le - lu - ja,
Győ - zött az Is - ten Bá - rá - nya, al - le - lu - ja.

♩ = 85–100

Ki meg - hal - ván ke - reszt fá - ján, al - le - lu - ja,

♩ = 70

Meg - vál - tott szent vé - re á - rán, al - le - lu - ja.

Befejezésül Domokos Pál Péter szavait idézzük, több részletben. Az Országos Magyar Cecília Egyesület Erdélyi Kerülete 1942. november 25-én tartotta alakuló ülését. Itt Domokos Pál Pétert világi elnöknek választották, s néhány órával hamarabb értesült róla, hogy a hiányzó Bárdos Lajos helyett neki kell előadást tartania. Az Erdély egyházzenei helyzetéről és problémáiról szóló beszédében elhangzott tkp. az a tény, hogy ők egyesületi forma nélkül is végzik ugyanazokat a feladatokat, amit ezután hivatalos keretek között folytatnak majd. Kájoni János énekeskönyvével, első három kiadásának kotta-, s így dallamnélküliségével kapcsolatban ezt mondta: „Kotta nélkül is mindenki tudta. Ez a könyv tartotta meg magyarnak és katolikusnak a moldvai magyarokat is.”²⁹ A *Magyar Kórus* folyóiratban a következő, mára nagyjából megvalósult teendőket sorolja fel: „[1.] Pótfüzeteket kérünk a »Szent Vagy, Uram!«-ban a székely katolikus ének számára. [2.] Oldja meg a Pesten élő ifjú katolikus magyar zenész csoport Szentés Mózes kottáit és tegye közkinccsé. [3.] Menjünk fonográfal a Székelyföldre egyházi énekgyűjtésre”.³⁰ 1. Pótfüzetéről ugyan nem tudunk, azonban a 20. század végén megjelent *Dicsérvjétek az Urat!* című erdélyi énekeskönyvben már olvashatók

²⁹ Az Országos Magyar Cecília Egyesület Erdélyi Kerületének megalakulása – Jegyzőkönyv. *Magyar Kórus* 1943. március (XII. év 1. füzet), 917–923. 922.

³⁰ I. m. 923.

erdélyi és moldvai variánsok és sajátos énekek népzenei gyűjtésekből.³¹ 2. A ma *Deák–Szentés kézirat*nak nevezett 18. századi erdélyi ferences kottás történeti forrás a Domokos Pál Péter hagyatékában megmaradt Saád Henrik-kéziratoknak is köszönhetően megjelenhetett.³² 3. A székelyföldi népénekgyűjtés ugyancsak az ő kezdeményezésére, bíztatására és irányításával indult el az 1950-es évek végén, Forrai Magdolna Gregoria iskolanővér útjaival.³³ Ő kezdetben felvevőgép nélkül,

³¹ A fentebb tárgyalt *Lebullott a Jézus vére...* éneken kívül a következők (van benne Domokos Pál Péter gyűjtésére való hivatkozás is): *Íme, midőn mindenek bírsággal hívatnak* Nr. 22b. (Erdély), *Jézus, minden Megváltója* Nr. 24b. (Erdély), *Szép violácska* Nr. 26b. (Erdély), *Örvendezzünk, Betlehembe menjünk ajándékokkal* Nr. 28b. (Erdély), *Szerencsés óra, boldog éjszaka* Nr. 29b. (Háromszék), *Nagykarácsony éjszakáján* Nr. 30b. (Csíkszentdomokos), *Kyrie eleison, Ó, Istenünk, örvendezni* Nr. 34b. (Erdély), *Ne féljete, pásztorok, pásztorok* Nr. 42b. (Erdély), *A Szűz egy Fiat szült* Nr. 43b., *Pásztorok, keljünk fel* Nr. 44b. (Erdély), *Az Istennek szent anyyala* Nr. 45b., *Kelj fel, keresztény lélek* Nr. 46b., *A királyok királyának, Jézus Krisztusnak* Nr. 59b. (Erdély), *Boldog ház, hol Krisztus lakik* Nr. 59c. (Erdély), *Királyi zászlók lobognak* Nr. 78b. (Erdély), *Imádunk, szent ostya* Nr. 168b. (Erdély), *Ó, áldott Szűzanya, mennyei szép rózsza* Nr. 234b. (Erdély), *Magasztalja, magasztalja* Nr. 235b. (Erdély), *Egészen szép vagy, Mára* Nr. 237b. (Erdély), *Nyíljon ki szívetekben az örömvirág* Nr. 247b. (Erdély), *Dicsértessék a Jézus s Mária neve* Nr. 248b. (Erdély), *Üdvözlégy, Mária, Jézus szent Anyja!* Nr. 249b. (Erdély), *Hol vagy, István király* Nr. 287b. (Klézse, Jáki Sándor Teodóz gyűjtése), *Ó, Szent István, dicsértéssel* Nr. 287c. (Pusztina, Kallós Zoltán gyűjtése), *Szent András az Úr Jézusnak* Nr. 311b. (Erdély), *Kaszás e földön a Halál* Nr. 341b., *Ó, búlátott, sok kínvallott gyarló testem!* Nr. 342b., erdélyi temetési szertartás Nr. 348b–f., *Könyörülj rajtam, Isten* Nr. 348g. (Domokos Pál Péter gyűjtése), *Hallgasd meg, hallgasd meg, Uram, ez áldásnak szavait* Nr. 361b. (Erdély). Az *Éneklő Egyházban* is megtalálható énekek közül itt a következőket említjük: ének: *Mikor Máriához* Nr. 20b és 265., *Gyermek születék Betlehemben* Nr. 25. (Erdély), *Serkenj fel, Fiam!* Nr. 41/10.vsz. (Erdély), *Megszületett már mennyei Király* Nr. 48. (Moldva), *Áldozatot hozzatok* Nr. 153. (Erdély), *Az Úristent magasztalom* Nr. 190. (Erdély), *Szeretlek, szép Jézus* Nr. 201. (Erdély), *Tè Deum* Nr. 370. (Erdély). Nincs jelezve, de moldvai népzenei gyűjtésből került az *Éneklő Egyházba*: *Az Úr anyyala köszönté* Nr. 351. Ugyanitt meglévő, de erdélyi–moldvai dallamváltozat: *Ó, fényességes szép Hajnal* Nr. 17. (Erdély), *Mostan kinyílt egy szép rózsza virág* Nr. 36b. (Kodály-gyűjt.), *Csordapásztorok* Nr. 42. (Erdély), *Ímé, egykor Szent István* Nr. 49b. (Erdély), *Dicső Szent Jánosnak ünnepét szenteljük* Nr. 50b. (Erdély), *Szűz Mária e világra nekünk* Nr. 54b. (Erdély) = *Ó, szép Jézus, ez új esztendőben* Nr. 55., *Jézus szenvedéséről* Nr. 69b. (Erdély), *Én nemzetem, zsidó népem* Nr. 88b. (Erdély), *Dicsőség és dicséret* Nr. 89f. (Erdély), *Hol vagy, édes Jézus* Nr. 94b. (Erdély), feltámadási szertartás Nr. 95j12., *Ó, ki ez oltáron, kenyér színe alatt* Nr. 167b. (Erdély), *Most lett a kenyér* Nr. 177b. (Erdély), *Üdvözítőnknek szent anyyja* Nr. 221/1. (Erdély), *Mennynek királyné asszonya* Nr. 224b. (Erdély), *Boldogasszony Anyánk* Nr. 234/1. (Erdély), *Szentséges Szűz Mária* Nr. 237. (Erdély), *Mária, Mária, mennyei szép hajnal* Nr. 249. (Erdély), *Gyászba borult egek* Nr. 301b. (Erdély, Boros István Valér gyűjtése), *Kegyes Jézus, keresztfán* Nr. 331f. (Erdély).

³² E Saád-kéziratokat Domokos Pál Péter örökösei az OSZK Zeneműtárában helyezték el (jelzete: Ms. Mus. th. 238). A Deák–Szentés-kézirat közreadása: Kővári 2013.

³³ Domokos M. 1996.

majd magnetofonnal végzett gyűjtést Csík, Háromszék és Udvarhely megyékben. Egy kisebb területen, Kézdiszéken, a katolikusok lakta ún. Szentföldön igyekeztünk a '90-es évek végén az ő gyűjtését megismételni.³⁴ Mindezek Domokos Pál Péter egykori, hosszantartó és kitartó inspirációjában gyökereznek. Az új megjelenési formáknak, honlapoknak, internetes adatbázisoknak köszönhetően egyre több anyag, népzenei gyűjtés vagy annak feldolgozása, újraéneklése lát napvilágot (lásd pl. a Zenetudományi Intézet, a Hagyományok Háza, a Kárpát-medencei népénekgyűjtemények), de akár országos televíziós népzenei vetélkedőn is hallhatunk moldvai népéneket, olyat, amelyet már Domokos Pál Péter is gyűjtött.

IRODALOM

- ÁG Tibor (2010): *Nem szánt-~~vet~~ az égi madár: Motyovszki Józsefné Kovács Teréz, a gömöri nótafa*. Szerk. Móser Zoltán. Dunaszerdahely, Csemadok Művelődési Intézete.
- CSOMASZ TÓTH Kálmán (1958): *A XVI. század magyar dallamai*. Régi Magyar Dallamok Tára 1. Budapest, Akadémiai Kiadó.
(1995): *A XVI. század magyar dallamai*. Veszprém.
(2017): *A XVI. század magyar dallamai*. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Ferenczi Ilona (szerk. és s. a. r.) Régi Magyar Dallamok Tára 1. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DOBSZAY László (2006): *A magyar népének I.* Budapest – Veszprém, MTA TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja – Magyar Egyházzenei Társaság.
- DOMOKOS Mária (1996): Domokos Pál Péter és Forrai Magdolna Gregoria levelezése. *Magyar Egyházzene* IV. évf. 1. sz. 91–100.
(2014): Domokos Pál Péter és Jagamas János levelezése. In: Salat–Zakariás Erzsébet (szerk.): *Pontosan, szépen – Almási István 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Mega Könyvkiadó, 29–65.
- DOMOKOS Pál Péter (1931): *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó (1931), Kolozsvár (1934, 1941; 1941), Budapest (1987), Fekete Sas Kiadó (2001).
(1979): „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*, Petrás Incze János: *Tudósítások*. Budapest, Szent István Társulat.
É. n.: *Visszaemlékezés*. Oral History Archivum weboldal: <http://www.visszaemlekezések.hu/domokos-pal-peter>

³⁴ Kővári 2007.

- DOMOKOS Pál Péter – RAJECZKY Benjamin (1956): *Csángó népzene*. Budapest, Zeneműkiadó, I. 1956., II. 1961., III. 1991.
- ERDÉLYI Zsuzsanna (1974): *Hegyet hágek, lőtöt lépék: archaikus népi imádságok*. Kaposvár, Somogy Megyei Nyomda.
- Éneklő Egyház – Római Katolikus Népelektár liturgikus énekekkel és imádságokkal. (1985, 2016): Budapest, Szent István Társulat.
- KOCSIS Csaba (2015, szerk.): *Kárpát-medencei népelektár*. Budapest, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége. (Internetes elérés: <https://nepenekgyujtemeny.keesz.hu/>)
- GERÉD Vilmos – GÁL Alajos – ILLYÉS István – DR. MARTON József (1993, 2007, 2014; szerk.): *Dicsérjétek az Urat! Római katolikus népelektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal*. Gyulafehérvár, Római Katolikus Érsekség.
- DR. JAKAB Antal: Az Országos Magyar Cecília Egyesület Erdélyi Kerületének megalakulása – Jegyzőkönyv. *Magyar Kórus* 1943. március, XII. év 1. füzet, 917–923.
- KÖVÁRI Réka (2007): A Kájoni Cationale énekei: Forrai Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön. In: S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. Sepsiszentgyörgy – Veszprém, Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2. kötet, 93–112.
- (2013): *A Deák–Szentés-kézirat. The Deák–Szentés Manuscript*. Budapest, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány – MTA BTK Zenetudományi Intézet. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 6.)
- PAPP Géza (1970): *A XVII. század énekelt dallamai*. Régi Magyar Dallamok Tára 2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SEBŐ Ferenc (2009): *Népzenei olvasókönyv*. Harmadik, átdolgozott, CD-ROM melléklettel bővített kiadás. Budapest, Hagyományok Háza.
- TÁRKÁNYI B. József – ZSASSKOVCSKY Ferencz (1855): *Katholikus Egyházi Énektár a bevett közajtatossági énekekből ujakkal bővítve*. Kath[olikus] egyházi éneklők s e pályára készülők számára szerkeszté és kiadá Tárkányi B. József egri főmegyei áldozópap. Orgona-kisérettel, köz- és utójátékokkal ének-hangjegyekre tették: Zsasskovcsky Ferencz, Zsasskovcsky Ferencz, cs. k. arany érdempénzzel diszitett egri főegyházi karnagy, az egri képezde- és főgymnasiumban zenetanár, a prágai egyházi zeneegylet és Zsófiáról czimzett ének-akadémia társtagja. és Zsasskovcsky Endre, egri főegyházi organász és helyettes karnagy, az egri érseki képezdeben az orgonálás és egyházi nép-ének tanára, a prágai egyházi zeneegylet társtagja. Egerben, 1855. Az érseki lyceumi gyorsajton.
- TOLDY Ferencz (1857): *Tárkányi B[éla] J[ózsef] költeményei a költő életrajzával*. Pest, Szent-István-Társulat.

MEDGYESY S. NORBERT

A LÉSZPEDI NÉPI BETLEHEMES JÁTÉK –
JÁKI SÁNDOR TEODÓZ GYŰJTÉSE

(Szöveg- és dallamkiadás, elemzés)

JÁKI SÁNDOR TEODÓZ
CSÁNGÓFÖLDI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

A moldvai csángók a magyarság legkeletibb és egyben legelfelejtettebb népcsoportja, akik mintegy háromszázezren a Keleti-Kárpátok keleti lejtőjén, a Tatros, a Tázló, a Beszterce és a Szeret folyók völgyében élnek a 13. század óta. Mindannyian római katolikus vallásúak. Ez a felekezet tartotta meg identitásukat az ortodox románok tengerében. Jelenleg mintegy negyven–hetvenezren beszélnek magyar anyanyelvüket. Népzenei felfedezőjük, egyben első apostoluk Domokos Pál Péter (1901–1992) zenetörténész, népzenekutató volt. A Győrött született Jáki Sándor Teodóz (1929–2013) bencés szerzetespap és gimnáziumi ének-zene-tanár, 1969 és 1991 között a győri székesegyház, 1956 és 2007 között a győri Szent Ignác Bencés Templom karnagya, 1967 és 1991 között a budapesti kántorképző tanfolyam, mindezek mellett 1968 és 1991 között a győri Hittudományi Főiskola Musica Sacra-tanára az 1970-es évek elejétől szenvedélyesen gyűjtötte a népénekeket, mint a megélt (népi) vallásosság elengedhetetlen műfaját. Az egyházzeneész Jáki Teodóz mentorának, tanácsadójának és atyai jó barátjának tekintette Domokos Pál Pétert, aki *A moldvai magyarság* című könyvében „Theodosiusnak, édes testvéremnek” dedikációval tisztelte meg a győri bencés tanárt.

Jáki Teodóz első alkalommal 1978 augusztusában járt Moldvában. A csángókkal való találkozást élete egyik legnagyobb fordulópontjának tekintette, 34 esztendő alatt összesen 111 alkalommal látogatta meg őket. Élete végéig szíve mélyéből szerette, istápolta ezt az árva népcsoportot; egyben tanulta és csodálta buzgó katolikus vallásosságukat, archaikus nyelvjárásukat, gyönyörűen zengő és közösségi éneklés során is gazdagon díszített népénekeiket. Egyszer azt mondta énekórán: „Ha kell, az életemet is odaadnám értük.” Moldvában tilos volt anyanyelven misézni és gyóntatni. Teodóz atya a románul nem tudó idős korosztály körében sorsdöntő pillanatokban gyóntató munkát végzett, és néhány alkalommal magyar nyelvű mise keretében is szólhatott övéihez. Teodóz atya különös gondot fordított arra, hogy a katolikus csángókat eljuttassa Mária-kegyhelyekre és marandó vallási élményeket adjon nekik. Ezek közé tartozott a pápalátogatás, a fu-

tásfalvi Sarlós Boldogasszony- (július 2.) és a kacsikai Nagyboldogasszony-búcsú (augusztus 15.).

Szent II. János Pál pápa első alkalommal 1991. augusztus 16–20. között látogatott Magyarországra. Teodóz atya 1000 moldvai csángó zarándok előtt mutatott be szentmisét az Esztergomi és a pesti Szent István Bazilikában, továbbá a gellérthegyi Sziklakápolnában. A legkeletibb magyaroknak máig felejthetetlen élményt jelentett ez az öt nap: „otthagytuk a szíüvünket!” – vallották. A győri pápai misén, 1996. szeptember 7-én ugyancsak a csángó keresztlját vezette a páter.

A jászvásári (Iași) püspökség 1992-től évente egy alkalommal, augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén magyar nyelvű misét engedélyez a csángómagyaroknak a bukovinai Kácsika (Cacica) kegyhelyen. Kezdetől fogva Teodóz atya a szentmise énekvezetőjeként tevékenykedett, majd pedig (2012-ig) a főcelebránsa és a szónoka volt e jeles alkalomnak. Minden lehetséges alkalommal és helyszínen, így Kácsikán is a saját szöveg- és dallamváltozatban zengett népénekkincsüket (pl. *Angyaloknak Királynéja, tiszta Szűz...*, *Úrangyala, csángóföldi Boldogasszony Anyánk...*, *Ó, Szent István, dicsértessél...*, *Aranymiatyánk*) tanította újra a csángómagyaroknak. Az összes útján mindenkit Jézus Szíve engesztelésére és a Szűzanya szeretetére buzdított, ezért szívesen osztogatta a világító rózsaüzéket.

Teodóz atya *erőst* kutatta Moldvában a magyar védőszentek tiszteletére szentelt templomokat. Így fedezte fel 1997-ben Vizantea községben az egykori Szent László-szentélyt; Szöllőhegyen, Kickófalva-Teckányban és Szépvízen pedig az egykori Szent István király-templomot. Moldvában egyedül Pusztinán maradtott patrónusul az első magyar király.

Teodóz atya 1981 és 1982 augusztusában találkozott a trunki születésű Dr. Benedek Márton ónfalvi (Onești) főorvossal, akit a görögkatolikus Alexandru Todea püspök 1980. szeptember 14-én Szaláncfürdőn titokban szentelt pappá. Az 55 esztendő „trunki csodadoktor” 1986. július 31-én vértanúhalált halt, és boldoggá avatása folyamatban van. A trunki házában lévő kútból egy évig rózsailatú, gyógyító víz folyt.

A csángó népénekkincs fennmaradása érdekében a döntő fordulat Győr-Révfaluban történt 1988-ban: a pusztinai Nyisztor Mihályné László Ilona énekes csángómagyar népénekeket és népdalokat hallott Teodóz atya felfedezettje, a szintén győri Verebics Ibolya Pavarotti-díjas operaénekes, az akkor győri bencés diák Szelid Zsolt és húga, a Schola-előénekes Szelid Veronika előadásában. Nyisztor Ilona ennek hatására döbbsent rá igazi hivatására: Szülőfalujától, Pusztinától közel ezer kilométerre hallotta ősei énekes fohászait, amíg ő „csak” az operaáriákat ismerte. Előénekes édesanyjánál, László Józsefné Kis Erzsébetnél (1935–2012) elkezdte gyűjteni népcsoportja és faluja zenei kincseit, amelyeket azóta is tanít a csángómagyar gyermekek sokaságának, és anyanyelvükön énekelte őket a csík-

somlyói és a kácsikai búcsún, folyamatosan megnyert helyi és országos népzenei és honismereti versenyeken. Teodóz atya László Józsefnétől gyűjtötte Pusztinában, 1996-ban a *Boldogasszony Anyánk* ősi himnuszunk változatát a *Moldováról, édes hazánkról, ne felejtkezzél csángómagyarokról!* refrénnel.¹

Benda Kálmán történész professzor halála (1994. március 13.) után Jáki Teodózt választották a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület elnökévé, amelyet Halász Péter néprajzkutató titkárral együtt haláláig vezetett.²

Tanulságos élményeit a *Csángókról, igaz tudósítások* című könyvben írta meg, amely 2002-től kezdve 6 kiadást ért meg.³ Énekhangja és szóbeli tanítása a 75. születésnapjára kiadott *Jáki Teodóz énekel és tanít* című CD-ről hallható.⁴ Többnyire a Dunántúl és a Palócföld hagyományára kiterjedő gyűjtéseiből jelent meg posztumusz a „*Kelj fel, keresztény lélek*” *Népénekek, imák Jáki Teodóz gyűjtéséből* címmel egy 21 tételes CD-ROM, amelyen a híres klézsei előénekes, Lőrincz Györgyné Hodorog Luca (1920–1990) halottvirrasztója is hallható, amelyet csángó asszonyok vezettek Jászberényben.⁵

A LÉSZPEDI BETLEHEMI SZOLGÁLAT

Jáki páter elsősorban lelkipásztori munkát végzett Moldvában. Élménybeszámolói között mindig nagy örömmel emlegette, hogy Lészpeden betlehemi szolgálatot gyűjtött. Lantosné Imre Mária néprajzkutatónak Győrből 1992. október 13-án írt levelében a tervezett legközelebbi moldvai útjának egyik céljáról így ír a csángók bencés apostola: „szeretném megkapni a »betlehemi szolgálatot« tőlük, melyben már 1981-ben gyönyörködhettem Lészpeden...”⁶ A betlehemes játék felvételéről vagy helyszíni lejegyzéséről nem ismertek az adatok. Viszont Németh Gyula mérnök szervezésében Lészpedről egy csoport érkezett 1993 adventjén a Kisalföldre, hogy előadja betlehemes játékaikat. Az első előadást a csallóközi Nagymegyer (Velký Meder, Szlovákia) templomában tartották 1993. december 20-án és másnap Győrött, a Szentlélek Templomban láthattunk egy lélekemelő előadást. Mindkét bemutatót Jáki Sándor Teodóz vezette be és előtte a pusztinai Nyisztor Ilona népdalénekes énekelt karácsonyi és Mária-énekeket, valamint al-

¹ Kiadta: Jáki 1997/1998. 15–18.

² Jáki Sándor Teodóz életéről: Jakab 2003/2004. 279–300.; Medgyesy S. 2014. 312–368.

³ Jáki 2002.; 2007.

⁴ Jáki 2004.

⁵ Jáki 2017. (CD-ROM)

⁶ Lantosné Imre 2014. 139. (Teljes dolgozat: 137–144.)

tatódalokat. A betlehemi szolgálat szereplőinek nevei már nem ismertek. Emlékeim szerint Szent József szerepét a lészpedi Zöld János, az Angyal szerepét fia, a tisztán, bátran és érthetően éneklő Zöld Benedek játszotta. Ugyanígy nem ismert e betlehemes játék összeállítójának, betanítójának és forrásainak neve sem.

Édesanyám, a győri Horváth Brigitta építész, műszaki ellenőr kézi videokamerával felvételt készített az említett két (nagymegyeri és győri) előadásról 1993. december 20–21-én. A felvétellel technikai nehézségek adódtak, ennél fogva a pásztorok szövege még lassított formában is nehezen érthető. Az alábbi szöveg- és dallamkiadás e videófelvétel alapján készült. Az énekek szövegében az aláhúzás a hajlításokat jelöli, a rendezői utasításokat kurziváltuk.

Szereplők (9 fő):

Szűz Mária (*kék és fehér ruhában*)

Szent József (*barna ruhában*)

Angyal (*ministránsruhában*)

Király (*koronával és palástban*)

Királyszolga (*katonaruhában, karddal és pajzsral szerepel*)

Öreg Pásztor (*szőrmében, bottal*)

Pásztor

Pásztor

Ifjú Pásztor

KIRÁLY (*Belép a színpad közepére és kiáltja, de nem recitálja:*)

Dicsértessék Jézus Krisztus a magas mennyekben, aki kegyelmeteket tartsa meg békeességben!

Kívánom, tartsa meg végig életben, hogy vég nélkül élhessenek az egekben.

A nemes gazdának..., mert nem azért jöttünk, hogy komédiázzunk, hanem Krisztusról példát mutassunk.

Midőn Máriával, Józseffel házról házra jártak, az idő közeledett s kellett szülessen a Megváltó.

KÖZÖS ÉNEK:⁷

(*A versszakokat a férfiak éneklik, a refrént (Ó, én szerelmes Jézusom! ismételve) a lányok is.*)

---

⁷ A győri előadásban kezdő énekként szerepelt.

Parlando

Kelj föl kö - rös - tény lé - lők,
 A nagy Is - ten - re kér - lek,
 Te - kints bé a já - szoly - ba,
 Úr Jé - zus fek - szik ab - ba,
 Ó, én sze - rel - mes Jé - zu - som! T.f.

2. Nézd, mely kemény az ágya,
 Tiszta szerelmünk tárgya,
 Azért fekszik oly ágyon,
 Hogy mi szívünk gyulladjon,
 Ó, én szerelmes Jézusom! – Ó, én szerelmes Jézusom!
3. Szűzanyának szent teje,
 Úr Jézus eledede,
 Kínálja szívünket,
 Hogy űzze vétkeinket,
 Ó, én szerelmes Jézusom! – Ó, én szerelmes Jézusom!
4. Csókoljuk meg kezeit,
 Törölgesseük szemeit,
 Bűneinket sirassuk,
 Életünköt jobbítsuk,
 Ó, én szerelmes Jézusom! – Ó, én szerelmes Jézusom!

5. Hirdessük egész földnek
Nagy voltát e gyermeknek,
Legyünk kedves hajléki,
Szívünket adjuk néki,
Ó, én szerelmes Jézusom! – Ó, én szerelmes Jézusom!

6. Krisztus, örök fényesség,
Aki kis testben nagy fölség,
Mondja minden nemzetség,
Néked legyen dicsőség,
Ó, én szerelmes Jézusom! – Ó, én szerelmes Jézusom!

(József színpadra lép, kopog a botjával, majd szövege elején kissé recitál mi – ré hangokon.)

JÓZSEF:

Egészséggel gazda, nyisd meg az ajtód, ereszd bé megszükülte jóakaródat!
E világ urának éltető dajkáját, mert a nagy utazásban igen elfáradott és a hidegtől szinte meg nem halunk.

KIRÁLY:

Egy szolga van mostan az ajtónál, parancsolj, szolgám, nagy sietséggel nézd meg, ki lehet az ajtónál ilyen vágyó szívvel?

KIRÁLYSZOLGA:

Ki vagy? Mi vagy? Miféle ember vagy? Feleletet nekem erre adj!

JÓZSEF:

Tibériusz császár parancsolatából jöttünk Názáretből a beíratásra.
Hogyha befogadnál ezen éjszakára, hiszen megfizetne az egeknek Ura!

KIRÁLYSZOLGA:

Fölséges királyom! Oly embert találtam az ajtónál, nem hiszem, hogy a mi országunkból volna.

KIRÁLY:

Mi a tanácsod? Kérlek alássan!

KIRÁLYSZOLGA / KATONA:

Fölséges Királyom! Nekem az a tanácsom, ha befogadjuk ezen éjszakára, hidd meg azt király, hogy elvesz hatalmunk, és ebből a kis városból éppen kipirulunk.

KIRÁLY:

No, ha így van, szógám, zárd meg az ajtókat, és senkit be ne engedj!

KIRÁLYSZOLGA:

Mit, hogy befogadjalak? Abból ugyan nem kapsz!
A város utcáin kívül, ámbár, ha meg is fagysz!

SZENT JÓZSEF:

Kemény kősziklához hasonló nemzetség,
Még a pogányoknál is van engedelmesség,
Hát, hogy tenálad nincsen uradhoz kegyesség?
Hogy kirekesztessék nálad a szegénység.

KIRÁLYSZOLGA:

Hát jöjj, intézzék el!

(Mindnyájan éneklék, közben a pásztorok a színre lépnek és lefekszenek.)

Parlando

Csor - da - pász - to - rok,
Mi - dón Böt - le - hem - be
Csor - dát ő - ri - zé - nek
Éj - jel a me - ző - be,
Éj - jel a me - ző - be. T.f.

2. Isten angyalai
Jövének melléje,
És nagy félelemmel
Telik meg ők szűvik,
Telik meg ők szűvik.

SZENT JÓZSEF (*balján Szűz Máriával*):

Áldjon meg az Isten, fölséges Királyom!

KIRÁLY (*mellette a Királyszolga*):

Áldjon meg téged is, kívánom, barátom!

SZENT JÓZSEF:

Fölséges Királyom, engedj bé házadba ezen éjszakára,
Mert a nagy utazásban nagyon elfáradtunk,
És a hideg miatt, bizony, meg kell halnunk.

KIRÁLY:

Szerelmes barátom, be nem fogadhatlak,
Mert erre az éjszakára sok vendéget várok,
De van odakint a városon kívül egy istálló,
És oda szoktak szállni a jövevény szállók!

SZŰZ MÁRIA:

Ó, egeknek Ura, világ Megváltója,
Tekints le mennyből a te szent anyádra!
Mék⁸ Betlehembe, pajtába, kérlek, ne hagyj minket szomorúságba!

SZENT JÓZSEF:

Ne sírj, ne keseregj, szerelmes jegyesem,
Mert münköt sem hagy el a fölséges Isten,
Hanem menjünk ki ezen istállóba,
Inkább leszen részünk a szent imádságba.

---

⁸ Mék – megyek.

ANGYAL:

Gló - ri - a in ex - cel - sis De - o! (attaca:)

Menny - ből az an - gyal le - jött hoz - zá - tok,

Pász - to - rok, Pász - to - rok,

Hogy Bet - le - hem - be sí - et - ve men - ve

Lás - sí - tok. T.f.

2. Istennek Fia, aki született jászolyban, jászolyban,
II: Ő leszen néktek Üdvezítőtok valóban. :II

PÁSZTOR:

Jaj, jaj, kit hallék, kit láték?
Nekem az Isten angyala megjelenék?
Nem tudom, angyal-e, ördög-e aki incselkedék?
De hogy Jézus Krisztus megszületett, én ezt nem hihetem.

ANGYAL (*A Pásztorok előtt megállva énekel*):

Tempo giusto

Ne fél-je-tek, pász - to - rok, pász - to - rok, ö - rő - mőt hir - de - tek,

Mert ma nék - tek szü - le - tett, ki meg - jö - ven - dől - te - tett,

Egy Szűz - nek mé - hé - ből, szü - zen szült vé - ré - ből,

Meg - vál - tó Is - ten - tek, al - le - al - le - lu - ja! T.f.

2. Hogyha pedig a csodát, a csodát látni akarjátok,
Betlehembe menjeteK és ott leszen jeletek,
Fogtok ott jászolyba takarva pólyába
II: Kisdedet találni, alle-alleluja! :II

PÁSZTOR:

Nem tudunk aludni... Sokat ne aggódj!

KIS PÁSZTOR:

Én akkor nem töröm az eszemet, inkább leteszem a fejemet.

ANGYAL *(Nem énekel, csak felkiált, kezével intve szólítgatja a Pásztorokat):*

SerkenjeteK, pásztorok, kik nyáj mellett alusztok!
A Szent Szűztől Betlehembe, városon kül egy mezőbe,
A rettentő szegénységbe,
Megszületett Jézus Betlehembe.

ÖREG PÁSZTOR:

KeljeteK föl, Pásztorok! KeljeteK, megszületett Jézus Krisztus, ez a fény azt je-
lenti.

KIS PÁSZTOR:

Vüszök, vüszök!

*(A pásztorok elkészítik az ajándékaikat, felkelnek és körbejárnak az alábbi ének ritmu-
sára.)*

Tempo giusto

Pász - to - rok, kel - jünk fel,
 Ha - mar in - dul - junk el
 Bet - le - hem vá - ro - sá - ba,
 Ron - gyos is - tál - lócs - ká - ba,
 Si - jes - sünk, ne kés - sünk,
 Hogy még e - zen éj - jel o - da - ér - hes - sünk,
 Mi U - runk - nak tisz - te - le - tet te - hes - sünk! T.f.

2. Jézus, a szent kisded, mily szükséget szenved,
 Nincsen meleg szobája, sem ékes palotája,
 Szükségben, hidegben,
 Melegíti őt a barmok párája,
 Ó, isteni szeretetnek csodája!

3. Angyalok hirdetik, Messiás születik.
 Itt van jele fényének, helye születésének:
 Pajtában, pólában,
 Bé vagon ő takarva posztócskában,
 Áldott gyermek szenved már kis korában.

SZŰZ MÁRIA:

Ó, emberi nemzet, indulj vigasságra,
Mert eljött az Úr Jézus szegény szállásidra!
Tisztítsd ki házadat, vidd bé őket oda,
Hogy vigye lelkedet boldog mennyországba.

PÁSZTOROK *éneklik a Csordapásztorok... kezdetű népének folytatásaként (kottáját lásd fent):*

Menjünk csak el bé
Gyorsan a városba,
És ott megtaláljuk
Jézust a jászolyba,
Jézust a jászolyba.

MÁRIA *(énekli:)*

Serkenj fel, fiam,
Pásztorok eljöttek,
Szent angyalaidtól
Tehozzád küldettek,
Tehozzád küldettek.

KIRÁLY és KIRÁLYSZOLGA *énekli:*

(Az ének végére letérdelnek és kardjukat a földre téve a jászol előtt tisztelegnek.)

Ó, em - ber, gon - dol - koj - zál,
 Néz - zed sor - sát Jé - zu - sod - nak,
 Szál - lást nem ta - lál, he - lyet ma - gá - nak.
 É - gi ma - da - rak, er - de - i va - dak,
 La - kó - he - lye - ken nyu - gosz - nak szé - pen,
 De az Úr - is - ten - nek Fi - a
 Eb - be rop - pan - tott vá - ros - ba
 Szál - lást nem ta - lál,
 Kény - te - len kül - de - tik, Bar - mok kö - zé száll - nak,
 A - zért le - bo - ru - lunk, Tér - den áll - va ád - juk
 Szent ne - ve - det, Jé - zus, min - den ó - rán! T.f.

(A Pásztorok Jézus jászolyához vonulnak. Mind a négy Pásztor átadja az ajándékát: sajtot, báránykát, juhót, kecskét, sajtot.)

ÖREG PÁSZTOR:

Ó, te kicsi Jézus, hát, te azt érdemletted, hogy ebbe a kicsi városba neked helyet nem adnak, kénytelen voltál kimenni a nagy mezőségre!

PÁSZTOR:

Ó, te amit hoztunk...

Ó, te kicsi Jézus! Ilyen szép kerek sajtot...

Nem köll sokat szomorkodni, amit hoztunk, azt oda köll adni!

Ó, te kicsi Jézus, szegény pásztor vagyok, Ezt a szép kerek sajtot [...], amit én neked adok.

PÁSZTOR:

Ó, te kicsi Jézus, ebbe a hideg havasba, de egy szép készített báránbórt, olyan szépet adok, hogy...

IFJÚ PÁSZTOR:

Ó, te kicsi Jézus, ebbe a nagy hidegbe..., vedd ezt a szép, fehér juhocskát, melyet az este fogtam, kérlek, vedd jó képpen, amit én neked hoztam!

ÖREG PÁSZTOR:

Ó, te kicsi Jézus! Menny és föld Teremtője. Én a többiek közt a legöregebb vagyok... nem kaphatok, és amellet... tejet, sonkát, fekete kecskét adok... sokat nem komédiázok...

KÖZÖSEN ÉNEKLIK:

Pász-to-rok, pász-to-rok, ör-ven-dez-ve,
 Si-jet-nek Jé-zus-hoz Bet-le-hem-be,
 Kö-szön-tést mon-da-nak a Kis-ded-nek,
 Ki vált-sá-got ho-zott em-be-rek-nek. T.f.

2. Angyalok szózata minket is hív,
Értse meg ezt tehát minden hív szív,
A kiseded Jézuskát mi is áldjuk,
Mint a hív pásztorok, magasztaljuk.
3. Üdvözlégy, kis Jézus, reménységünk,
Aki ma váltságot hoztál nekünk,
Meghoztad az igaz hit világát,
Megnyitád Szent Atyád mennyországát.
4. Dicsőség, imádás az Atyának,
Érettünk született Szent Fiának,
És a vigasztaló Szentléleknek,
Szentháromságban az egy Istennek!

SZŰZ MÁRIA

Köszönöm, pásztorok, áldjon meg tikteket a mindenható Isten!

(A Pásztorok mókáznak, zsugát akarnak fújni a Jézuskának.)

IFJÚ PÁSZTOR:

Ó, te jó volna nekünk egy párostánc. Egy zsuga? [...]

PÁSZTOR:

Mit mondasz? Zsuga? Mit, mit? Egy zsugát? [...]

ÖREG PÁSZTOR

Na, fújok neked egy zsugát!

KÖZÖSEN ÉNEKLIK:

Di - cső - ség menny-ben az Is - ten - nek!
 Az an - gya - li se - re - gék
 Ví - gan így é - ne - kél - nek:
 Di - cső - ség, di - cső - ség Is - ten - nek! T.f.

2. Békesség földön az embernek,
 Békesség földön az embernek!
 Kit az igaz szeretet a kis Jézushoz vezet:
 Békesség, békesség embernek!
3. Dicsérjük a szent angyalokkal,
 Imádjuk a hív pásztorokkal,
 Az isteni gyermeket, ki minket így szeretett,
 Dicsérjük, imádjuk és áldjuk!
4. Kis Jézus, ne vess meg bennünköt,
 Hallgasd meg buzgó kérésünköt.
 Jászsolyodnál fogadjuk, hogy a vétket elhagyjuk,
 Úr Jézus, hallgass meg, hallgass meg!

(A Pásztorok az adománygyűjtésről beszélgetnek.)

IFJÚ PÁSZTOR:

Ó, te mennyből leszállott kis Báránka,
 Sokszor kértem, ...

ÖREG PÁSZTOR:

Mindig azt hiszem...,
 Kedves, jó gyermekeim, jó barátaim! [...] Háromszázhusz esztendő*s* vagyok,
 ... a mi Megváltónk...

KÖZÖSEN ÉNEKLIK:

Szü - le - té - sén Jé - zus - nak

Az an - gya - lok vi - gad - nak,

És kedv - vel é - ne - kel - nek:

Di - cső - ség egy Is - ten - nek! T.f.

2. A Szűz Jézust fogadá, Szűz szüleje világra, És szűzen megmarada, És szűzen megmarada.	6. A Szűz Jézust fogadá, Szűz szüleje világra, És szűzen megmarada, És szűzen megmarada.
3. Szent angyal mennyből hirdet Pásztoroknak örömet, Mely illet minden népet, Hogy Megváltónk született.	7. Áldjad Üdvezítődet, Becsüld nyert kegyelmedet, Szenteled annak éltedet, Ki úgy kedvel tégedet!
4. A Szűz Jézust fogadá, Szűz szüleje világra, És szűzen megmarada, És szűzen megmarada.	8. A Szűz Jézust fogadá, Szűz szüleje világra, És szűzen megmarada, És szűzen megmarada.
5. Örülj, emberi nemzet, Üdvezítőnk érkezett, S mivel Ádám vétkezett, Krisztus kegyelmet szerzett.	

KIRÁLY:

Köszönöm meg hálával, akik itt tartották, csekély munkánkat meg nem unták.
 Ti pedig békében maradjatok,
 Jól, vígan mulassatok!
 Boldog karácsonyi ünnepeket és boldog újesztendőt kívánunk mindannyiuk-
 nak!

ZÁRÓÉNEK:

1. Im - már min - ket, jó gaz - da,
 Ha el - kül - desz ú - tunk - ra,
 Is - ten - nek ál - dá - sa
 száll - jon a há - zad - ra!

2. Egy - két kan - csó jó sör - rel,
 Be - szél - ges - sünk jó szív - vel,
 Hogy a tor - kunk ú - jul - jon,
 A szű - vünk is gyó - gyul - jon,
 Is - ten - nek ál - dá - sa
 száll - jon a há - zad - ra!

T.f.

A LÉSZPEDI BETLEHEMI SZOLGÁLAT KAPCSOLATAI MÁS MOLDVAI ÉS BUKOVINAI JÁTÉKOKKAL

Moldvából kevés betlehemes játékról tud a népzene gyűjtés. A csángómagyarok karácsony estéjén kolindáltak vagy korindáltak. Újévkor hejgettek, amit Klézse, Lujzikalagor és Gajcsána hagyománya urálásnak nevez. A nyugat-dunántúli regöléssel rokonítható.⁹

Domokos Pál Péter első moldvai gyűjtőútján, 1929-ben járt Ónfaván (Onyest, ma Onești). A betlehemesről így ír *A moldvai magyarság* című könyvében: „A karácsonyi ünnepeken a Székelyföldön szokásos Betlehemes-játék Onesten is megvan, Preszekár György 19 éves legény el is tudta mondani.”¹⁰ Az ónfalvi betlehemesben tizenegyen szerepeltek. Szerkezete hasonló a lézpedihez: a szálláskeresés jelenetével kezdődik, ahol a Király és a Szolga fogadja Máriát és Józsefet. A trunki és a lézpedi betlehemes szövegéhez hasonló frazeológiájú kifejezések és szóval-tások után az istállóba küldik a Szent Családot. Ezt követően azonnal énekel az angyal a Glóriával, majd pedig az Öregpásztor, a Meddüpásztor és a Fejőpásztor sajtocskával hódol a gyermek Jézus előtt. Zárásként a Király köszöni meg a csik-somlyói passiójátékok Epilogusának kifejezéseivel, hogy „Csekély munkánkot meg nem utáltatok, / kívánom, hogy mennyben legyen koronátok.” A záróének hasonlít a lézpedire.¹¹ Az ónfalvi betlehemes játék kilenc szereplőjének (Király, Szolga, József, Mária, Angyal, Első pásztor, Második pásztor, Öreg pásztor, Furulyás) játékát és dallamait Seres András és Szabó Csaba Ónfalván 1988-ban jegyezte fel a 78 esztendőes Mojsza Istvántól. Mojsza változatának szövege alig tér el Domokos Pál Péter 59 esztendővel korábbi gyűjtésétől és a bukovinai betlehemesek jellegzetes recitációs dallamfordulataival jelenítette meg Mária, József és az Angyal szerepét, amellet a *Mennyből az angyal...*, a *Dicsőség mennyben az Istennek...* és a *Pásztorok, keljünk fel...* kezdetű strofikus népekeket illesztette be a játékba, a cselekménynek megfelelő helyre.¹²

Domokos Pál Péter második moldvai gyűjtőútján, 1932-ben Laczkó Lászlóval jutott el Trunk (Galbeni) községbe,¹³ amely Bogdánfalva (Valea Seacă) egyik fi-

⁹ Kallós 1968. 42–43.; Csoma 1988. 130–134.

¹⁰ Domokos 2001. 162. Egy karácsonykor előadott diákszínarabban kapcsolatban feljegyezte: „Az egyébként jóindulatú öreg kántor Onest „nemzeti háza”-ban az elemistákkal szép sikerrel előadatta a „Megkerült gyermek” című pásztorjátékot, csupán – felsőbb parancsra – az egész román nyelvre fordította.” (Domokos 2001. 163.)

¹¹ Az *onesti Betlehemes-játék* szövegét közzétette: Domokos 2001. 450–453.

¹² Közzétette: Seres–Szabó é. n. [1991], 53–60. nr. 24.

¹³ Részletes adatokkal, szöveg- és dallamközléssel: Domokos 1981.

liája volt. Trunkkal kapcsolatban írja Domokos Pál Péter: „Gálbenben máskülönben töredékes szövegű betlehemes-játékot is találtam, s Páncél János szája után le is írtam.”¹⁴ Veress Sándor *Moldvai gyűjtés* című könyvében látott napvilágot elsőként, majd pedig Berlász Melinda és Szalay Olga sajtó alá rendezésében 1989-ben.¹⁵ A trunki betlehemes szereplői: Király, Királyszolga, Szent József, Szűz Mária, Angyal, Fejőpásztor, Öregpásztor, Kispásztor. Első jelenete a szálláskeresés szcénája szófordulataiban, szinte pontos szöveg szerinti hűségben követi a bukovinai Hadikfalva karácsonyi játékát.¹⁶ A Király, a Királyszolga és Szent József párbeszéde, valamint Mária itt énekelt versszaka teljesen egyezik a lészpedi variánszal. A trunki és a lészpedi betlehemest összevetve megegyezik a cselekmény sorrendje is: a Király beköszöntője, Mária és József szálláskeresése a Király és a Királyszolga házánál, az angyal híradása a pásztoroknak, a pásztorok hódolata Jézus előtt Betlehemben (offerálás), végül Szűz Mária köszönő versszaka és a Király búcsúzó, egyben áldáskérő szavai zárják a színdarabot. A lészpedi változatban az említett szálláskeresés teljes jelenete mellett az Öregpásztor, a Fejőpásztor és a Kispásztor szavai egyezhetnek – a feltételes módot az indokolja, hogy az 1993-as győri felvételen a pásztorok szava nagyon nehezen érthető, pontos lejegyzése ezért lehetetlen.

Alapvető különbségek a trunki és a lészpedi betlehemes között:

1. A zsuga eljárásának javaslata Lészpeden elhangzik a pásztorok ajkáról, de az ónfalvi és a trunki variánsban nem.
2. A trunki betlehemes játék részeként, irodalom- és zenetörténeti szempontból csak 17. századi eredetű népénekek hangoznak el. A lészpedi betlehemesben az alábbi népénekek közül egyik sem szerepel:
  - a) az Angyal ajkáról a *Dicsőség mennyben Istennek...*,
  - b) Mária ajkáról énekelve szólt Trunkban,¹⁷ amely prózában és átírt szöveggel hangzott el Lészpeden: *Ó, emberi nemzet, indulj vigasságra...*,

¹⁴ Domokos 2001. 182.

¹⁵ Veress 1989. 285–295. A jelmezes játékról készített fekete-fehér fényképek a 418–420. oldalon (nr. 62–64.) láthatók.

¹⁶ Bukovinai székely betlehemes játékokat tett közzé: MNT II, 1953. erdélyi típus Kászontújfaluból (nr. 353); a bukovinai Józseffalva szálláskereső betlehemese: nr. 354; Rajeczky Benjamin (szerk.): *Magyar Népzene 2 – Hungarian Folk Music 2*, lemezsorozat, IV/A; Paksa 2004. 18–24, nr. 6.; Tari 2006.; Kóka 2008. Csíki példák: Székely é. n. [1997]. 106–120., 265–334. Szövegében Istensegítsről Hidasra telepített székelyek betlehemes játéka hallható egy 1948-ban készített felvételen: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10643/?t=00%3A15%3A58#record-129310>

¹⁷ A trunki változatot gyűjtötte Veress Sándor 1930 júliusában, énekelte Páncél János; kiadta: Veress 1930. nr. 100. (Dallamtípusa: Íme, midőn mindenek bírsággal hívatnak... / Siralmas ez világ nekünk, bűnösöknek... Lásd: Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. F/11.)

- c) a *Csordapásztorok* egyik strófájaként ugyancsak Szűz Mária énekel a trunki variánsban: *Serkenj fel, fiam, pásztorok eljöttek...*,
 d) végül pedig az összes szereplő a *Krisztus Jézus született, örvendezzünk...* népénekkel zárja Trunkban a betlehemest.¹⁸
3. A lézpedi betlehemes játék irodalom- és zenetörténeti szempontból a 16–19. századból származó népénekeket énekeltet:
- a) Legősibb tétele a késő középkori eredetű, rekordáló, dramatikus szerkezet, jellegzetesen magyar sajátosságokkal bíró népének, a *Csordapásztorok*,¹⁹ melynek 1., 2. és a *Menjünk csak el bé...* versszaka hangzik el, az eredetileg Mária ajkára adott *Serkenj fel, fiam...* kezdetű strófa itt közösen hangzik. A versszakok – az erdélyi változatokhoz hasonlóan – öt sorból állnak (az 5. sor a 4. megismétlése) és dór hangnemben hangoznak el, de kevésbé díszített, mint pl. az ugyancsak a madéfalvi veszedelem után alapított Pusztina dallamvariánsa.
- b) Az *In natali Domini* kezdetű késő középkori kanció népi változataként ismert *Születésén Jézusnak...* népének dallama 17. századi,²⁰ amelyet minden bizonnyal a Kájoni *Cantionale* 3. kiadásából (Andrási Rafael: *Keresztény Katolikusok Egyházi Énekeskönyve*, Csíksomlyó, 1805) ismertek a lézpediek.
- c) A csíksomlyói Kájoni *Cantionale* mindhárom kiadásából a *Kelj fel, keresztény lélek...* kezdetű népének²¹ mind az öt versszaka vezeti be a játékot. Melódiája a szintén 17. századi *Dum Virgo vagientem...* dallamcsalád tagja.²²
- d) Az Angyal a *Mennyből az angyal...* kezdetű, elsőként a *Patai Graduale* lapjain 1663-ban lejegyzett népénekkel adja hírül Jézus születését.²³ Dallama és 2/4-es ritmusa lézpedi variáns. Szövegét minden bizonnyal a Kájoni *Cantionale* 3. kiadásából vagy a Baka-énekeskönyvből (1921, 133.) merítették.

¹⁸ A trunki betlehemes népénekeit közölte: Veress 1989. nr. 46., 100. 116. 113.

¹⁹ Zenei elemzését lásd: Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. II/1. Nyolc hangzó forrás Lézpedről: <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJkZ29yZGFwXHUwMGUxc3p0b3JvayBsXHUwMGU5c3pwZWQifQ>

²⁰ Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. F/9a. 1978-as és 1993-as lézpedi gyűjtésből hallható: <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzZlc1MDBmY2xldFw1MDBBIOXNcdyTAwZThuIGpzdTAwZTl6dXNuYWwifQ>

²¹ Domokos 1979. 313. nr. 140.

²² Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. II/155. Domokos Pál Péter Egyházaskozárra települt lézpediektől 1961-ben gyűjtötte, hallható: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5405/?t=00%3A06%3A08#record-33624>

²³ Domokos–Paksa 2016. 202–203. nr. 124.

- e) Az elsőként a *Koncz Gábor-énekeskönyv* (1771) lapjain olvasható, igen népszerűvé vált *Pásztorok, keljünk fel...* népének első versszaka a lészpedi betlehemesben egyezik a Kájoni *Cantionale* 3., 1805-ös kiadásának (48. oldal) szövegével, a többi strófa a Baka János csíkszentmártoni kántortanító által szerkesztett és elsőként 1921-ben kiadott *Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv* 135. lapján olvasható.²⁴
- f) Az *Ó, ember gondolkodjál...* kezdetű népének szövegforrása még további kutatásra vár, az ismert énekeskönyvekben nem található. Csíki és gyimesi hagyományban lelte fel a népzene kutatás.²⁵
- g) A 19. század énekeihez tartozó tételeket soroljuk, amelyek elsőként a Tárkányi Béla – Zsasskovszky Ferenc és Endre szerkesztette, Egerben 1855-ben, majd 1874-ben kiadott *Katholikus Egyházi Énektár* nyomán terjedtek el és egyúttal az említett erdélyi ún. Baka-énekeskönyvben is olvashatók:
- i. *Dicsőség mennyben az Istennek...* Simon Jukundián csíksomlyói ferences karnagy, orgonista és énekszerző költeménye az 1850-es évekből (Tárkányi–Zsasskovszky 1874, nr. 105; Baka 1921, 126.).
  - ii. *Ne féljetek pásztorok, pásztorok, örömet hirdetek...* A Tárkányi–Zsasskovszky-énektár (Eger, 1874, nr. 109.) és a Baka-énekeskönyv (1921, 140.) nyomán elterjedt népének, a lészpedi betlehemesben az Angyal ezzel az énekkel bátorítja a fénytől megrémült pásztorokat.²⁶
  - iii. *Pásztorok, pásztorok örvendezve...* ugyancsak a Tárkányi–Zsasskovszky-énektár (Eger, 1874, nr. 112.) és a Baka-gyűjtemény (1921, 143.) nyomán terjedt el, lészpedi változatának ritmusa egyedi jellegzetességet hordoz.

A lészpedi betlehemi szolgálatról elmondható, hogy a csángóföldi három ismert betlehemes játék (Ónfalva, Trunk és Lészped) – a történeti betlehemes játékokkal összevetve – nem tartalmaz Paradicsom- és Háromkirály-jelenetet, de teljes formában megtalálható a betlehemi szálláskeresés, az angyal megjelenése a puszán és a pásztorhódolat szcénája. Ezeket a szcénákat a történeti betlehemes

²⁴ Szöveg- és dallamforrásait sorolja: Domokos–Paksa 2016. 170–171. nr. 96. 93 hangzó példa: <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwXHUwMGUxc3p0b3Jvaywga2Vsalx1MDBmY25rIGZlbCJ9>

²⁵ Hangzó példák Csíkszépvízről, Ditróról (Gyergyószék) és Gyimesközéplokról: <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJcdTAwZjMsIGVrYmVjLCBnb25kb2xr3p6XHUwMGUxbCBtZWcifQ>

²⁶ Számos hangzó példa az egész magyar nyelvterületről: <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJuc25rIGZlbCJ9>

játékok is tartalmazzák. A nógrádi Ecseg játéka (1984, 1690) mellett Kolozsvárról két unitárius betlehemes és a minorita Kanta-Kézdivásárhely latin nyelvű, hexameterben írt, 1732 előtt keletkezett karácsonyi játéka tár elénk megható szépségű szálláskeresés-jelenetet. A pásztorok offerálása szinte mindegyik 1800 előtt keletkezett iskolai karácsonyi játékokban szerepel. De egyikről sem feltételezhető, hogy közvetlenül hatottak a moldvai népi betlehemes játékokra, inkább színház- és llekségtörténeti, szcenikai előzménynek, az iskolakultúrához köthető és földrajzi közelségben is kimutatható előzménynek, forrásvidéknek, mintának tekinthetők. A *Csordapásztorok...* kezdetű dramatikus népének már a 18. század óta (lásd: Pannonhalma, a rábaközi Dör és Jászfényszaru betlehemesét) szerves alkotórésze az iskolamesterek karácsonyi játékaiknak.²⁷

A fentiekben közzétett lészpedi *betlehemes szolgálat* szövege, jelenetrendje és dallama a székelyföldi, szorosabban a Moldvához közelebb fekvő bukovinai betlehemesek típusába tartozik. A kézdialmási (Háromszék vármegye) betlehemessel a szálláskeresés jelenete és Szűz Mária köszönő szavai egyeznek a jelenetek sorrendjével együtt.²⁸ Az udvarhelyszéki Lövete²⁹ és Szentegyházásfalu³⁰ betlehemes játéka jeleneteinek rendjében és tartalmában (szálláskeresés, angyalok és pásztorok, pásztor-offerálás) rokonítható a moldvai szövegekkel, de szövegükben más szófordulatokkal fejezik ki ugyanazt az esszenciát. Ugyancsak a földrajzi közelség, valamint a csíksomlyói ferenceseknek a moldvai csángómagyarok hitéletére tett jelentős hatása lehet a magyarázata annak, hogy a betlehemesben elsősorban a be-köszönés (... *nem azért jöttünk, hogy históriázzunk vagy játékos kedvet indítsunk...*) és az elköszönés frazeológiájában érezhető a 18. századi csíksomlyói ferences misztériumdrámák, elsősorban passiójátékok hatása.³¹ A lészpedi betlehemesben viszont egy-egy mondatra korlátozódik a pásztorok mókázása. A székelyföldi és bukovinai példákkal ellentétben hangszeres muzsika nincsen a játékban, csak zsuka vagy zsuga névalakkal emlegetik a hangszeres zenét. A lészpedi változatban nem szólal meg Mária és József – a székelyföldi és a bukovinai variánsokból ismert – jellegzetes recitációja. Az Angyal a Gloria kezdő sorát a VIII. gregorián (De Angelis) miséből kölcsönzi és nem recitál, hanem a 17. századi *Mennyből az an-*

²⁷ A felsorolt 17–18. századi betlehemesek Kilián István munkájaként és elemzésével láttak napvilágot: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon...*, 2017.

²⁸ Gyűjtötte és elemzéssel közzétette: Kővári 2000/2001. 31–48.

²⁹ Gyűjtötte és dallamaival közzétette: Volly 1938. 3–24. Szöveges kiadás: „*hanem vagyok Úristen követje...*” 2009. 340–362.

³⁰ Gyűjtötte és kiadta: Molnár 1987. 922–931.; Molnár 1988. 27–37.

³¹ Csíksomlyói passiójátékok kritikai kiadása: RMDE XVIII. század 6/1–3. Elemzése: Medgyesy S. 2009.

gyal... népéneket, továbbá a 19. századi *Ne féljétek pásztorok, pásztorok...* kezdetű strofikus népéneket zengedezi, amikor meghirdeti a pásztoroknak Jézus születése örömhírét. A lészpedi és a trunki betlehemes szövege között a szálláskeresés és a pásztorhódolat szavai egyeznek. Dallamában a lészpedi változat a csíksomlyói Ká-joni *Cantionale* első (1676) és második (1719) kiadásában megtalálható, annak nyomán folklorizálódott tételek (*Csordapásztorok...*, *Születésén Jézusnak...*, *Kelj fel, keresztény lélek...*) mellett többségében új stílusú, 18–19. századi pásztoréne-keket is megszólaltat. Az új stílusú népénekek helybéli forrása a Baka János szer-kesztette *Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv* (1921) lehetett.³²

A lészpedi betlehemes játékot minden bizonnyal székelyföldi és bukovinai minták alapján állította össze egy eddig ismeretlen tanító vagy kántor. Keletke-zésében felvetődik az 1861-ben megalakult, a moldvai katolikus vallásgyakorlat fenntartását a II. világháború végéig ápoló Szent László Társulat hatása is.³³ Az nem bizonyítható, hogy a madéfalvi veszedelem (1764) után kitelepült székelyek vitték magukkal a csíksomlyói misztériumjátás hatására a betlehemes játék szö-vegét, mint saját kincset Moldvába és őrizték meg a kitelepedés után alapított Lészped községben egészen az 1990-es évekig. Az 1993-as betlehemes előadás kapcsán az 1989-es fordulat után keletkezett, hiteles forrásból táplálkozó felele-venítésre gyanakodunk. Kívánom, hogy a technikai nehézségekkel küzdő felvé-telekből készült fenti kiadás mielőbb élőben is újra megszólalhasson szülőföldjén, Lészpeden!

IRODALOM

A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század) (2017). A ma-gyar, latin és német nyelvű forrásokat feltárta, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: Kilián István. A kötetet szerkesztette, lektorálta és az előszót írta: Med-gyesy S. Norbert. A zenei vonatkozásokat feltárta és közreadja: Kővári Réka. A szlovák nyelvű forrásokat feltárta és közreadja: Kovács Eszter. Budapest, Ráció Kiadó.

BAKA János (1921): *Erdélyegyházmegyei énekeskönyv a római kántorok, a nép és if-júság használatára*. Gyergyószentmiklós és Gyulafehérvár, 1921. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/15600/15681/15681.pdf>

³² A betlehemes játékok énekeit zenei szempontból elemzi: Schram 1957. 461–501.; Paksa 2017. 53–80.

³³ A Szent László Társulat történetéről: Farkas 2008. 459–477.

- CSOMA Gergely (1988): *Moldvai csángó magyarok*. Utószó: Domokos Pál Péter. Budapest, Corvina Kiadó.
- DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna (2021, szerk.): *Ferences iskoladrámák II. – Csíksomlyói passiójátékok, 1740–1750. (RMDE XVIII. század, 6/2.)*
S. a. r. Demeter Júlia – Kilián István – Medgyesy S. Norbert – Pintér Márta Zsuzsanna – Kővári Réka – Miskei Antal. Budapest, Balassi Kiadó.
- DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna (2021, szerk.): *Ferences iskoladrámák III. – Csíksomlyói passiójátékok, 1751–1762. (RMDE XVIII. század, 6/3.)*
S. a. r. Demeter Júlia – Kilián István – Medgyesy S. Norbert – Pintér Márta Zsuzsanna – Kővári Réka – Miskei Antal. Budapest, Balassi Kiadó.
- DOMOKOS Mária – PAKSA Katalin (2016): *„Vígággal zeng Parnassusnak magas teteje” 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány*. Budapest, Akadémiai Kiadó – MTA BTK Zenetudományi Intézet.
- DOMOKOS Pál Péter (1979): *„...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: Cationale Catholicum*. Petrás Incze János: Tudósítások. Budapest, Szent István Társulat.
(1981): *Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángómagyarokkal. Népdalok, népmesék, népszokások, eredetmondák a magyar nyelvterület legkeletibb részéről*. Budapest, Szent István Társulat.
(2001) *A moldvai magyarság*. Budapest, Fekete Sas Kiadó.
- FARKAS Annamária (2008): *A Szent László Társulat története*. In: „Vállal magasb mindeneknél” A Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai. Győr, 2007. június 25–27. A kötet tartalma megegyezik az Arrabona Múzeumi Közlemények 46/1. 2008. számával. Medgyesy-Schmikli Norbert – Székely Zoltán (szerk.). Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 459–477.
(2009): *„...hanem vagyok Úristen követje...” A téli ünnepkör dramatikus szokásaiból – Nemzetközi Betlehemes Találkozók játékszövegei*. Dr. Tömöry Márta (szerk.). Budapest, Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/09000/09016/09016.pdf>
- JAKAB Gábor (2003, 2004): Beszélgetés a 75 esztendő P. Jáki Sándor Teodóz bencés atyával, akinek megadatott, hogy annyi esztendő legyen, mint ahányszor meglátogatta Moldvában a csángómagyar testvéreket. *Magyar Egyházzene*, XI. évf. 2–3. sz. 279–300.
- JÁKI Sándor Teodóz (1997, 1998): A csángóföldi „Boldogasszony Anyánk”. *Magyar Egyházzene*, V. évf. 1. sz. 15–18.
(2002, 2007): *Csángókról, igaz tudósítások*. Budapest, Való Világ Alapítvány.
(2004): *Jáki Sándor Teodóz énekel és tanít*. Győr, Magyar Kultúra Kiadó. (HCD 295)

- (2017): „*Kelj fel, keresztény lélek*” *Népénekek, imák Jáki Teodóz gyűjtéséből.* Domokos Mária – Németh István (szerk.). Győr, Magyar Kultúra Kiadó Kft. (Kísérőfüzettel ellátott CD-kiadás.)
- KALLÓS Zoltán (1968): Hejgetés Moldvában. *Művelődés*, XXI. évf. 12. sz. 42–43. Világhálón: https://muvelodes.net/emlek-lapok/hejgetes-moldovaban?fbclid=IwAR07zRb_PZrSE6FJTPK_vpgIxRjc7z-SWO_EiYkbrJZknsr05mGp6TIQUs
- KÁJONI Cantionale, 3. kiadás (1805): *A Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve, mellyel Egész Esztendő által Vasárnapokon, Ünnepeken, Temetéseken, és más áitatoságokon szoktanak élni, És a' melly Először Serafcus Sz. Ferentz Szerzetéből való P. F. Kájoni János Szorgalmatos munkájával egybe szedettvén, és világosságra botsáttatván, Az után 1719ben ugyan azon Szerzetbéli P. FD. Balás Ágoston által. Sok jobbitásokkal újjonon ki adattatván, Most Harmadszor, ugyan azon Szerzetbéli P. F. Andrásí Rafael által Újj rendbe szedettvett és különös Királlyi, Tsászar Kegyelem, s' Püspöki engedelem mellet ki nyomtattatott. A Csik Somlyai Klastrom Betüivel.*
- KÓKA Rozália (2008): *Hadikfalvi betlehemes.* Budapest, Fekete Sas Kiadó.
- KÖVÁRI Réka (2000/2001): A kézdialmásí betlehem-játék. *Magyar Egyházzene*, VIII. évf. 1. sz. 31–48.
- LANTOSNÉ IMRE Mária (2014): P. Jáki Sándor Teodóz OSB – a vallásos népelet kutatója. In: Cs. Varga István (szerk.): *A Vándorapostol. Jáki Sándor Teodóz OSB emlékezete.* Győr, Arrabona-Art Bt–Szent Mór Bencés Perjelség, 137–144.
- MEDGYESY S. Norbert (2009): *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere.* Piliscsaba–Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. — PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák 1.) Világhálón olvasható és letölthető: <https://edok.gyorkonyvtar.hu:443/hu/book/-/record/kkmk3007969>
- (2014): Jáki Sándor Teodóz OSB (1929–2013) életrajza és bibliográfiája. In: Cs. Varga István (szerk.): *A Vándorapostol. Jáki Sándor Teodóz OSB emlékezete.* Győr, Arrabona-Art Bt.–Szent Mór Bencés Perjelség, 312–368.
- MNT II. (1953): *A Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok.* Bartók Béla – Kodály Zoltán (szerk.). S. a. r. Kerényi György. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MOLNÁR Johanna (1987, 1988): *Szentegyházásfalusi „angyal-betlehemes”.* Vigilia, LII (1987), 12. szám, 922–931; Vigilia, LIII (1988), 1. szám, 27–37. Letölthető: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1987_12_facsimile.pdf#page=44 és https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1988_01_facsimile.pdf#page=29

- PAKSA Katalin (2004): *Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban: Bálint Sándor születésének 100. évfordulójára*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (A lemez száma: AKKCD 13/2004.)
- (2017): Betlehemes játékaink dalkészletének újdonságai a 18. században. In: Szacsvai Kim Katalin (szerk.): *Zenei repertoár és zenei gyakorlat a 18. századi Magyarországon*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 53–80. (Műhelytanulmányok a 18. század zenetörténetéhez 2.)
- PINTÉR Márta Zsuzsanna – DEMETER Júlia – KILIÁN István (2009, szerk.): *Ferences iskoladrámák I. – Csíksomlyói passiójátékok, 1721–1741. (RMDE XVIII. század, 6/1.)* Budapest, Argumentum.
- SCHRAM Ferenc (1957) Adalékok betlehemes-játékaink dallamainak eredetéhez. In: Szabolcsi Bence – Bartha Dénes (szerk.): *Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 461–501.
- SERES András – SZABÓ Csaba (é. n. [1991]; 2013): *Csángómagyar daloskönyv. Moldova 1972–1988*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó.
- SZENDREI Janka – DOBSZAY László – RAJECZKY Benjamin (1979): *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZÉKELY László (é. n. [1997]): *Csíki ábítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Budapest, Szent István Társulat.
- TARI Lujza (2006): *Bukovinai székely betlehemesek*. CD-ROM. Budapest, Arcanum.
- VERESS Sándor (1930, 1989): *Moldvai gyűjtés*. Gyűjtötte: Veress Sándor. (Berlász Melinda – Szalay Olga szerk.) Budapest, Múzsák Kiadó. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI.)
- VOLLY István (1938): *Népi játékok II., Betlehemes – Bölcsöske – Háromkirály*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

IANCU LAURA

DOMOKOS PÁL PÉTER
BOLDOG OLÁH JEREMIÁSSAL
KAPCSOLATOS KUTATÁSAI

A Domokos Pál Péter hagyatékában fennmaradt, Boldog Oláh Jeremiással kapcsolatos dokumentumokat 2014 májusában kaptam meg.¹ A mintegy huszonhat tételt számláló dokumentáció leveleket, újságcikkeket, iratokat és tanulmányokat, kézírásos és gépelt jegyzeteket, naplórészleteket, valamint képillesztéseket tartalmaz. Az iratok áttekintése során egy nagyobb lélegzetű kutatásba fogtam, aminek az első tanulságait az Ethnographiában közreadott tanulmányban foglaltam össze.² A témát „megalapozó” dolgozatban, valamint a jászvásári egyházmegye területén napjainkban kibontakozó Jeremiás-kultuszról szóló írásomban³ nem volt mód a dokumentumok bemutatására és Domokos Pál Péter Jeremiással kapcsolatos munkásságának az ismertetésére. Ezt a mulasztást kívánom ebben az áttekintésben pótolni.

BOLDOG OLÁH JEREMIÁS

A fentiekben említett bevezető tanulmányban részletes áttekintés olvasható Boldog Oláh Jeremiás életéről, a boldoggá avatás hosszú évszázadokig elhúzódó folyamatáról és magáról az 1983-ban bekövetkezett eseményről is, ezért ezen a helyen csak néhány fontos biográfiai adat felelevenítésére korlátozom Jeremiás bemutatását.

Jeremiás Stoica Koftitk és Margarita di Barbato elsőszülött gyermekeként látta meg a napvilágot 1556. június 29-én (vagy 7-én vagy 21-én) valahol „Picco Valahiában”,⁴ Zaxo, vagy Saxo, Sasca, Sarsca, Tzatzo, Tațo, Scheia, Șcheia, Piatra,

---

¹ A forrásokat Domokos Pál Péter örökösei bocsátották rendelkezésemre, amiért ezúton is köszönetet mondok.

² Iancu 2016. 433–459.

³ Iancu 2018. 131–140.

⁴ Az ősforrásokban (mirákulumoskönyv, illetve életrajz) Valacchia és Picco Valachia elnevezések szerepelnek. Történészekre váró feladat annak pontosítása, hogy a 16–17. században mely terület, esetleg területek elnevezésére használták a kifejezést.

Sascut (Szászskút), Vale Mică (Pokolpatak), Tatros települések valamelyikén.⁵ A keresztségben az Ion, azaz a János nevet kapta. Tizennyolc vagy tizenkilenc éves korában (1575) „külső jelekben is megnyilvánuló belső indíttatásból”⁶ útra kelt, Onyest vagy Ojtuz, vagy Gyimes irányába. Brassó és Szeben érintésével Gyulafehérvárra érkezett, ahol másfél évig tartózkodott. Itt ismerkedett meg egy olasz orvossal, akit elkísért Bariba, innen Nápolyba ment és belépett a Szent Efrém-kolostorban működő ferencesek rendjébe. A fogadalomtétel alkalmával vette fel a Jeremiás nevet, amihez a Vlah is társult.⁷ Több mint negyven évet töltött el a kolostorban, laikus szerzetesként, főként a betegek ápolásával és koldulással foglalatalkodva. Életéről két mirákulumoskönyv készült, az egyik röviddel az 1625-ben bekövetkezett halála után, 1670-ben, a másik 1761-ben.⁸ A feljegyzések szerint Jeremiást már életében szentként tisztelték, kultusza azonban jóval később bontakozott ki. Koporsóját a 18. században eltűntnek nyilvánították, majd 1947-ben, Rómában váratlanul rábukkantak. Boldoggá avatását rendje már halála után kezdeményezte, s bár az úgy időről időre (évszázadról évszázadra) előkerült, az eseményre végül halála után 427 évvel, 1983. október 30-án került sor.

DOMOKOS PÁL PÉTER JEREMIÁS NYOMÁBAN: LEVELEZÉSEK ÉS KUTATÁSOK

Jelenleg nem tudok pontos választ adni arra a kérdésre, hogy mikor kezdett el foglalkozni Domokos Pál Péter Oláh Jeremiással. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján úgy tűnik, a boldoggá avatás eseményeiről szóló hírek keltették fel az érdeklődését, de ezt a feltételezést a későbbiekben esetlegesen előkerülő iratok felülírhatják. Elképzelhető, hogy már korábról voltak ismeretei Jeremiásról. Ismerte például Nicolae Iorga 1914-ben, A Román Királyi Akadémia Évkönyvében megjelent, „Boldog Oláh Jeremiás” címmel közölt cikkét, aminek a tartalmi

⁵ A településnevek és azok írásmódja az egyes életrajzokban „tetszőlegesen” változnak.

⁶ Toppi 2008. 31.

⁷ Az életrajzírók szerint ez felettesei javaslatára történt. *Filippo Dozzi: Oláhországi Jeremiás 1556–1625.* 20. oldal. (Domokos P. P. hagyaték.)

⁸ Az első, Francisc Severini szerzetestárs alkotása. *Vita di Fra Geremia Valacco* címmel jelent meg Nápolyban, 1670-ben. A második egy évszázaddal később, 1761-ben látott napvilágot, szerzője Emmanuele da Napoli [Celentano, Emanuele], a kiadvány címe pedig: *Vita del Venerabil Servo di Dio Frate Geremia da Vallachia* Severini 1670. A kiadványból román nyelvű részleteket is közreadtak: Severini 1956.; 1982. Da Napoli 1761. A szerző a kapucinusok levéltárosa volt. *Kéziratok. Cím nélküli kézirat*, 37. lap. (Domokos P. P. hagyaték.)

kivonatát a hagyatékban megtaláljuk. Iorga a Gheorghe Sion által felfedezett könyvritkaságra,⁹ egy Jeremiásról szóló olasz nyelvű kiadványra hívja fel a román tudományosság figyelmét.¹⁰ Úgy tűnik, Iorga 1914-es cikke nem keltett (komoly) visszhangot. Az 1930-as években egy bizonyos Tălmăcel vezetéknévű ortodox szerzetes, valamint a kolozsvári görögkeleti főesperes, Ilie Dămianu cikksorozatot jelentetett meg a bukaresti „Revista Catolică” és a „Convorbiri Literare” lapokban (1926, 1936, 1943 években), azzal a céllal, hogy az ortodox hívekkel megismertessék Jeremiást. A bukaresti ortodox patriarchátus által szerkesztett Viața sfinților¹¹ kiadványban Jeremiás is szerepel, az első kötet 285. lapján.¹² Érdekes és számos kérdést felvető jelenség, hogy a Jeremiásról szóló híradásokat egészen az 1983-as eseményig, nem a jászvásári és nem is a bukaresti püspökség, hanem az erdélyi ortodox, illetve a beszüntetéséig (1948) a görögkatolikus egyház adta közre. Ez a körülmény a kérdést magát a legmagasabb egyházpolitikai szintre emeli.

A Békés Gellértnek írt levélből tudjuk,¹³ hogy Domokos Pál Péter nagy figyelmet fordított az erdélyi (katolikus) egyházakra; a görögkatolikus egyház történetének a megírásán munkálkodott; e területen végzett kutatómunkája során a Jeremiással kapcsolatos adatokra is figyelt, sőt a Jeremiás-kérdést ebben a tágabb kontextusban tervezte feltárni.¹⁴

Elképzzelhető tehát, hogy Domokos Pál Péter a boldoggá avatást megelőzően már értesült Jeremiásról. Az eseményt követően néhány nappal, 1983. november 11-én levelet kap Somorjai Ádám OSB bencés szerzetestől. A levél írója a Magyar Kurír november 4-i számára hívja fel Domokos Pál Péter figyelmét, melyben egyebek mellett az olvasható, hogy „a Szentatya boldoggá avatta Oláhországi Jeremiást”, az „oláh testvért”.¹⁵ A Magyar Kurír minden bizonnyal a L'Osservatore

⁹ Az antikvárius-könyvkereskedő 1905-ben bukkant rá a kötetre.

¹⁰ Francisc Severini életrajzáról (1670) van szó.

¹¹ Szentek élete.

¹² *Ismeretlen szerző cím nélküli jegyzete*, 3. lap. (Domokos P. P. hagyaték.)

¹³ „Régen említettem volt, hogy megírnám az erdélyi görög katolikus vallás történetét. 1700-tól, a kezdettől az állami törvénnyel való megszüntetéséig, 1948-ig./ 1.600.000 ember vallásának elvétele. Négy részből állana a cikk: I-II. Az egyesült román egyház 250 éves története. A 3. cikk volna az egyesült román egyház törvénnyel való megszüntetése. A 4. cikk: Mely (a) vallás megszüntetése következik?” *Domokos Pál Péter levele Békés Gellértnek. Budapest, 1984. április 16.* (Domokos P. P. hagyaték.)

¹⁴ „Addigra talán tisztázni lehetne a Jeremiás-ügyet, s úgy a záró cikk: Egy boldoggá-avatás háttere...[volna]. A magyarságra nézve nagyobb fontosságú esemény e világon nincsen”. *Domokos Pál Péter levele Békés Gellértnek. Budapest, 1984. április 16.* (Domokos P. P. hagyaték.) A „Kedves jó Prelátus úr!” címzésű leveléből is ez (a szándék) olvasható ki.

¹⁵ *Somorjai Ádám levele Domokos Pál Péterhez. Győr, 1983. nov. 11.* (Domokos P. P. hagyaték.)

Romano vatikáni napilap¹⁶ október 30. és október 31 – november 1. összevont számában közölt, fényképpel illusztrált cikkből vette át a hírt. A *L' Osservatore* mindkét lapszáma eljutott Domokos Pál Péterhez. Egy „Prelátus úrhoz” címzett levélben foglaltak értelmében a példányokat feltehetően a Rómában szolgáló Kozma György jezsuitától kapta meg.¹⁷

A hónap végén, november 27-én Domokos Pál Péter Zürichben tartózkodik, innen küld köszönőlevelet Kozma Györgynek a „Geremia da Valacchia 1556–1625 ügrről készült 11 részes irat”-ért.¹⁸ A levélben az irat nincs nevesítve, ám szinte kétséget kizáróan állítható, hogy a Filippo Dozzi által jegyzett: *Oláhországi Jeremiás (1556–1625) Rómában történt boldoggá avatásának összefoglalása* című, 20 gépelt oldalt tartalmazó dokumentumért mondott köszönetet Domokos Pál Péter Kozma Györgynek. A levélben nyomatékosítja, hogy „mielőtt bármit mondanék az eseményről az iratot eredeti románban szeretném olvasni”.¹⁹

Néhány hónappal később (1984. április 16.), Domokos Pál Péter Békés Gellért (1915–1999) bencés szerzetessel is kapcsolatba lép,²⁰ aki 1946–1992 között a római Szent Anzelm és a Szent Gergely Egyetem professzora volt. Békés Gellért 1984. május 14-én kelt levelében úgy fogalmaz: „igen, a boldoggá avatott ügyének jó volna utánanézni, csak volna itt egy historikus, akit ez érdekel. Azért megpróbálok érdeklődni illetékes helyen”.²¹ Domokos arra biztatja Kozma Györgyöt, hogy (akár) Pásztor Lajos²² közreműködése révén próbáljon hozzájutni a római

¹⁶ *Il Santo Padre proclama Beati tre testimoni della Redenzione*. In: *L'Osservatore Romano*, 1983. CXXIII. Nr. 252. 1. (Domokos P. P. hagyaték.)

¹⁷ A „Főtisztelendő Prelátus Úr!” című levélben foglaltak szerint a levelet S. K. „Kolozsváron élő és működő tanárnó viszi”. *Domokos Pál Péter levele „Főtisztelendő Prelátus Úr” címmel, Budapest, 1984. április 28.* (Domokos P. P. hagyaték.) A „Kedves jó Prelátus úr!” című levélben úgy fogalmaz: a „politikai röplapot (...), mely Jeremias da Wallachia boldoggá avatásáról ad hírt a Kozma jóvoltából még akkor megkaptam”. *Domokos Pál Péter levele „Kedves jó Prelátus úr!” címmel. 1984. április 28.* (Domokos P. P. hagyaték.)

¹⁸ *Domokos Pál Péter levele Dr. Kozma Györgynek S. J. (Róma). Zürich, 1983. november 27.* (Domokos P. P. hagyaték.)

¹⁹ *Domokos Pál Péter levele Dr. Kozma Györgynek S. J. (Róma). Zürich, 1983. november 27.* (Domokos P. P. hagyaték.)

²⁰ *Domokos Pál Péter levele Békés Gellértnek. Budapest, 1984. április 16.* (Domokos P. P. hagyaték.)

²¹ *Békés Gellért levele Domokos Pál Péternek. Róma, 1984. május 14.* (Domokos P. P. hagyaték.)

²² Pásztor Lajos (1913–1997) történész, vatikáni levéltáros. Tudományos pályája Rómában bontakozott ki és világszerte elismert. Hazai viszonylatban a legtöbbet idézett műve *A magyarság valóságos élete a Jagellók korában* című könyve (1940), és a *Vatikáni Levéltár* című tanulmánya (Levéltári Közlemények, 20–23. 1942–1945. 100–129.). *Domokos Pál Péter levele Dr. Kozma Györgynek S. J. (Róma). Zürich, 1983. november 27.* (Domokos P. P. hagyaték.)

levéltárban őrzött anyaghoz. A Márton Hugónak²³ írt – dátum nélküli – válaszevléből arra következtethetünk, hogy végül akadt személy, akit a feladattal megbízhattak, legalábbis Domokos Pál Péter érdeklődően kérdezi: „Vajjon a Barátunk, ki a »Jeremiás« ügyben kutatott, valami eredményt ért-e el?”²⁴ Kérdésére nem érkezett válasz, legalábbis a hagyatékban nem bukkantunk rá. Sőt, a 90. életében járó Domokos Pál Péter szintén Márton Hugónak címzett leveléből (1989. december 31.) kiderül: „Ma sem tudom, hogy küldöttünk milyen eredménnyel járt ott. A kutatás eredménye módfelett érdekelne”.²⁵

DOMOKOS PÁL PÉTER LEVELEIBEN MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS VITÁK ÉS KÉRDÉSEK

A Békés Gellértnek írt levelében (1984. április 16.) Domokos Pál Péter kitér arra is, hogy a *L'Osservatore* hasábjain megjelent cikkekben számos pontatlanság olvasható. Külön kiemeli Bruti Bertalan esetét, aki a lapban foglalt állításokkal ellentétben nem pap, hanem laikus, a vajda kancellárja volt.²⁶ Rómába tervezett kutatóútról is ír, amit abból a célból kíván megvalósítani, hogy az iratokban „emlegetett források lelőhelyein megnézzem én is a szülőhely, az édesanya imádságairól mondottakat”.²⁷

A levelezésekben foglaltakból tisztán látható, hogy Domokos Pál Péter a témáról cikket készült írni.²⁸ 1984-ben már ismerte a boldoggá avatás alapjául hasz-

²³ Feltehetően az erdélyi premontrei szerzetes, Márton Lajos Hugóról van szó (Zetelaka, 1913 – Róma 2007).

²⁴ *Domokos Pál Péter levele Márton Hugónak. Hely, dátum és aláírás nélkül.* (Domokos P. P. hagyaték.)

²⁵ *Domokos Pál Péter levele Márton Hugónak. Budapest, 1989. december 31.* (Domokos P. P. hagyaték.)

²⁶ *Domokos Pál Péter levele Békés Gellértnek. Budapest, 1984. április 16.* (Domokos P. P. hagyaték.) Ugyanezt hangsúlyozza a „*Főtisztelendő Prelátus Úr!*” című levelében is. 1984. április 28. (Domokos P. P. hagyaték.) Lásd még Domokos 2001. 35.

²⁷ *Domokos Pál Péter levele Békés Gellértnek. Budapest, 1984. április 16.* (Domokos P. P. hagyaték.) Ugyanezt hangsúlyozza a „*Főtisztelendő Prelátus Úr!*” című levelében is. 1984. április 28. (Domokos P. P. hagyaték.)

²⁸ „Izgalommal várom további szíves tájékoztatását melynek alapján megírhatom az ügyre vonatkozó cikkemet”. *Domokos Pál Péter levele Dr. Kozma Györgynek S. J. (Róma). Zürich, 1983. november 27.* (Domokos P. P. hagyaték.) „Azóta Róma egy oláhot szentté avatott és egy másikat Bukarest rom. kat. püspökévé szentelt (...). Ezt fogom – ha erőm lesz – kitisztázni és a világ elé tárni” – írta Zolcsák Istvánnak címzett levelében. *Domokos Pál Péter levele Zolcsák Istvánnak. Budapest, 1985. augusztus 12.* (Domokos P. P. hagyaték.)

nált Jeremiás-életrajzot, és pedig Francisc Severini 1670-ben írt, román nyelven 1956-ban megjelent könyvét, sőt be is szerezte („itt van nálam”).²⁹ Ismerte Emanuele da Napoli 1775-ben, Nápolyban kiadott *Vita del servo di Dio Frate Geremia da Valacchia de minori Cappucini della provincia di Napoli* című könyvét, valamint Teodosio Voltera kapucinus szerzetes Jeremiásról szóló regényét is (Ion Kostist, 1961).³⁰ A már említett „Prelátus úrnak” címzett leveléből a tervezett cikk címét is megtudjuk: „Egy boldoggá-avatás háttere”.³¹ Intenzív, a szentelés körülményeit, Jeremiás személyét és korát érintő anyaggyűjtésbe fogott. A több változatban és különféle formában használt szülőfalu (Zaxo, Saxo Sasca, Sarsca, Tzatzo, Tațo, Șcheia, Scheia, Karácsonykő/Piatra Neamț, Szászkuti/Sascut) azonosítása céljából áttekintette a román földrajzi enciklopédiákat, összegyűjtötte Szászka település családneveit stb.³²

A legnagyobb figyelmet a 17. század tüzetes tanulmányozására fordította. A magyar és román szakirodalom mellett a külföldön ez idő tájt, tehát a boldoggá avatás évét megelőző – és minden bizonnyal az eseménytől nem függetlenül – megjelent publikációkat is beszerezte, vagy ismerősei eljuttatták hozzá. Ez történt például az Ioan Dură³³ 1982-ben és 1984-ben írt cikke esetén, ami a francia *Irénikon* című folyóiratban jelent meg, és amit Somorjai Ádám OSB juttatott el Domokos Pál Péternek, Jáki Sándor Teodóz közreműködésével.³⁴ A bencés atyák a lapot Dr. Nádasi Alfonz OSB-től szereztek meg, aki a folyóirat előfizetője volt. Ioan Dură történész és ortodox pap két részben közreadott cikkében a moldvai katolikusok 17. századi történetével foglalkozik, a katolikus-ortodox békés együttélést, az ökumené ideális megvalósulását hangsúlyozva Havasalföld és Moldva egyházai és népei között. Rendkívül alapos és újdonságokban is gazdag, 28 oldalt számláló választanulmányában, ami a hagyatékban teljes terjedelmében fennmaradt,³⁵ Domokos Pál Péter cáfolja Dură állításait. A 17. század egyházi viszonyait illusztrálандó idézi a mintegy kilenc esztendőn át Moldvában szolgáló Paolo Bon-

²⁹ Domokos Pál Péter „Főtisztelendő Prelátus Úr! című levele. 1984. április 28. (Domokos P. P. hagyaték.) L. Dăianu 1936., 2011.; Severini 1956.

³⁰ Domokos Pál Péter „Főtisztelendő Prelátus Úr! című levele. 1984. április 28. (Domokos P. P. hagyaték.)

³¹ Domokos Pál Péter „Kedves jó Prelátus úr!” című levele. 1984. április 28. (Domokos P. P. hagyaték.)

³² A leggyakoribban: Gál, Puskás, Dénes, Ádám, Kamarás, Benke, Kádár, Paulec, Blázs.

³³ Az internetes források szerint a szerző a hollandiai román ortodox közösség papja.

³⁴ Somorjai Ádám levele Domokos Pál Péternek. *Pannonhalma, 1984. július 19.* (Domokos P. P. hagyaték.)

³⁵ 1985. június 21. dátummal.

nici konventuális minorita jelentését, aki egyebek mellett a következőket jegyezte fel: „A szucsavai ortodox érsek, név szerint Clinco azt akarta, hogy én is engedelmessé szolgálja legyek és hogy nem akartam, saját kezüleg botozott meg pásztorbotjával. Meg is sebesült a kis ujjam és a könyököm, amint a fejemet védtem. De négy nap múlva hirtelen meghalt Bernaschi fejedelem előtt”.³⁶ A szerzetes beszámol arról is, hogy „ezek a moldvai szakadárak tagadják a pápa hatalmát, a purgatórium, a paradicsom, a pokol és az utolsó ítélet létezését. Érvénytelennek mondják a mi [azaz: katolikus] keresztelési szertatásunkat (...) tagadják a szentképek imádását (...), tagadják a nagycsütörtöki szertartás lényegét, a Fiuistentől való származást, az összes szentek létezését.”³⁷ Végül megjegyzi azt is, hogy Stefanica Bellichine vajda „püspökei és szakadár papjai biztatására átkereszteltette az összes moldvai katolikust és ágyúkkal szétlövötte az összes templomukat”.³⁸ Bár a Dură-cikkekben nincs említés Jeremiásról, nem kétséges, hogy megjelenése nem független a boldoggá avatás ügyétől. Ehhez hasonlóan, ahogyan később szó lesz még róla, nem tekinthető függetlennek Iosif Pal 1942-ben megjelent *Originea catolicilor din Moldova* című műve sem, amely első ízben fogalmazta meg azt a tételt, miszerint „a moldvai katolikusok őseredeti, vérbeli oláhok”.³⁹

Domokos Pál Pétert kiemelten is foglalkoztatta Jeremiás származása. Nem tartotta kizártnak azt, hogy a katolikus Jeremiás magyar lehetett, sőt András Imrének írt levelében úgy fogalmazott: „az első oláh boldog feltétlenül csángómagyar volt”.⁴⁰ Békésnek és Kozmának írt levelében is hangsúlyozta, hogy „Moldvában, aki katolikus az magyar, vagy aki magyar az katolikus; aki ortodox az oláh, vagy aki oláh az ortodox, de magyar ortodox vagy oláh katolikus nem létezik!”.⁴¹ „Cos-tiste János, ha jól olvasták a nevet! – írja, nem lehetett oláh, mert katolikus volt, hanem egy szegény moldvai csángómagyar katolikus”⁴² „oláhként való szerepeltetése”.⁴³

³⁶ *Válasz Joan Dură cikkére. Írta Domokos Pál Péter. 16 számozott oldal.* (Domokos P. P. hagyaték.)

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ *Domokos Pál Péter „Főtisztelendő Prelátus Úr!” című levele. Budapest, 1984. április 28.* (Domokos P. P. hagyaték.)

⁴⁰ *Domokos Pál Péter levele András Imrének (Bécsbe). Budapest, 1984. január 23.* (Domokos P. P. hagyaték.) András Imre (1928–2011) csíktaploci születésű jezsuita szerzetes.

⁴¹ *Domokos Pál Péter levele Dr. Kozma Györgynek S. J. (Róma). Zürich, 1983. november 27.* (Domokos P. P. hagyaték.)

⁴² *Domokos Pál Péter levele Békés Gellértnek. Budapest, 1984. április 16.* (Domokos P. P. hagyaték.)

⁴³ *Domokos Pál Péter „Kedves jó Prelátus úr!” című levele. 1984. április 28.* (Domokos P. P. hagyaték.)

AZ ÖKUMENÉ ÉS AZ UNIÓ KÉRDÉSEI

A Békés Gellértnek írt levelében Domokos Pál Péter a kérdés legfontosabb egyházpolitikai vonatkozását fogalmazza meg: „Ezt a jámbor írástudatlan kapucinus frátert a moldvai janicsár katolikus papok kezéből csavarták ki az ortodox oláhok, a »szeretet« és az »ökumenia« jegyében”.⁴⁴ A római Szent Péter-bazilikában tartott ünnepségen ugyanis, ahol a jászvásári egyházmegye akkori titkos ordinarius,⁴⁵ későbbi püspöke, Petru Gherghel,⁴⁶ és több romániai,⁴⁷ valamint olaszországi pap és szerzetes is jelen volt, II. János Pál pápa a következő üzenetet fogalmazta meg, román nyelven: „Boldog Oláhországi Jeremiás, aki Romániából Olaszországba vándorolt, egyesítette Keletet Nyugattal, jelképes hidat alkotva a népek és a keresztény egyházak között”.⁴⁸ Jeremiás kapcsán az egyházi megnyilatkozásokban éppen ez a tétel („Kelet és Nyugat jelképes egyesülése”) nyer újból és újból megfogalmazást.⁴⁹ Jeremiás személye mind a katolikusok, mind pedig az ortodoxok körében tiszteletnek örvend, az egyházi hierarchia legfelsőbb szintjén is.⁵⁰ Ennek ellenére a jászvásári püspökség kutatóintézetének egyháztörténészei által jegyzett történeti munkák egyfelől nem foglalkoznak Jeremiás boldoggá avatásával,⁵¹ másfelől, az egymással szorosan összetartozó kérdések, úgymint: 1. a kommunizmus alatti egyházi élet; 2. a boldoggá avatás egyházpolitikai körülményei; 3. a 16. században élt, a 20. században boldoggá avatott, a 21. században „hazaköltöztetett” Jeremiás kérdésköre a szakirodalomban teljesen elválik egymástól. Ez az egyik oka annak, amiért – jelenleg még – nem lehetséges annak a kérdésnek a körüljárása, amely Domokos Pál Pétert is foglalkoztatta és kutatásra serkentette,

⁴⁴ Domokos Pál Péter levele Békés Gellértnek. Budapest, 1984. április 16. (Domokos P. P. hagyaték.)

⁴⁵ Ti. az egyházkormányzat titkos irányítója.

⁴⁶ A Romániából érkező zarándokokat Petru Gherghel vezette, aki a liturgián koncelebrált. *Cím nélküli kézirat*, 36. lap. (Domokos P. P. hagyaték.)

⁴⁷ Köztük volt Benedek Márton pap, orvos is. Peti 2008. 22.

⁴⁸ In: Fericitul Ieremia – profil biografic. Szerző: Moraru Alois. Forrás: <http://www.fericitulieremiaroman.ro> Letöltés: 2015. 08. 04. A kérdés politikai hátteréhez lásd például Vincze 2006. 291–306. Vö. Sándor 2016.

⁴⁹ Egyik életrajz a következőképpen fogalmaz: „1983. október 30-án a Nyugati Egyház hivatalosan is kanonizálta, szentté avatta. Jeremiás azonban román szent marad, lélek és tett szerint román szent.” In: Cuviosul Ieremia Valahul (Romanul). Szerzői név feltüntetése nélkül. Forrás: <http://www.sfant.ro/sfintiromani/cuviosul-ieremia-valahul-romanul.html> Letöltés: 2015. 08. 17.

⁵⁰ A román ortodox patriárchátus által kiadott *Szentek élete* című kötet(ek)ben Jeremiás is helyet kap.

⁵¹ A püspökség honlapján (www.ercis.ro) olvasható egyháztörténeti áttekintésben nem esik szó a boldoggá avatásról. Dumea Emil legújabb könyvének vonatkozó fejezetében Petru Gherghel érdemei között kerül említésre a boldoggá avatás eseménye. Dumea 2005. 192. A kötetben a bákói püspökség 16–17. századi története kapcsán Jeremiásra is történik utalás. Dumea 2005. 52–53.

hogy ti. milyen egyházpolitikai körülmények/érdekek tették indokolttá és – négy és fél évszázaddal a történések után – lehetővé a szentéletű szerzetes boldoggá avatását? De nem kétséges az sem, hogy Domokos Pál Péter erőfeszítései nélkül ma még azt sem tudnánk az ügyről, ami kutatásai révén végül napvilágra került. Ismereteink tükrében igazoltnak látjuk Domokos Pál Péter feltételezését, miszerint mind a moldvai magyar katolikus lakosság asszimilációja, mind pedig Jeremiás Sztojka boldoggá avatásának ügye a Vatikán tudatos politikájának a része, annak a politikának, amely az ökumené és a Kelet–Nyugat unió ügyét szolgálja. Ez az oka annak, hogy a Domokos Pál Pétert nagyrabecsülő, kutatásait méltató egyházi személyek tényleges segítségére végül nem támaszkodhatott. Békés Gellért ezt a tényt világosan megfogalmazza: „Arra (...) vigyázni kell, hogy az egyetemes egyház ökumenikus törekvését tiszteletben tartsuk, vagyis a katolicizmus és az ortodoxia egymáshoz való közeledését ne tekintsük negatív módon.”⁵² Keresztes Sándor⁵³ pedig 1991-ben (!) írt levelében azt üzeni Domokos Pál Péternek: „Vigyáznunk kell (...) ezt [ti. a csángó ügyet] az Egyház eljárásának megfelelően szorgalmazzuk. Nem szabad a kérdést az általános román-magyar nemzetiségi elletté tenni, mert ebben az esetben Róma nehezen vállalkozik a döntőbírói szerepre. Itt is arra kell törekednünk, hogy Róma saját pasztorális kötelezettségének tekintse az anyanyelv érvényesülését ezeken a területeken, úgy a liturgiában, mint az egyházi közösség életében.”⁵⁴

Az ökumené és az unió szellemisége jegyében adták ki, röviddel a boldoggá avatás után, 1985-ben, a Dumitru Márton, *Originea ceangăilor din Moldova* című kötetet is, amely a Iosif Petru Maria Pal (1889–1947) 1941-es munkájában már kifejtett elméletet tartalmazza, miszerint a moldvai katolikusok Erdélyben elmagyarosított románok. Márton ezt az elméletét vitte a széles nyilvánosság elé és emelte a legmagasabb politikai szintre.⁵⁵ Az 1940-es évek elején, az elmélet gyors

⁵² Békés Gellért levele Domokos Pál Péternek. Róma, 1984. május 14. (Domokos P. P. hagyaték.)

⁵³ Keresztes Sándor (Magyarókereke, 1919 – Budapest, 2013) kereszténydemokrata politikus, 1990–1994 között vatikáni nagykövet.

⁵⁴ Keresztes Sándor levele Domokos Pál Péternek. Róma, 1991. november 5. (Domokos P. P. hagyaték.)

⁵⁵ M. Iosif M. Pal 1941., 1942. A pap szellemiségét ápoló ferences társai nagy jelentőségűnek tartják M. Pal művét, lévén, hogy a benne foglaltakkal felvértezve, 1947-ben személyesen tárgyalt a bukaresti politikusokkal a moldvai katolikusokról. A tárgyalások sikerének tartják, hogy a moldvai katolikusok szibériai deportációjának tervét elvetették. In: *Cei doi co-fondatori români ai Armatei Maicii Domnului*. Forrás: <https://ofmconv.ro/cei-doi-co-fondatori-romani-ai-armatei-maicii-domnului/> Letöltés időpontja: 2021. 09. 06. Ahogy Marius Diaconescu is rámutatott, Iosif Petru M. Pal ferences volt az első, „aki úgynevezett tudományos érvekkel alapozta meg a román eredet elméletét”. Ioan Márton (Dumitru testvére) ugyancsak 1942-ben kiadott cikkében újra közli Iosif Pal nézeteit, radikálisabb formában. Diaconescu é. n. 3.

kiötlésének és elterjesztésének alapvető oka az ortodox egyház és a román nacionalista politika erőteljes nyomásgyakorlása a katolikus lakosságra. Az 1935-ös, az oktatásra és a vallásgyakorlásra vonatkozó törvényi előírások már tiltották a katolikus vallásgyakorlást és sürgették az ortodoxiába való integrációt.⁵⁶ Erre a politikai helyzetre kívánt (ellen)hatást gyakorolni a katolikusok román eredetének teóriája. Domokos Pál Péter tisztán látta az összefüggéseket és a levelezések igen szűkszavú, olykor titokzatos, de legalábbis rejtélyes fogalmazása alapján akár az a gyanú is felmerülhet, hogy a kutatás folytatását kívülről is akadályozhatták. Rimay Ádámnak 1986. szeptember 23-án írt levelében beszámol arról, hogy II. János Pál pápának eljuttatott egy példányt az „...*édes Hazámnak akartam szolgálni...*” című kötetéből, és tudomása van arról is, hogy „több irányból keresték meg e kérdésben őszentségét”; II. János Pál tehát ismerte a csángó-ügyet. „Hivatalos válasz is van a kezemben. Az egyház nincs mellettünk. Az oláhokat pártolja. Moldva elintézése után az erdélyi katolikus magyarságon van a sor”⁵⁷ – állapítja meg a diktatúra utolsó éveiben Domokos Pál Péter.

IRODALOM

- DA NAPOLI, Emmanuele [1761] 1775 *Vita del Servo di Dio frate Geremia da Valacchia dei Minori Cappuccini della Provincia di Napoli*. Napoli: K. n.
- DOMOKOS Pál Péter (2001): *A moldvai magyarság*. Budapest, Fekete Sas Kiadó.
- DĂIANU, Ilie (1936): *Un sfânt pribeag român: Ieremie Valacul: 1556–1625*. Cluj, Editura revistei „Vieața Creștină”.
- (2011): *Un Sfânt pribeag român*. Târgu-Lăpuș, Galaxia Gutenberg.
- DIACONESCU, Marius (é. n.): *A moldvai katolikusok identitáskrízise a politika és a historiográfiai mítoszok között*. Forrás: https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf434.pdf Letöltés időpontja: 2021. 09. 06.
- DUMEA, Emil (2005): *Istoria bisericii catolice din Moldova*. Iași: K. n.
- IANCU Laura (2016): „Aki egyesítette Keletet Nyugattal”. Boldog Oláh Jeremiás (1556–1625). *Ethnographia* 127. évf. 3. sz. 433–459.

⁵⁶ Az 1935-ben meghozott törvény alapján „a fiatal katolikusokat kötelező módon az ortodox templomokba vitték, »kijelentvén nekik, hogy ez a nemzeti templom« (...). Egyes tanítók kötelezték a tanulókat, hogy ortodox szertartáson vegyenek részt, ortodox módra vessenek keresztet, valamint megtiltották a katolikus papoknak vagy kántoroknak, hogy megtartsák a vallásórákat (...). 1942-ben egy katolikus faluban megvonták az »unguri«-oknak bélyegzett lakosok szavazati jogát”. Diaconescu é. n. 6. 8.

⁵⁷ Domokos Pál Péter levele Rimay Ádámnak, 1986. IX. 23. (Domokos P. P. hagyatéék.)

- (2018): Jubileum a kultuszépítés és az identitásformálás szolgálatában. Boldog Oláh Jeremiás példája. In: Barna Gábor (szerk., közreműködött: Taupert Dóra): *Emlékező rítusok és ünneplés. Évfordulók, jubileumok, szent évek*. Szeged, MTA – SZTE, Vallási Kultúrakutató Csoport, 131–140.
- IOSIF, Petru Maria Pal (1941, 1942): *Originea catolicilor din Moldova și Franciscanii, păstorii lor de veacuri*. Săbăoani, Serafica.
- MĂRTINAȘ, Dumitru (1985): *Originea ceangăilor din Moldova*. București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- PETI Lehel (2008): *A moldvai csángók vallásossága*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- SÁNDOR Klára (2016): A soha meg nem hallott ima. A katolikus egyház szerepe a csángók nyelvcserejében. *Folkmagazin*, 23. évf. 1. sz. 8–13.
- SEVERINI, Francis [Francesco] (1670): *Vita di Fra Geremia Valacco*. Napoli: K. n. 1956 [1982]: *Un erou român pe meleagurile Italiei: cuv. Ieremia Valahul: viața și faptele lui minunate scrise de un confrate de călugărie contemporan P. Francis Severini*. Napoli, K. n.
- TOPPI, Francesco Saverio [1983] (2008): *Viața fericitului Ieremia Valahul. Novena și viața Fericitului Ieremia Valahul*. București, Editura ARC.
- VINCZE Gábor (2006): „Román–csángó kontinuitás”? Harminc éve jelent meg D. Mártonaș hírhedt könyve. *Székelyföld*, X. évf. 1. sz. 291–306.
- VOLTRI, Teodosio (1988): *Viața fericitului Ieremia Valahul. Arhiepiscopia Romano-Catolica de București*, București, K. n.
- (1961): *Ion Kostist, L' uomo che non voleva andare all'inferno*. Genova, K. n.

MAKKAI BÉLA

A NEMZETPOLITIKA „KELLETTLEN”
ALANYAI, A CSÁNGÓK
(1867–1918)

A regáti magyarság dualizmus kori történetének kutatása során átvizsgált forrásaim között csángó vonatkozású iratok csak szórványosan kerültek elő. Az eseti előfordulás arra enged következtetni, hogy a korabeli magyar kormányzat nemzetpolitikai törekvéseiben e veszendőbe hulló nemzettöredék nem kapott kellő figyelmet, törődést. Annak ellenére, hogy a 19–20. század fordulóján a magyar nyelvterület kivándorlással kisarjadó új perifériáin tervszerű nemzetgazdálkodási akciók indultak.¹ A segélypolitika kedvezményezett körébe ugyan időről időre a csángók is bekerültek, ez a gondoskodás azonban nem emelkedett a kormányzati politika szintjére, ha csak nem tekintjük ilyennek az első világháború katalizmájában megszülető rendezési terv tünékeny epizódját (a bukaresti békeponctokból kirajzolódó távlatokat). A másik oldalon a csángóság részéről is volt egyfajta idegenkedés, távolságtartás a magyar állammal szemben, ami egészen természetes a több évszázados elszakíttóság ismeretében. Minthogy a meglehetősen zárt vallási-kulturális életet élő csángókat meg sem érintette a modern kori nemzeteszmé, így a magyarok és románok közötti ideologikus-politikai küzdelmekbe a terhes történelmi tapasztalatai alapján érthetően nem is kívánt belezabonyolódni.

A magyar nemzet és a csángóság első látásra kölcsönösen „kelleetlenek” tünő viszonyának hátterében tehát súlyos politikai erőhatások, intézményi korlátok és évszázados tudati-mentális akadályok húzódnak meg. Írásunkban ezek közül kívánunk felvázolni néhányat, olykor csupán eseti példákkal illusztrálva azt a mármár reménytelen útkeresést, amelynek tétje a magyar állam és a politikai határain kívül rekedt archaikus nemzettöredéke megkésétt egymásra találása volt.

---

¹ A századfordulón az amerikai és ó-romániai (lásd Makkai 2021.), s néhány éven belül további három. A *Szlavóniai akció* 1904-ben (lásd Makkai 2003.), a bukovinai 1906-ban (lásd Makkai 2000., 2002.), míg a boszniai akció 1909-ben indult (lásd Makkai 1996.).

A CSÁNGÓK ÉS AZ ANYAORSZÁG KAPCSOLATA
AZ „ELHANYAGOLTSÁG ÉVTIZEDEIBEN”

A Kárpát-medence tömbmagyarsága a Keleti-Kárpátok túloldalán élő magyarokról hosszú ideig tudomással sem bírt. Létviszonyairól a hazai közvélemény csak igen sokára szerzett megbízható értesüléseket. Az utazók, papi személyek korábbi ellentmondásos híradásait a bukaresti kanonok, Auner Károly szembesítette a jászvásári és bukaresti egyházmegyei könyvtár forrásaival. Egyháztörténeti munkájában idézte 1807-ből azt a konzuli jelentést, amely 10 plébániába tömörülve mintegy húszezer főnyi moldvai csángómagyarról tett említést.² Ez a létszám az eltartóképesség korlátai és a vélhetően kedvezőtlen halálzási arányok miatt mérsékelt növekedést mutatott, noha az 1811 és 1818 közötti inséges években a Kárpátok nyugati oldaláról kapott némi „vérfrissítést” a Pusztina környékére áttelepülő székelyek jóvoltából.³ A 19. század első felében a 10 plébánia híveinek sorsában számottevő javulást hozott a moldvai vikárius, Raffaello Arduini működése, aki nemcsak lehetővé tette, de egyenesen utasította az alsó papságot, hogy – a hívek többségének igényei szerint – anyanyelvű prédikációkat tartsanak a csángó falvakban. S ahol ez korábban megszokott gyakorlat volt, a magyar éneklést is engedélyezte. Mindezek előfeltételeként a mindenkori prefektus kötelességévé tette, hogy a magyar többségű települések szolgálatában gondoskodják magyar papok alkalmazásáról. Ez utóbbiról 1826-ban született egyezség Erdély és Moldva katolikus előljárói között.⁴ A vikárius további nagyvonalú gesztusa volt, hogy 1840-ben magyar ábécés- és nyelvtankönyveket adatott ki Jászvásár, Huși, Lujzikalagor, Szabófalva és Bogdánfalva magyar tanköteleseinek, amelyek iskoláiban magyar kántortanítók is oktattak.⁵ A csángók vallási-nyelvi-kulturális önazonosságának ezen fontos biztosítékai azonban fokozatosan elvesztek az új vikárius 1843. évi kinevezését követően.⁶ A magyar klerussal történt megállapodás értelmében ki-

² Hammer konzul 1807. május 14-én kelt jelentése egyházi összeírások alapján 4182 családban együttesen 21 307 csángót említ, akiknek nagyarányú nyelvvesztését is rögzítette. Auner 1908. 65–66.

³ Barabás 1901. 424–452.

⁴ Ennek értelmében Kolozsvárról 6 ferences papot küldtek keleti misszióba. A gesztust ugyanennyi moldvai papnövendék magyarországi iskoláztatásával ellentételezték. Auner 1908. 73.

⁵ Iorga, Nicolae: Studii, V. 468. Idézi: Auner 1908. 74.

⁶ Paolo Sardi és Szabó Román kolozsvári ferences rendfőnök összekülönbözött azon, hogy a papképzés költségfedezetét a moldvai magyar plébániák hozzájárulása csak részben fedezte. Kopácsy József hercegprímás végül nemcsak állta a különbözetet, de költségén további két magyar pap missziója is lehetővé vált. Auner 1908. 75–76.

küldött 6, majd további 2 pap túlbuzgó, illetve méltatlan életvitele a misszionáriusok ellen hangolta a román egyházi hatóságot, amely hamarosan kiutasításukról döntött. Noha – Paolo Sardi vikárius közbelépésére – csupán az utóbbi kettőnek kellett távoznia. Az Esztergomba küldött moldvai papnövendékek román részről hiányosan befolyó képzési költsége miatt felizzó kicsinyes egyházpolitikai vitának viszont az lett a következménye, hogy Szabó Román kolozsvári minorita rendfőnök 1848-ban a korábban kiküldött hat másik papot is hazarendelte. Egy esztendő múltával mégis javulás következett: a levert szabadságharc földönfutói jótékony impulzusokkal erősítették a két Duna menti fejedelemség és kivándorolt magyarjainak és csángóinak kulturális összetartozás-tudatát. Ezt a hatást erősítette az 1852-es egyházszervezeti reform, amely az obszerváns ferences bolgár-román tartományt egyesítette a magyar Kapisztrán-rendtartománnyal. A Moldvai Fejedelemségben élő katolikusok lélekszáma ekkoron elérte a félszázezret. Ezek többsége – Auner szerint – kétséget kizáróan magyar anyanyelvű csángó volt.⁷ Ez lényegileg egybevág Jerney János adataival, aki azonban borúlátóan megjegyezte, hogy a felekezet 88 templomában idegen papok prédikálnak.⁸ Ebben – mint fentebb láttuk – a csángók lelki szolgálatára kiküldött missziós papok ellentmondásos szerepe mellett a magyar egyházvezetés mulasztása és felelőtlensége is közrejátszott, hiszen a csángók anyanyelvű hitéletének minden körülmények közötti biztosítása helyett átengedték a kezdeményezést a román egyházi és közigazgatási döntéshozóknak, akiknek nem állt érdekében, hogy a csángók továbbra is kötődjenek magyar kulturális gyökereikhez. Ennek súlyos következményeire Jerney is rávilágított, mondván, az olasz papok mindent megtesznek, hogy „a magyar népből a magyar érzelmet és nyelvszeretetet minden áron irtogassák és az általuk könnyebben tanult oláhhoz szoktassák. Már nagy részben célukat is érték, nem ugyan szép, hanem a legbotrányosabb eszközökkel: mint korbács és pálca, főleg pénzbeli büntetés által, hol a gúny, vagy a parancsszó sikertelen maradt”.⁹ Egy erős évtized elmúltával a kialakult helyzetért Koós Ferenc bukaresti református lelkész is elsősorban a magyar felet marasztalta el. Először is elégtelennek találta az anyaország részéről a regáti csángó fiatalok számára biztosított, főként a papképzésre szánt tucatnyi ösztöndíjat.¹⁰ Másfelől rámutatott, hogy az olasz papok csak részben fe-

⁷ Városon 2000, vidéken 48 674 katolikust írtak össze. Uo. 77.

⁸ Egy 1844–1845-ös összeírás szerint a katolikus közösség 45 148 főt tett ki Moldovában. BMK, 1860. máj. 15. A katolikusok túlnyomóan magyarok, kisebb részben lengyelek, olaszok, németek és franciák stb. voltak. BMK, 1860. jún. 23.

⁹ Idézi: Hencz 2009. 19.

¹⁰ BMK, 1860. máj. 15.

lelősek a moldvai „ó-magyarág” beolvadásáért, hiszen a bukaresti és jászvásári püspökök a magyar klérustól folyamatosan kértek áldozópapokat, de hiába. Könnyen lehet, hogy Koós nem tudott a két ferences rendi egyházfő konfliktusáról. Arról azonban határozott értesülései voltak, hogy a korábban kiküldött papi személyek működése nem szolgált közmegelegedésre, mi több, kifogásolható erkölcsi magatartásuk alkalmat kínált a román hatóságoknak a magyar nyelvű hitélet korlátozására, majd felszámolására.¹¹ A református lelkész 1860-ban hat csángó települést jelölt meg – név szerint Klézset, Forrófalvát, Nagypatakot, Gorzafalvát, valamint Dormánfalvát és Pusztinát –, ahol magyar pap működött. Odaadó szolgálataival a klézsei Petrás Incze János életgyakorlata kínált követendő példát. Nem véletlen, hogy éppen az ő személyére esett a *Bukuresti Magyar Közlöny* szerkesztőségének választása, hogy reábízták az első regáti magyar nyelvű lap 30 ingyenes példányának szétosztását.¹²

Koós bírálatának élet valamelyest tompítja az a körülmény, hogy az abszolutizmus éveinek szigorú viszonyai között a regáti emigráció nehezen jutott megbízható értesülésekhez az anyaországból. Feltételezhető, hogy a református lelkésznek ekkor még arról a nem elhanyagolható fejleményről sem volt tudomása, hogy a magyar katolikus főpapság 1861-ben létrehívta a *Szent László Társulatot*, kifejezetten a „keleti magyarág” vallási-kulturális támogatása és felemelése szándékával.¹³

A segítő szándék intézményi csatornáinak kialakítása új minőséget jelent a csángóság életében. Noha a gondoskodás még mindig nem kormányzati szintű, s a tervekből nem minden vált valóra, a Társulat megalakulásától a gondok tüneti kezelését egy átgondolt és szervezett támogatáspolitikára váltotta fel. Az ígéretes, de elvetélt kezdeményezések egyike, hogy a hajdani magyar püspöki székhelyen Bákóban, illetve Szabófalván katolikus tanítóképzőket állítsanak fel a csángók anyanyelvi iskoláztatásának biztosítására.¹⁴ A két tanintézet terve nemcsak az elemi iskolai képzés tanerőszükségletére volt tekintettel, de hosszabb távon a katolikus vallásos elkötelezettség kiteljesítéseképpen a csángók kulturális-tudati összekovácsolására is esélyt kínált. Erre az 1859/61-ben egyesített Románia, 1866. évi alkotmánya is biztosítékokkal szolgált, hiszen elvben politikai jogegyenlőséget

¹¹ Makkai 2016. 21. Molnár Ferencet Nagypatakról ezen okokból egyszerűen hazaküldték. BMK, 1860. júl. 21.

¹² BMK, 1860. júl. 21.

¹³ Lásd Szemes 1942.

¹⁴ BMK, 1860. júl. 21. Egy korábbi lapszámában még 2 elemi és 3 reáliskola, valamint egy Központi Magyar Képezde tervéről olvashatunk. BMK, 1860. máj. 15.

(7. §), vallásszabadságot (21. §) és oktatási szabadságot (23. §) ígért az ország minden polgára számára.¹⁵ A valóság azonban nem igazolta vissza e liberális jogelvekkel szembeni reményteljes várakozásokat. A Veszely Károly, Imets Fülöp Jákó és Kovács Ferencz 1868-as moldvai körútjáról készült napló egyik részlete arról tudósít, hogy az iskolaépítést fontolgató Forrófalva nem kapott hatósági támogatást közhasznú tervének megvalósításához, mivel papjukat magyarbarátnak tartották. Éppen ellenkezőleg, Ion Brătianu miniszterelnök segély helyett katonaságot küldött a faluba a „gyanút keltő eset” kivizsgálására.¹⁶

A csángókra nézve az időközben bekövetkező egyházszerkezeti változások nem hoztak javulást, noha 1884. június 27-én Jászvásár központtal Moldvában is római katolikus püspökség alakult, amelyet közvetlenül a vatikáni Hitterjesztési Kongregáció alá rendelték. Vagyis, az egyházmegye nem tartozott a bukaresti érsekség joghatósága alá. Ennek lehetséges előnyei mégsem mutatkoztak meg, sőt Nicolae Iosif Camilli püspök a román alkotmány hangzatos kinyilatkoztatásaival szemben megtiltotta a magyar nyelvű istentiszteleteket a csángó templomokban.¹⁷ Ezzel párhuzamosan a kormányzat mind egyértelműbben a homogén nemzetállam megteremtésének útjára lépett, ami az oktatáspolitikában is drámai fordulatot hozott. Az évszázad derekán még használatos magyar katekizmusok helyett a csángó gyermekek az 1893. évi oktatási törvényt követően már csak román vallásos irodalmat használhattak.¹⁸ Barabás Endre szerint az államnyelvet nem beszélő tanulókat addig nem engedték felsőbb osztályba lépni, míg meg nem tanultak románul. Ennek érdekében még az iskolai szünetekben is tiltották a magyar beszédet.¹⁹ Ennek a politikának a legkövetkezetesebb képviselője a liberális kormány oktatási minisztere, Spiru Haret volt, aki 1897. április 22-i körrendeletében nacionalista ízű útmutatást adott a román tanítói karnak arra vonatkozóan, hogy a sokféle nyelven szóló gyerekanyagból miként nevelhetnek hazafias meggyőződésű román honpolgárokat.²⁰ A csángóság szempontjából veszélyes tendencia megfordítására a magyar kormányok közül csupán Bánffy Dezső kabinetje tett lépéseket, hogy az újonnan megalakult katolikus egyházmegyében ismét magyar papok működhessenek, továbbá, hogy a meginduló papi szemináriumokon magyar tanárok

¹⁵ Barna [Barabás] 1908. 32.

¹⁶ Kovács 1870. 74.

¹⁷ <http://www.klezse.ro/Petras%20Incze%20Janos%201813-1886.htm> (Letöltés: 2021. 07. 22. 15.42)

¹⁸ Barna 1908. 38. Sokakat újrakereszteltek, természetesen ortodox rítus szerint. Uo. 54.

¹⁹ Uo. 53. (A szerző azonos a Barna írói álnevet használó személlyel.)

²⁰ A miniszter ekképpen buzdította a román tanítószágot: „Legyenek rajta, hogy a gyermekek történelmünk eseményeit sokkal többre becsüljék, mint más nemzetekét [...], higgyék, hogy a román nemzet a legvitézesebb és a legelőkelőbb minden nemzetek között. Ne féljenek attól, hogy túlzásokba esnek...” Kádár 2013.

is oktathassanak.²¹ Próbálkozásai azonban nem hoztak eredményt, mi több, 1897-ben diplomáciai okokból kénytelen volt leállíttatni a regáti magyar felekezeti iskolák segélyezését is.²² Ezzel próbálták kihúzni a talajt az olyan irredenta szervezetek talpa alól, mint az erdélyi románság közreműködésével megalakult Kárpátok Egyesület (1888) vagy a Román Kulturális Egység Ligája (1891). A társadalmi önszerveződés legszerényebb lehetőségeivel sem rendelkező moldvai csángók²³ érdekében a Regátban így csupán a szűkös mozgástérben manőverező magyar sajtó próbált tenni valamit, változó elkötelezettséggel.²⁴ Míg az első romániai magyar lap szerkesztője a csángókat minden kétely nélkül a *Bukuresti Magyar Közlöny* célközönségéhez sorolta, addig az 1877/78-as török–oroszl/román háború időszakában fokozott politikai nyomásnak kitett *Bukuresti Híradó* nyilvánvalóan került a csángó tematikát.²⁵

A bukaresti ferences intézményi központ, a Barácia magyar papja által szerkesztett *Romániai Magyar Újság* viszont a csángók múltjából és jelenéből vett szemelvényekkel gazdagította a lap kulturális kínálatát.²⁶ Lojális hangütése ellenére ezzel Bálinth János lapja magára vonta a román sajtó haragját. Az *Apărarea Națională* egyik írása az újság szerkesztőit „báránybőrbe öltözött farkasok”-nak nevezte, kiknek veszedelmes terve a csángók tudatának megzavarása.²⁷ A hangzatos vádakra főként az adott okot, hogy „száz meg száz” ingyenes lappéldányt a moldvai csángó és a bukovinai székely olvasóknak postáztak.²⁸ Az újság tettekben is megmutatókozó ellenséges fogadtatását példázza, hogy a továbbiakban a román posta

²¹ Seres 2015. 688.

²² Többek között a Turnu Severin-i katolikus iskoláét is. Bánffy Dezső miniszterelnök 1897. szept. 15-i levele Wlassics Gyula kultuszminiszterhez, ill. Wlassics 1897. nov. 6., 16. és nov. 27-i átiratai Bánffyhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 690. és 8069/1897res XXXI. t. Az 1897. évi Dominique Jaquet, jászvásári püspökkel megkötött kölcsönös támogatási szerződést a közös külügyminisztérium nyomására kényszerült felmondani. Így próbálták kivédeni azt az eshetőséget, hogy a román kormány a viszonyosság jegyében a magyar belügyekbe avatkozva a több milliós hazai románság kulturális-társadalmi szervezését kézbe vegye. Klebelsberg Kunó 1901. szept. 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153/1901 XXXI. t. 811. asz.

²³ Seres 2004. 88.

²⁴ Lásd Makkai 2016.

²⁵ Vándory Lajos egyik vezércikkében azt hangoztatta, hogy a magyarok sem nemzeti, sem vallási hovatartozásuk miatt nem szenvednek hátrányt Romániában: magyarul dicsérhetik az Urat, s a tanköteles korosztály anyanyelvén tanulhat. Ez az állítás azonban még a bevándorolt magyarokra is csak részben volt igaz. BH, 1876. okt. 1.

²⁶ Magyar misszionáriusok a moldvai részen. RMN, 1900. aug. 5. Levél a szerkesztőhöz. RMN, 1900. jún. 17. és Csángó-magyarok Moldvában. RMN, 1900. dec. 2.

²⁷ Barna 1908. 18. és MOL K 26 ME 858. cs. 2424. 1902 XXII. t. 1496. asz.

²⁸ Kertész 1913. 78.

megtagadta a magyar újság kézbesítését a zömében bizonyosan csángó illetőségű moldvai címzettek számára.²⁹

A HÉTFALUSI CSÁNGÓK A REGÁTBAN

Az 1880/90-es években tetőpontjára hágó hazai kivándorlás – a közhiedlemmel ellentétben – nem kizárólagosan a tengerentúlra irányult. A jobb megélhetést kereső tömegek célterületei közé számított a szomszédos délszláv és román régió is. A kivándorlás számos okából egyet, a súlyos megélhetési gondokat jól érzékelteti a közbirtoklásból kiszoruló gyimesközéploki csángók esete, akik „elrabbolt jogos tulajdonuk” megtartása érdekében a kivezényelt csendőrökkel is összezsúrtak, noha elkéseredett akciójuknak csak tragikus végkimenetele lehetett.³⁰

Ilyen és ehhez hasonló okok miatt a 19. század utolsó évtizedeiben magyar állampolgárok tízezrei telepedtek át ideiglenesen vagy véglegesen a munkaerő-gondokkal küzdő fiatal román államba is. Ezek többsége (mintegy 60%-a) ugyan román, s hozzávetőleg tizede szász, közel harmaduk viszont magyar anyanyelvű, döntően székely volt. De szép számmal akadt közöttük barcasági csángó is.³¹ A határvidék posztókészítő hétfalusi csángói (székely és szász iparosokhoz hasonlóan), akik már korábban is a Románia vásárlóerejére alapozták megélhetésüket,³² az 1880-as években kirobbanó vámháború hatására – piacuk megtartása érdekében – a Kárpátok túloldalára telepedtek át, ahol a hiányszakmák művelőinek vállalkozási és adókedvezményeket biztosított a befogadó új haza.

A határközeli Azugán például a sör- és üvegyárakban alkalmazott székelyek mellett a kékfestő- és posztóüzemben nagy számban hétfalusi csángók dolgoztak. A munkaadók itt telekkiutalással próbálták megtartani a képzett munkaerőt.³³ A magyar kormány utasítására az új évszázad kezdetén elvégzett egyházi felmérés³⁴

²⁹ Barna 1908. (17.) 18.

³⁰ A közbirtokossági erdő fáját bírói zárlat alá helyezték s azt a szépvíziek megvásárolták. A gyimesközéplokiak azonban nem mondtak le a „sajátjukról” és kőzappal fogadták a fuvarosokat. Csendőröket mozgósítottak ellenük, akik sortűzzel tudták csak megfékezni a helyieket. Három halott és számos sebesült áldozata lett az összecsapásnak. Véres harc a csendőrök és a csángók között. BMIÚ, 1908. febr. 19. és BMIÚ, 1908. febr. 23.

³¹ Makkai 2021. 47.

³² Nagy M. 2007. 101.

³³ Barabás 1901. 436–437.

³⁴ Khuen-Héderváry Károly kormányfő levele Berzeviczy Albert kultuszminiszternek. Tisztázat, 1903. szept. 24. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3965/1903 XVIII. t. 404. asz.

szerint ugyancsak részben közülük került ki Bușteni, Predeal, Comarnic és a román királyi család nyaralóhelyének számító Sinaia magyar népessége.³⁵

A befogadó ország jogszabályi környezete a századfordulóra jelentősen megváltozott, a kormányzat részéről bevezetett piacvédő intézkedések következtében elsőként a külföldi munkavállalók veszítették el állásukat.³⁶ Bizonyosan a hatósági presszió is szerepet játszott abban, hogy még az óhazából hozott román nyelvismeret birtokában könnyebben tépték el az óhazához fűző szálakat s tagolódtak a befogadó nemzet soraiba. Ezt a folyamatot érzékelteti a Széll Kálmán miniszterelnöknek címzett statisztikai jelentés, amely a kivándorolt magyarok asszimilációját taglalva megállapította, hogy a regáti népszámláló biztosok a román nyelvben jártas hétfalusi csángókat – magától értetődően románnak számították.³⁷ Ez a „státusz” – a jobb érvényesülést mindig is szem előtt tartó hétfalusiakat³⁸ megóvhatta (sok más kellemetlenség mellett) kenyérkeresetük elvesztésétől is. Kertész József bukaresti tanító a hétfalusi csángó perecárusokról és vendéglősökről írta, hogy a fogyasztókkal és szakmabeliekkel az államnyelven folyó mindennapos kapcsolattartás, s a magyar közösségektől való elszigeteltségük folytán gyorsan beolvadtak a gazdanemzetbe.³⁹

Talán éppen ez a jellemvonás tette a kivándoroltak között túlnyomó többséget képező, s nemzeti azonosságukhoz szívósan ragaszkodó székelyek szemében ellenszenvenné őket. A *hűség* vagy *érvényesülés* kivándorlókat gyöttrő dilemmája a legnépesebb magyar civil szerveződésen, a *Bukaresti Magyar Társulaton* belül is komoly ellentéteket szított. Ez az elvi szembenállás olykor anyagi érdekekkel is megterhelődött, mint a hagyományosan megrendezett, és általában tekintélyes bevétellel záruló csángóbálók⁴⁰ esetében. A remélt haszon elmaradása, s az emiatt érzett leplezetlen irigység csaknem a kenyértörésig juttatta a feleket az egyesületben.⁴¹ A versengés és a különféle társadalmi-származási csoportok közötti ellen-

³⁵ A jelentés Azugán 200, Buștenin 50, Predealon 30, Comarnicon 10 magyart rögzített, míg Sinaian 125 főt. A református adatgyűjtés az említett ipartelepeken 250–300 protestáns jelenlétét mutatta ki, akik részben ugyancsak evangélikus hétfalusiak lehettek. Uo.

³⁶ Barabás 1908. 430.

³⁷ Vargha Gyula KSH-igazgató 1901. május 23-i 14 oldalas jelentése Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1937/1901 XXXI. t. 811. asz.

³⁸ A csángók és székelyek Romániában. BMÚ, 1902. máj. 25.

³⁹ Kertész 1913. 18.

⁴⁰ A Magyar Társulat dísztermében a román karácsonyra szerveztek ilyen telt házas rendezvényt. Csángóbál Bukaresten. RMÚ, 1909. jan. 16.

⁴¹ RH, 1909. jan. 17. Scheier-Németh Ignác lapszerkesztő legalábbis e miatt már az egyesület menthetetlenségén kesergett. RH, 1909. márc. 18.

szenv az egyházszervezet működésében is zavarokat okozott. A romániai református-evangélikus egyházmegye legnépesebb gyülekezetében, a bukarestiben ugyancsak kirajzolódott egy evangélikus csángó–református ellentét.⁴²

Az anyagi előmenetelt és társadalmi érvényesülést mindenek elé helyező hétfalusi csángók életszemlélete, s „ingatagnak” tartott nemzeti tudata szálka volt a református többség szemében. Ugyanakkor a csángók okkal kárhoztathatták református gyülekezeti társaikat aránytalan-elégtelen anyagi áldozatvállalásuk miatt, amit elsősorban nem a mostoha létviszonyaik számlájára írtak, mint inkább mentális ernyedtséggel, azaz anyagi önzéssel magyaráztak. Egyetlenkedéseiknek megvolt az a kockázata, hogy a szász karakterű erdélyrészi egyházkerületből 1886-ban kivált magyar ajkú *Brassó-vidéki Lutheránus Egyházmegye*⁴³ sikerrel visszatérhet a kettős gyülekezeti tagsággal bíró kivándorolt csángókat az elszármazási lakhely szerinti keretekbe.⁴⁴ Mindezek következményeként a bukaresti gyülekezet azzal számolhatott, hogy nem lesz képes előteremteni az önfenntartáshoz szükséges pénzügyi forrásokat. Ezért az egyházvezetés – békítő gesztussal – nagyobb befolyást engedett számukra a gyülekezeti tisztségek betöltésében, és sajátos egyházi szertartásaikat és szokásaikat is háborítatlanul gyakorolhatták.⁴⁵ Az ellentétek azonban nehezen oldódtak, noha a *Bukaresti Magyar Újság* a származási különbségek firtatása helyett a magyar összetartás erősítésére intette a békétlenkedőket,⁴⁶ s jó példával elől járva megrajzolta a magyar politikai élet nagy alakjai közül a székely Ugron Gábor s a hétfalusi csángó kultusz-államtitkár, Molnár Viktor portréját is.⁴⁷

A 19–20. század fordulóján a regáti őshonos és bevándorló magyarok beszerítettségével, korlátozott életkilátásaival szemben az anyaországban ígéretes fejlemények voltak kibontakozóban, amelyek a regáti magyar sajtó szerény próbálkozásain, s a Szent László Társulat következetes támogatásán is túlmutatva jóval szélesebb távlatokat nyithattak a csángók sorsának alakulásában. Előzetes várakozások szerint a Kárpátok mindkét oldalán.

⁴² A csángók és székelyek Romániában. BMŰ, 1902. máj. 25.

⁴³ Brassó vidékének magyar istentiszteleti nyelvű egyházközségei a tiszai egyházkerülethez csatlakoztak. Wiczian–Sólyom 1948. 39.

⁴⁴ Újváry 1911. dec. 23-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 8987/1911.

⁴⁵ Tisza István levele a közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1904. febr. 1. MNL OL K 26 ME 604. cs. 529/1904 XVIII. t. 130. asz.

⁴⁶ Székely-e vagy csángó? BMŰ, 1902. jún. 29.

⁴⁷ Makkai 2016. 88.

A ROMÁNIAI AKCIÓ – HÉTFALUSIAKKAL, DE A MOLDVAIAK NÉLKÜL

A „keleti magyarság” felfedezését követően a tucatszámra megalakult magyarságmentő egyesületek lelkesült akciói a századfordulóra megritkultak, működésük csendes tétlenségbe hanyatlott, vagy végleg beszüntették működésüket. A határ túldoldalán kitartó vagy a sorsukban osztozó kivándorolt nemzettársak iránt érzett felelősség érzése megcsappant, tevőleges jelei mind kevésbé látszottak. A kapcsolatok ápolásában a legkövetkezetesebb magatartást – a cselekvő szeretet jegyében – a Szent László Társulat tanúsította. Az általa nyújtott erkölcsi és anyagi támogatás azonban nem jelentett biztosítékot a természetes és célzatos beolvasztó hatásokkal szemben. Ennek a veszélynek a belátását tükrözi a magyar kormányzat kebelében a 19–20. század fordulóján kiformalódó új nemzetpolitikai felfogás. A Széll-kormány idején az ifjú Klebelsberg Kunó munkálta ki a „saját faji erő” megtartását célzó tervezetét, amely szakított a Bánffy-kormány asszimilációs törekvéseivel, s a peremvidéki magyarság gazdasági-kulturális helyzetének erősítését távlatilag a határokon túlra sodródott nemzettörédek be/visszafogadásával kívánta biztos etnikai alapokra helyezni – különösen a nyelvhatárokon és a szórványvidékeken. A nemzetiségi elszakadási törekvések kihívására tehát a Miniszterelnökség köreiből egy aktív, de eszközeiben mértéktartó önvédelmi program érlelődött ki. Ennek a tervnek szerves részét képezte az „*Idegenben élő magyar honosok nemzeti gondozása*”-nak programja, amely elsőként az Egyesült Államokba távozottak megtartására s majdani hazatelepítésére kínált egy sokágú gyakorlatias intézkedési tervet. Ezzel párhuzamosan, 1901-től vette kezdetét a romániai segélyprogram,⁴⁸ templommal és iskolával, anyanyelvi sajtóval, határinternátusokkal, anyaországi ösztöndíjakkal, gazdasági szaktanácsadással. Az előkészítő tervezetekben még szerepelt a moldvai csángók kulturális támogatása, nemzeti kötődéseik erősítésének a magyar állam kötelezettségéül megszabott programja. Erről tanúskodik Bálinth Jánosnak, a bukaresti ferences intézményközpont magyar papjának a miniszterelnökség iratanyagában fellelhető visszaemlékezése, amelyben egy a moldvai csángómagyar falvak spirituális és oktatási igényeit kiszorgálni hivatott galaci egyházi központ létrehozásának tervéről tett említést.⁴⁹ A diplomácia „magasabb” szempontjai azonban keresztülhúzták ezt a tervet. A román belügyekbe avatkozás ugyanis jogalapot teremtett volna arra, hogy – a viszonyosság elve szerint – a román nemzetegyesítési törekvések előtt szélesre táruljanak a

⁴⁸ lásd Makkai 2021.

⁴⁹ Bálinth 1901. 153. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4650/1901 XXXI. t. 811. asz.

kapuk, ami Erdély elszakításával fenyegetett.⁵⁰ Ráadásul a román állampolgárságú moldvai csángók támogatása Bukarestben heves ellenreakciókat keltve kedvezőtlen légkört teremtett még a magyar állampolgárságú kivándoroltak felkarolásához is. A félszázeres csángóság és a közel hárommilliós hazai románság nagyságrendi különbségét figyelembe véve hozta meg tehát a magyar kormányzat azt a fájdalmas döntést, hogy elállt a moldvai csángók segélyezésétől.⁵¹ Amikor a romániai akcióterv az uralkodó elé került jóváhagyásra, akkor már ez az önkorlátozó gesztus is érvként szolgált a királyi támogatás elnyeréséhez.⁵² Tanúsítva, hogy nem a túltengő magyar nacionalizmus veszélyes fellángolásáról van szó, hanem a nemzeti érdekek mérsékelt formákat kereső érvényesítéséről. Ferenc József jóváhagyása sem feleltetett azonban a kételyt, hogy az anyaország elmaradó kiállása, vajon nem okoz-e végzetes fordulatot a csángóság megmaradási küzdelmében? Az erkölcsi felelősség kérdésének érvényességét, egyúttal a büntudattól szabadulás szándékát jelzi annak az álláspontnak a megfogalmazása, hogy a csángók megmaradása a legkövetkezetesebb támogatás esetén is több mint kétséges.⁵³ A Magyar Statisztikai Hivatal 1901. májusi jelentése⁵⁴ elemezte az 1899. évi román népszámlálás számsorait,⁵⁵ s taglalta a moldvai magyarság helyzetét is, a Magyar Tudományos Akadémia ez irányú kutatásai fényében. A dokumentum kendőzetlenül szólt a csángóság testi, erkölcsi (?) és kulturális elmaradottságáról, ugyanakkor rohamos románosodásuk elsődleges okát a Szentszék elhibázott egyházpolitikájában (az anyanyelvű hitélet hiányában), s a román nyelvű állami oktatásban jelölte meg. A jelentés mérsékeltlen bizakodó hangnemének okát egy másik, jóval terjedelmesebb memorandum világítja meg. Annak ellenére, hogy az *Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában* címet viselő közel félszáz oldalas irat mármár bevett szófordulatként ismételte, hogy a román állampolgárságú csángókért az anyaország „*semmit nem tehet*”, a beolvadásuk fékezésének múltbéli sikeres gya-

⁵⁰ Makkai 2002. 4.

⁵¹ Klebelsberg szerint Budapest már 1897-ben kénytelen volt lemondani a csángók segélyezéséről, amikor Bánffy Dezső kormányfő az erőteljes román irredenta kampány hatására megszüntette a romániai magyar egyházi és kulturális intézmények hazai segélyezését. Klebelsberg Kunó 1901. szept. 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153/1901 XXXI. t. 811. asz.

⁵² MNL OL K 26 ME 548. cs. 305/1902 XXII. t.

⁵³ Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

⁵⁴ Vargha Gyula KSH-igazgató 1901. máj. 23-i 14 oldalas jelentése Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1937/1901 XXXI. t. 811. asz.

⁵⁵ Amelyek eléggé el nem ítéhető módon nem tartalmazták sem az anyanyelv, sem a nemzeti hovatartozás szempontjait, csupán az állampolgársági és vallási hovatartozást vették figyelembe. Makkai 2021. 44.

korlátára utalva az esztergomi érsek közvetítésével, s pápai jóváhagyással, magyar minorita szerzetesek kiküldését sürgette.⁵⁶

A pápai Kúria „csángó-politikájában” azonban nem történt elmozdulás. Olyannyira nem, hogy Tisza István miniszterelnök egy, a közös külügyminiszterhez intézett átiratban úgy fogalmazott, hogy szatírába illő, ahogy a Kúria a püspöki posztok betöltésénél a *regula di idiomate* elvét hangoztatja, „... midőn a csángóknál ezen elvet kirívó következetlenséggel mellőzi.”⁵⁷ A hívek töről metszett anyanyelvi pasztorálásának elve csakugyan mind kevésbé érvényesült a csángó falvakban. Az olasz ajkú, de akár a lengyel származású papok is – a könnyebb ellenállás törvénye szerint – inkább a román államnyelv, mintsem az archaikus magyar tájnyelv elsajátítására törekedtek. Ez a mindennapos gyakorlat találkozott a gazdaállam politikai szándékaival. A román államnacionalizmus sajátos viszonyulását tükrözi, ahogyan a Román Statisztikai Hivatal vezetője a századfordulón (1899-ben) megtartott népszámlálás hivatalos eredményeinek közzétételekor a kiütköző, kirívó szakmai hiányosságokat magyarázta. Ezek szerint az országában nem létezik nemzetiségi kérdés, mivel a lakosság döntő többsége őslakos, ezért a jelentéktelen „néhány ezer” csángó, székely, bolgár és cigány stb. kedvéért nem indokolt a néprajzi és származási kategóriák szerinti számbevétel.⁵⁸ Az már csak „természetes”, hogy a *Recensământul General al Populațiunei României*⁵⁹ ország népességében kimutatótt 65 800 „magyarba” nem számította bele a román illetőségű csángókat.⁶⁰

A román nemzetpolitika eszköztárában a népszámlálási adatok nemzetközi szinten is elmarasztalt „sajátos” kezelésén túl⁶¹ hatásos tevőleges eljárások is megjelentek. Úgy, mint az al-dunai görögöknél tartott, kiutasításokkal záruló házkutatások és iskolabezárások, vagy a zsidó tanintézetek vallásos szokásrendjén erő-

⁵⁶ Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz. A kérdésről bővebben lásd Seres 2002. 17–47.

⁵⁷ A miniszterelnök 1904. ápr. 6-ai titkos átiratának tisztázata. MNL OL K 26 ME 631. cs. 852/1904 XVIII. t. 337. asz.

⁵⁸ Barna 1908. 3. Leonida Colescu csupán a frissen szerzett Dobrudzsában ismerte el az idegenek „fokozott” jelenlétét, akiket viszont az állampolgársággal járó jogok megvonásával és tömeges betelepítésekkel igyekeztek románná tenni. Uo. 10.

⁵⁹ Colescu 1905. 2.

⁶⁰ A hazai szász és román ajkú bevándorlókat viszont – állampolgárságuk alapján – igen. Emlékeztető a Romániai akcióról. (1912. aug.) MNL OL K 26 ME 945. cs. 4301/1912 XV. t.

⁶¹ Colescu álláspontjának tarthatatlanságát jelzi, hogy a módszertani problémákat a nemzetközi statisztikai szervezet hivatalosan is felrótta Romániának. Barna 1908. 11.

szakot tevő intézkedések,⁶² amelyek aligha szolgálták a súlyos írástudatlanság⁶³ felszámolását Romániában.

Egyértelműen az államnyelv terjesztésének szándékával történtek azok az óvodaszervezések, -építések, amelyek főként idegen ajkú vidékeken, jelesen csángó falvakban valósultak meg. A kultuszminister 1905. szeptember 17-i 51 817 sz. rendelete alapján 1905-ben 21 óvoda létesült. Ebből 4 bolgár, 10 török és 7 csángó faluban működött. 1911-ig további, csaknem 150 óvodát szerveztek, ebből 133-at csángómagyar és bolgár lakta településeken.⁶⁴ A pedagógiai intézményhálózat amúgy öröndetes bővülése mellett a népoktatásban érvényesülő hátrányos megkülönböztetés fokozottan sújtott egyes nemzetiségeket. Míg a török és német népcsoport államnyelven oktató tanintézetekben az anyanyelv hivatalos tantárgynak számított és a diákok a hittant is az anyanyelvükön tanulhatták – a csángóktól mindezt megtagadták.⁶⁵

Ezekről a méltán kifogásolható fejleményekről, tendenciákról – olykor igen éles hangon – a hazai sajtó is tudósított. A *Romániai Magyar Újság* azonban a szomszédügyi kapcsolatok további romlásától tartva igyekezett csillapítani az indulatokat, azt a rezignált megállapítást téve, hogy: „Magyarország (...) minden faktora tisztában van már azzal, hogy a moldvai fajtestvéreket örökre elveszítettük”, ezért a velük kapcsolatos kirohanások „csak bizalmatlanságot ébresztenek” a két szomszéd nép között. A cikkíró azt is tudni vélte, hogy a magyar kormányzat – Bukarest ellenzésével mit sem törődve – felajánlotta ugyan nekik az anyaországba telepítést, de a csángók ezt elutasították.⁶⁶ Bárhogyan volt is, a csángók sem mentális, sem politikai értelemben nem voltak abban a helyzetben, hogy egy ilyen súlyos kérdésben egyértelmű igent vagy nemet mondhassanak. Annak ellenére

⁶² Mindez 1906 júliusában történt. Uo. 112. A zsidó iskolák a számos ortodox iskolai ünnep miatt lépték túl a megengedett mulasztás mértékét, ezért a heti pihenőnapnak számító szombaton felnapit tanításra kötelezték őket, s korlátozták kalapviseletüket. Uo. 62–65.

⁶³ 1899-ben Romániában az általános iskolát elvégzett korosztályokból csupán 19,7% tudott írni-olvasni. Barna 1908. 74. A tanköteleseknek csupán 39,9%-a járt iskolába. (Uo. 77.) Ugyanakkor a 3 milliós hazai románságnak 1880-ban 2756 román tanítási nyelvű és 394 magyar-román két nyelvű iskolája volt, jórészt egyházi fenntartású. Ez a szám jócskán meghaladta a 6 milliós Romániában működő iskolák számát. Hanák 1983. 1007.

⁶⁴ A Tulcea megyei törökök, a Bukarest környéki „szerbek” valójában *bolgárok* [a pontosításért Seres Attilát illeti köszönet] óvodái mellett a csángóknak Luizi-Călugăra/Lujzikalagor, Gioseni/Diószén, Valea-Seacă/Bogdánfalva, Grozești/Gorzafalva, Faraoani/Forrófalva, Prăjești/Prezest és Cleja/Klézse faluban állítottak fel kisdedővót. 1911-ig összesen 168 óvoda létesült Romániában. Barna 1908. 56.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ A moldvai csángók és a hazai sajtó. RMŰ, 1911. jún. 29.

nem, hogy a romániai magyar kivándoroltak gondozásáról szólva Klebelsberg Kunó igen határozott álláspontra helyezkedett, mondván: „elvitathatatlan jogunk, sőt kötelességünk”. A miniszterelnökségi titkár okfejtését azzal folytatta, hogy „... nagyhatalom vagyunk, s e [...] státus érdekében jelentékeny erkölcsi és anyagi áldozatot hozunk, természetes tehát, hogy e nagyhatalmi állás előnyeit is élvezni kívánjuk, minek meg kell nyilvánulni abban is, hogy a nemzetközi [...] érintkezésben megengedünk magunknak olyat is, mit magunkkal szemben nem lennénk hajlandók eltérni”.⁶⁷ Az adott viszonyok között mégis mindez inkább az állampolgárságukat a huzamos távollétben elvesztett – már nem magyar, s még nem román állampolgárságú – „házatlanokra” vonatkozhatott. Az államjogi kötelek milyensége ugyanis egyértelmű vízvázlat volt a nemzetpolitikai célok érvényesítésében. Ezt bizonyítja az is, hogy a Monarchián belül, osztrák állampolgársággal bíró bukovinai székelyeket több alkalommal (s 1941-ben majdan végérvényesen) állami szervezésben az anyaország területére telepítették. A moldvai csángók sorsa másképpen alakult. S nem csupán kényes diplomáciai megfontolásokból. Erre utal a dormánfalvi (Dormanești) magyar iparosok esete. 1908 tavaszán az agrártárca államtitkára áttelepedési kérvényüket azzal volt kénytelen elutasítani, hogy a telepítési tervek ugyan nem hagyják figyelmen kívül a szolgáltató iparosok igényeit, ám a kedvező árfekvésű beltelkek megszerzésének előfeltétele a telekár előzetes kifizetése.⁶⁸ A marosludasi és temesrékási állami földparcellázások esetében pedig kikötötték, hogy a kedvezményezettek a kincstári telken határidőre házat építsenek.⁶⁹ S nem hogy a csángók, a kivándorolt regáti magyarok döntő hányada ezeknek a feltételeknek nem tudott megfelelni.

Az áttelepedésre irányuló egyeztetések tehát politikai tartózkodásból, s a fiskális fedezet, pontosabban a szükséges szociális érzékenység hiányában eredménytelenül zárultak, ez azonban nem jelenti azt, hogy a budapesti kormányzat közbömbös lett volna a csángókat ért sérelmeket illetően. Amikor a *Román Kulturális Egység Ligájának* elnöke, Petre Grădișteanu szenátor a reciprocitás elvére hivatkozva bírálta a magyar kormányt a Regátba kivándorolt magyarok támogatásáért, Tisza István kormányfő ezt azzal utasította vissza, hogy a viszonosság alapján a szenátor legfeljebb a moldvai csángókra hivatkozhatna. Azzal a jelentős különbséggel, hogy míg a hazai románságnak két egyháza és érseksége, több püspöksége

⁶⁷ Klebelsberg 1901. szept. 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153/1901 XXXI. t. 811. asz.

⁶⁸ A kérvényező ács azonban vagyontalan ember volt. Molnár András földművelésügyi államtitkár 1908. márc. 20-ai levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1354/1908 XX. t.

⁶⁹ Marosludason (ahová korábban bukovinai székelyeket is telepítettek) 300–600 négyszögöles telket 70 filléres öláron kínáltak egy összegű befizetéssel. Temesrékásan 800 öles házhelyet adtak 400 koronáért, 2 éven belüli beépítési kötelezettséggel. Uo.

és saját anyanyelvű iskolarendszere van, amelyek a magyar állam anyagi támogatását élvezik, addig Románia a csángókkal szemben „a legnagyobb nemzeti türelmetlenséget tanúsítja, s e népelemnek egyetlen magyar iskolája sincs”.⁷⁰ 1909-ben a Budapesten megrendezett, s a román kormányzat és a hazai román politikai erők által bojkottált nemzetközi orvoskongresszust övező éles sajtóvitában a magyar orvosszövetség is visszautasította a magyar nemzetiségi politikát ért, nagyrészt igaztalan vádakat. A nyilatkozat kiemelte, hogy a hazai románság két autonóm egyházából a görögkatolikusban éppen a magyar ajkú hívek románosodnak; ezzel szemben a Kárpátok túloldalán a csángók még csak nem is gyónhatnak saját anyanyelvükön.⁷¹ A moldvai csángók vallási-kulturális kiszolgáltatottságán túlmutató politikai, sőt fizikális elnyomásának epizódja a horbești csendőrsortűz az 1907. évi parasztfelkelés drámájában.⁷² A bukaresti magyar újság híradása szerint a csángók bekapcsolódtak Európa utolsó parasztfelkelésének eseményeibe, s részvételre biztatták román szomszédaikat is, de szembekerültek egymással. A felkelők ellen kivezényelt karhatalom sortűzének halálos (magyar) áldozatai és számos sebesültje volt. A haldoklóknak azonban papjuk nem szolgáltathatta ki az utolsó kenetet, mert – az Adevărul szerint – ezt az alkalmat arra akarta kihasználni, hogy lázadó híveit kiokosítsa arról, hogy miként kerülhetik el a súlyos hatósági megtorlást.⁷³ A román laptárs rosszhiszemű feltételezése megvilágítja azt az ellenszenvet, amely az ortodox államvallású Romániában az idegen vallású közösségeket övezte. Már jóval a parasztfelkelés előtt „kulturkampf” jellegű támadás indult az ország katolikusai ellen. A román sajtó „veszélyesnek” nevezte a csángók, úgymond „vallási fanatizmusát” (de a tulceai mohamedánok és a mind nagyobb számban kivándorló ókeresztény lipovánok is célkeresztbe kerültek,⁷⁴ nem beszélve a zsidóságról, a Fischer-birtokon kirobbant felkelés után). A román sajtó nemcsak a lázongó csángókat kárhóztatta, de a *Seara* című lap azt is kifogásolta, hogy a *Bu-*

⁷⁰ Hiszen míg a román kormány magyar állampolgárságú románokat próbált támogatni, addig Budapest saját kivándorolt állampolgárait vette védelmébe. Miniszterelnökségi levél-tisztázat Góluchowski Agenor, közös külügyminiszternek, 1904. jan. 3. MNL OL K 26 ME 631. cs. 5337/1903 XVIII. t. 5737. asz.

⁷¹ Az éles hangú román vádiratot francia, német, angol és magyar nyelvű röpiratokban, valamint a résztvevő országok sajtójában terjesztették. Utóhangok a budapesti orvoskongresszushoz. RMÚ, 1909. aug. 29.

⁷² Parasztfelkelés Moldvában. BMÚ, 1907. márc. 17.

⁷³ Véres zavargások magyarok és románok között. BMÚ, 1907. márc. 24.

⁷⁴ Vallásos propagandák Romániában. RMÚ, 1909. jún. 5. Az ugyancsak támadott ókeresztény lipovánok tömegesen hagyták el Romániát. RMÚ, 1909. ápr. 24.

dapesti Hírlap „felforgató szándékkal” miért közli Mailáth Gusztáv püspök aggodalmas szavait a csángók sanyarú sorsáról.⁷⁵

Az anyaország figyelme – a kényszerű elfordulás ellenére – nem csak szavakban nyilvánult meg. A regáti bizalmas nemzetvédelmi akció tervezésekor a miniszterelnökség igyekezett figyelembe venni a moldvai csángók szempontjait. Még a hagyományos regáti református közösségek erősítését célzó intézkedések alkalmával is, amikor azt mérlegelték, hogy Aknavásáron vagy Szászkúton szervezzenek-e újra hitoktató-tanítói állásokat, hogy a közelben élő csángókat valamilyen formában anyanyelvű kulturális javakhoz juttassák.⁷⁶ A gazdaságtalannak ítélt tervet ugyan később elvetették, de a hozzáfűzött várakozások mégsem voltak alaptalanok. Két évvel később (1906-ban) Szászkúton, a vert falú imaházban felhangzó igehirdetést félszáz résztvevő hallgatta, akiknek csak harmada volt református – a többség katolikus csángó.⁷⁷ Míg az 1908-ban Aknavásáron magánháznál megtartott istentiszteleten fordítva, a 46 résztvevő közül jó tucatnyian katolikusok voltak (noha a csángók részvételéről nincsenek pontos ismereteink).⁷⁸ Az itt szolgálatot tevő Újváry István, bukaresti református esperes a szórványban tett látogatásai tapasztalatairól úgy tájékoztatta feletteseit, hogy a katolikus magyarok, csángók nemcsak szívesen segédkeznek a helyi református családok felkutatásában,⁷⁹ de gyakran – a láthatatlan, de nagyon is valós felekezeti válaszfalat áttörve – maguk is részt vesznek a református szertartású, de számukra becses magyar nyelvű istentiszteleteken.⁸⁰ Az esperes a hajdan virágzó szászkúti gyülekezet bizonytalan jövőjéről is úgy nyilatkozott, hogy érdekükben minden erőfeszítésnek csak akkor van értelme, ha a hét román állampolgárságú protestáns egyháztag továbbra is

⁷⁵ Seara, 1908. nov. 19. Idézem fordításból: MOL K 26 ME 858. cs. 245. 1908 XX. t.

⁷⁶ Miniszterelnökségi fogalmazvány Gołuchowski Agenor közös külügyminiszternek, 1904. aug. 19. MNL OL K 26 ME 703. cs. 1725/1904 XVIII. t. 1703. asz.

⁷⁷ Dobay György igehirdetéséről Újváry István bukaresti református esperes tudósított Bartók György püspöknek címzett 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolójában. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

⁷⁸ Újváry 1908. dec. 31-ei egyházlátogatási beszámolója Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 51/1909.

⁷⁹ Újváry 1905. szept. 6-ai levele egyházellenőrző körúttjáról Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905.

⁸⁰ Benedek Zsolt, konventi fogalmazó egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv. 1909. máj. 31. 15. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909. Giurgiun viszont Kuczka Ágost, a katolikus magyar magániskolák tanfelügyelője a katolikus iskolában tervezett istentiszteletet megtiltotta. A végül mégis megtartott alkalmon 40–50 fő vett részt, reformátusok és katolikusok vegyesen. Újváry 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

számíthat a környékbeli csángók társulására, akik állhatatosan számon tartották, sőt keresték az anyanyelvükön felhangzó igemagyarzatok alkalmait.⁸¹

A lélek táplálására szolgáló vallási-kulturális morzsákból természetesen több jutott nekik a *saját* felekezetük jóvoltából. A romániai nemzetvédelmi akció berecki (második) határinternátusának⁸² szervezésekor szóba került, hogy azt ne felekezetileg semleges, hanem katolikus jelleggel szervezzék meg, számítva arra, hogy a tanintézet valamilyen formában vonzást gyakorolhat a csángó szórványokra is.⁸³ A katolikus egyháztól nyert, identitást erősítő impulzusok ugyanakkor gyakran igen áttételesen, megfogyatkozott tartalommal jutottak el a csángó hívekhez. Ennek legfőbb okát a tudatformálásban meghatározó szerepet játszó papok működésében látta Bálinth János pap, aki a Bukaresti Szent István Király Egyesület emlékkönyvében diplomatikusan úgy értékelte a bukaresti Barácián működő paptársai szerepét, hogy „a lelkek s nem nemzetiségek szolgálai az úr e szőlőjében”.⁸⁴ Az univerzalista katolikus egyházban mondhatni természetes állapotnak számított, hogy a nemzeti szempontokat zárójelesen kezelik, amit a csángók rendezetlen egyházi viszonyai is hűen tükröztek. A magyar kormányzat éppen itt próbált változást elérni, magas szintű „testvéregyházi” tárgyalásokon, különös tekintettel a magyar ajkú hívek romániai katolikusságon belüli kétharmados többségére.⁸⁵ A moldvai katolikusok (érsek)püspöke, Nicolae Iosif Camilli azonban udvarias viszonyulása ellenére aggályosnak nevezte a csángók budapesti támogatásának minden formáját, mondván, a román kormányzat alattvalói lelki gondozásába nem enged beleszólást egy idegen hatalomnak.⁸⁶ A magyar kormány egyházdiplomáciai eszközökkel mégis megpróbált a bukaresti katolikus érseki

⁸¹ Újváry 1912. jún. 28-ai egyházlátogatási jelentése a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4508/1912.

⁸² Makkai 2015. 53–64.

⁸³ A jelentkezők összeírásakor a bukaresti követség mintegy 3000, szórványban élő magyart vett számba, és a felmérés, a tilalmak ellenére, csángó településeket is érintett. A bejárt települések: Aknavásár, Szászkút, Tatros, Ónfalva, Gorzafalva, Gura Slănicului, Jászvásár, Foksány, Adjud, Odobești, Panciu. Nem tudni pontosan, hogy a jászvásári konzul által jelentett 60 román iskolába járó magyar gyermek, illetve a Szászkút környékén talált 50 „az eloláhosodás útján” „vadon növo” tanköteles közül hányan lehettek csángók. A külügyminisztérium jelentését összegző miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4556/1904 XVIII. t. 345. asz.

⁸⁴ Bálinth 1901. 160. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4650/1901 XXXI. t. 811. asz.

⁸⁵ Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Tisztázat, 1904. dec. 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646/1904 XVIII. t. 1702. asz. és Gaál Gyula 1904. márc. 23-i emlékirata. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

⁸⁶ Szmrecsányi Pál 1905. jan. 7-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 743. cs. 194/1905 XVII. t.

utódlást befolyásoló lobbitevékenységével, s az átmenetileg megüresedő jászvásári püspöki szék magyar (csángó) személlyel való betöltésének szorgalmazásával⁸⁷ kedvezőbb feltételeket teremteni a csángók hitéletének gyakorlásához. A pápa azonban a bizonytalan kimenetelű háborúban nem akart elhamarkodott lépéseket tenni és a román államérdekekre is tekintettel volt.

A (szövetséges) Románia orvtámadásának (1916) visszaverése és Bukarest elfoglalása után a magyar kormány mégis az erő pozíciójából próbálta meg engedményekre kényszeríteni a Moldvába szorult román vezetést. Csernoch János esztergomi érsek a készülő békeokmányban a román féltől arra kívánt biztosítékokat kapni, hogy a regáti magyarok – beleértve a csángókat is – kulturális és vallási ügyekben korlátozás nélkül érintkezhessenek anyaországukkal.⁸⁸ 1918 májusában a részben Budapesten szerkesztett *Bukaresti Magyar Hírlap* a magyar alapítású milkói püspökségre és a magyar ajkú csángók eltűzött (úgymond 150–200 ezres) lélekszámára hivatkozva követelt magyar papokat és tanítókat a csángók megmaradásának elengedhetetlen biztosítékaként.⁸⁹ A magyar állam védnöki szerepének körülírásával Feleky József szerkesztő félresöpörte a „viszonosság” két évtizedes diplomáciai tabuját. A bukaresti békepontok póttrendelkezései szigorúan tiltották a román fél számára az irredenta kampányt, ugyanakkor rögzítették a moldvai csángók jogát a szabad vallásgyakorláshoz és anyanyelvű iskoláztatáshoz.⁹⁰ Azzal azonban a béke megkötését hirdető különszámban a szerkesztő is számolt, hogy az „új korszak” csak akkor lesz hosszabb távon a két szomszéd népnek egyként gyümölcsöző, ha az „egymás jogainak tiszteletén, a határok sértetlenségén és a jó szomszédi viszony ápolásán nyugszik”.⁹¹

Mint tudjuk – nem így történt. Ezért aztán a moldvai, szép magyar anyanyelvüket megőrző csángók sorsa – a mára újólag felélénkülő anyaországi támogatáspolitikára ellenére – továbbra is kérdéses, felelős tudományos és politikai körökben egyaránt aggodalmat keltő. S hogy a mára kialakult helyzetért mekkora felelősség terheli a dualizmus kori nemzetpolitika formálóit, nehéz megítélni, noha a két vi-

⁸⁷ Az aradi minorita rendfőnök, Lakatos Ottó 1918. ápr. 10-ei levele gr. Apponyi Albert kultuszminiszterhez. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 2813/1918 XX. t. és Wekerle Sándor 1918. máj. 24-ei levele Zichy János kultuszminiszterhez, Vodicska Imre címzetes apát, belügyminisztériumi titkár e két ügyben készült emlékiratának csatolásával. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 2813/1918 XX. t.

⁸⁸ Csernoch János levele Apponyi Albert kultuszminiszterhez, 1918. febr. 1. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 2813/1918 XX. t.

⁸⁹ A csángó magyarok. BMH, 1918. máj. 5.

⁹⁰ Mit tartalmaz a békeszerződés? BMH, 1918. máj. 12. A román békeszerződés pótszerződése. BMH, 1918. máj. 19.

⁹¹ BMH, 1918. máj. 7.

lágháború közötti korszakban Bukarestben szolgált református lelkész, Nagy Sándor a tényt, hogy az anyaország szemérmesen kiejtette a romániai titkos nemzetvédelmi akció kedvezményezett köréből éppen őket, a legárvábbakat, „árulásnak”, mi több, tudatos „feláldozásnak” nevezte.⁹² Nem tagadható, hogy Budapest csakugyan óvakodott a maroknyi csángóért védhatalmi szerepet vállalni. Igaz viszont, hogy ezzel a bukaresti kormányzatnak kínált volna tág teret a „viszonosság” alapján a belügyeibe történő beavatkozásra, azaz a hazai, közel hárommillió román rög vágyott „integrálására”, Nagy-Románia keretei között. Ahogy ezt a csángók – Magyarország területi épségének veszélyeztetése okán – bajosan várhatták el a magyar kormányzattól; éppen úgy, a lehetetlenséggel volt határos az a várakozás, hogy a román honos csángók állampolgári lojalitásukat a bizonytalan arányú és idejű magyar támogatás hatására, s megfelelő politikai garanciák nélkül – vérségi-kulturális önazonosítással – magyar nemzeti lojalításra cseréljék. Hogy nem kellett volna a csángók az anyanemzetnek, tehát hibás feltételezés, és bizonyosan téves az a felfogás is, hogy a csángóknak megfelelt a nyelvvesztéssel és hitehagyással azonos elrománosodás távlata, s nem kellett volna az anyanemzet kinyújtott, segítő keze.

A körülmények és tényezők tárgyyszerű vizsgálatával csupán azt állapíthatjuk meg, hogy a dualista korszakban felhorgadó nemzetpolitikai törekvések azért nem hoztak áttörést a csángóság sorsának alakulásában, mert a magyarság e legkeletibb, archaikus kultúrával bíró ága a román állampolgárság béklyójában mindvégig a szövevényes nagypolitika vétlen foglya maradt.

IRODALOM

- AUNER Károly (1908): *A romániai magyar telepek történeti vázlatja*. Temesvár, Szent László Társulat.
- BÁLINTH János (1901): A Bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási emlék-könyve. A bukaresti magyar egyházak és társulatok rövid ismertetésével. Bukarest, Szerk. és kiad.: Bálint János bukaresti főegyházmegyei áldozópap.
- BARABÁS Endre (1901): A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. *Közgazdasági Szemle*, 25. (1901. jún.) 25. köt. 424–452.
- BARNA [BARABÁS] Endre (1908): Románia nemzetiségi politikája és az oláh-ajkú magyar polgárok. Kolozsvár, Az EMKE kiadása.

⁹² Nagy S. 2000. 238.

- COLESCU, Leonida (1905): *Recensământul general al populațiunei României din 1899*. București, Serviciul Statisticii Generale.
- HANÁK Péter (1983, főszerk.): *Magyarország története 1890–1918*. Budapest, MTA, 2. kötet.
- HENCZ Hilda (2009): *Magyarok román világban. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a Bukaresti magyar sajtó. (1860–1941) = Maghiarii în universul românesc. Maghiarii din spațiul extracarpatic românesc și presa maghiară bucureșteană (1860–1941)*. Bukarest/București, Carocom '94 Kft.
- KÁDÁR Gyula (2013): „Tiszta” Romániát! (2.) Háromszék [Sepsiszentgyörgy], 2013. júl. 20. <https://www.3szek.ro/load/cikk/61830/> (A letöltés ideje: 2015. október 30.)
- KERTÉSZ József (1913): *Tíz év a romániai magyar misszióban*. Kolozsvár, Stiff Jenő és társa.
- KOVÁCS Ferencz – VESZELY Károly – IMETS Fülöp Jákó (1868, 1870): *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldova–Oláhbanban, Kovács Ferencz Úti- naplója*. Maros-Vásárhelyt, Imreh Sándor ny. 1870. [Reprint – Szerk.: Vincze Gábor, Csíkszereda, Státus, 2004.]
- MAKKAI Béla (1996): A magyar kormányzat „Bosniai actio”-ja (1909–1919). *Századok*, 130. évf. 2. sz. 341–381.
- (2000): Magyarság-gondozás Bukovinában. *Kisebbségkutatás*, 9. évf. 3. sz. 446–477.
- (2002): Református segélyakció a bukovinai Andrásfalván. *Protestáns Szemle*, 64. évf. 1. sz. 1–15.
- (2003): *Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia–Hercegovinában (1904–1920)*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- (2015): A regáti diaszpóra-magyarság berecki és predeáli határinternátusa. In: Papp Ágnes Klára – Sebők Melinda – Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nemzet – sors – identitás: „európai látószögű magyar”*. Írások a 60 éves Bertha Zoltán tiszteletére. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan.
- (2016): *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt. Bukaresti és eszéki magyar lapok az identitásörzés és kisebbségi érdekvédelem szolgálatában (1860–1918)*. Budapest, Médiatudományi Intézet.
- (2021): *Magyarok temetője, Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában*. Budapest, Magyarságkutató Intézet.
- NAGY Mariann (2007): Közösség vagy egyén? A szász-román régió és Dél-Erdély a 20. század elején. In: Dévényi Anna – Rab Virág (szerk.): *Receptek válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében*. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány.

- NAGY Sándor (2000): *A regáti magyarság. Tanulmány a havasföldi és moldvai szóróványmagyarságról*. Sajtó alá rend. bev. és jegyz.: Sz. Nagy Csaba. Kolozsvár–Sopron, Kalota Könyvkiadó – Zé Könyvkiadó.
- SERES Attila (2002): „Csángómentés” Moldvában a XIX–XX. század fordulóján. *Pro Minoritate*, tél, 17–47.
- (2004): A magyarországi segélyezés szerepe a moldvai csángók egyházi oktatásában a XIX. század végén. *Székelyföld*, 8. évf. 6. sz. 85–118.
- (2015): A moldvai csángók és a magyar etnikai tér megerősítésének kérdése az I. világháború idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. évf. 3. sz. 686–707.
- SZEMES József (1942): *A Szent László Társulat története 1861–1941*. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda.
- WICZIÁN Dezső, dr. – SÓLYOM Jenő, dr. (1948): *Az egyház története. Evangélikus vallástanítási tankönyv, II. kötet*. A türelmi rendeletről napjainkig. (Átdolgozott kiadás) Győr, A magyarországi evangélikus egyházegyetem kiadása.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 26. Miniszterelnökség iratai, A Romániai akció katolikus és református ágának iratai.
- A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára: 2. fond, Külügyi iratok, III. A külföldön élő magyar reformátusok lelki gondozása A. Oláh-moldvai misszió, 42–46. és 48–80. doboz (iratcsomó).

SAJTÓFORRÁSOK

- BMK = Bukaresti Magyar Közlöny
 BMÚ = Bukaresti Magyar Újság
 BMH = Bukaresti Magyar Hírlap
 RH = Romániai Hírlap
 RMN = Romániai Magyar Néplap
 RMÚ = Romániai Magyar Újság
 Seara = 1910–1916 között Bukarestben megjelent napilap

PÉNTEK JÁNOS

AZ IDENTITÁS ÖSSZEKAPCSOLÓDÓ
ÉS SZÉTBOMLÓ KÖTELÉKEI

BEVEZETÉS

Hovatovább két évtizede lesz annak, hogy elköteleztem magam a kolozsvári tanszék moldvai nyelvi anyagának feldolgozására, amely a cédulák tömegével már korábban is nyomasztóan hatott rám. Tanszékvezetőként nekem kellett vállalnom az előző nemzedék le nem zárt hagyatékát. Arra nem gondoltam, hogy magam is a „csángó” kutatók népes táborát gyarapítsam, erre nem is volt szükség, hiszen a terepen már ott voltak néprajzos munkatársaim, volt tanítványaim és az ő tanítványaik. A vállalásomnak viszont eleget tettem *A moldvai magyar tájnyelv szótára* szerkesztésével és néhány tanulmány megírásával. Ez, a nyelvbe, a nyelv szókincsébe való elmélyedés olyasmire is rányitotta a szemem, ami a terepen valószínűleg már nem érzékelhető.

Amikor a Domokos Pál Péter születésének 120. évfordulójára emlékező konferenciára jelentkeztem, úgy láttam, itt az alkalom arra, hogy visszatérjek ahhoz a folyamatlemzéshez, amelyet 2016-ban Pécsen vázoltam föl a Hungarológiai Kongresszuson tartott előadásomban.¹ Úgy éreztem, adós maradtam néhány fontos részlet kifejtésével, és azt is elmulasztottam, hogy Domokos Pál Péterre hivatkozzam, *A moldvai magyarságra*, amelynek hiteles és bőséges történelmi adattára szintén folyamatosan jelzi a problémákat az egyháznak a hívek anyanyelvéhez való viszonyulásában. Zöld Péter, Petrás Incze János és Domokos Pál Péter – elsősorban ők azok a régebbiek közül, akiknek a moldvai magyarokkal kapcsolatos leghitelesebb szövegeket köszönhetjük.

Tanulmányomban azt kívánom áttekinteni vázlatosan, miként erősítette vagy éppen gyengítette egymást a moldvai magyar identitás három meghatározó eleme: a (magyar) nyelv, a szilárd (magyar) etnikai tudat és a saját (római katolikus) vallás, és hogy ebben a dinamikus folyamatban koronként milyen külső körülményeknek volt szerepük a végkifejletben, a mai helyzet kialakulásában. A moldvai magyarokat ennek a köteléknek mindhárom eleme megkülönböztette és elhatárolta közvetlen környezetüktől, a moldvai magyar identitásnak megvolt a maga természetes

---

¹ Péntek 2017.

helye a moldvai identitások horizontális és a magyar identitások vertikális szerveződésében. Az olyan nyelv(járás)szigeteket esetében, mint a moldvai magyar, elvileg kétféle hatás érvényesül: az elszigeteltség erősíti ezeknek az elemeknek az összetartását, a közvetlen külső hatások pedig gyengítik. Ez a gyengülés átmene- tileg szokatlan, diszgruens kapcsolatokat alakíthat ki, mint a moldvaiból a 19. szá- zad második felétől jól ismert: katolikus, magyar, román anyanyelvű.² Ez a folya- mat már része az asszimilációnak. Az asszimiláció ugyanis „demográfiai értelemben [...] minden olyan folyamat, amelynek eredménye valamely nyelvi, etnikai vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott népesség lélekszámá- nak és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meg- határozott népesség javára történő csökkenése”.³ Ebben a folyamatban a három elem megváltozásának sorrendje: nyelvcseré → etnikai adaptáció → kultúra- elhagyás (a vallás fölcserélése).

Mint említett előadásomban is bemutattam, ezekben a folyamatokban szere- pük van maguknak a megnevezéseknek is: a vallás, az etnicitás, a nyelv belső és külső megnevezéseinek. A belső, önelnevezésnek és a tőle eltérő külső megneve- zésnek háromféle lehet a viszonya: „a) A két változat békésen megfér egymás mel- lett, mivel egyik változat sem negatív konnotációjú: *magyar – hungarus, hongrois, ungarn, vengr* stb.; [...] b) A külső elnevezést a szóban forgó nép sértőnek érzi a névadók eredeti szándékától függetlenül (esetleg a negatív mellékjelentés később tapasztalt hozzá): *oláh – román; tót – szlovák; rác – szerb*; [...] c) A külső elne- vezés valamelyikét az illető nép pejoratívnak tartja, nem véletlenül, mert a névadók annak is szánták.” [...] Ezek a gúnynevek „kiejtési jellegzetességeket, valós vagy vélt magatartási jellemzőket figurálnak ki,⁴ és a szándéktól függetlenül az illető etnikummal szembeni negatív attitűdöt jeleznek.⁵ Jellegzetesen ilyen maga a *csángó* név is.

A MOLDVAI MAGYAROK A 18. SZÁZADIG

1. A madéfalvi veszedelem Domokos Pál Péternél, mint más szerzőknél is, korszakhatárként szerepel a moldvai magyarok történetében. Az azt megelőző, biztosan feltételezhetően ötszáz éves időszakban a magyarokat mindvégig csak ezzel a névvel nevezték meg. *Magyarnak* tekintették magukat és környezetük is

² Lásd Péntek–Benő 2020. 71–75.

³ Szilágyi N. 2005. 25.

⁴ Osváth 2003. 55–57.

⁵ Péter 1991. 66.

ilyen néven ismerte őket és településeiket. Saját nevük a *magyar* volt, román megnevezéssel *ungur*. A történeti források is így említik őket. Ebben az időszakban az identitások horizontális szerveződésében a velük élő más etnikumúakkal mel­lérendelő viszonyban álltak, így az *oláhokkal*, majd a *cigányokkal* (románul *valah*, *țigan*) és más népekkel.

Kétségtelen azonban, hogy ez alatt a fél évezred alatt jelentős mértékben meg­változott a magyarok pozíciója a helyi társadalomban. Betelepítésük idején, a 12–13. században, amelynek célja a középkori magyar királyság keleti határainak a megerősítése volt, különböző rangú, rendállású magyar népesség került Moldvába: katonaság a végvárakba, véghelyekre, különböző rendállásúak az akkor alakuló vá­rosokba, parasztok Belső-Erdélyből. Ez utóbbiak, akik később a stabil népességet alkották, falusi településeket hoztak létre, olyan jelentős magyar falvakat, mint például Szabófalva, Kelgyest, Balusest, Bogdánfalva, Forrófalva, Klézse, Lujzikalagor stb. Ez azt jelentette, hogy a társadalom szinte minden szintjén jelen voltak, mö­göttük pedig ott állt maga a magyar királyság és a magyar katolikus egyház.

1526 után elszigetelődtek a magyar világtól, az erdélyi fejedelemségnek már nem volt olyan ereje és tekintélye, hogy ez a moldvai magyarokra is kiterjedjen, a Vatikán is átszervezte az egyház működését. A magyarok egyre inkább kiszorultak a magasabb pozíciókból, ekkor már a társadalmi ranglétra alsóbb szintjein helyez­kedtek el: önellátó parasztársadalomként élték életüket, részes szabadparasztok, robotra kötelezett parasztok vagy jobbágyok voltak. A Vatikánon és a közelükben élő székelyeken kívül a magyar világ elfeledkezett róluk. Ez a társadalmi pozíció­vesztés és elszigeteltség, a külső támasz hiánya lényegesen csökkentette a magya­rok és az általuk beszélt nyelv presztízsét, státuszát a helyi közösségekben.⁶

2. A magyar nyelv a maga szóbeliségében a helyi táji változatot jelentette. Ez a típusában karakterisztikus táji változat eredete révén, illetve jellegében az erdélyi Mezőséken beszélt változattal mutat rokonságot, és ez a viszonylag stabil és népes helyi közösségekben a más vidékekről idekerülő magyarok nyelvét is magához hasonította. Az ma már nehezen tisztázható, hogy a nagyobb tömegben⁷ ide me­nekülő husziták nyelve hogyan és milyen mértékben váltott át románra vagy ha­sonult a helyi magyar nyelvjáráshoz. Bandinus a 17. század közepén még azt jegyzi

⁶ A történeti folyamatra nézve ennél jóval részletesebben lásd Tánzos 2011. 9–28.

⁷ Némelyek, kellő tájékozottság híján, ma is velük kapcsolja össze a moldvai magyarok eredetét: „A csángók a székelyföldi régiókból kivándorolt magyaroktól származnak. Az első áttelepedési hullám 1420-ra tehető, amikor 20 000 magyart száműztek Magyarországról, mert Husz János vallástanát fogadták el.” (Fábián 2014. 168, forráshivatkozás nélkül). A jogász szerző bizonyára Karácsonyi Sándornak 1914-ben a *Századokban* megjelent dolgozatából tájékozódhatott, aki na­gyon eltúlozta a huszita kivándorlás jelentőségét.

föl, hogy Husz városában magyarul énekeltek a mise alatt. Éppen Domokos Pál Pétertől és Mikecs Lászlótól ered az a feltételezés, hogy a Münchener Kódexben megőrződött huszita biblia nyelvileg nem huszita, hanem helyi, katolikus eredetű. Ez a feltételezés nem valószínű, nyelvileg nem igazolható.⁸

3. Identitásuk legfőbb elemének a kezdetektől római katolikus vallásuk bizonyult. Kívül rekedtek a nyugati kereszténység keleti határvonalán, katolikusok ortodox környezetben, román megnevezéssel: *catolic*, vagy gúnyosan, *papiștaș*.⁹ A magyar és a katolikus, az *ungur* és a *catolic* szinonimájává vált egymásnak: elég volt kimondani az egyiket, mindenki hozzáfértette a másikat. A román történelmi források és a vatikáni iratok egyaránt így ismerik őket. Beke Pál jezsuita szerzetes jelentésére hivatkozva írja Tóth István György: „Mivel [...] a katolikusok nagy többsége magyar, a katolikusokat magyar vallásnak hívják és a katolikus papot magyar papnak, még akkor is, ha német a nyelve.”¹⁰

Ebben az ötszáz éves időszakban több ízben is változott az egyház helyzete Moldvában. A középkorban a magyar király püspökei révén gondoskodott az egyházi élet szervezett fenntartásáról, az esztergomi érsekséghez tartoztak.¹¹ A magyar királyság megszűnése után elszigetelődtek a magyar világtól, és ezzel kívül rekedtek nemcsak a magyar nyelvhatáron, hanem a nyugati és a keleti kereszténység határvonalán is. Megmaradásuk szempontjából annak volt a legnagyobb tétje, hogy megmarad(hat)nak-e a nyugati kultúrkörben, vagy a Kelet vonzáskörébe kerülnek. A 16. században Moldvát a szófiai érsekséghez csatolták, a 17. század elején a lengyel egyház szerezte meg a bákói püspökséget. Szentszékhez küldött folyamodványaikban a hívek magyarul tudó papokat kértek, de többnyire magyarul nem tudó olasz, dalmát, horvát, bosnyák, lengyel papokat, szerzeteseket küldtek, az erdélyi ferencesek pedig 1670 után teljesen kiszorultak a bákói püspökség területéről.

A katolikus egyház szempontjából közvetlen kihívás azonban nem keletről, hanem nyugatról érkezett éppen azokkal az „eretnekekkel”, akik a vallásüldözés elől menekültek ide. A 15. század közepén – mint már szó volt róla – a magyarországi husziták jelentős csoportjai menekültek Moldvába. *Eretnek* megnevezésük, akárcsak a görögkeletiek *szakadár* neve a negatív vagy éppen ellenséges viszonyulásra utal. A husziták utódai a 17. század közepére visszatértek az igaz hitre, a római egyház hitére. A 16. század végétől viszont Erdélyből jutottak ide vallási

⁸ K. Lengyel 1988. 190.; Kardos 1952.

⁹ Azt ma már nem lehet megállapítani, hogy a románok részéről ez utóbbi milyen mértékben volt gúnyos vagy sértő külső megnevezés.

¹⁰ Tóth 2006. 16.

¹¹ Benda 1989. 40–41.

üldözöttek egyre nagyobb számban: lutheránusok, kálvinisták és bizonyára unitáriusok is. A Moldvában élő szászok is az erdélyi lutheri protestantizmus hatása alá kerültek, de a 17. században a katolicizmus őket is visszahódította. Bandinus arról is ír, hogy a 16–17. század fordulóján bekövetkezett pusztulás után a megmaradt katolikusok közül többen a *szakadárokhöz* pártoltak.

A reformáció évszázadában magyarországi katolikus pap már nem jutott Moldvába, de a reformáció sem terjedt el, viszont fontos szerepet játszott abban, hogy erősítette őket népi, magyar nyelvű vallásosságuk megtartásában. A magyar nyelv, a magyar nyelvű könyv az egyház megítélése szerint eretnekségnek számított. Quirini görög származású obszerváns ferences szerzetes, argesi püspök 1599-ből származó jelentésében foglaltak szerint: „...Kutnár városában élt egy Elmon Péter nevű erdélyi lutheránus, nős ember, aki azonban nem pap volt, hanem laikus, azaz iskolamester. Ő a grammatikai iskolában németül és magyarul tanította a szászok és a magyarok gyerekeit. // Q. [...] a hívektől hallott erről a veszedelmes iskolamesterről, ezért elment a házába, és a könyvei közt kutatva három magyar nyelvű protestáns könyvet talált és egy tiltott Bibliát, ezeket elvette tőle, és elégettette.” A 17. század közepére már változtak az erőviszonyok. 1622-ben elkezdi buzgó működését a de Propaganda Fide. A Beke Páltól származó jelentés (1644) adatai szerint: „Luther és Kálvin követői azonban Moldvában igen kevesen vannak, és a katolikusok olyan buzgók [...], hogy ha Erdélyből protestánsok jönnek Moldvába, azok inkább eltitkolják, hogy lutheránusok vagy kálvinisták, mert különben a katolikusok bottal kergetnék el őket.” „Beke Pál ír a moldvai papokról is, akik között megtért protestánst is talált.” Név szerint is Gyügyei Boldizsárról, aki a református kollégiumban végzett Debrecenben, majd 1630–1654 között bákói plébánosként szolgált.¹² A sikeres rekatolizálásban szerepe volt annak is, hogy a moldvai fejedelmek, akik előtt nagy tekintélye volt a római pápának, szintén többnyire ellenségei voltak a huszitizmusnak és a protestantizmusnak is. Nem ok nélkül számítva arra is, hogy az ő „megtérésük” esetleg az ortodox egyházat gyarapítja.

4. A huszitizmussal, protestantizmussal magának a magyar nyelvnek az egyházi megítélése is megváltozott, gyanússá vált, az eretnekséggel kapcsolódott össze. Ebben az is szerepet játszott, hogy ezekben az évszázadokban a katolikus egyházat olyan papok, szerzetesek, misszionáriusok képviselték Moldvában, akik nem értették híveik nyelvét. Nyelvileg mindenképpen szétvált az az intézményes katolicizmus, amelyet az egyetemes egyház képviselt, és az, amelyben a hívek hitüket folyamatosan megélték. Az egyházak mindenkori nagy dilemmájában, hogy a

¹² Idézi: Tóth 2006. 13., 14., 15., 16.

szertartásokban használt nyelvben mi a fontosabb, a misztérium-e vagy a megértés, Moldvában a latinnal és az egyháziak idegen nyelvével szinte kizárólag a misztérium érvényesülhetett. A hívekkel való kapcsolatban pedig az egyház csak az adminisztratív felügyeletet biztosította, a megértést ebben sem tekintette fontosnak sem nyelvi, sem más tekintetben. A nyelvi megértés hiányával különösen a gyónás vált lehetetlenné a hívek számára.¹³ Pedig a gyónás ugyanolyan igény, szükséglet volt számukra, mint az, amit Táncczos Vilmos úgy ír le, hogy folyamatos imában éltek.¹⁴

A népi hitélet anyanyelvűségét a közösségek egyházi életét irányító deákok ápolták. Már a korai időszakban, részben korai örökségként élnek a ritualizált apokrif szövegek, az archaikus imák és a velük aztán párhuzamosan gyakorolt kisebb részben magyar, nagyobb részben és egyre nagyobb arányban román nyelvű liturgikus szövegek. Az egészen archaikus magyar szövegek a misztérium és a megértés iránti igényt egyaránt betöltötték. Az egyház maga abba a paradoxális helyzetbe került, hogy miközben Moldvában az egyháziak közül többen is fontosnak érezték a katolikus és a magyar több évszázados kapcsolatát, a nyelv szerepét a felekezeti megőrzésében, arra kevésbé voltak figyelemmel, hogy maga az egyház határolódik el a hívek anyanyelvétől. Ennek a szoros köteléknek a megbomlása vezetett el aztán az egyre fokozódó asszimilációs nyomáshoz a következő 250 esztendőben.

MADÉFALVA UTÁN

1. A „madéfalvi veszedelmet” (1764) követő történelmi időben a korábbinál is nagyobb gyakorisággal következtek be újabb és újabb törések a moldvai magyarok életében. Nem fogom részletezni őket, mivel ezek jól ismertek, a legújabb kutatások is behatóan foglalkoztak velük, egyre súlyosabb következményeik is egy irányba mutatnak. Ebben, elemzésünk szempontjából a legfontosabb az, hogy az őket meghatározó, őket összetartó mindhárom kötelék megváltozott. Erre vonatkozó felmérésekkel nem rendelkezünk ugyan, de a leírások alapján feltételezhető, hogy a 20. század első évtizedeiben a többség már román nyelvű volt, vagy a két-nyelvűségében a román dominált, etnikai tudata és megnevezése viszont még in-

¹³ Azt a lehetetlen helyzetet, hogy gyónáskor a pap és gyónó személy nem érti egymást, Zöld Péter is jelzi püspökének, Batthyány Ignácnak, aki pedig 1787-ben a pápához is eljuttatja ezt a panaszt. Lásd Domokos 1931/2001. 61–62.

¹⁴ A moldvai magyar tájnyelv szótára pusztinai adata szerint a reggeli ima ugyanolyan fontos volt, mint a reggeli mosakodás: *Imádkozatlan, moddzsatlan sohase járok*. Péntek 2016–2017.

kább *magyar (ungur)*, külső megnevezéssel *csángó (ceangău)*. Vallásában megmaradt római katolikusnak a közben román nyelvűvé vált egyház keretében, személyes és családi hitéletében viszont egyaránt élt román és magyar nyelvű liturgikus szövegekkel és ritualizált magyar nyelvű apokrif imákkal.

Az 1764. január 6-i madéfalvi vérengzést követő tömeges meneküléssel Moldvában önálló etnikumként jelenik meg a *székely*. A székelyek moldvai kapcsolatai korábban is megvoltak, és mindig voltak olyanok is, akik üldözöttként vagy a könnyebb megélhetést keresve itt telepedtek le. A szakirodalomból közismert, és erre magam is utaltam a már említett 2016-os előadásomban, hogy a 18. század második felében, a korábbiaktól eltérően, a székelyek menekülése, áttelepülése tömeges volt: új településeket hoztak létre (Pusztina, Frumósza, Lészped, Magyarfalu), már meglévő román (Dózsa, Ketris, Dormánfalva stb.) vagy magyar falvakba (Diószen, Lujzikalagor, Klézse, Forrófalva stb.) települtek be. Jóval inkább keveredtek a románokkal, mint a korábbi magyar falvak lakói. Mindenképpen az ott már meglévő társadalmi rendbe tagolódtak be, kényszerűen feladva korábbi székelyföldi státuszukat.¹⁵ Megnevezésben is megjelenik a *székely* és a *magyar* megkülönböztetése.

A *székelyek* tudtak a Moldvában élő *magyar katolikusokról*, de identitásban nem azonosultak velük, sőt – mint korábbi kutatásokból tudjuk – még egyazon településen belül is kölcsönösen elhatárolódtak egymástól. Feszültség keletkezett az eltérő etnonimával jelölt két csoport között. A *székely* identitás Erdélyben is bizonyos tekintetben fölébe helyezte magát a *magyarnak*, és noha itt menekültek voltak, egy idő után ez történhetett Moldvában is. Az egyik csoport fölényben érezhette magát azzal, hogy már évszázadok óta élt itt többnyire saját településein, saját hagyományaival és szokásaival, a kapcsolatai is többé-kevésbé rendezettek voltak nyelvileg is a közelükben élő románokkal, a másik csoport, a *székely*, az ott-honi, székelyföldi kivételezett, katonarendi státuszával is összefüggő büszkeséget hozta magával. Azzal viszont számolni lehetett, hogy a moldvai magyarok és székelyek idővel közelednek egymáshoz és keverednek, és azzal is, hogy teljesen megváltozott körülményeivel, státuszával idővel a *székelyek moldvai* és *székelyföldi* csoportja különül el egymástól.

Minden bizonnyal a *magyarnak* és a *székelynek* ebből a feszült viszonyából született meg külső névként, a magyarok gúnyneveként a *csángó* etnonima. A *csángó* név etimológiájával kapcsolatos nagyon eltérő hipotézisek abban megegyeznek, hogy ez olyan név, amellyel „kiejtési jellegzetességet, valós vagy vélt magatartási

¹⁵ Ez alól nyilván kivételt képeznek a bukovinaiak, akik 1784-ben tovább vonulnak Bukovinába, és ott telepednek le.

jellemzőt” gúnyol ki, és negatív attitűdről tanúskodik a névadó csoport részéről. A névadó csoport csak a betelepült székely lehetett. Az általam nyelvföldrajzi kontextusban „felfedezett” és kifejtett etimológia szerint a székelyeknek az tűnt föl és azt gúnyolták ki, hogy az itt talált magyarok leggyakrabban használt szavukat, a *csinált* szót, *csán* alakban használták, folyamatosan *csánogtak*.¹⁶ Az ilyen gúnynev létrejöttének az analógiái számos más népcsoport esetében is megvannak.¹⁷

A helybéli románok bizonyára nem tudtak róla, mi a viszonya a két csoportnak (ma sem tudják még az értelmiségiek sem, hogyan viszonyul a *székely* identitás a *magyarhoz*), de számukra ez közömbös is volt. Legfeljebb csak annyiban érintette őket, hogy a székelyek a kezdeti időszakban nem tudtak románul, letelepedési helyüktől és helyzetüktől függően ott váltak aztán kétnyelvűvé. Jóval később a *magyartól* elkülönítő *csángó/ceangău* megnevezésre abban a „hivatalossá” vált román áltudományos teóriában is hivatkozni lehetett, amely szerint ők végső soron román eredetűek. Ezen az alapon lehet olyasmit is feltételezni, hogy az ő identitásuk nem része a magyarnak, nem táji változata, hanem önálló nyelvként mellérendeltje.

2. A *csángó* elnevezés annak az archaikus magyar nyelvváltozatnak is a megnevezésévé vált, amelyet a nem székely csoport beszélt. Ez a külső megnevezés, amely a 19. század második felében a névadó székely csoportra is kiterjedt, etnonimaként és lingvonimaként is alkalmas volt arra, hogy ne csupán elhatárolja a magyartól, hanem arra is, hogy el is távolítsa tőle. A hozzájuk legközelebb élő székelyföldi székelyek továbbra is gúnynévként használták az általuk lenézett moldvai katolikusokra, arról pedig egyre kevésbé tudtak, hogy ők is székelyek és magyarok.¹⁸ A tőlük távolabb élő erdélyi és magyarországi magyarok számára a különösen csengő név a 18. század végétől egyre inkább a valahol távol élő egzotikus, eredetében is titokzatos, létében veszélyeztetett csoport üzenetét hozta. A nyelvészek és más tudósok számára azt, hogy meg kell ismerni őket, az egyháziak számára, hogy meg kell tartani őket katolikus hitükben és vallásuk magyarnyelvűségében, a nemzeti tudatban egyre inkább azt, hogy meg kell őket menteni magyar identitásukban. A róluk, a csángókról elterjedt tudás ellentmondásos volt: távol, de mégis elérhető közelségben élnek, elmaradottak és szegények idegen földön, magyarok és mégsem magyarok, magyarul beszélnek, de mégsem „igaz” magyarul. Ez a lesajnáló, stigmatizáló attitűd a legjobb szándékú kutatók szövegeiben is tetten érhető.¹⁹ Ezeket az ellentmondásokat oldja föl a *csángómagyar* megnevezés.

¹⁶ Péntek 2014.

¹⁷ A moldvai magyaroknak ezenkívül bőven volt és van részük őket és nyelvüket stigmatizáló, megálázó, már-már gyalázkodó minősítésekben: *bozgor*, *bangyin*; *madárnyelv*, *lónyelv*, *az ördög nyelve*.

¹⁸ A székelyföldi székelyek azóta is, napjainkban is, lenézik, stigmatizálják a moldvai magyarokat.

¹⁹ Lásd Bodó 2013.

A 19. században a velük foglalkozó szövegekben is általában *csángómagyarként* és *székely(magyar)*ként különböztették meg őket. A 20. században a köznyelv más peremcsoportok jelölésére is kiterjeszti a *csángó* megnevezést, és a néprajzkutatók is egyre inkább a moldvai magyarok egészét nevezi meg ezzel a névvel. 1959 után Szabó T. Attila nyomán a csángók háromféleségét kanonizálta a néprajz és a nyelvészet is: *északi, déli és székelyes csángók*. Benkő Loránd a dialektológiában, eredeti használatának megfelelően, a *csángó* megnevezés leszűkítését ajánlotta a moldvai magyarok északi és déli csoportjára *moldvai csángó* jelzős kapcsolatban, a többiekre pedig a *moldvai székelyek* megnevezést.²⁰ A mai magyar köznyelv és a néprajz szűkebben a moldvai magyarok megnevezésére használja, azzal a kiterjesztési lehetőséggel, hogy más peremcsoportok (gyimesiek, hétfalusiak, bukovinaiak) neve is lehet a *csángó*, a néprajzban pedig újabb írásokban a *moldvai katolikus* szinonimájaként is előfordul. Emiatt és több más megfontolásból is javasoltam a *csángó* név mellőzését legalább a szaknyelvi szövegekben és a visszatérést a kettős tipológiához (*moldvai magyar: mezősegi és székelyes altípus*).²¹

A 19. század közepétől megjelenő és egyre erősödő külső asszimilációs nyomás célpontja is elsősorban a nyelv volt. Ez volt a leginkább sebezhető: stigmatizálható, visszaszorítható. A kétnyelvűség román dominanciája és a magyartól, székelytől eltérő nyelvi másság, alárendeltség folyamatos hangsúlyozása megkönnyítette a nyelvcserét. A nyelvcserével pedig megbomlik a korábbi identitástényezők megszokott kapcsolódása, szerveződése. Kötelékük meglazul, szokatlanná, diszgruenssé válik.²²

A két moldvai csoport, a *magyar (csángó)* és a *székely*, a románhoz, illetőleg a kétnyelvűséghez is egymástól eltérően viszonyult. Az archaikus csoportnak ebben is több évszázados tapasztalata, hagyománya volt, a székely pedig először került ilyen helyzetbe. Akárcsak az erdélyi magyar szigeteken, szórványokban, az évszázadok óta ott élő magyarok Moldvában is „megtanulták”, hogyan legyenek úgy kétnyelvűek, hogy magyar anyanyelvükben is megmaradjanak, rendelkeztek azzal, amit Vetési László „etnikai immunitásnak” nevez. Ezt a kulturális homogenitás szabályrendszerként működő elsődleges szocializációt ő így írja le: „az interetnikus és szórványkörnyezetben élő gyermekeket kicsi koruktól kezdve a többségtől leválasztó információkkal látják el. [...] Egy egész sor jelkép, egy szimbólumrendszer, szókészlet és eszköztár kíséri ezt, melynek összegyűjtésével és [...] működés-

²⁰ Benkő 1990.

²¹ Péntek 2014., 2020.

²² Ennek egészen szélsőséges, mondhatni bizarr példája a 2011-es népszámlálás alkalmával regisztrált 141 muszlim vallású csángó (<http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> tab. 14.)

sével még adósak vagyunk. A [...] hatásos működése jól érzékelhető az Olt mentén és a Mezőség egyes részein is, ahol többek között nagyfokú tudatossággal és alacsony számú vegyes házassággal jár együtt. Innen érthető meg az otthonról kiszakadt, vegyes környezetbe kerülő székelyek gyors (vegyes házasságokban megnyilvánuló) beolvadási készsége, mert az otthon homogén környezetében nem immunizálódhattak.”²³ Valószínűsíthető, hogy a Moldvába került székelyeknek ez az „immunhiánya” is megnehezítette a természetes nyelvi „elhatárolódásukat”, nyelvmegegyezésüket a számukra szokatlan aktív és természetes kétnyelvűség körülményei között.

Ezekben a nyelvi folyamatokban, a nyelv reliktumként való megőrzésében továbbra is fontos szerepük volt a ritualizált liturgikus és archaikus szövegeknek. Bebizonyosodott, hogy a legmaradandóbb a ritualizált szöveg, szakrális funkcióban néha a nyelvcsere is túléli. A moldvai magyarok nyelvét ért román hatásról már a korábbi kutatások megállapították: „A verses népköltészet nyelvváltozatában viszonylag kevés kölcsönszó fordul elő, lényegesen több a román kölcsönszó a prózai műfajok nyelvváltozatában, s legnagyobb a kölcsönelemek száma a mindennapi élet nyelvében.”²⁴ A moldvai magyarok imarepertoárjában végbemenő nyelváltásról Tánczos Vilmos azt állapította meg, hogy még ebben a műfajban is megosztás tapasztalható. Hamarabb cserélődtek román nyelvre az egyházi befolyás alatt álló liturgikus imaszövegek: „egy-egy imarepertoár nyelviileg is megosztottá vált: előbb elimádkozták románul a bevett egyházi imádságokat, s ezután kerítették sort azokra a népi imaszövegekre, melyeknek nem voltak hivatalos egyházi megfelelőik, de amelyeket ugyancsak fontosnak tartottak. Sokan érzelmileg azért kötődtek ezekhez az imádságokhoz, mert anyanyelvükön szóltak, vagy mert valamelyik régóta meghalt szeretett családtagtól (édesanyától, nagyszülőtől) örökölték őket.”²⁵

3. Bécs keze Moldvába is elért, nemcsak a Székelyföldre. Domokos Pál Pétertől idézem: „1791-ben, a szisztovói béke értelmében a moldvai missziós terület Ausztria felügyelete alá került. Így remény volt arra, hogy Ausztria a moldvai magyarok érdekében tesz valamit, hogy lelki elhagyatottságukból, magukra maradottságukból őket kiemelje. Természetesen ez az óhajtás is csak azokban volt meg, akik nem ismerték Ausztria valódi törekvéseit. Mert sohasem volt érdeke Ausztriának a magyarság bármelyik rétegét is istápolni. Nem pártolta a moldvai magyarságot sem, hanem [...] mindent elkövetett, hogy a meglévő magyar papok se fejthessék ki működésüket.”²⁶

²³ Vetési 2001. 19.

²⁴ Márton 1972. 36.

²⁵ Tánczos 1995. 59.

²⁶ Domokos 1931/2001. 62–63.

A katolikus egyház maga is, már a román nemzetállam létrejötte előtt, egyre inkább a románt választotta liturgikus nyelvként. A magyar nyelv tiltása – mint Domokos Pál Péter is dokumentálja – évszázadokkal korábbi. Ebben az is közrejátszott, hogy a latint egyébként is használó, magyarul nem beszélő egyháziak könnyebben megtanulták a románt, és híveiket is erre buzdították. A *katolikus* és a *magyar* jelző korábbi szoros kapcsolata ennek ellenére tartósnak bizonyult, gyakorlatilag a 20. századig a *katolikus (catholic)* még mindig a *magyar (ungur)* etnicitást is jelezte.

1859 után, román állami keretben, a római katolikus egyház azt tekintette céljának, hogy az államnyelvhez való alkalmazkodással megtartsa saját egyházi szervezetét az ortodox államegyház mellett. A helyi egyház kiépítése a 19. század második felében már a román nyelvűséget preferálta a latin mellett, és neofita papjaira bízta, hogy akár tiltással, erőszakkal híveikkel is elfogadtassák. Elindult az a manipulálás, amely aztán a II. Vatikáni Zsinat után általánossá vált, hogy ti. a római katolikus román nyelven nem *romano-catholic*, hanem *româno-catholic*. A liturgikus nyelv a román lett, a családi és személyes hitéletben a liturgikus szövegek változva használatosak román és magyar nyelven, miközben az idősek gyakorlatában tovább élnek rejtélyes életüket az archaikus, apokrif imák.²⁷

ÖSSZEGZÉS

A magyar nyelv keleti határán túl – több mint nyolcszáz éves történelmi időszakkal a hátuk mögött, amelynek nagy részében elszigetelve és elfeledve magukra maradtak, a 21. század elején még mindig élnek magyarok Moldvában. Ez azért tekinthető rendkívülinek vagy éppen csodának, mert az asszimilációs folyamatok rendszerint lezajlanak két-háromszáz év alatt: a diaszpórában ehhez elég két-három nemzedék, saját településekkel, intézményekkel rendelkező csoportok esetében százötven-kétszáz év (például az erdélyi örmények esetében). Ennek a moldvai magyar esetében a megszokottól eltérő folyamatnak a leírása a kutatástörténetben is nyomon követhető, a maiakban is tetten érhető. Domokos Pál Péter közel száz évvel ezelőtti nagyívű áttekintéséből is következtetni lehet arra, hogy a 18. század második feléig a nyelvi, etnikai folyamatok olyan értelemben természetesek voltak, hogy nem érvényesült még bennük határozott, tudatos asszimilációs nyomás. Az egyház világegyházi voltának megfelelően közömbös volt hívei vernakuláris nyelve iránt. Ettől kezdve egyre többeket, főleg egyháziakat már za-

²⁷ Mindezek részletes kifejtésére lásd Tánczos 2001, különösen a 246–274. oldalakon.

vart a nyelv, a 19. század közepétől mind az egyházi, mind a nemzetállami intézmények egyre határozottabb stratégiát érvényesítettek, a 20. században aztán ehhez társultak az egyre erőszakosabb homogenizációs ideológiák, amelyek a magyar nyelvéhez ragaszkodó védtelen csoport létét már közvetlenül veszélyeztették. Ezen a II. vatikáni zsinatnak a nyelvvel kapcsolatos előírásai sem változtattak, ezeket Moldvában az egyház nem a magyarra, hanem a románra érvényesítette.

A nyelvterülettől elszakadt szigethelyzetben természetes folyamatként is számlolni kell az intenzív nyelvi kontaktusokkal, a felcserélő kétnyelvűséggel és az asszimilációval. A nyelvi érintkezés velejárója, hogy az alárendelt nyelv(változat)-ban egyre nő a domináns nyelvből származó kontaktuselemek száma, és ezek a nyelv mélyebb rétegeit is egyre inkább eléri. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* anyagának gyűjtése idején, az előző évszázad közepén, a lexikális kölcsönzések, a román nyelvből átvett szavak aránya 13%-os volt a nyelvjárás székelyes típusában és közel 17%-os a mezőségi típusban.²⁸ Akkor az idősebb nők körében még voltak egynyelvűek. A felcserélő kétnyelvűségben a domináns román nyelv funkcionálisan egyre inkább háttérbe szorította a magyart. Diglossziás szerkezetben írásbeliségével és államnyelvi státuszával presztízsből is a román számít emelkedett változatnak, a magyar köznapinak, más dimenzióban viszont a reliktum jellegű anyanyelvet érzik szakrálisnak, a románt pedig profánnak. Leginkább ezzel függ össze a moldvai magyarok nyelvi hűsége, ragaszkodásuk anyanyelvükhöz, és az a szívós törekvésük is, hogy szentnek érzett nyelvük az egyházi liturgiában is használható legyen. A nyelvcsere folyamatában a magyar kiszorul a használatból, egyre többen váltak és válnak román anyanyelvűvé. Ebben a folyamatban igazolódik az az általános törvényszerűség, hogy az identitás kötelékének a nyelv a gyenge szála, ezt követi az etnikai tudat megváltozása, majd a vallás és a hagyományok feladása.

A moldvai magyarok esetében az asszimilációs veszteséget hosszú időn át bőségesen ellensúlyozta a demográfiai gyarapodás. Ennek egyik forrása az volt, hogy a történelem nagyobb részében Moldva menekülési terület volt, és a szokatlan, nyugat → kelet irányú menekülés, betelepülés a magyarok számát gyarapította, esetenként a magyarnyelvűséget erősítette. Ma már leginkább a temetők fejfái jelzik, mennyire jelentős volt a székelység keleti pereméről betelepülők tömege. A demográfia ennél is jelentősebb eleme a mély vallásosságukkal is összefüggő természetes szaporulat, a túlnépesedés, ami néha olyan mértékű volt, hogy maguk

²⁸ Ezt a számítást magam végeztem az RK. szerkesztése közben, lásd RK. 8. A moldvai magyarok nyelvét ért román hatásról egyébként Márton Gyulának jelentek meg fontos összefoglaló munkái (Márton 1972).

kényszerültek elvándorlásra, áttelepedésre.²⁹ A legújabb nyugateurópai kivándorlás is részben ennek a következménye, de már nem annyira a kényszeré, hanem – mint az egész országban – inkább a felismert lehetőség és a csábításé.

Moldvában jelenleg már jóval több a román anyanyelvű, román etnikai tudatú római katolikus, mint a magyar tudatú, magyar anyanyelvű. Ez utóbbiak már olyan kevesen vannak, annyira szétszórtnak és kevertnek, hogy a velük kapcsolatos mentési és revitalizációs szándékok már bizonytalan kimenetelűek. Most úgy tűnik, a kívülről csángóként megnevezett nyelv és etnikai tudat konjunkturálisnak, átmenetinek bizonyul. Még akkor is, ha – mint Tánczos Vilmos írja –: „Újabban a teljesen székely eredetű falvakban és az északi csángók körében is kialakult a csángó tudat, ugyanis Erdélyben és Magyarországon egységesen csángónak nevezték a teljes moldvai katolikus lakosságot.”³⁰ Úgy gondolom, a magyar nyelv és magyar (székely) etnikai tudat nélkül a csángóként feltételezett nyelv és etnicitás köztes identitás abban a folyamatban, amelynek iránya a román nyelvű, román etnikai tudatú római katolikus vagy éppen ortodox identitás.

IRODALOM

- BENDA Kálmán (1989): *Moldvai csángó-magyar okmánytár*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- BENKŐ Loránd (1990): *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 186.
- BODÓ Csanád (2013): A moldvai magyarok felfedezése. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit (szerk.): „...*hogyan legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 63–72.
- DOMOKOS Pál Péter (1931, 2001): *A moldvai magyarság*. Budapest, Fekete Sas Kiadó.
- FÁBIÁN Gyula (2014): A romániai kisebbségek helyzete 26 év „demokrácia” után, néhány alapvető és kiegyenlítési jog szemszögéből. *Magyar Kisebbség*, XIX. évf. 3–4. sz. 145–208.
- KARDOS Tibor (1952): A Huszita Biblia keletkezése. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, III. évf. 1–2. sz. 127–177.

²⁹ Ezekről a kényszerű „expanziókról” is érdemes volna áttekintő elemzést készíteni.

³⁰ Tánczos 2011. 260. 264.

- K. LENGYEL Zsolt (1988): Hitújítás és nyelvörzés. Jegyzetek a Müncheneri Kódex margójára. *Új Látóhatár*, XXXIX. évf. 2. sz. 187–195.
- MÁRTON Gyula – PÉNTEK János – VÖÖ István (1972): *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- OSVÁTH Gábor (2003): *Ország- és népknevek problémái a kultúraközi kommunikációban*. Budapest, Budapesti Gazdasági Főiskola. Szakmai Füzetek 12. 55–69.
- PÉNTEK János (2014): A moldvai magyarokról és a csángó elnevezésről. *Magyar Nyelv*, 110. évf. 4. sz. 437–447.
- (2016–2017): *A moldvai magyar tájnyelv szótára I–III*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- (2017): Etnonimák és identitások. A moldvai magyarok identitásvesztésének példája. In: Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoták Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András (szerk.): *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Budapest, Termini Egyesület, 114–125.
- (2020): Típusok, csoportok, tájak a moldvai magyarban. Egy régi kérdés újragondolása. *Magyar Nyelv*, 116. évf. 2. sz. 129–138.
- PÉNTEK János – BENŐ Attila (2020): *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kontra Miklós (szerk.). Kolozsvár – Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó – Gondolat Kiadó.
- PÉTER Mihály (1991): *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZILÁGYI N. Sándor (2005): Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár, Anyanyelvpolitika Erdélyi Szövetsége, 24–94.
- TÁNCZOS Vilmos (1995): A nyelváltás jelensége a moldvai csángók imarepertoárjában. *Kétnyelvűség*, III. évf. 2. sz. 51–68.
- (2001): *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó imádságok*. Archetipikus szimbolizáció és élettér. Budapest, Püski.
- (2011): *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- TÓTH István György (2006): A katolikus egyház szerepe a moldvai csángók etnikai identitásának kialakulásában a 17. században. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 11–18.
- VETÉSI László (1996): Szórványszolgálat és egyház. In: Bodó Barna (szerk.): *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Temesvár, Szórvány Alapítvány, 35–41.
- (2001): *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron*. Kolozsvár, Ariadné Könyvek, Komp-Press Kiadó.

PÁVAI ISTVÁN

ANYANYELV, HITÉLET, SZOKÁS,
NÉPZENE SZÁSZKÚTON

1990 és 1994 tavasza között a Marosvásárhelyi Rádió szerkesztőjeként a zenei műsoraim mellett más témák is foglalkoztattak. 1972-ben kezdődött népzenei gyűjtőmunkám az 1989. decemberi változások miatt újabb lendületet vett. Az akkori, túlzás nélkül történelminek mondható helyzetben azt tapasztaltam, hogy a falusi embereket jobban foglalkoztatja a saját sorsuk alakulása, alakíthatósága, anyanyelvhasználatuk, vallási és etnikai kultúrájuk megélésének új lehetőségei. Így folklórgyűjtés közben ezekkel a témákkal kapcsolatos interjúkat is kezdtem rögzíteni. 1990 előtti gyűjtéseimben is szerepeltek már hasonló beszélgetések, de csak korlátozott mértékben, mert egyrészt szűkében voltunk a magnószalagnak, másrészt a diktatúra idején az emberek nem szívesen beszéltek a mikrofon előtt ilyen, akkoriban kényesnek számító témákról.

Különösen a szórványban élők sorsa kezdett egyre jobban érdekelni, így a moldvai magyaroké is. Végül egy hetente 20 percben jelentkező műsorsorozat szerkesztésébe kezdtem *Peremvilág* címmel. Ebben, keretbe foglalva, etnikai és vallási szórványközösségek problémáiról készült interjúk hangzottak el. A műsorban nemcsak magyar szórványok jelentek meg, hanem más etnikumokhoz tartozók is, a frízektől a jugarokig, a rétorománoktól a tír pákokig, sőt olyan román anyanyelvű zsidókról is készítettem felvételeket, akik a bukaresti magyar evangélikus gyülekezetbe jártak istentiszteletre, s ahol Antal László barcasági csángó származású magyar lelkész románul hirdetett ígét számukra. A *Peremvilág* műsorsorozatba interjúkkal bedolgozott néhány szerkesztőségi munkatársam, s néhány külső partner is. Az első számítógéppel készült, hiányosan fennmaradt nyilvántartásban 350 szórványriport szerepel, az érintett vidék vagy település megnevezésével, valamint a riportalany és a riporter nevével. Ebből 42 a moldvai magyarokról szól, köztük kettő a moldvai református magyarokról.

Az 1970-es évek második felében, amikor Csíkszeredában dolgoztam a Hargita Megyei Népi Alkotások Házánál, Moldvába is jártam gyűjteni. Akkoriban Jenei Tamás volt a bákói református egyházközség lelkésze, akit gyakran felkerestek a moldvai magyarok közé induló gyűjtők, előzetes tájékozódás céljából. A református szórványokkal intenzíven foglalkozó Vetési László egyik 1990 utáni

kiadványából értesültem arról, hogy Szászkúton vannak református magyar emlékek is. Vetési akkori szórványfeltáró írásából is olvastunk fel a *Peremvilágban* 1992. április 10-én és 17-én, később Oláh-Gál Elvira készített vele interjút, amely 1993. április 30-án került adásba.

1993 júniusában felkerestem több moldvai falut. Huszadikán érkeztem Bákóba, ahol részt vettem a vasárnap délelőtti református istentiszteleten. A Marosvásárhelyi Rádióban minden vasárnap közvetítettünk igehirdetést, mindig más-más felekezet lelkészétől, így saját profiljától függetlenül minden riporter rögzített igehirdetést, amerre járt. Bákóban ekkortájt Gazda István második szolgálati évét töltő fiatal segédlelkész szolgált. Az istentisztelet után interjút készítettem vele és a hívei közül néhányal, amely 1993. július 2-án került adásba. Hívei többsége Erdély különböző részeiből került oda, főleg városokból, mert oda lettek „repártizálva”, vagyis oda helyezték állásba őket vagy házastársukat. Egyedüli kivétel volt Fazakas József, aki 20 kilométert biciklizett szülőfalujából, Lészpedről, hogy részt vehessen a református istentiszteleten. Kérdésemre, hogy miért jött ide katolikus létére, azt válaszolta, hogy „szeretem, hogy hallom a magyar nyelvet. Engem nem érdekel az, hogy milyen vallás, akármi lehet a vallás, csak halljam a magyar nyelvet... Még vótam két hónapja, akkor vótak Hollandiából valami nők, és egy nő cserebrálta az istentiszteletet, s nagyon tetszett az is”.

Egyébként Fazakas József azon kevesek közé tartozott Lészpeden, akik tudtak magyarul olvasni. Magániskolát szervezett a faluban, ahol mintegy negyven gyermeket tanított magyarul írni-olvasni. Rácsilán ugyanakkor Fehér Kati végzett hasonló anyanyelvoktatást. Egy kis ház tapasztott falu szobácskájában tanultak a gyermekek, videofelvételt is készítettem Fehér Kati egyik tanórájáról.¹ Mindkét magániskoláról készítettem interjút, amelyek a *Peremvilágban* kerültek adásba 1992. november 6-án és 1993. július 23-án.

Említett bákói látogatásom utáni napokban több moldvai faluban is gyűjtöttem népzénét, készítettem interjúkat. 1993. június 27-én érkeztem Szászkútra, ahol Lénárdi Jánost kerestem fel. Három évvel később, 1996. július 13-án ismét Szászkútra utaztam. Ekkor Mózi Krisztinával készült hosszabb videointerjú, továbbá siratást és néhány dalt sikerült rögzítenem tőle. Tekintettel arra, hogy az archívumokban és a publikációkban gyakorlatilag nem lehet szászkúti népzenei adatokat találni, ez a néhány dal, de különösen a siratóváltozatok kiegészíthetik a moldvai magyarok zenekultúrájáról kialakult képet. Ezért úgy gondolom, érdemes pár szót írnom róluk. A dallampéldákat csupán vázlatos lejegyzésben közlöm a versszakonkénti apró hang- és ritmuseltérések jelölése nélkül. Így a szöveghez al-

¹ Pávai I. magánygyűjtemény, PI_VHS_M_017c és 018 jelzetű videokazetták.

kalmazkodó pontozott ritmus kottában látható formája a további versszakok esetében értelemszerűen eltér. Gyakori eset, hogy az énekes a dallam első versszakánál még bizonytalan, így a tipikus formát a későbbi versszakok képviselik. Ilyenkor a kottában egy későbbi versszakot jegyeztem le, ami az aláírt szövegből is kiderül.

Mózi Krisztina egyik dala az ismert szövegű nagypénteki ének: *Lehullott a Jézus vére* (1. kottapélda). Ezt a szöveget Szilágyságtól Moldváig leggyakrabban egy sirató stílusú, oktáv terjedelmű, 5 4 2 1 kadenciájú dallamra éneklük, amelyet legkorábban Illyés István halottas énekeskönyvében jegyeztek fel (Nagyszombat, 1693). Mózi viszont nem erre a dallamra énekelte ezt a szöveget, hanem egy másik régi dallamra, amely már az Eperjesi graduálban (1635) és a Cantus Catholici-ban (1651) megtalálható, az áldozócsütörtöki *Ascendit Christus hodie*, illetve *Christus mennyben ma fel méne* latin és magyar szövegekkel. A Dunántúlon is vannak változatai *A pünkösdnek jeles napján* kezdettel.² Az 1751-es Kolozsvári református énekeskönyvbéli változatát Kodály Zoltán dolgozta fel *Pünkösdőelő* című kórusművében.³

1. kottapélda

Le-hul-lott a Jé - zus vé - re A szent ke - reszt - fa tö - vi - re.

A Jé - zus - nak szent tes - tyi - ből, Öt mély - sé - ges se - be - i - ből.

Lehullott a Jézus vére
A szent keresztfa tövire,
A Jézusnak szent testyiből,
Öt mélységes sebeiből.

Jézus monta az angyalnak:
Vidd fel mennybe szent Atyámnak,
Mond, hogy, keresztfámtól hullott,
Hogy rólam emlékezzen.

De a földön nem maradatt,
Mint piros rózsák nyillottak,
A szent angyalok felszedték,
A magas mennybe felvitték.

Ádámnak keserű almája,
Hozott münköt kénos halálra,
Soha el ne felejcsétek,
Hogy én meghótam értetek.

² Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979. I. 56–57.; II. 26–28.

³ Bereczky–Domokos–Olsvai–Paksa–Szalay 2019. 119–120.

Mózi Krisztina egy másik dalának szövegkezdeté: *Felsütött a nap sugára* (2. kottapélda), amely szintén nyolcszótagos sorokból áll. Dobszay László szerint dallama az emelkedő szerkezetű rétegek „rácsapós” második sorú csoportjába sorolható, amely a magyar nyelvterület egészén elterjedt. Ez a dallamtömb nem tartozik a magyar népzene archaikus rétegei közé, viszonylag új, de az úgynevezett „új stílus”-nál korábbi, annak egyfajta előzménye, amely 19. század előtti műzenei gyökerekből alakult ki.⁴ A szászkuuti variáns ezen belül a hangterjedelem középső sávjából emelkedő, majd onnan szakaszosan ereszkedő dúr dallamok közé tartozik.

2. kottapélda

A - lu - szol - é ked - ves ró - z s á m ?   Nem a - lu - szom, öb - ren va - gyok.

Nem a - lu - szom, öb - ren va - gyok, Most es héz - z á d gon - dol - ko - zok.

Felsütött a nap sugárja,
Minden ember ablakjára.
De, ha muszkulica vónék,
Úgy es babámat kérdeném.

Minden szálon kettő három,
Én Istenem, hol lesz párom?
Minden szálon kettő három,
Én Istenem, hol lesz párom?

Aluszol-é kedves rózsám?
Nem aluszom, öbren vagyok.
Nem aluszom, öbren vagyok,
Most es hézzád gondolkozok.

Jó a vonat hat ablakval,
Nyújcs ki, babám, karad rajta.
Kinyújtanám, de félek,
Met a legén rossz lélek.

Megfogom az ekém szarvát,
Megszántom a kertem aját,
Hogy ne nőjön gyalag boddza,
De nőjön csak csukros rózsa.

Ne fēj, babám, ne fēj, ne,
Me nem vagyok rosszféle,
Tedd a széket rendesen,
Leülök legényesen.

⁴ Dobszay–Szendrei 1978. 39.

Ezzel rokon, de lényegében másik dallamtípus az, amelyiket a *Könnyű száraz fából hidat csinálni* kezdetű szöveggel énekelt (3. kottapélda). A szövegalkalmazás során az énekes érdekesen kombinálja a nyolcas, tízes, tizenegyes, tizenkettes szótagszámú sorokat amiatt, hogy régies és újabb szövegfajtákat próbál ráénekelni. Ezt a változatot nem a dallamtípus jellemző példájaként közlöm, hanem annak igazolására, hogy az adatközlő tudatában többféle, eredetileg nem ezzel a dallammal társult szöveg is jelen volt, ami jelzi, hogy egykor nagyobb dallam- és szövegrepertoárral rendelkezhetett, mint a gyűjtés pillanatában. Ennek az állapotnak a bemutatására mindkét versszakot külön lejegyeztem.

3. kottapélda

Könnyű szárazfából hidat csinálni, De be bajas szép szeretőt találni.
Mert a hid elrothad hamar, Sa szerető hamar elmen.

Könnyű szárazfából hidat csinálni,
De be bajas szép szeretőt találni.
Mert a hid elrothad hamar,
Sa szerető hamar elmen.

Be baj egy párnára ketten fekünni, Mikor az egymást nem akarja szeretni.
Párnának a két vége elszakad, De a közepe tiszta újnak megmarad.

Be baj egy párnára ketten fekünni,
Mikor az egymást nem akarja szeretni.
Párnának a két vége elszakad,
De a közepe tiszta újnak megmarad.

Négyféle siratót sikerült felvennem Mózi Krisztinától: anya-, fiú- és férjsiratót magyar nyelven, utóbbit román nyelven is. Mindegyik dallamjárása hasonló, amint ennek tudatában is volt az adatközlő: „A siratásnak ez a hangja, ha magyarul, ha oláhul, ha németül, akárhogy”. Aszerint sirattak magyarul vagy románul, hogy a gyászoló gyülekezet többségben magyarokból vagy románokból állt. (Lásd még a *Temetés* szakaszt az interjúban a 13. oldalon.) Ezúttal az anyasiratót mutatom be (4. kottapélda). Az egyszerűsített lejegyzés nem adja vissza a ritmus és az előadásmód részleteit. Általában a dallamsor vége felé a tempó kissé lassul, az egy hangon való recitálás alkalmával pedig kissé gyorsulhat. A kottában egyenlőnek jelzett nyolcadok a hangfelvételen a szöveg beszédszerűségéből adódó apró eltérésekkel értendők.

4. kottapélda

Parlando

É - des - a - nyám, é - des - a - nyám,
 Ki - nek hat - tál in - ge - met ma - gam - ra?
 Mé nem ne - zel visz - sza, é - des - a - nyám?
 Ne - kem nincs több se - gics - csé - gem sen - ki - től,
 É - des - a - nyám, é - des - a - nyám.
 Gye - re, é - des - a - nyám, bár ál - mom - ba, é - des - a - nyám,
 Mon meg, mi - től szem - vet - tél o - lyan na - gyon, hogy nem sza - ba - dul - tál meg,

Édesanyám, édesanyám,
Kinek hattál ingemet magamra?
Mé nem nezel vissza, édesanyám?
Nekem nincs több segiccségem senkitől,
Édesanyám, édesanyám.

Gyere, édesanyám, bár álmomba, édesanyám,
Mon meg, mitől szemvettél olyan nagyon, hogy nem szabadultál meg,
Édesanyám, édesanyám.

Édesanyám, édesanyám,
Mongya meg, édesanyám, hogy csinájam a dolgakat,
Hogy ne kacagjan a nép, édesanyám,
Legyen minden a helyire tével,
Édesanyám, édesanyám.

Láthatjuk, hogy a szöveg pszeudostrófákra tagolódik, amelyek nyitó- és zárósora mindig az *Édesanyám, édesanyám* szöveg. A nyitó sor a moll-pentachord hangkészlet *mi* hangján kezdi a recitálást, majd a sor végén a *re* hang érintésével lehajlik a *do*-ra. A következő, rögtönzött szövegű, változó hosszúságú sorok dallamjárása hasonló, csupán a *mi* hangon való recitálás nyúlik hosszabbra, a terjedelmesebb szöveg miatt. A pszeudostrófa záródhat *do* vagy *la* hangon. Az első esetben a recitáció átvált *re* hangra, majd *do*-n zár. *La*-végződés esetén már az utolsó előtti dallamsorban bekövetkezik a recitáció áthelyezése a *re* hangra, a záró sor pedig *mi*-ről *la*-ra érkezik hangismétléseken és ereszkedő szekundlépéseken keresztül. A közölt anyasírató esetében az első és harmadik pszeudostrófa *la*-végű, a második *do*-végű.

Budapesten 1917-ben jelent meg Kacsóh Pongrác *Magyar katonanóták* 6. című gyűjteményében az a népies műdal, amely leginkább *Befogom a lovam* szövegkezdettel ismert a nyelvterület többi részén.⁵ Mózi Krisztina a *csárdás* tánc dallamaként lallázta el, szöveg nélkül (5. kottapélda). Az eredetileg A A⁵ B A szerkezetű dallamnak csak az utótagját énekelte, úgy, hogy annak utolsó két sorát B B A A formában megismételte. Ezáltal önmagában nézve egy A A B B formájú strófa jött létre, amely nagyon gyakori a moldvai hangszeres tánczenében. Ez az átalakítás minden bizonnyal a moldvai hangszeres zenészekről származik, akik számára a dal eredeti formája idegen, értelmezhetetlen volt, így azt a többi helyi táncdallam

⁵ Bereczky 2013. III. 2547–2550.

jól ismert formájára szabták át. Pontosan nem lehet tudni, hogy mikor jutott el a csárdás tánc és ez a dallam Moldvába. Legkorábban Ferdinándújfaluból ismerjük egy furulyás változatát, amelyet 1953-ban rögzítettek magnetofonszalagra. 1958-ban már több faluból gyűjtötték, mindig ebben a csonka, átalakult formában. Még a szöveggel énekelt változatok is ezt a formát követik.

5. kottapélda

Sajnos a szász-kúti magyarok folklórájának megfelelő módon való feltárása nem történt meg. Ennél a néhány dallamnál magam sem tudtam többet felvenni. Megemlítem még, hogy az 1990-es évek elejétől több éven át egy japán gyűjtő, Norio Inagaki járta Erdély és Moldva falvait, ahol főleg táncot gyűjtött. Gyakran tőlem kért tanácsot, én pedig leginkább olyan helyekre küldtem, ahonnan még nem volt gyűjtés vagy csak kevés. Így említettem neki több moldvai falut is, ahol magyarok vagy magyarok és románok vegyesen laktak. Elmondtam neki, hogy milyenek voltak errefelé a hagyományos zenekarok, és egy listát is adtam az itt előforduló táncnevekkel. Norio Inagaki 1993. június 11-én Ploszkucében filmezett táncot. A táncosok saját maguk által bementett nevei között szerepel Tankó Anna, 1929-ben Szász-kúton született asszony. Ugyanazon a napon Szász-kúton is filmezett román táncokat, de ott a táncosok között nem voltak magyarok.

George Sârbu 2003-ban megjelent, Bákó környéki hangszeres zenét bemutató kötetében is található néhány olyan táncdallam (*danț[s]u miresei, busuiocul, florica, voala*), amelyet szász-kútiként („de la Sascut”) adott közre. Ezek egyik előadója

Mihai Alexandru bacsoji hegedűs (szül. 1925), a másik Lăcătușu Ion bacsoji születésű, de Szászokúton működő klarinétos, szaxofonos (szül. 1911).⁶

A továbbiakban a Lénárdi Jánossal (L. J.) és Mózi Krisztinával (M. K.) készített interjúkból mutatok be egyes részleteket, a következő témák köré csoportosítva: névváltozatok, csángók vagy magyarok, reformátusok, világi nyelvhasználat, hitélet nyelve, lakodalom, temetés, napszámos munka, karácsony, húsvét, táncok, hangszeres zene. Remélem, ezzel szerény adalékokat szolgáltatathatok az igen kevés kutatót szászokúti magyarok egykori kultúrájának ismeretéhez.

NÉVVÁLTOZATOK

P. I.: Mi a leánykori neve?

M. K.: Moisă Cristina.

P. I.: Magyarosan?

M. K.: Na, Mózi. Mózi. Há!

P. I.: Édesapja, édesanyja idevalósiak voltak?

M. K.: Idevalók, idevalók. Má anyámat hitták Rózának, s az apámat Jánosnak.

P. I.: Maga hányban született?

M. K.: [19]31-be, negyedikén áprilnak.

P. I.: Itt lakott végig a faluban?

M. K.: Itt, itt, itt, itt. Hét *klászát* [osztályt] tanultam az iskolába.

P. I.: Románul?

M. K.: Oláhul csak.

P. I.: Hány éves volt mikor férjhez ment?

M. K.: Tizenkilenc.

P. I.: Ki volt az első ura?

M. K.: Dorobánc Józsi, Pădurar Józsi... Meg van halval ő... Na, Dorobánc mondták magyarul, Pădurar oláhul. Pădurar vót buletinyba... Engemet hitták Păduraru Krisztina [első férje után], de most, hogyha az [román] emberrel vagyok esküvel [második férjével], Macovei Cristina. Névem mindenütt megváltottam. Mert nem lehet másképpen.

Csángók vagy magyarok?

P. I.: Mondták itt maguknak, hogy csángók?

M. K.: Igen. A románok.

P. I.: A magyarok mondták maguknak?

⁶ Sârbu 2003. 79., 84., 129., 146., 151., 153., 160., 161., 163., 221.

M. K.: Nem, mük magunknak nem mondtuk.

P. I.: Maguknak hogy mondták?

M. K.: Magyarok. Magyarok. Mondom, vagyon szép imádságos *levelecském* [írásom], magyaros, *chiar* [éppen] magyar nyelven. Erősen szép. A testvéremtől, a szeminártól [teológiáról] maradtott. Mert kaptam édesapámnál, s én is elvettem, de nem ott tartom. Nem üsmerek belőle olvasni.

REFORMÁTUSOK

P. I.: Itt Szászkúton régen voltak református magyarok is?

M. K.: Mekkora csaka lehettem, jut eszembe, hogy vót templom. Kálvinista templom. Me még a temető es vót a kertykibe, ott még van máig is egy kereszt-fájik, tetszik nekem, de úgy amarra nem üsmertem senkit.

P. I.: Hányban született?

L. J.: [19]16-ba, huszonhat nojember [november 26-án].

P. I.: Hol?

L. J.: Itt Szászkúton.

P. I.: Ki volt a nagyapja?

L. J.: Dobai György.

P. I.: Mivel foglalkozott?

L. J.: [18]77-be idejütt, tanult Debrecenbe. Református pap vót... Idejött Szászkútra, s az édesapja itt hátul csinált egy hosszú házat templomnak. S akkor vótak itt a faluba vagy húsz család.

P. I.: Református?

L. J.: Minden. Annyi vót ez a falu... S vót[ak] 1900-ig. Osztag kivesztek, s [1]900-ba elvették a taljányok⁷ a cukorgyárt Szászkútról. S azok jöttek, s állítottak egy más, katolikus templomot, melyik megvan mamái nap es.

P. I.: A gyárhoz kik jöttek dolgozni?

L. J.: Akkor vótak a régi világba, vótak magyarok Erdélyről, dolgoztak. Itt vót egy nagy gazdag úr, s a cukorgyár es... Falu vót itt, város vót ide Szászkúton oda bé. Mezőn es dolgoztak a báronnál,⁸ mongyam úgy.

P. I.: Ott katolikus magyarok dolgoztak?

L. J.: Nem, ezek, amelyikek vótak. Oszta kivesztek, visszamentek, mind elhúzódtak, tuggya, még elhótak itt es.

P. I.: Ahol most vagyunk, ez a szászkúti falurész mióta van meg?

L. J.: Ez vagy 600 éve.

---

⁷ Olasz szerzetes papok (misszionáriusok). *A Szerk.*

⁸ Báron, a báró egyik elnevezése. Román jövevényszó. *A Szerk.*

P. I.: És akik itt laktak azok katolikusok voltak?

L. J.: Rományok es vannak, katolikus es vót vagy három család, németes családok es vótak itt. Itt több román vót... Ennek a falunak asz mongyák Szászkút. Akkor, mikor megkapódott két úr, egyiket hitták Szász, s egyiket Kút. S a román mikor meghallotta, asz monta Sascut [Szászkút]. Arról maradtott ennek a falunak a neve Szászkút. Egyik ajálta magát Szász, s a másik Kút. A magyar vót Kút, s a másik Szász, Szász vót az ő nevezettye...

P. I.: A reformátusok honnan származtak ide?

L. J.: Há, jöttek. Nagypám mikó tanulta az iskolát Debrecenbe, osztán mikor bėjött, nekik nem vót. S akkor jöttek, vótak, úgye, dologra. [Csík]Szeredáról, Szentgyörőről [Sepsiszentgyörgről], az egész falukról, vótak. Zavarták ott es, es nem egyeztek a magyarok ott, s osztág bėjöttek ide dologra, munkára, ide. Vót egy nagy görög úr, úgy monták Éliász, Zsákmán Éliász. S ez a Zsákmán Éliász hozott mindenféle népet, me azok a helyek mind a Zsákmán Éliászé vótak. Osztág kiosztotta a falusi népnek a helyeket. S [1]900-ig nagypám vót [református lelkész], gondozta azt a 20–25 [családott], mennyi vót, így jöttek osztág, elvették a taljányok, s osztág még esszejöttek a csángó népek, s itt felfele mentek, me itt erdő vót, nem vót falu. Kivágták az erdőt, s osztág egy ház vót. Ahol van [vagyunk] мүк, itt vót egy ház, s osztág a másik utcába még vót egy ház, olyan gyérek vótak a házak itt. Gyérek vótak. S osztág megsürültek a két háború alatt [között].

P. I.: Tehát a nagypja Dobai György lelkész 1925-ben meghalt.

L. J.: Meghalt a nyolcadik februárnak [február 8-án].

P. I.: Utána mi lett az itteni reformátusokkal?

L. J.: Há nem vótak. 1900-ba nem még vót egyik se... Kimentek mindenki a faluba, ahonnan vótak, Erdélybe, me ott nem még vót semmi zavarás.

P. I.: A nagypja itt maradt?

L. J.: Itt vót, meg az édesapja itt vót.

P. I.: Akkor már nem volt lelkész?

L. J.: Nem, nem. Osztág béállott írogatónak a cukorgyárhoz. Me ő, lelkem, hét idegen nyelvet üsmert, a nagypám, oan tanult ember vót.

P. I.: És az ő leszármazottai milyen vallásúak lettek?

L. J.: Hát csak én vagyok római katolikus és még egy unokatestvérem. Rományok lettek, elszertültek mind az országba a leányai, fiai.

P. I.: Itt nem maradtak a faluban?

L. J.: Nem, meghótak melyikek vótak, édesanyám es meghót.

P. I.: Magát már római katolikusnak keresztelték?

L. J.: Én románnak [ortodox vallásúnak] vótam keresztelve... S osztág állottam, hogy az asszonyt elvettem, római katolikusnak.

P. I.: Gyermekkorában megvolt-e a még a református templom, volt-e valami maradványa?

L. J.: Vót egy harminc kilós harang, elvette Tőkés, Bukoresbe elvitte innét az esperes.

P. I.: Mikor?

L. J.: [19]25-be. Eljött Tőkés, aszongya, na, Jóskáné viszem a harangot, viszem Bukoresbe.

P. I.: A nagyanyjától kérte el a harangot?

L. J.: Nem. Anyámtól. Nagyanyám meg vót halva [19]16-ba. Tőkés elvitte... S [19]25-be [nagyapám] meghót, csak akkor az esperes, az a Tőkés bécsapott münköt, nem vót becsületes ember. [19]25-be kétezer lejt vett a temetésétt, vonat, mindent. Oan drága vót a pénz, kőcsönöztünk pénzt, hogy lefizettük.

P. I.: Kellott fizetni a temetésért?

L. J.: Mindent, a vonatot, jött... Gyorsvonatval jött [Bukarestből], Ádzsudról [Egyedhalmáról] jött kocsival, az összes kótés: kétezer lejt fizettünk, [19]25-be.

P. I.: A nagyapja sírja itt van a faluban?

L. J.: [19]25-ből elveszett. Nincs több, nem ismerszik.

P. I.: Nem lehet tudni hol van?

L. J.: Nem.

VILÁGI NYELVHASZNÁLAT

P. I.: Szászku-ton hány katolikus él?

L. J.: 260 család.

P. I.: Az körülbelül hány lélek?

L. J.: Úgy 550 lélek, nincs több, vannak sok özvegyasszonyok.

P. I.: És hányan tudnak magyarul?

L. J.: Itt nem beszélnek tiszta magyarul nálunk, a csángók nem tudnak, én megtanultam...

P. I.: De így, ahogy beszél most?

L. J.: Az egész falu tud magyarul.

P. I.: Az egész falu így tud magyarul?

L. J.: Igen, így tud magyarul. Csak lássa itt meg vannak vátva a magyar szavak, a cukornak mongyák záhár, a paprikának mongyák csipér, veresparadicsomnak mongyák palade, s ezek a szók el vannak kőcsönözvel a rományoktól. Esszevigyűtek a magyar szók. Én is megtanútam úgy, hogy háború vót, mikor Nagymagyarországon vótam, s vótak sok magyar foglyok, s azoktó tanultam én es magyarul, nem tudtam én se beszélni magyarul [azelőtt].

P. I.: Milyen magyar foglyok?

L. J.: Nagymagyarországon, mikor háborúba vótam... [19]44-be. Én eljártam Budapestbe, jártam Tokajin, Nyíradházba, zegész falukot tudom, Miskolc, Fehérváros, Gyulaváros, én ezeken mind keresztülmentem.

P. I.: Mint román katona?

L. J.: Román katona vótam, igen, őrmester vótam.

P. I.: S ott találkozott a magyarokkal mindenhol?

L. J.: Nem, ők le vótak fogva tóllünk, ők harcoltak ellenünk, németek es, lefotguk, tanoltam tóllük, meg kellett tanoljak, hogy beszéljek, met ők nem tudtak szegények románul... Őrmester vótam, zén kezem alatt vótak a foglyok.

P. I.: Itthon magyarul beszéltek?

M. K.: Mük magyarul beszélünk az *életbe* [házban], az *életbe* beszélni magyarul beszélünk csak.

P. I.: S ha az utcán találkoztak többen?

M. K.: Na, úgy es, az utcán mincsak magyarul. Köztünk mincsak: jó reggelt, jó napot, jó estét, az Isten áldja meg.

P. I.: S ha jött egy román?

M. K.: Akkor *gata* [vége]. Bună ziua [jó napot], bună dimineața [jó reggelt]. Zavartuk meg abba a helybe. S hogy mongyam, becsüiket kerestük az oláhoknak úgyes... Klézsebe vannak komáim, keresztfiaim, kereszteltünk oda, s osztán mentünk oda lakodalmakra. Na aztán ott nálük, ők tudnak sok mindent a klézseiek, ők tanultak iskolát is... Tudom jól, legyen 40 esztendeje, 50. Az öregapámék örökké mondták, hogy jaj, ők erősen kértek, s tanultak *chiar* [éppen] *levelet* [olvasni magyarul].

P. I.: Szászokúton nem volt magyar iskola?

M. K.: Nem vót, mert, mondom, erőst kicsin vótunk. Nem vótunk, nem is tudom, ha vótunk kétszáz lakos. Kicsin vótunk.

HITÉLET NYELVE

P. I.: A faluban van most katolikus pap?

L. J.: Igen.

P. I.: Tud magyarul?

L. J.: Igen, Zöld János. Most el van Foksénba menve bócsura.

P. I.: Beszélne is magyarul, ha elmennénk hozzá?

L. J.: Há nincsen hon ma.

P. I.: Máskor szívesen beszélne vajon magyarul?

L. J.: Igen, igen...

P. I.: Szászokúton nem szabad a templomban magyarul prédikálni?

L. J.: Nem, nem, csak románul.

P. I.: Imádkozni sem?

L. J.: Nem.

P. I.: Énekelni sem?

L. J.: Nem, nem, csak románul mindent.

P. I.: Az öregek tudnak még magyarul imádkozni, énekelni?

L. J.: Nem tud senki, nem, kiveszett a magyar imádság itt nálunk. Még van egy falu, Klézse, Bákó felé, att még tudnak az öregek imádkozni magyarul. Én is nem tudok.

P. I.: Kitől tanulta a magyar vallásos énekeket?

M. K.: Az öregasszonyoktól.

P. I.: Ők hol folytatták ezt?

M. K.: Azok dolgoz. Mentünk a *bojéro*khoz főddolgozni a nyárba, s ott ők énekeltek. Mük kicsikék vótunk, s elfogtuk.

P. I.: A templomban nem volt ilyen?

M. K.: Nem, templomba nem *chiar* [éppen] énekeltek magyarul. Oláhul... Mük kicsin vótunk itt magyarok, s messze vótunk a más magyaroktól. Félre vót a mük falunk.

P. I.: Akik katolikusok, azok mind magyarok itt?

M. K.: Mind magyarok, mind.

P. I.: S több az ortodox, aki itt van?

M. K.: Igen, ó, hogy mongyam. Nem is tudom, még a húsz a százából is nem katolikus. Eróst kicsin vagyunk.

P. I.: Ebben a külső részben is így van?

M. K.: Innöt tölem felfelé katolikusok. Csak kicsin románok van[nak] úgy arra. De itt lefelé el vannak vigyítvel, ebbe a széjbe itt... Hogy es mongyam, mük meg es vótunk egy kicsit szorongatval a románoktól. Nem engedtek beszéljünk az iskolába is köztünk magyarul. Nem vót szabad. A tanyittók nem engedtek... Örökkéig gyaláztak, örökké magyaráztak, aszt monták mennyünk a magyarokhoz, met magyarok vagyunk.

P. I.: A páterok sem engedték?

M. K.: Itt nekünk nem vót lakós páterunk. Klézsébe lakott, s onnót jött egyszer egy hónapba.

P. I.: Itt ki csinálta a miséket?

M. K.: Csak a deák. Csak a deák magára.

P. I.: Olyankor magyarul mondta?

M. K.: Nem. Mindcsak oláhul mondta. S ha egy temetés vót, mindcsak a deák magára temette el... Csak a keresztség, az esküvés, akkor kellett menjen [pappal]. Mentek fel Klézsébe, vaj jött a páter le ide. S annyi.

P. I.: Volt itt a faluban deák, kántor?

M. K.: Kántor vót egy. Deák Istvánnak hítták... Ő idevaló vót, itt vót születve. Testvérei is vannak itt, mind az egész nemzetje itt vagyon. Meghót. Aztán vót egy Szuszán Anti Ploskocénból... Diák vót. Páternek vót egy Hojdin, az meghót. Vót Szészku, vót még egy más, vót Boár Vaszi, vót Róka páter, s most vagyon Zediu.

P. I.: Honnan való?

M. K.: Leszpezi, Buhus.

P. I.: A többi páter sem volt innen való?

M. K.: Nem vót innen való... Kántorok csak az az egy vót Ploskocéniból, s még jött egy Gäicsánából... Avädäni István. Ő itt megházasodott, hozott asszonyt mind csak onnét, s meghalt most három esztendeje, fiatal ember. S most egy leányka kántor, *chiar* egy leányka.

P. I.: Hol tanulta a kántorságot?

M. K.: Na hol tanulta, nem is tanulta soholt... Az apókája vette, a nagyapja vette egy *orgă electronică* [elektromos orgona], s avval járt a leányka, nem is tudom, ha van tizennégy esztendő. Kicsike, tanul még az iskolába, nincs nyóc klászája kicsinálva.

P. I.: Amikor maga gyermek volt, ki volt a kántor?

M. K.: Deák István.

P. I.: Ő tudott magyar éneket?

M. K.: Ő tudott, erőst sokat tudott, de aztán innyani fogott, s nem még tartották.

P. I.: Az ő idejében a templomban is volt ének magyarul?

M. K.: Igen, igen, igen. De há mü kicsikék vótunk.

P. I.: Latinul volt a mise?

M. K.: Latinul, csak latinul. Én úgy üsmertem, hogy latinul csinálta az egész misét. Aztán megfordította románul.

P. I.: A prédikációt románul mondta a páter?

M. K.: Románul csak a prédikáción. Magyarra semmit.

P. I.: Mikor mondtak magyarul éneket?

M. K.: Hogy mongyam, a mise közt kellett, hogy énekeljenek, akkor még szaggatott magyar énekeket.

P. I.: Amíg jött a páter, azelőtt is szoktak?

M. K.: Még azelőtt es, igen.

P. I.: És imádságot is?

M. K.: Igen, imádságot is. Én is tudtam a Miatyánkat, az Üdvözlégy Máriát.

P. I.: Most mennyien vannak a faluban magyarok?

M. K.: Most vagyon a 380 lakos van. Még elvagyültek, me na. Né én is, ha evvel az embervel [román férjjel] elvegyültem, elmentem az oláh hitre, elhagytam a magyar hitet, me neki az asszonya él, s nálunk [katolikusoknál] nem lehet, hogy

megeküccsön [a pap], ha él az egyiknek a [régí házastársa]. Elmentem az oláh hitre. De úgy es, egy mejen oda, három, négy jó onnat ide. Tudja, ésszezavarodott a nép.

P. I.: Nem is jár már a katolikus templomba?

M. K.: Járok, hogyne. Járok, há, mer szabad. Összeegyezett az oláh páter a magyarval. Erős nagy barátok, fiatalok mind a ketten. A Jézus támadásra⁹ az oláh eljött a zasszonval, gyermekeivel, a támadásra hézzánk, s ez a miénk es hezza. Erősen barátok. S osztán, amikor meghallotta az oláh páter, hogy én menjek oda, ő hamarább beszélt evvel. S osztán mondta: Ne gondold, aszongya, hogy ő nem akar, a tiétek, hogy megeküccsön. De nem lehet. Mondom, há, nekem nem kell mongya, hogy nem lehet, mert én üsmerem a rendességet. Nem lehet, nem lehet, mit csináljak, mondom, de úgyis nem tudok élni esküvetlen. S osztán úgyes ez a katolikus páter, úgyes, hogy mongyam, örömes vót, mert azt mongya: mindcsak vétekebb esküvetlen...

P. I.: Tud magyarul imádságot?

M. K.: Az édesapám annyit ütött, mikor kicsikék vótunk, öt esztendősköktől. Ültetett le térgyre esténként, s meg kellett magyarul imádkozzunk. Tudtam, de há aztán megnöttünk, eljött a *verekedés* [háború], sok nyomorúság, sok rossz, erőst keserettek vótunk, az *életünk* [házunk] is elégett. Annyi gyermekvel nem maradt semmink. Reggel, mikor megébredtünk, nem vót egyéb egy ekkora kenyérünk bár. Tiszta csórén maradtunk. Ahogy a népek éjjel, mert éjjel vót a tűz, ahogy ki tudtak kapni a la[á]ngból, annyival maradtunk. S nem még ügyekezünk, mert olyan gyermek vótam, az egész nyócból, a testvérem es mondta Németországba: Te úgy *személsz* [hasonlítasz] anyámnak, aszongya, egészen még a beszéded is csak anyám. Me én olyan anyás vótam, mikor ötet láttam szomorún, én es csak szomorún ültem mellette. Én nem mentem, mint akármelyik gyermek játszódni... Könyörögtem, adjon nekem es dolgot, segítsem ötet es... de nem tudtam megmozdulni mellőle, örökké féltem, meghal. S úgyis, mikor 16 esztendősk vótam, csak meghót.

P. I.: Mikor gyermekek voltak reggel is kellett imádkozni?

M. K.: Reggel es, reggel es. Az asztalhoz es, mikor leültünk, akkor es kellett... Letérgyeltünk rendbe az egész, s úgy a kezünkvel felfogva, s úgy kellett imádkozunk.

⁹ Ti. a húsvéti (feltámadási) szertartásra. *A Szerk.*

LAKODALOM

P. I.: Aminek románul úgy mondják, *nunta*, azt magyarul hogy mondták?

M. K.: Lakodalom.

P. I.: És ami románul *mire* [vőlegény], *mireasă* [menyasszony], annak hogy mondták magyarul?

M. K.: Mindcsak. *Nyirél, nyirásza*.

P. I.: A menyasszonynak és a vőlegénynek az apja, anyja?

M. K.: *Örömapa* a *nyirél*nek az apja, s *búsapa* a *nyirászájé*.

P. I.: Románul ez hogy jön ki?

M. K.: *Soacră mare, soacră mică*.

P. I.: S a násznagyok?

M. K.: Násznagyok? Azok mentek a gyertyákkal. Két gyertyával.

P. I.: Hogy volt, amikor megszerették egymást a fiatalok?

M. K.: Elmentek a páterhoz, s a páter őket megmátkásította, s osztán, mikor ők megszámitották, hogy lehet, csináljanak lakodalmat, akkor megcsinálták, megesküdtek, s annyi volt.

P. I.: A páter a templomban is elmondta, hogy meg vannak mátkásítva?

M. K.: Megmondta, meg. Három vasárnap mondta meg.

P. I.: Amikor a menyasszonyt búcsúztatták, magyarul beszéltek?

M. K.: Nem beszéltek magyarul, mind csak oláhul búcsúztatták el.

TEMETÉS

P. I.: Énekeltek éjszaka a virrasztóban?

M. K.: Énekeltek, de mind csak románul... Minden este ment a deák. Há ment [oda], a halott hun vót. Há nem, nem es hallottam soha egy szót es magyarul a halottnak. Nem.

P. I.: Volt olyan, hogyha meghalt valakinek az apja, akkor annak leánya siratta?

M. K.: Igen, hogyne, siratta.

P. I.: Magyarul volt?

M. K.: Többet oláhul, mindcsak... Magyarul es mondtak.

P. I.: S ha az ura hót meg, akkor miket mondtak?

M. K.: Na, annak es vót, s a fiamnak es vót mit mongyak.

P. I.: Mikor mondták románul, s mikor magyarul a siratást?

M. K.: Na, ahogy jött. Ha vótak sok románok, akkor sirattuk románul, ha vótak magyarok, magyarul.

P. I.: Hol szoktak siratni?

M. K.: A háznál. Háznál, s az úton el végig... Végig, míg bétették a földbe...

P. I.: Az ortodox románok is ezen a hangon sirattak?

M. K.: A siratásnak ez a hangja, ha magyarul, ha oláhul, ha németül, akár-hogy.

NAPSZÁMOS MUNKA

P. I.: Milyen *bojérok* voltak, akiknél dolgoztak?

M. K.: Ó, vót az *Academia Română*, vót egy *kolonél* [ezredes], sok helye [földje] vót, ott vót *gosztát* [állami gazdaság...] S osztán műk ott dógoztunk örökké.

P. I.: Saját földjük nem volt?

M. K.: Nekünk vót, de mikor kicsikék vótunk anyánk nem vitt münket a münk földünkhöz. Mük mentünk oda többet jácodni, min dolgozni... Kilencévestől mentem dologra.

P. I.: S annak a dolognak hogy mondták, hogy hova mennek?

M. K.: Napszámval mentünk... Napszámval dolgoztunk. Dolgoztunk egész héten, s szombaton este fizettek ki.

P. I.: Csak pénzbe fizették vagy másba is?

M. K.: Csak pénzbe.

KARÁCSONY

P. I.: Itt a magyarok csináltak olyant újesztendőben, hogy a kecskével menjenek?

M. K.: Igen, mentek. Csináltak *kecskét, ekecskét, lovat* csináltak... Amikor jöttek *urálni*, akkor egy jött bé a gyermekekből, tette le az ekecskét az asztalra, takarta ki, meddig a mások *uráltak* künn.

P. I.: Magyarul mondták?

M. K.: Nem, mindcsak rományul. Magyarul semmit nem mondtak.

P. I.: Katolikus gyermekek voltak?

M. K.: Mind katolikus gyermekek, de mind rományul, mind.

P. I.: Az *urálás* más volt, mint a *kecskével*?

M. K.: Más dolog vót. Vót, aki táncoltatta, vitte a kecskét. Vót a kapitány, vót leány. S vót, aki a muzsikával, az *ákordéonval* [harmonika]. Vót mindcsak egy le-gény, gyermek felöltözve leányul.

P. I.: Cigánynak is voltak öltözve?

M. K.: Medvével. Nem, nálunk itt nem vótak.

P. I.: De hallott maga ilyent?

M. K.: Igen, elvótak most két esztendeje vagy három, elvótak Komănestről, Mojnestről ide. Vagy harmincan vótak úgy. Én úgy megijedtem, még az ajtót is

bézártam. Vagy három, négyen vótak felöltözve medvebőrbe, s én azt mondtam, *chiar* [éppen] igaz medvék.

HÚSVÉT

P. I.: Mikor csinálták a veres tojást?

M. K.: Husjétkor? Na, csütörtökön csináltuk a veres tojást, me azt mondta az édesanyám, hogy Szűz Mária csütörtökön ment el a kas tojással, hogy fizesse meg, adja oda, hogy Jézust ne még kínozzák. S ő letette a kast a tojással a keresztfához, s folyt a vér a lábaiból, s akkor megpirosodtak a tojások... Jézus vére. Aztá pénteken sütkölöztek *kozónákat* [kalácsot], pászkát. Szombaton készítették az ételt, szombaton este mentünk a támadásra. E vót.

P. I.: Olyan volt, hogy a fiatalok összeütötték a tojást?

M. K.: Összeüttek, igen. Husjét első napján. S akkor mondták: Jézus feltámadott. Igazán feltámadott. De mind csak románul mondták.

P. I.: Magyarul nem mondták?

M. K.: Nem, magyarul nem mondtak, semmit nem mondtak.

P. I.: Mondta, hogy tudja a nagyböjti éneket.

M. K.: Nagyböjti éneket, igen... én nyárba is, mikor megyek kapálni úgy magcskámra szőlőbe, akárhol, én ott énekelem eztet. Erős szeretem eztet a nagyböjti, hogy mongyam, valahogy fájdalmas ének, *Lehullott a Jézus vére*, doar [hiszen] a Jézus elhullotta vérét mindenkiért, nem csak egyért.

TÁNCOK

P. I.: Milyen táncok voltak itt?

M. K.: *Cel puțin* [legalábbis] a *csárdás* erőssen... Rugtuk kereken, s osztán forogtunk is egyet ketten, párosan.

P. I.: Volt más tánc, ahol a legén a léánval táncolt?

M. K.: Vótak ezek a *szárbák*, ezek a *hórák*, szép *válszok* [keringő], ahogy muzsik[áltak], de most azok kivesztek... Az öregek, azok rugták az *övesdét*. Azok erőssen rugták, erőssen.

P. I.: Az asszonyok is?

M. K.: Az asszonyok es, s az emberek es.

P. I.: Hogy fogták egymást?

M. K.: Így, megkapcsolták magikat jól, ne essenek le... Há, derekikat. Há mondom, akkor úgy vót. Most mennek a gyermekek a lakodalmakba estétől reggelig. Akkor nem tudtuk, akkor nem vót szabad kimenjünk a házból este... Mikor az áldott nap leszentült, az egész nép az udvaron kellett legyen. Akkor anyám kész

vót az ételvel, leültünk, vacsoráztunk, s avval mindenki ment, s feküdt le... Rendesség vót.

P. I.: Táncban *dedoj* volt?

M. K.: Igen, a *dedoj* vót.

P. I.: Polka?

M. K.: Polkát es még táncolták, de annak kellett rikóccsanak, s aki nem tudta rikótani, az nem es még táncolta.

P. I.: Magyarul rikoltottak?

M. K.: Nem, románul.

P. I.: Volt itt guzsalyas?

M. K.: Vót, hogyne, mentünk guzsalyasba, éjjel, éjféleig mentünk a guzsalyakval.

P. I.: Kik jártak guzsalyasba?

M. K.: Leányok. A leányokhoz az asszonyok, asztá jöttek a legények, s asztá még mennyit dolgoztunk, nem dolgoztunk, vettük bé az ágy alá, s még fogtunk rugni egy-egy táncot. Úgy vót.

P. I.: Milyen zene volt?

M. K.: Mit a szájunkból énekeltünk.

P. I.: Nem volt furulyás?

M. K.: Nem vót senki, nem vót semmi. A szájunkból énekeltük, s mük rugtuk.

HANGSZERES ZENE

P. I.: Itt hogy mondták? Furulya vagy *fluier*?

M. K.: *Furulya*, furulyának.

P. I.: Nem mondták *sütünek*?

M. K.: Nem, nem, nem, furulya.

P. I.: S aminek románul úgy mondják, *vioară* [hegedű], annak hogy mondták?

M. K.: Az magyarul es mindcsak *viora*.

P. I.: Nem mondták, hogy *cinige*?

M. K.: Lehet, az öregebbek mondták, mük a *cinigét* mondtuk a *kobzának*. Há. Mük annak mondtuk *cinige*, mert mük es csináltunk, csakánkóréből.

P. I.: Rendes *kobza* volt itt a faluban?

M. K.: Vót, vót, hogyne. Vótak muzsikások, amelyikeknek vót minden eszközük... Cigányok vótak, ők nem vótak idevalók. Éppég Băcsojból vótak, túl a Szereten. Messzinnő vótak. Azok csinálták a lakodalmakat, azok jöttek husjétkor, jöttek újesztendőkor, azokval mulatott az egész nép.

P. I.: Ők tudtak olyan nótát is, ami a magyaroknak kellett?

M. K.: Igen. Mindent, amit a magyar parancsolt, aztat muzsikáltak. Aztat énekeltek. Tudták, mert komások is vótak a magyarokkal. A magyarok kereszteltek nekik, sok gyermekeik vótak, kereszteltek nekik, jó barátok vótak erősen.

P. I.: Ortodox vallásúak voltak?

M. K.: Mind, de na, mindcsak népek... amint itt es. Parasztok es, részegesek es, mondom: azok se járnak a fejikkel alatt. Mincsak úgy járnak lábön, amint mük es. Mondom: nincs mit válasszál, csak annyit, mondom, hogy ott *ii respectul mare* [nagy a tisztelet], s nem lopnak... Mindcsak olyan népek vannak, mint itt is. Fetekék is, fehérek is, mindenfélék. Na...

Mózi Krisztina

IRODALOM

BERECZKY János (2013): *A magyar népdal új stílusa I–IV*. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.

BERECZKY János – DOMOKOS Mária – OLSVAI Imre – PAKSA Katalin – SZALAY Olga (2019): *Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Budapest, MTA BTK Zenetudományi Intézet.

DOBSZAY László – SZENDREI Janka (1978): *Magyar Népzene Tára – sorozatterv* (kézirat). Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.

SÂRBU, George (2003): *Folclor muzical instrumental din Moldova, ținutul Bacăului*. Iași, Editura Artes.

SZENDREI Janka – DOBSZAY László – RAJECZKY Benjamin (1979): *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VARGHA FRUZZSINA SÁRA
TÁNCZOS VILMOS MOLDAI GYŰJTÉSÉNEK
NYELVÉSZETI FELDOLGOZÁSA

BEVEZETÉS

Moldva sajátos helyzetű terület a magyar dialektológiában.¹ Legnagyobb nyelvjárási adattárunknak, A magyar nyelvjáráások atlaszának² (a továbbiakban: MNyA.) egyetlen moldvai kutatópontja sincs, a moldvai nyelvjáráások kutatása így leginkább az erdélyi adattárak, elsősorban a kolozsvári dialektológiai iskola gyűjtései, kiadványai alapján lehetséges. Kolozsvárhoz kötődik a legújabb, a moldvai nyelvjáráások szókincsét gazdag példaanyaggal bemutató kiadvány, A moldvai magyar tájnyelv szótára is.³ A nyelvjárási adattárak szinte kizárólag lexikai elemek adatosására vállalkoztak, ezeken keresztül téve megragadhatóvá elsősorban hangtani, illetve egyes morfológiai jelenségeket. Az egyetlen adattár, amely nagyobb terjedelemben ad közre, fonetikai részleteket is dokumentáló hangjelöléssel moldvainak tekinthető nyelvjárási szövegeket, Hegedűs Lajos szöveggyűjteménye.⁴ A lejegyzések alapjául szolgáló hangfelvételeket Magyarországon készítette, nyolc moldvai településről származó, áttelepült beszélőkkel.

Miközben a moldvai magyar nyelvjáráások közül több is, beszélők hiányában, az utóbbi évtizedekben végképp kutathatatlaná vált, sohasem folyt olyan nyelvészeti vállalkozás, amely egy szövegkorpusz megalapozásához felhasználható reprezentatív hangzó mintát gyűjtött volna a régióban. Tánczos Vilmos kolozsvári néprajzkutató azonban évtizedeken át kutatta a moldvai magyarság archaikus népi imáit és magát a világképet, gondolkodásmódot, vallásgyakorlatot, amely ezekhez a szövegekhez elválaszthatatlanul kapcsolódik.⁵ Minden olyan moldvai települést fölkeresett, ahol azt gondolta, fennmaradhattak még imádságok, esetleg olyan szövegek is, amelyeket még nem sikerült dokumentálni, s így a nyelvcserevel és az életforma megváltozásával örökre feledésbe merülhetnek. Mivel a hangfelvételek az

---

¹ A tanulmány elkészítését A moldvai magyar nyelv: Adatbázis-építés és grammatikai kutatások című ELKH-projekt és a 138396 számú NKFIH-projekt támogatta.

² Deme–Imre 1968–1977.

³ Péntek 2016–2017.

⁴ Hegedűs 1952.

⁵ Tánczos 1995., 1999., 2001.

archaikus imaszövegek mellett rögzítik a mindennapi vallásgyakorlás formáit, a szövegek elsajátításának folyamatát, személyes történeteket az imákkal, az imádkozás hatásával, erejével kapcsolatosan, a beszélgetések alapján az élő nyelv és a költött szövegek jellegzetességeinek vizsgálata egyaránt lehetséges. Tanczos Vilmos moldvai gyűjtése páratlan kincs tehát nemcsak a néprajztudomány, hanem a magyar nyelvészeti kutatások számára is. É. Kiss Katalin Élvonal projektjében (NKFIH 129921) nyílt lehetőség arra, hogy – Tanczos Vilmostal együttműködve és az ő iránymutatásai mentén – a Nyelvtudományi Kutatóközpontban megkezdjük a moldvai felvételek nyelvészeti szempontú feldolgozását. 2021 szeptemberétől a hanganyagok lejegyzését *A moldvai magyar nyelv: Adatbázis-építés és grammatikai kutatások* című, ELKH-finanszírozású projektben folytatjuk.⁶ A projekt kiemelt célja az adattár bővítése minél több település hanganyagainak feldolgozásával.

Dolgozatomban a moldvai nyelvjáráskutatás legfontosabb forrásainak rövid bemutatása után beszámolok Tanczos Vilmos gyűjtéseinek nyelvjárási lejegyzéséről, áttekintve a munkafolyamatot és felvázolva az adattár felhasználásában rejlő lehetőségeket.

MOLDAI NYELVJÁRÁSI ADATTÁRAK

A moldvai nyelvjárások vizsgálatát a kolozsvári nyelvföldrajzi iskola kutatói tűzték ki célul, ezt szolgálták azok a területen folyó kutatások, gyűjtések, amelyek eredményeként létrejött *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* (a továbbiakban *MCsNyA*).⁷ Noha a népzében már évtizedekkel korábban általános volt, hogy a dallamokat hangfelvételen is rögzítsék – Domokos Pál Péter már az 1920-as, 1930-as években készített helyszíni fonográffelvételeket Moldvában, ezeknek lejegyzett változataiból több is bekerült a *Csángó népzene* köteteibe⁸ –, a magyar nyelvjáráskutatásban nem volt jellemző, hogy az adatgyűjtéseket hanganyagokkal is dokumentálják. A kiejtésben, szókincsben, morfológiában meglévő térbeli változatosságot a nyelvjáráskutatók hagyományosan fonetikus lejegyzéssel rögzítették a helyszínen.

A *MCsNyA* a legjelentősebb adattár, amely alkalmas a jellegükben olykor igen eltérő moldvai nyelvjárások viszonyrendszerének feltárására. Az atlasz 43 kutatópontról közöl magyar nyelvjárási adatokat, az informatizált (számítógépen

⁶ Szintén a Nyelvtudományi Kutatóközpontban, a vezető kutató Surányi Balázs.

⁷ Gálffy–Márton–Szabó T. 1991.

⁸ Domokos–Rajeczky 1956–1961.

megfelelően rögzített) változat összesen 1035 térképlapból áll, ez az 1991-ben megjelent első két kötet és a későbbiekben előkerült harmadik kötet anyagát is tartalmazza.⁹ A MCsNyA. az alapja Gálffy Mózes első, a teljesség igényével készült leírásainak a moldvai nyelvjárások hangtani jellegzetességeiről,¹⁰ illetve a közelmúltban készült, a különböző eredetű moldvai nyelvjárások viszonyrendszerének megragadását célzó, szintén elsősorban hangtani alapú kvantitatív, térképes kimutatásoknak is.¹¹

Az atlaszadatok, bár sok tekintetben alkalmasak nyelvjárásközi összevető vizsgálatokra, és bizonyos tekintetben a hangrendszer tanulmányozására is, csak korlátozottan teszik lehetővé a nyelvhasználatban jelentkező variabilitás vizsgálatát, illetve még a térképlapok nagy száma mellett is csak a nyelvi jelenségek egy részét teszik tanulmányozhatóvá.

2005–2007-ben Bodó Csanád szakmai irányításával zajlott a MCsNyA. követéses vizsgálata 30 moldvai településen, 250 címszó újraképzésével. A követéses vizsgálatban kutatópontonként átlagosan 14 fő válaszolt a kérdőfüzetben rögzített kérdésekre, amelyek az atlaszkérdéseken túl az adatközlőkkel kapcsolatos szociolingvisztikai, nyelvhasználati kérdéseket is tartalmaztak.¹² Ez az adattár már hangfelvevők segítségével készült, az adatok lejegyzésére már a kutatás második fázisában került sor, a terepen rögzített hanganyagok alapján. A gyűjtők kérdéseire adott válaszok rögzítésén több lejegyző is dolgozott, ezért az egyes jelenségek elemzéséhez, térképezéséhez egyelőre ellenőrzésre és egységesítésre van szükség.

Gazdag példaanyaggal, több kutató gyűjtését is fölhasználva készült A moldvai magyar tájnyelv szótára¹³ (a továbbiakban: MMTSz.), a szócikkek rövidebb mondatokat, szövegrészleteket is közölnek, forrásként megadva a települést, ahonnan az adat származik. A szótár így jó kiindulási alap lehet egy-egy jelenség térbeli variabilitásának áttekintéséhez.

A szövegfelvételek gyűjtését és közreadását célzó egyetlen nagyobb vállalkozás Hegedűs Lajos nevéhez fűződik. Az 1940-es évek végén, illetve az 1950-es évek elején készített hangfelvételeket baranyai településeken az egy évtizeddel korábban áttelepült moldvai beszélőkkel. A felvételekből szöveggyűjteményt is készített, amelynek előszavában rövid megállapításokat tesz a moldvai nyelvjárások hangrendszeréről.¹⁴ Ugyan csupán nyolc moldvai település Magyarországra áttelepült

⁹ Bodó–Vargha 2008.

¹⁰ Gálffy 1964a., 1964b., 1965.

¹¹ A MCsNyA. anyaga alapján készült kvantitatív kutatásra lásd például Bodó–Vargha–Vékás 2012.; Vargha 2017. 99–107.

¹² A MCsNyA. követéses vizsgálatáról lásd bővebben Bodó 2007.

¹³ Péntek 2016–2017.

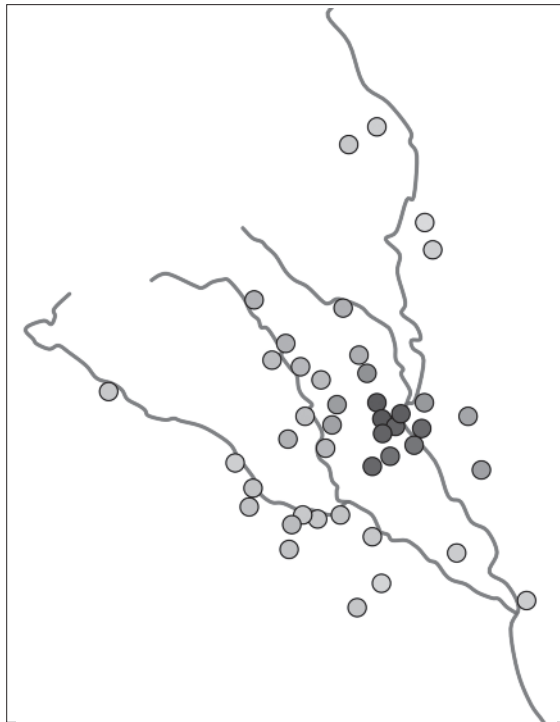
¹⁴ Hegedűs 1952.

beszélőinek nyelvhasználatát vizsgálta, szövegfelvételei olyan jelenségek elemzését is lehetővé teszik, amelyek vizsgálatát az izolált szavakat rögzítő atlaszok nem, illetve a gyakoriságra, használati körre vonatkozóan is tud megállapításokat tenni (például az *á* előtti asszociatív *á*-zás esetében). Hegedűs gyűjtése nem került bele a magyar nyelvészeti kutatások vérkeringésébe, feltehetőleg azért, mert a kötetnek csak egyetlen kiadása volt, mára már könyvritkaságnak számít, vagyis nehezen hozzáférhető.

NÉPRAJZI INTERJÚK LEJEGYZÉSE TÁNCZOS VILMOS MOLDVAI GYŰJTÉSÉBŐL

A fent említett adattárak kiemelt forrásai a moldvai nyelvjárások kutatásának, jellegüknél fogva azonban – kivéve a nyolc település beszélőivel készített felvételek lejegyzéseit közreadó Hegedűs-féle szöveggyűjteményt¹⁵ – kevésbé teszik lehetővé

1. ábra. A MCsNyA. dialektometriai elemzése alapján készült többdimenziós skálázás térképes ábrázolása. Azon kutatópontok között feltételezhetünk nagyobb nyelvjárási hasonlóságot, amelyeknek a színe hasonló, illetve közel azonos

¹⁵ Hegedűs 1952.

az élő nyelv tanulmányozását, illetve elsősorban a korábbi kutatások alapján már ismert nyelvi jelenségeket teszik vizsgálhatóvá, többségüket jobbra néhány példa alapján. Ahhoz, hogy az atlaszokból hiányzó vagy csak szórványosan adatolt jelenségeket is vizsgálhassuk, illetve megfigyelhessük az egyes jelenségek előfordulási gyakoriságát, a különböző változatok közti ingadozásokat, elengedhetetlen a moldvai magyar nyelvjárások kutatására alkalmas, megfelelő pontossággal lejegyzett szövegtörzsek létrehozása.

2. ábra. A már elkészült lejegyzések kutatóponthálózata

Szervezett dialektológiai gyűjtés, amely reprezentatív hangzó mintát gyűjtött volna a régióban, nem volt. Tánczos Vilmos moldvai gyűjtései azonban, bár nem dialektológiai kutatás céljából készültek, kiváló forrásanyagként szolgálhatnak a nyelvészek számára is. A korábbi dialektológiai kutatások eredményeiből és a MCsNyA. dialektometriai vizsgálatából is egyértelműen látszik, hogy a moldvai nyelvjárások korántsem egységesek, szinte minden település nyelvjárását tekintve is külön világ (lásd az 1. ábrát). Éppen ez a változatosság teszi kiemelten fontossá, hogy minél teljesebb képet kaphassunk a területről, vagyis minél több moldvai településről legyenek anyagaink. Az adattár kialakításakor ezért már a lejegyzési

munkálatok első szakaszában arra törekedtünk, hogy legyenek szövegeink minden moldvai nyelvjárás csoportból. Jelenleg 16 településről vannak lejegyzett és legalább egyszer ellenőrzött anyagaink, az északi Szabófalvától a Tatros menti Szitásig (lásd a 2. ábrát). Az eddig elkészült lejegyzéseket Balázs Renáta, Eris Elvira Mária és Vargha Fruzsina Sára készítette.

A hangzó anyag lejegyzését a magyar számítógépes dialektológiában meghonosodott standard szerint végezzük, a Bihalbocs összefoglaló néven ismert nyelvészeti technológiák használatával.¹⁶

A feldolgozás során az eredeti hangfelvételt időzítési markerekkel összekapcsoljuk a lejegyzéssel, így a szövegek olvasása közben egyetlen kattintással elérhetővé válik a lejegyzett részletek eredeti, hangzó formája (3. ábra). A hanggal összekapcsolt lejegyzések előnye, hogy könnyen lehet a már elkészült lejegyzéseket ellenőrizni, javítani, oktatási segédanyagként fölhasználni, illetve ez lehet a záloga annak is, hogy más tudományterületek is könnyebben bekapcsolódhassanak az adattár kutatásába.

```

{-1 •<Magyarul> imádkozik Marika néni?•}
{3 •Magyarul. •}
{-1 •Miért imádkozik magyarul?•}
{3 •Hát azért, hogy ę nekem úgy teccik, hogy mintha könnyebb magyarul
imádkozni, min mint románul. •}
{-1 •De tud románul is?•}
{3 •Há ę• | •muszáj tunni, tudom románul ęs az imáccságot, mennyit tudok,
azt tudom románul ęs. •Há. •Oszta• | •mennyit nem tudok magyarul, •
•végzem románul, s• | •gondolom, hogy a Jõisten tud• | •ijen-ojan nyelvękét,

```

3. ábra. A hanganyagok feldolgozása a Bihalbocsban

¹⁶ A fejlesztések történetéről, alapelveiről lásd Vékás 2007.

A hangfelvételeken előfordulnak román szövegrészletek is, ezeket is lejegyezzük, mivel hozzátartoznak a kontextushoz, ám román szövegként megjelölve. A szöveg könnyebb megértése érdekében ezekhez a részekhez magyar fordítást is kapcsolunk. Előfordulnak a szövegekben olyan szavak, rövidebb részletek is, amelyek előzetes tudás, a nyelvjárásban való jártasság nélkül nehezen értelmezhetők, ezeket a részleteket is igyekszünk magyarázatokkal ellátni. A magyarázatoknál és különösen a moldvai magyar nyelvjárásokban gyakran előforduló román kölcsönzők jelentésének megadásakor – ahol lehet – az MMTSz.-ra támaszkodunk.

A hangjelölés megfelel a magyar egyezményes hangjelölés szabályainak, attól csak néhány esetben térünk el, annak érdekében, hogy minél egyszerűbb eljárásokkal tudjuk az anyagokat – a különböző kutatói igényekhez alakítva – többféle formába konvertálni. A hangminőségek megfelelő pontosságú jelölése lehetővé teszi, hogy elemezzük a nyelvjárások hangtani sajátosságait, azokról kimutatásokat, nyelvföldrajzi térképeket készítsünk, és hogy biztosítsuk az összevethetőséget a korábbi lejegyzésekkel, atlaszadatokkal. A már elkészült munkaanyagainkat online is megjelenítjük, így mindenki számára, aki a korpuszt nyelvészeti, néprajzi vagy akár népzenei vonatkozásai miatt a végső ellenőrzések elvégzése előtt is böngészni szeretné, már az adattár készítésének folyamatában elérhetők a lejegyzések (<https://nlp.nytud.hu/csango/>).

Terveink szerint az adattár online kutathatóságát a következő években fejlesztjük, hogy minél több funkció, amely a már meglévő nyelvészeti technológiákkal rendelkezésre áll, az online felhasználók számára is elérhető legyen. További célunk, hogy létrehozzuk az adattár morfológiailag annotált változatát is, megteremtve az összetett keresés és szövegelemzés további lehetőségeit.

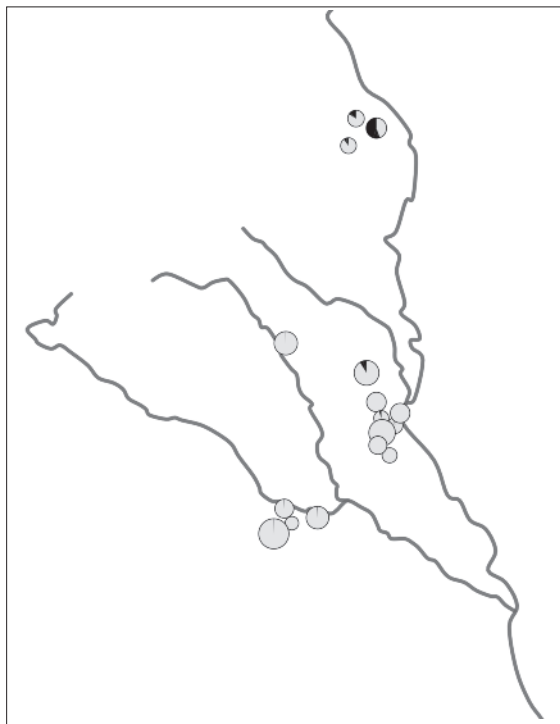
NÉHÁNY PÉLDA HANGTANI JELENSÉGEK TÉRBELI MEGOSZLÁSÁRA AZ ADATTÁR ALAPJÁN

A lejegyzések során arra törekszünk, hogy – a dialektológiai hagyománynak megfelelően – aprólékosan jelöljük a hangok ejtésbeli sajátosságait. Jól tudjuk azonban, hogy a hangjelölésben mindig van némi esetlegesség, és ez az esetlegesség minden egyes lejegyzett adatunkra érvényes. Kvantitatív megközelítésben azonban az esetlegességek jórészt kiküszöbölhetők, a nyelvjárás jellegzetességek megragadhatókká válnak.¹⁷ A továbbiakban arra hozok néhány példát, hogyan al-

¹⁷ Vö. Vargha 2020.

kalmazhatók a lejegyzéseink a már rendelkezésünkre álló egyszerű keresési és térképezési eljárások segítségével a moldvai nyelvjárásokban megmutatkozó térbeli változatosság megragadására egyes hangtani jelenségek esetében.

Az első jelenségtérkép (4. ábra) a *dzs*-zés (más magyar nyelvváltozatok *gy* hangja helyén, feltehetőleg nyelvtörténeti okokra visszavezethetően, *dzs* hangot ejtenek) térbeliségét igyekszik megragadni, a szövegekben előforduló *dzs* hangok arányát a *gy* hangok arányához viszonyítva. A *dzs* és *gy* ejtémódja közötti, átmeneti hangok is a *dzs*-k számát növelik a kimutatásban, mivel ezek a hangféleségek is a *dzs*-zés meglétére utalnak egy adott kutatóponton. A kutatópontok mérete az adatok számával arányos.

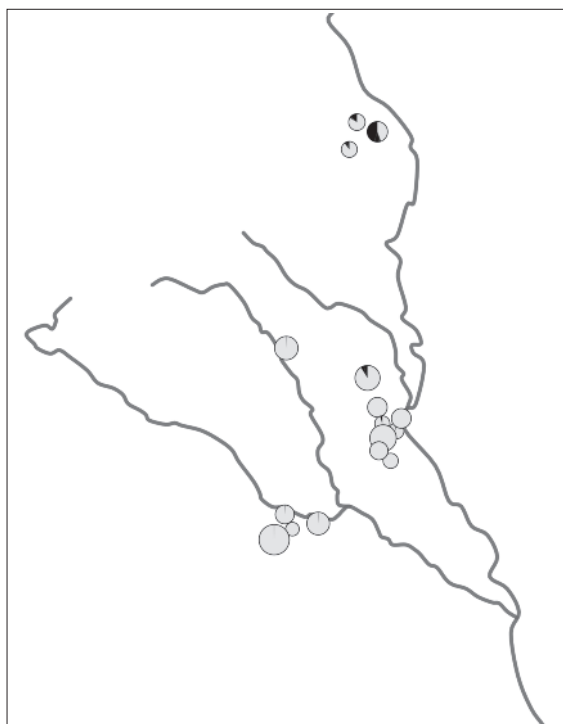
4. ábra. A *dzs* (ide számítva a *dzs* és *gy* közötti átmeneti hangokat is) és a *gy* hangok egymáshoz képesti előfordulása a lejegyzésekben az egyes kutatópontokon.

Minél feketébb a kördiagram, annál nagyobb a *dzs* hangok aránya.

A kutatópontok mérete a találatok számával arányos

Az egyes moldvai nyelvjárásokra jellemző, talán legismertebb nyelvjárási jellegzetesség az ún. „szelypelés”, azon belül is az *sz*-elés, vagyis a más nyelvjárások *s* hangjai helyén *sz* hangok ejtése. A moldvai magyar nyelvjárások kutatói közt ré-

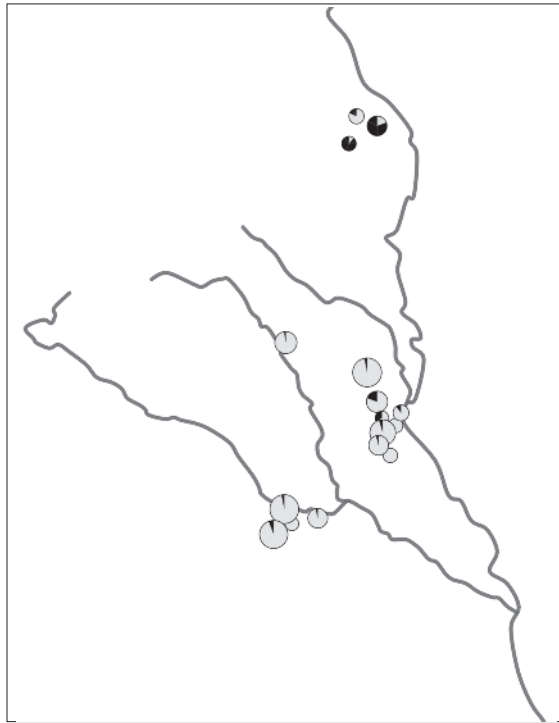
góta konszenzus van abban, hogy az *sz*-elés megőrzött régiség. A korábbi¹⁸ és az újabb kutatások¹⁹ egyaránt rámutatnak arra, hogy a jelenség fokozatosan gyengülő tendenciát mutat, amelyet a székelyes hangrendszer hatásával magyaráznak, az egyértelműen székelyes nyelvjárású települések nyelvhasználatából ugyanis ez a jelenség teljesen hiányzik. A második jelenségtérkép (5. ábra) az *s* és *sz* hangok egymáshoz képesti arányát mutatja az általunk készített lejegyzésekben. Az *e*-féleségek fonetikai minősége és fonológiai megítélése hagyományosan kiemelten fontos szempont a magyar nyelv térbeli változatosságának leírásában, a nyelvjárások magánhangzórendszereinek jellemzésében, illetve a nyelvjárási területek elhatárolásában egyaránt. A moldvai magyar nyelvjárások e tekintetben jellegzetes megoszlást mutatnak: a fonéma-megkülönböztetés tekintetében az északi változatokban nem él a zárt *ĕ* – nyílt *e* megkülönböztetés, a zárt *ĕ* hangok az *e* fonéma

5. ábra. Az *sz* és *s* hangok egymáshoz képesti aránya a lejegyzésekben.
Az *sz* arányát a fekete szín jelöli, minél feketébb egy kutatóponton
a kördiagram, annál gyakoribb az *sz* előfordulása

¹⁸ Gálffy 1964b. 157–161.

¹⁹ Bodó 2007.

6. ábra. A különböző *e*-féleségek megjelenése az egyes kutatópontokon. ● zárt ě,
● *e* (a zártabbnak jelölt ě hangok is), ○ igen nyílt ä (a nyúltabbnak jelölt ě hangok is)

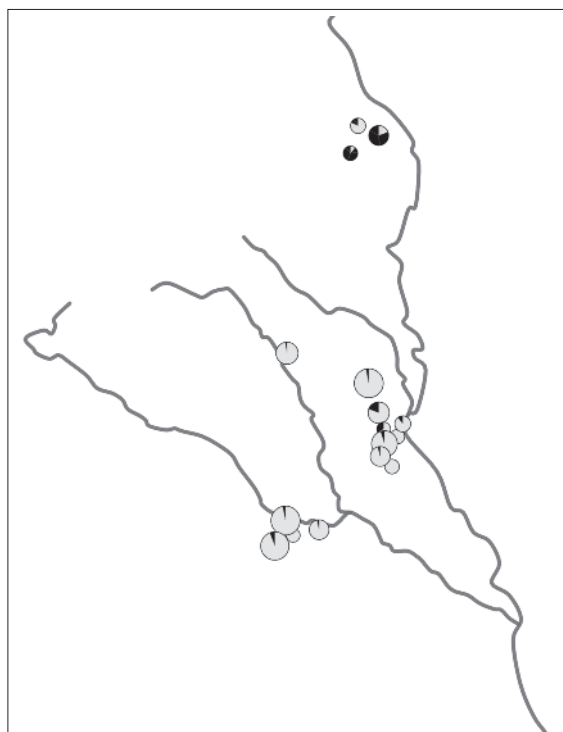
ejtésbeli változatainak tekinthetők. A székelyes magánhangzórendszerű moldvai nyelvjárások azonban megkülönböztetnek nyílt *e*-t és zárt *ě*-t, jellemző rájuk az *e* igen nyíltan ejtett változata is. A 6. ábra – az *e*-féleségek fonetikai minőségeit három csoportra bontva – a zárt *ě*, az *e* és az igen nyílt *ä* megoszlását mutatja a lejegyzéseink alapján.²⁰

A magyar nyelvi változók kutatásának régi témája az *l*-kiesés, vagyis az a jelenség, hogy a szótagzáró *l* nem hangzik, viszont a megelőző rövid magánhangzó megnyúlik. Ez a jelenség szinte a teljes nyelvterületen megfigyelhető, azonban van, ahol csak igen szórványosan jelentkezik²¹. Az *l*-kiesésnek lexikai kötöttsége is lehet: a létige múlt idejű alakjaiban (pl. *volt*, *voltak*) általánosabban jelentkezik, mint más szavakban. A mezősegi nyelvjárásokra általában jellemző az *l* megmaradása. A moldvai nyelvjárásokban a MCsNyA. anyaga alapján készített jelenség-

²⁰ Az *e*-féleségekről a moldvai nyelvjárásokban lásd bővebben Vargha, é. n. publikálásra benyújtva.

²¹ Vö. Fazakas 2012.

térképek tanúsága szerint leginkább az északi kutatópontokon jellemző, hogy az *l* megmarad (például a *holnap, kölcsön, zöld* szavak helyi változataiban), de Bákó környékén is előfordulnak ilyen példák.²² Az általunk készített lejegyzésekben azt néztem meg, milyen az *l*-kiesés térbelisége a létige múlt idejű alakjaiban (7. ábra). A térkép alapján a szabófalvi és a kelgyesti lejegyzésekben feltűnő az *l* megmaradása, vagyis ezeken a kutatópontokon jellemzően még a létige múltidejű alakjaiban sem fordul elő *l*-kiesés. Jól látszik az is, hogy Bákó környékén is nagyobb arányban marad meg az *l*, mint a székelyes nyelvjárású területeken a Tázló és a Tatros mentén, ahol egyértelműen az *l*-kieséses (*vót, vótam* stb.) változat a jellemző.

7. ábra. A szótagzáró *l* viselkedése a lejegyzések alapján a lét ige múlt idejű alakjaiban. A fekete szín mutatja azoknak az eseteknek az arányát, ahol az *l* megmarad (*volt, vultam* stb.)

²² Vö. Bodó–Vargha 2007. 16. térkép.

ÖSSZEGZÉS

Tánczos Vilmos moldvai gyűjtéseinek lejegyzése páratlan lehetőség a nyelvtudomány számára, enélkül ugyanis a moldvai nyelvjárások szövegalapú vizsgálata elképzelhetetlen lenne, hiszen ez az egyetlen, a teljes területet lefedő, a gyűjtő személye és a gyűjtés módszertana szempontjából is koherens hanganyag ebből a régióból. A lejegyzendő szövegek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy adattárunk már a kutatás kezdeti szakaszában minél jobban lefedje a teljes területet, és így minél teljesebb áttekintést adhasson a moldvai nyelvjárásokról. Az adattár már jelenlegi formájában is kereshető, térképes kimutatásokra is van lehetőség a számítógépes dialektológiában meghonosodott technikákkal. Terveink szerint a következő két évben növeljük a hanggal összekapcsolt szövegek online változatának kereshetőségét, elemzési lehetőségeit is. Bízunk abban, hogy az elkészült adattár több tudományág kutatói számára szolgálhat majd forrásul, és az oktatásban is hasznosul.

IRODALOM

- BODÓ Csanád (2007): Követéses geolingvisztikai vizsgálat Moldvában. In: Guttman Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola, 37–47.
- BODÓ Csanád – VARGHA Fruzsina Sára (2007): *Jelenségtérképek A moldvai csángó nyelvjárás atlaszából*. Budapest, ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- BODÓ Csanád – VARGHA Fruzsina Sára (2008): Régi nyelvatlaszok – új módszerek. *Magyar Nyelv*, 104. évf. 3. sz. 335–351.
- BODÓ Csanád – VARGHA Fruzsina Sára – VÉKÁS Domokos (2012): Classifications of Hungarian dialects in Moldavia. In: Lehel Peti – Vilmos Tánczos eds. *Language Use, Attitudes, Strategies: linguistic identity and ethnicity in the Moldavian Csángó villages*. Cluj-Napoca, Romanian Institute for Research on National Minorities, 51–69.
- DEME László – IMRE Samu (1968–1977, szerk.): *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DOMOKOS Pál Péter – RAJECZKY Benjámín (1956–1961): *Csángó népzene 1–2*. Budapest, Zeneműkiadó.
- FAZAKAS (GÁL) Noémi (2013): Az / kiesése mint nyelvi változó a Vő István-féle hangoskönyvben. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics

- Balázs (szerk.): *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 402–416.
- GÁLFFY Mózés (1964a): A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 8. 31–44.
- (1964b): A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 8. 157–167.
- (1965): A moldvai csángó nyelvjárás fonéma-variáns rendszere. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 9. 257–269.
- GÁLFFY Mózés – MÁRTON Gyula – SZABÓ T. Attila (1991, szerk.): *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza 1–2*. (A kiadás előkészítői: Murádin László – Péntek János.) MNyTK. 193. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- HEGEDŰS Lajos (1952): *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat.
- PÉNTÉK János (2016–2017, szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- TÁNCZOS Vilmos (1995): *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok*. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, Krónika Könyvek.
- (1999): *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, Krónika Könyvek.
- (2001): *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér*. Budapest, Püski Kiadó Kft.
- VARGHA Fruzzsina Sára (2017): *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- (2020): Magánhangzó-minőségek meghatározása nyelvatlaszadatok alapján. *Magyar Nyelv*, 116. 442–461.
- (É. n.): Publikálásra benyújtva. Különböző nyelvjárások magánhangzó-rendszereinek találkozása: a meg ígекtő esete Moldvában. *Nyelvtudományi Közlemények*.
- VÉKÁS Domokos (2007): Számítógépes dialektológia. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola, 289–293.

JÁVOR-SZELID VERONIKA

SZERELEM ÉS SZENTSÉG

*A magyar népköltészet és népművészet
kognitív nyelvészeti megközelítésben*

BEVEZETÉS

A magyar közvélekedésben az elmúlt néhány évtizedben egyre markánsabbá vált az a nézet, hogy minden népdal, sőt még a gyermekmondókák, gyerekdalok is a szexről, az erotikáról szólnak. Ezt a felfogást nagyrészt fontos néprajzi és nyelvészeti kutatások eredményei hívják elő.² Kodály Zoltán³ arról értekezett, hogy sok dal kendőzetlen nyíltsággal tárgyalja a szerelmi életet. Mindezen megállapítások azon a Sylvester János által már 1541-ben közölt felismerésen alapulnak, amely szerint a népdalok természeti kezdőképei „nem csupán hétköznapi jelentésükben értendő hangulatteremtő értékű hasonlatok, hanem a szerelmi líra szimbolizmusának részei”.⁴ A képekben bővelkedő népdalokat Sylvester „magyar poézisnek” nevezte és a természeti kezdőképeket a bibliai ábrázolásokhoz hasonlította. Kodály⁵ szerint a népdalok erotikus tartalma a 16. században, amikor a virágénekek zöme keletkezett, nem keltett megbotránkozást, és ennek okát a szerelmi élet egyszerűségében és nagyobb természetességében látta. Meglátása alapján ezek az ősréteget képező, magukból mindent kiéneklő emberek ép, harmonikus lelkivilággal rendelkeztek, és ezért alkotásuk is tökéletes. Tapasztalatai továbbá azt mutatták, hogy a nép emberei közt több ilyen lehet találni, mint a műveltek között.⁶

A népdalokban megjelenő erotika kérdéséről a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának Folklor Osztálya konferenciát is szervezett 1982 májusában, amelynek eredményeképpen kétkötetnyi tanulmány született a témában.⁷ A kutatók feltárták, hogy a népdalok szimbólumrendszere szinte teljes mértékben megegyezett térben és időben távol eső kultúrkörök szimbólumrendszere-

---

¹ A tanulmány Szelid Veronika „Poetic and visual metaphors in Hungarian folklore” című dolgozatára épül, amely angol nyelven jelent meg a *Cognitive Linguistic Studies* 7. 1. számában, 2020-ban.

² Pl. Bernáth 1986.; Borsi 2003.

³ Kodály 1952.

⁴ Jankovics 1991. 115.

⁵ Kodály 1952.

⁶ Kodály 1993.

⁷ Hoppál–Szepes 1987a.; Hoppál–Szepes 1987b.

rével: a jelképrendszer egész Európában és az általuk vizsgált ázsiai országokban is jórészt egybevágott. Ennek magyarázataként megfogalmazták, hogy a szimbólumokat létrehozó népcsoportok világmérete hasonló mezőgazdasági kultúrákban gyökerezik.

E kutatásokból a köztudatba azonban mindössze az a téves következtetés került át, hogy a népdalok, a mondókák és a népmesék valójában nem a gyermekeknek valók. Lackfi János például *Tizennyolcas karikás népdalok* címmel írt blogjában „rántja le a leplet” néhány gyerekdalról,⁸ más internetes portálok pedig egyenesen „illúziórombolónak” neveznek olyan, minden magyar gyermek által jól ismert gyerekdalokat, mint az *Elvesztettem zsebkendőmet* vagy a *Bújj bújj zöld ág*.⁹ Felmerül ezért a kérdés, ha ezek a népdalok valóban a két nem egyesüléséről szólnak, akkor miért valók mégis a gyerekeknek, illetve mit jelentett valójában a szex, az erotika fogalma a hagyományos kultúrában.

Tanulmányomban, amely a magyar népi kultúra különböző kifejezőmódjainak (népdalok és népművészeti tárgyak) metaforikus jelentéseiről szól, elsősorban a szerelem, a szex és az erkölcs – vagy másként fogalmazva, Isten – kapcsolatát kutatom. A szerelem és a szex fogalmának összefonódását, a köztük lévő logikus kapcsolatot a mai nyugati világ embere is könnyen tudja értelmezni. Ha valakit szerelemmel szeretünk, általában hozzátartozik, hogy testi vágyat is érzünk iránta. De mi köze mindehhez a spiritualitásnak? A posztmodern kor embere nehezen kapcsolja össze ezeket a fogalmakat. Egy Oscar Wilde-nak tulajdonított, és a 2010-es évek népszerű amerikai sorozata, a *Kártyavár* Kevin Spacey által játszott főszereplője, Frank által is idézett mondás szerint: „A világon minden a szexről szól, kivéve a szexet. A szex a hatalomról szól.”¹⁰ A hatalom az evilági érvényesülést és sikert jelenti, a fogalmat a szerelemre vonatkoztatva pedig a SZERELEM ÜZLET metafora alapján történik a jelentésalkotás. Ennek középpontjában az áll, hogy a felek mit nyernek a kapcsolatból. Amikor a sorozat alkotóját, Beau Willimont megkérdezték erről a gondolatról egy *Time* magazinnak adott interjúban,¹¹ így nyilatkozott: „Azt hiszem, hogy a szerelem, még a legtisztább szerelem is, a

⁸ <https://wmn.hu/kult/10510-lackfi-janos-tizennyolcas-karikas-gyerekdalok-nem-kotelezo-irodalom-6-resz>

⁹ <https://babafalva.hu/tabuk-nelkul-a-gyerekdalok-titkos-tartalmarol/>

¹⁰ „Everything in the world is about sex except sex. Sex is about power.” (House of Cards, Season 1)

¹¹ <https://time.com/3724484/house-of-cards-beau-willimon-season-3/>

¹² „I think that love, even the purest love, is also about power and transactional. I don't look at 'power' as a bad word, and I don't look at 'transactional' as a bad word. Even the phrase 'unconditional love' is almost the terminology of contract law.”

hatalomról és a tranzakcióról szól. Nem tekintem a 'hatalmat' rossz szónak, sem a 'tranzakciót' rossz szónak. Még a 'feltétel nélküli szeretet' kifejezés is szinte a szerződési jog terminológiája.”¹²

A tradicionális világban azonban a SZERELEM és ezen belül a SZEKUALITÁS a SZENTSÉG fogalmával fonódott össze. Teljesen természetes módon vannak például jelen a nemi szervet jelképező motívumok az istenkapcsolatot kifejező alkotásokon.¹³ Ha ma ilyen üzenetet akarnánk átadni, akkor azt blaszfémiaának neveznék, és valószínűleg joggal, mert a modern ember értelmezési kereteiben ez a két szféra nem fér össze, egymást teljesen kizárja. Vajon mi lehet az oka annak, hogy ami valaha szent volt, az néhány évszázad múlva egyenesen istenkáromlásnak tűnik? Vagy másképpen, mi lehet a titka a hagyományos világ szabad, határokat nem ismerő asszociációinak?

Tanulmányom arra vállalkozik, hogy a szerelem–szex–spiritualitás egységét bemutassa egy olyan kultúra szövegein és népművészeti alkotásain keresztül, amelyben ez az egység megkérdőjelezhetetlenül volt jelen. Ebben az összefüggésben megérthetjük a nők valódi szerepét is a hagyományos társadalomban, amit a modern kor gyakran egy igazságtalan, elnyomott, kizsigerelt, szájalomra méltó és ezért véglegesen eltörrendő szerepkörként értelmez, – félreértelmez. Mindehhez pedig az ÉLET fogalmának eltérő értelmezési kerete ad magyarázatot.

Első pillantásra talán furcsának tűnik a népköltészet és a népművészeti tárgyak egymással való összehasonlítása, a kognitív nyelvészet módszertana azonban lehetővé teszi ezt, mivel az ilyen jellegű kutatások középpontjában álló metaforák és metonímiák fogalmi jellegűek. Ez a hozzáállás a néprajztudománytól sem idegen. Hoppál Mihály a szerelmi ajándékok jelképrendszeréről szóló tanulmányában¹⁴ hangsúlyozza a hagyományos paraszti kultúrának azt a tipikus jellemzőjét, hogy nagyon hasonló tartalmat képes kifejezni különböző modalitásokban, vagyis különböző kódokkal. Hozzáteszi, hogy a kódok sokfélesége és az időben történő egyidejű felhasználásuk az ősi kultúrák tipológiai jellemzője, és ennek a megfontolásnak az eredményeként munkatársaival együtt össze is állított egy azóta sok kiadást megért motívumszótárt.¹⁵ Tanulmányom tehát a folklór eltérő modalitásainak *fogalmi* hátterére összpontosít. Az eltérő kifejezésmódok fogalmi hátterének összehasonlítása két szempontból is előnyös lehet a fogalmi metaforák ku-

¹³ Pl. a gyöngyöspatai római katolikus templom Jesse-oltára, amelyről Jankovics Marcell 2014-ben a következőket írta: „[...] hatalmas úrmutatóra, agancskoronára, női öltre is emlékeztető fát formáz a szimmetrikus, javarészt fából faragott oltárdísz.” Jankovics 2014.

¹⁴ Hoppál 1978. 9.

¹⁵ Hoppál et alii 1990.; 1994.; 1995.; 2004.

tatása szempontjából. Először is, a vizuális és nyelvi ábrázolások egyidejű tanulmányozása hozzájárulhat a kutatott fogalmak magyar folklórban élő népi modelljének teljesebb megismeréséhez; továbbá segíthet megfejtetni a folklór vizuális és nyelvi metaforái közötti hasonlóságokat és különbségeket.

Dolgozatom a következő részekből épül fel: az első egység a kutatás elméleti hátterébe, a kognitív metaforaelméletbe ad rövid bepillantást, valamint ismerteti a moldvai csángó népdalok szerelemmel kapcsolatos fogalomköre kognitív nyelvészeti szempontú kutatásának eddigi eredményeit. A fogalom hagyományos modellje erkölcsalapú, és amint látható lesz, ez gyökeresen eltér az ún. „romantikus modelltól”, amelyet Kövecses amerikai angollal foglalkozó kutatásában mutatott be.¹⁶ Az elméleti részt két esettanulmány leírása követi: egy nagypataki népdal Domokos Pál Péter gyűjtéséből,¹⁷ illetve egy 19. századi humoródalmási kelenyeláda¹⁸ mintáiban, szerkezetében és funkcionalitásában kirajzolódó figuratív jelentésrétegek összehasonlító elemzése. A dolgozatot egy összegzés és az elméleti következtetések levonása zárja.

Az elemzett alkotások összehasonlíthatóságát, eltérő vidékekről való származásuk ellenére az indokolja, hogy bár a szimbolikus motívumok a különböző régiókban eltérőek lehetnek – például a moldvai népművészeti tárgyak (beleértve a népviseleteket is), amelyek a magyar folklór legrégebbi rétegét képviselik, geometriai formákkal díszítettek, míg a virágos minták a későbbi korokhoz köthetők; a székely alkotásokon viszont évszázadok óta elterjedtek a festett virág- és növénydíszítések –, a mélyben rejlő metaforikus üzenetek a hagyományos gondolkodásmód egységességét tükrözik. Ez a világszemlélet vélhetően nem is csak a magyar kultúrára volt jellemző, hanem határokat átívelő módon egész Európára, sőt Euráziára is. Erre utal Ortutay magyar népdalgyűjteményének előszavában:¹⁹ „Az egész magyar nép és az egész magyar népköltészet szól hozzánk e kötetekből; tudjuk, együtt egész Európával, Euráziával”.²⁰

¹⁶ Kövecses 1988.; 2000.

¹⁷ Domokos 1941.

¹⁸ Kocsi–Csomor 1982. 16. tábla.

¹⁹ Ortutay 1975. 1.

²⁰ Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar népdalokról a közelmúltban született kulturális nyelvészeti megközelítésű elemzésben sem történt megkülönböztetés a magyar folklór különböző régiói között. Baranyiné Kóczy 2018.

A SZERELEM FOGALMA A MAGYAR NÉPDALOKBAN

Kutatásaimat a fogalmi metaforaelmélet módszertana segítségével végeztem el. A kognitív metaforaelmélet szerint a metafora egy fogalmi eszköz, amely két tapasztalati tartomány közötti szisztematikus leképezések halmazából áll.²¹ Az absztraktabb fogalmat céltartománynak, míg a konkrétabbat forrástartománynak nevezzük. A céltartományt nagyrészt metaforikus forrástartományok segítségével értelmezzük, ún. leképezések által strukturálva. Ez azt jelenti, hogy különbséget kell tennünk a metafora, mint fogalmi konstrukció és annak számos modalitásban kifejezésre jutó megnyilvánulásai között. E modalitások közé tartozik például a beszélt nyelv vagy a vizuális művészet.²²

A SZERELEM fogalmát számos különböző kultúrában vizsgálták már ezzel a módszerrel.²³ Kövecses kutatásai²⁴ különösen figyelemre méltóak, aki amerikai angol nyelvi adatai alapján felállította a 'romantikus szerelem' népi modelljét. Ebben a modellben a SZERELEM elsősorban érzelmként konceptualizálódik, és egyik legfontosabb forrástartománya az ERŐ. E népi modell lényege az, hogy az érzelmi én és a racionális én között harc folyik, amelynek eredményeként tipikus esetben az érzelmi én győzedelmeskedik, a racionális én pedig elveszíti felette a kontrollt. Az érzelmileg túlfűtött viszonyban azonban a pár boldogsága nem tart sokáig, szerelmük a csúcspont után véget ér, és ez tipikus esetben a házasságkötés előtt következik be. Az egykori szerelmesek érzelmeit ezért a szomorúság, kiábrándultság jellemzi.

Ami a hosszú távú tervezést illeti, a férfi–nő közötti kapcsolat egy optimistább forgatókönyve jelenik meg a magyar népdalokban.²⁵ Moldvai csángó szerelmes népdalokon és népballadákon végzett kutatásaim alapján elmondható, hogy a SZERELEM és a SZESEXUALITÁS a népköltészetben egészen mást jelent, mint a fent vázolt romantikus modellben, amire talán nem túlzás a nyugati kultúrák tipikus modelljeként hivatkozni. Az általam elemzett népdalok tanúsága szerint a SZERELEM és a SZESEX olyan fogalmak, amelyek elsősorban az erkölcsön, az élet tiszteletén, valamint a transzcendensbe vetett mély hiten alapulnak. Ebben a modellben a „jó” és a „gonosz erők” állnak harcban egymással, hasonlóan a középkori misztériumjátékokhoz. A fő ellentét tehát az erkölcsös és az erkölcstelen én között feszül, és

²¹ Lakoff–Johnson 1980.

²² Lásd pl. Lakoff 1993; Kövecses 2002.; 2010.

²³ Pl. Barcelona 1995.; Kövecses 1988.; 2000.; Soares da Silva 2021.

²⁴ Kövecses 1988.; 2000.

²⁵ Szelid 2007.

a becsületes élet, valamint az érte járó túlvilági boldogság a tét. A „jó erők” meg akarják menteni az egyént a kárhózzattól, míg a „gonosz erők” megpróbálnak küzdeni ellene. A „jó erők” Istentől származnak, és az örök élet elnyerésére összpontosítanak; a „gonosz erők” ezzel szemben azt kívánják elérni, hogy az egyén kudarcot valljon az Isten felé vezető úton. E modell alapján a szerelmi kapcsolat ideális esetben a házasság keretei között teljesül be. A házasságon kívüli szerelmi viszonyok a szerelmesek életének minden területét veszélyeztetik mind a földi létben, mind a túlvilágon, ezért mindenképpen kerülni kell őket.

A magyar népdalok bővelkednek mezőgazdasággal kapcsolatos jelenetekben, amelyek jelentése gyakran nagyon összetett, és egyszerre több szinten értelmezhető. Az alábbi részlet egy moldvai csángó népdalból látszólag a kert felszántásáról szól, ami a mezőgazdasági társadalom tagjai számára egy mindennapos cselekedet. Az idézet jó példa arra, hogy a fent bemutatott elvont, gyakran tabunak számító üzeneteket mennyire tapintatosan,²⁶ milyen nagy tisztelettel és mekkora kreativitással tudták megfogalmazni a hagyományos kultúrában élő emberek.

Megfogám ez ökröm szarvát,
Felsőntom é kertém alját,
Hogy ne nőjön gyalogbédza,
Lepje fel é kerti róza.
Megvirágzott é diófa.²⁷

E sorok az úgynevezett MEZŐGAZDASÁGI metafora segítségével értelmezhetőek, amelyet először Oncins Martínez fedezett fel Shakespeare drámáiban.²⁸ E metafora alapján a szexualitás számos aspektusa jut kifejezésre a magyar népdalokban, a következő leképezések szerint: A NŐ TESTE FÖLD, A HAJADON NŐ TESTE MEZŐ, A HÁZAS NŐ TESTE KERT, A PÁROSODÁS (MEGTERMÉKENYÍTŐ ERŐ) MEZŐGAZDASÁGI MUNKA (VETÉS, ÜLTETÉS STB.), A GYERMEK NÖVÉNY.²⁹ A fenti szövegben a szántás képe azt sugallja, hogy a szexuális egyesülés a házasság keretei között történik: a házasság kapcsolat metaforikus keretét a föld határai húzzák meg. Ezt a fajta szexualitást Isten megáldja, és új életet ajándékozik a házaspár számára, gyönyörű kerti rózsák formájában. Így az élet fenntartása és továbbadása áll a sze-

²⁶ Vö. a Baranyiné Kóczy kulturális nyelvészeti megközelítésű kutatásában 'tartózkodás sémának' nevezett jelenséggel ('reservedness schema'). Baranyiné Kóczy 2018.

²⁷ Seres–Szabó 1991. 189.

²⁸ Oncins Martínez 2006.

²⁹ Szelid 2007.

relmi/házastársi kapcsolat középpontjában, ezzel egy dinamikus szerelmi modellt hozva létre, amelyben a SZERELEM, a HÁZASSÁG és a SZEX fogalma szorosan összefonódik az ÉLET fogalmával. Így, bár látszólag mindössze egy mindennapi földmunka jelenetéről olvashatunk a dalszövegben, mégis mély üzenetet ismerhetünk meg az említett absztrakt fogalmi tartományokról is általa. Az Isten előtt kötetted és ezért szétválaszthatatlan házassági kapcsolat a felnövekvő növény részeinek szimbiózisában figyelhető meg.

EGY NÉPDAL ÉS EGY KELENGYELÁDA KÖZÖS KONCEPTUÁLIS HÁTTERE

Kutatásomhoz megfelelő „illusztrációkat” igyekeztem találni, amelyek vizuálisan képesek megjeleníteni a népdalok üzenetét, és erre a célra legmegfelelőbbnek a népművészeti alkotásokat találtam. Hipotézisem szerint a népi kultúra különböző modalitásaiban megnyilvánuló fogalmi metaforák és metonímiák hasonlóak és kiegészítik egymást, egyrészt mert ugyanannak a világszemléletnek a lenyomatái, másrészt pedig, mert mindegyik bővelkedik a SZERELEM és a SZEX metaforikus ábrázolásában. Az élet ezen központi fogalmairól sokat elárulnak a házaspárok és családok életében mindennapi felhasználásra készült tárgyak (pl. szék, komód vagy kelengyeláda), valamint a szerelmi ajándékok (például az udvarlás idején a szerelmesek által egymás számára készített faragott és hímzett tárgyak).³⁰

Mivel nincs tudomásom magyar népművészeti tárgyak olyan elemzéséről, amely a kognitív nyelvészet módszertanát használná fel, tanulmányomban feladatult tűztem ki e tárgyak egy típusának, a Székelyföldre jellemző festett kelengyeládák konceptuális hátterének a fogalmi metaforaelméletet segítségül hívó értelmezését. A paraszti kultúrában a hozományos ládák olyan funkcionális háztartási eszközök voltak, amelyek egy nő életét a bölcsőtől a sírig elkísérték, és ezért fontos jelképes mondanivalót is hordoztak. A hagyományos moldvai népművészet azonban a magyar folklór legősibb rétegét képviseli, és így legtöbbször geometriai formákat alkalmaz (lásd *1. kép*, 280. oldal), amelyek dekódolása mind a néprajzkutatók, mind a kortárs moldvai csángók számára nagy kihívást jelent (egy erre irányuló kísérletet végzett Duma-István).³¹ Ezért elemzésemben egy székely példát vettem alapul, de a szabófalvi múzeumban található moldvai csángó tulipánosláda igazolja az azonos konceptuális hátteret (lásd *2. kép*, 280. oldal).

³⁰ Pl. Hoppál 1978.

³¹ Duma-István 2005.

Amint azt a bevezetőben már említettem, a SZERELEMről szóló tárgyak és népdalok összehasonlítása kétféleképpen segítheti a kulturális metaforák kutatását. Először is kimerítőbbé teheti a SZERELEM és SZEXUALITÁS népi modelljét, mert az eltérő kifejezésmódok együttesen világosabban kifejezésre juttatják a metaforikusan kifejezett fogalmak népi konceptualizációját, másodsor pedig segíthetnek tudatosítani a vizuális és nyelvi/költői metaforák közötti hasonlóságokat és esetleges eltéréseket.

Az elemzés megkezdése előtt fontos tudatosítani, hogy egy népművészeti tárgyra sohasem pusztán dekoratív célból kerülnek rá a motívumok. Szentimrei Judit hangsúlyozza,³² hogy a moldvai csángó népi szövésnek és a hímzéseknek elsősorban funkcionális szerepe volt. Áruklodó például, hogy a magyar *dísz* szó eredetileg két jelentést hordozott: „díszítés” és „erkölcsi érték”;³³ vidéki környezetben azonban az előbbi elavulttá vált, mivel a túlzott cifraság a jó erkölcs hiányára utalt. A gonosz mostoha arca a *Három árva* című népballadában³⁴ is azért van kifestve, mert viselkedése erkölcsileg megkérdőjelezhető.

Két orcája ki van festve;
A'llesz néktek mostohátok,
Aki fejért ad reátok. //
Mikor fejért ad reátok,
vérrel virágzik hátatok [...]

Ehhez kapcsolódóan, ha a ház ura vagy asszonya régen azt kérdezte a vendégtől, hogy „Dísztelen-é?”, akkor valójában arra volt kíváncsi, hogy ’jól érzi-e magát’.³⁵

Az alábbiakban ismertetett elemzés a fentiek alapján két részből tevődik össze: első körben egy moldvai csángó népdal metaforaelemzését végzem el, majd összehasonlítóképpen bemutatok egy székelyföldi háromszéki festett kelengyeládát (lásd *4. kép*, 281. oldal), amely az elemzett népdalhoz hasonló történetet mesél el. A népdal és a népművészeti alkotás összevetését a következők teszik érvényessé: 1. a kiválasztott moldvai csángó népdalnak a Székelyföldön gyűjtött változatai vannak,³⁶ 2. mindkét összehasonlított népművészeti tárgy a SZERELEM fogalom-

³² Szentimrei 1981. 180.

³³ Gyórfy–Viski 1934. 279.

³⁴ Kallós 1973.

³⁵ Gyórfy–Viski 1934. 279.

³⁶ *Szívárvány havasán*: Kodály Zoltán gyűjtése, Gyergyóalfalu, Csík vm., 1910. Dobszay–Szendrei 1988. 68.

körével kapcsolatos üzeneteket hordoz, valamint 3. elemzésem, amely a kognitív nyelvészet módszertanán alapul, fogalmi jellegű, amely lehetővé teszi egy kultúra egymástól eltérő jellegű produktumainak összehasonlítását.

EGY MOLDAVI CSÁNGÓ SZERELMES DAL METAFORAELEMZÉSE

Az elemzéshez egy olyan népdalt választottam ki Domokos Pál Péter nagy-pataki gyűjtéséből, amely a nő életének egyik legjelentősebb eseményéről, közelgő házasságkötéséről szól metaforikusan.³⁷

Sz elaluttam vala,
Sz álló víznek mártván
Főlétt liliomszál,
Ki kell onnat venni,
Új hejbe kell tenni.
Kertem közepibe,
Házom elejibe.
Sz háhho megfogani,
Nekem szerenciemre,
Máshnok buszujáro.

A népdal egy fiatal nőről szól, aki testileg, lelkileg és érzelmileg már érett, és így elérkezett életének központi fordulópontjához, a házassághoz. A nő a tisztaságot szimbolizáló fehér liliom képében jelenik meg, amit az EMBER NÖVÉNY és a JÓ ERKÖLCS TISZTASÁG fogalmi metafora, valamint a FEHÉR A TISZTA HELYETT fogalmi metonímia alapján konceptualizálunk. Ez a fehér liliom a tóparton nőtt fel, amely kedvezőtlen feltételeket biztosított a virág számára; a dal egyik változatában még arról is olvashatunk, hogy hamarosan kiszárad („Ki akar aszani”).³⁸ A virág fizikai szenvedése a lány érzelmi-lelki szenvedését jelképezi. Ezt az értelmezést AZ EMBER NÖVÉNY fogalmi metafora, az OK AZ OKOZAT HELYETT fogalmi metonímia speciális formái – VÍZZEL TELÍTETTSÉG AZ ÉLETERŐ HELYETT, a VÍZ-HIÁNYOSSÁG AZ ÉLETERŐ HIÁNYA HELYETT –, VALAMINT A SZERELEM VITALITÁS, A SZERELEM HIÁNYA A VITALITÁS HIÁNYA fogalmi metaforák teszik lehetővé.

³⁷ Domokos 1941.

³⁸ Domokos–Rajeczky 1956. 108.

Tapasztalatból tudjuk, hogy amelyik virággal nem foglalkoznak és tartósan kedvezőtlen körülmények között hagyják, az elpusztul. A dalban javasolt megoldás a virág túlélésére az átültetés, ami jelképesen komplex üzenetet hordoz. Az EMBER NÖVÉNY metaforának itt a következő leképeződései figyelhetők meg:

EMBER NÖVÉNY: NŐ VIRÁG

a virág életszakaszai → a női élet szakaszai (teljesen kinyílt virág → érett nő)
fehér virág → erkölcsileg tiszta/szexuálisan tapasztalatlan nő

kedvezőtlen körülmények egy virág életében → kedvezőtlen körülmények egy nő életében

a virág fizikai szenvedései → a nő érzelmi, lelki szenvedései (vízhiányos virág → szeretethiányos nő)

a virág áthelyezése → fordulópont egy nő életében

Egy érett nő életében több szinten is bekövetkezik a fordulat. Elsőként, az egyik legfontosabb és ideális esetben egyben a legboldogabb fordulópont a házasságkötés, ami egy új szakasz kezdetét jelzi egy nő életében. Új környezetbe kerül, mint a kertbe átültetett virágszál, ahol gyökeret kell eresztenie és teljesen új életet kezdenie, új feladatokkal, új szerepkörökkel. A metaforikus megfelelések itt a következők:

HÁZASSÁGKÖTÉS ÁTÜLTETÉS

a virág áthelyezése → esküvő

kert (gondosan behatárolt terület) → házasság/új környezet

a virág átültetése a kert közepére → a nő fontossága az új környezetben (összetett metaforák: AZ EMBER NÖVÉNY, A FONTOS KÖZPONTI)

a virág gyökeret eresztése → a nő beilleszkedése az új környezetbe, az új szerepkörbe

Másodszor, az ÜLTETÉS mozzanata a MEZŐGAZDASÁG komplex metafora révén felidézi a SZEKUALITÁS és AZ ÚJ ÉLET TEREMTÉSÉNEK fogalmát is.³⁹ A FONTOS KÖZPONTI metafora pedig hangsúlyozza ennek az időszaknak a nő életében betöltött döntő fontosságát, hiszen ebben a kultúrában az élet a legnagyobb érték, ami Isten és az ember együttműködéséből születik meg. Ez az értelmezés a következő metaforikus leképezések szerint épül fel:

---

³⁹ Lásd Oncins Martínez 2006.; Szelid 2007.

SZEX/ÚJ ÉLET TEREMTÉSE ÜLTETÉS

kert → a házasság nő teste (lásd MEZŐGAZDASÁG metafora: A NŐI TEST FÖLD)

a kert közepe → a test központi része (nemi szervek)

aktív munka a kertben → szex, párosodás

virág ültetése → megtermékenyítés

virág → gyermek/új élet

Harmadszor, az átültetett virág, amely új környezetbe, új táptalajba kerül, nemcsak a nőt vagy a születendő gyermeket jelentheti, hanem a férfi és a nő megváltozó kapcsolatát is, akik a házasságban nemcsak testileg, de lelkileg, érzelmileg is egyesülnek, és közösen válnak szülőkké és egy új család mozgatórugóivá. A központi metafora itt a SZERELEM/HÁZASTÁRSI SZERETET EGYSÉG speciális típusa, amely szerint a két fél elválaszthatatlan egységben, szimbiózisban él egymással: SZERELEM/HÁZASTÁRSI SZERETET SZIMBIÓZIS.⁴⁰ A metaforikus megfelelések itt a következőképpen alakulnak:

A SZERELEM/HÁZASTÁRSI SZERETET KÉT RÉSZ SZÉTVÁLASZTHATATLAN

EGYSÉGE/SZIMBIÓZISA: A SZERELEM/HÁZASTÁRSI KAPCSOLAT VIRÁG

álló víznek martján lévő virág → a házasság előtti szerelmi kapcsolat

a virág további fejlődéséhez szükséges átültetés → a kapcsolat további fejlődéséhez szükséges házasságkötés

kertbe ültetett virág → házastársi szerelem

a virág kert közepébe történő ültetése → a házastársi szeretet fontossága

a virág fejlődése és gyökere ereszése a kertben → a pár szülővé válása

A fentieket alátámasztják Lükő Gábor gondolatai,⁴¹ aki szerint a magyar folklór mellérendelő jellegű, és ez a vonása a keleti kultúrákból eredeztethető. Számos példája közül az egyik a paraszti építészet területéről származik: a *búbos kemence*, melynek formája egyrészt az embert, másrészt az egész kozmoszt idézi. A kupola alakú felső rész az ember fejét és ezzel párhuzamosan az eget mintázza, míg a téglalap alakú, sokkal kisebb méretű alsó rész, amely a közösség idősebb tagjai számára ülőhelyül szolgált, az emberi testet és a Földet jeleníti meg metaforikusan. Lükő hozzáteszi, hogy a gömbforma jellemzően a transzcendentális szférára emlékeztetett, míg a szögletes forma a földi, a hétköznapi világra utalt.

⁴⁰ Lásd Szelid 2007. 180–182.

⁴¹ Lükő 1942. 283.

Lükő példája és az előbb elemzett népdal egyaránt példázza a magyar folklór mellérendelő jellegét. Javaslatom szerint az ilyen típusú ábrázolást *mellérendelt céltartomány-ábrázolásnak* ('coordinated target representation')⁴² nevezzük, mivel bennük ugyanazon forrástartomány (a dal szavai vagy a búbos kemence fizikai szerkezete) egyszerre több absztrakt fogalmi tartományt idéz fel.

Ezen túlmenően, a fordított esetre is sok példát találhatunk a folklórban, amikor ugyanazt a céltartományt egyszerre több forrástartomány is ábrázolja. Ezt a jelenséget *mellérendelt forrástartomány-ábrázolásnak* ('coordinated source representation')⁴³ nevezhetjük. Fontos megjegyezni, hogy a különböző források által konstruált céltartományok kissé mindig eltérnek egymástól, mivel a leképezések nem tudják azonos módon kiemelni a céltartomány ugyanazon részét. Ilyen párhuzamos ábrázolásokat a monomodális és a multimodális diskurzusok is előidézhetnek. A monomodális diskurzusból példaként említhetjük meg itt azt a Dunántúlról származó festett fatükröt, amelynek hátoldalán egy egymás felé forduló és kezében 'életfát' tartó szerelmespár látható, mellette pedig egy lóháton ülő férfi, aki feltehetően éppen egy pohár bort készül meginni. Mindkét ábrázolás a SZERELEM céltartományt jeleníti meg, csak annak különböző aspektusait emelve ki. Az 'életfát' tartó pár a hosszú távú szerelmi kapcsolatot idézi fel, amely az élet továbbadására képes, míg a másik kép a szerelem érzelmi oldalára és a szerelmi vágy intenzitására helyezi a hangsúlyt a SZEX IVÁS, a SZERELEM ÖRÜLET fogalmi metafora és az OK AZ OKOZAT HELYETT: ALKOHOLOS ITAL A RÉSZEG/ÖNTUDATLAN ÁLLAPOT HELYETT fogalmi metonímia révén.

A folklór mellérendelő jellegét multimodális példákkal is illusztrálhatjuk. Lükő figyelemre méltó megfigyelése a népdalok szövege és dallama közötti megfelelésekről,⁴⁴ vagy másképpen a „beszélt-verbális” és a „szónikus” modalitásokról⁴⁵ is ide sorolható, ami érdekes adatokat nyújt a magyar mentalitás megismeréséhez. Lükő szerint a hallgatónóta szabad ritmusa az „idő időtlenségének” a jele. Ilyen dalokban bármikor szabadon meghosszabbíthatunk egy szótagot, vagy hosszasan díszíthetjük azt (hasonlóan a rubato vagy melizmatikus előadásmóddhoz). Néha egy hangot olyan sokáig is kitarthatunk, amennyi idő szinte elég lenne az egész dal végigénekléséhez. Ez lehetőséget ad arra, hogy az énekes élvezze az éneklést, és egyúttal el is gondolkozzon a dal mondanivalóján. Lükő érvelése szerint, hasonló hozzáállást tükröz a népművészet is: egy magyar népművészeti alkotáson a

⁴² Lásd Szelid 2020. 122–123. 136.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Lükő 1942. 291–319.

⁴⁵ Forceville 2016. 245.

minták a rendelkezésre álló térnek csak egy kis részét töltik ki, ugyanúgy, mint ahogy a dalszövegek is csak az eléneklésükhöz rendelkezésre álló idő töredékét veszik igénybe.⁴⁶ Ez a hasonlóság az IDŐ TÉR konceptuális metafora alapján értelmezhető.

Az elemzést a magyar folklór tágabb kontextusába helyezve azt láthatjuk, hogy nemcsak a nyelv, hanem más modalitások is bővelkednek a mellérendelt céltartomány- és mellérendelt forrástartomány-ábrázolásokban. A mellérendelt céltartomány-ábrázolásnak nagy előnye a falu közössége számára, hogy az összetett elvont üzenet összes rétege kifejezhető egyetlen konkrét fogalmi tartományban, ez pedig lehetővé teszi, hogy a közösség különböző korú tagjai annyit értsenek meg belőle, amennyi az érettségi szintjüknek megfelel. Ezért nem fenyegeti őket a veszély, hogy túl korán felfedezzék a rejtett szerelmi titkokat vagy az ősök utódaik számára kódolt üzeneteit. Duma-István András klézsei költő például arról számol be, hogy bár ő maga is a moldvai csángó kultúrában nőtt fel, vannak olyan titkok a moldvai hagyomány jelképrendszerében, amelyeket eddig még nem tudott megfejtetni.⁴⁷ Egy gyerek vagy egy kívülálló számára a tárgyakon látható motívumok, mint például egy virág vagy egy 'életfa', pusztán vonzó dísznek tűnhetnek, a dalokban felfedezhető mezőgazdasági képek pedig egyszerűen a paraszti életforma jeleneteiként is értelmezhetők. Az ilyen típusú, a fizikai és kulturális környezetből származó forrástartományokat „intradiegetikus forrástartományoknak” nevezzük, amelyben a metaforikus jelentést hordozó konkrét fogalom a diegézis, vagyis a történet vagy forgatókönyv része.⁴⁸ Ez a fajta fogalomalkotás nagyban hozzájárul a népi kultúra titokzatos világának létrejöttéhez. A kommunikáció indirekt formájának további előnye volt, hogy a gyerekek egy olyan kultúrában növekedhettek fel, ahol népköltészet és népszokások segítségével könnyen megtanulhatták, miként lehet tapintatosan és mégis a lehető legtermészetesebb módon beszélni az élet bármely dolgáról, ami hozzásegítette őket az egészséges mentális és lelki fejlődéshez.

⁴⁶ Lükő 1942. 292.

⁴⁷ Duma-István 2005. 13.

⁴⁸ Lásd Musolff 2006.; Forceville 2016. 251–252. Forceville kiemeli, hogy „[bizonyos] esetekben a konstrukció a néző észlelőképességétől és/vagy kognitív környezetétől függ, mivel az ábrázolt jelenet nem teszi szükségsszerűvé a metaforikus olvasatot. Ez azt jelenti, hogy a vizuális inkongruitás nem szükséges kritérium [a metaforaalkotáshoz].” Forceville 2016. 255.

EGY KELENGYELÁDA METAFORÁI

EGY KELENGYELÁDA MINT HÁROMDIMENZIÓS
TÁRGY METAFORÁI

Az elemzés következő része a SZERELEM és az ÉLET magyar konceptualizációjának vizuális megjelenítésére összpontosít, egy kelengyeláda szimbolikájának megfejtésével, amely metaforikus szinten megfelelő illusztrációja az előbb részletesen tárgyalt moldvai csángó népdalnak. A kelengyeláda egy bútordarab, amely több modalitásban is hordoz átvitt értelmű üzenetet, ezért egy meglehetősen összetett forrástartományként szolgál a céltartomány, vagyis a nő életének és szerepkörének megértéséhez. Az átvitt értelmezést lehetővé tevő komplex metafora a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA,⁴⁹ amelynek középpontban lévő megfelelése AZ EMBEREK KOMPLEX TÁRGYAK, vagy specifikusabban: A NŐ KELENGYELÁDA. Amint az alábbiakban látni fogjuk, a különböző modalitásokból a forrás- és a céltartomány közötti megfelelések hosszú sora olvasható ki, és ezek egy nő egész életét végig követik.

A család férfitagjai már a kislány megszületésétől kezdve elkezdtek építeni és díszíteni a hozományos ládát, a lányok pedig, amikor már nagyobbak lettek és megtanultak szőni, fonni és hímezni, nőrokonaiak segítségével nekiálltak apránként elkészíteni a kelengyét. Ez a folyamat A LÁNY FELNÖVEKEDÉSE A KELENGYELÁDA ELKÉSZÍTÉSE metaforikus megfelelés segítségével értelmezhető. A kelengyeláda tartalmát a kézzel varrt, hímzett, a mindennapi élethez szükséges kelengye és a népi szöttesek képezték. Tartalmaztak például ágyneműt, terítőt és ruhákat, hétköznapiakra és ünnepnapokra. Voltak köztük olyan tárgyak, amelyeket csak kétszer használtak az életben: például a keszkenőt, amelyet a lány adott a legénynek az udvarlás idején, halotti lepelként használták a temetésen. A kelengye tehát A KELENGYE TEXTILIÁI AZ ÉLET ESEMÉNYEI HELYETT metonímia segítségével értelmezhető, de a fenti metaforát is gazdagítja egy további leképeződéssel: A NŐ ÉLETÉNEK ESEMÉNYEI A KELENGYELÁDA TARTALMA. Minél magasabban állt a kelengye a ládában, annál szorgalmasabbnak bizonyult egy lány, amely A LÁNY ÉRTÉKEI A KELENGYELÁDA TARTALMA leképeződéssel értelmezhető (a TÖBB FENT metafora alapján). A kelengyeláda a nő életében két alkalommal került a faluközösség nyilvánossága elé, a két legfontosabb fordulópont alkalmával. Először az esküvőn, amikor a ládát a menyasszonnyal együtt egy szekéren körbevitték a faluban, hogy ezzel nyilvánvalóvá tegyék dolgosságát és alkalmasságát a házasságra;

⁴⁹ Lásd Kövecses 2002. 129–141.

másodszor pedig a temetésén, amelyen a láda hagyományosan koporsóként szolgált a nő teste számára. Ezt a metaforikus értelmezést A NŐ ÉLETÉNEK FŐ FORDULÓPONTJAI A LÁDA HELYÉNEK MEGVÁLTOZTATÁSA leképeződés segíti, amely az ESEMÉNYSTRUKTÚRA komplex metafora⁵⁰ ÁLLAPOTOK HELYEK, VÁLTOZÁS MOZGÁS megfelelései alapján konceptualizálódik. Figyelemre méltó, hogy a nő beleegyezése nélkül senki sem nyithatta ki a kelengyeládát; ez hangsúlyozza a nő családban betöltött szerepének fontosságát és egyediségét. Az itt megfigyelhető metaforikus leképeződés A NŐ SZEMÉLYES SZFÉRÁJA KIZÁRÓLAGOS RENDELKEZÉS A KELENGYELÁDA FELETT. Ezen túl a kelengyeládnak rendkívül stabilnak kellett lenniük, hogy hosszú távú használatuk lehetővé váljon. Erős teherbíró képességük tehát a nő családban betöltött meghatározó szerepére utal: A NŐ CSALÁDBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉNEK STABILITÁSA A KELENGYELÁDA STABILITÁSA. A láda szerkezete is metaforikus forrástartományként szolgált a női test értelmezéséhez: általában volt benne egy kis fiók, amelyben apró tárgyakat, pénzt és értéktárgyakat tartottak. Ezt hívták *ládafiának*, utalva a metaforikus leképezésre: A NŐ TESTFELÉPÍTÉSE A LÁDA SZERKEZETE: A NŐ GYERMEKE A LÁDAFIA.

A KELENGYELÁDA DEKORÁCIÓJÁNAK METAFORÁI

A kelengyeláda nemcsak háromdimenzós, fizikai szerkezettel és bútordarab funkcióval rendelkező tárgyként hordoz metaforikus üzenetet, hanem díszítéseiből is rejtett tartalmak, további funkciók olvashatók ki. A hozományos ládákat gyakran tetszetős faragott, illetve festett motívumokkal látták el készítőik, és ezek az esztétikai szerepet is betöltő díszek egyben gazdag figuratív tartalommal is bírtak.⁵¹ Amint Csörgő hangsúlyozza: „Praktikum, esztétikum, szakralitás elválaszthatatlanul együtt volt egy-egy tárgyban. [...] A minták, szimbólumok minőségileg megváltoztatják, megnevesítik az anyagot és a formát, áttörnek a hétköznapiságot, a létfenntartás szükségszerűségét, a profanizálódó környezetet és utat nyitnak a szent, az igaz, az örök felé.”⁵² A faluközösség és így a tárgyat használó család számára is természetes volt ez a tudás, és ennek köszönhetően, amint azt a továbbiakban bemutatott elemzés meg is indokolja, számukra a védelmet, biztonságot jelentették az őket körülvevő tárgyak.

⁵⁰ Lakoff 1993. Vö.: Kövecses 2005. 142.

⁵¹ Györfly–Viski 1934. 279.

⁵² Csörgő 2009. 38.

Egy kelengyeláda elülső része gyakran panelekből áll, amelyeket 'életfák' díszítenek. Ezek a nő életszakaszait és az ezekhez rendelt szerepköröket festik le, A NŐI ÉLET SZAKASZAI A LÁDA PANELJEI (ÉS ANNAK MOTÍVUMAI) metaforikus megfelelés alapján (erről ld. a lentebbi elemzést). Az 'életfák' gyakran a láda fedelének belső részén folytatódnak, ezeket a motívumokat a népművészetben 'lélekfának' nevezik.⁵³ Az általuk közvetített üzenet A NŐ SZEMÉLYÉNEK FELÉPÍTÉSE A KELENGYELÁDA FELÉPÍTÉSE: A NŐ FÖLDI SZEREPE A LÁDA KÜLSŐ MOTÍVUMAI, A NŐ LELKE A LÁDA BELSEJE (ÉS ENNEK MOTÍVUMAI) megfelelés segítségével nyer értelmet (ezt részletesebben a fejezet későbbi része tárgyalja).

A láda két oldalán kereszt alakú fémpántok vagy festett keresztformák találhatóak, amelyek az átkok elhárításának szerepét töltik be. Ezek a családon belüli nehéz időket és összecsapásokat jelképezik. Ellentmondásosnak tűnik, hogy épp a gonoszt idéző motívum szerepel bajelhárító szimbólumként, az ellentmondást azonban feloldja az a tapasztalati tudás, hogy az emberi életben elkerülhetetlenül jelen lévő szenvedés, a nehézségek leküzdése, vagy spirituális megközelítésben a gonosz csábításának való ellenállás segíti a házaspárt kapcsolatuk fejlődésében, kötelékük megerősítésében, egymás iránti szeretetük kiteljesedésében.⁵⁴ Ez a jelentés A NŐ ÉLETÉT/A HÁZASTÁRSI KAPCSOLATOT VÉDELMEZŐ ERŐK KERESZT ALAKÚ MOTÍVUMOK A LÁDÁN metaforikus megfelelés alapján konceptualizálódik. A jelentésalkotást itt az OK AZ OKOZAT HELYETT fogalmi metonímia is elősegíti, amely kiemelt szerepet játszik a népi kultúrában, és ősi rítusokban, a ráolvasásokban gyökerezik. Ennek a következő speciális fajtái jelennek meg itt: BIZONYOS MOTÍVUMOK ALKALMAZÁSA A KELENGYELÁDÁN A LÁDA HASZNÁLÓJÁNAK (ÉS ÖVÉINEK) JÓLLÉTE HELYETT vagy tágabban, BIZONYOS MOTÍVUMOK ALKALMAZÁSA A HÁZBAN A HÁZ LAKÓINAK JÓLLÉTE HELYETT. Abban a keresztény, római katolikus kontextusban, amelyben a moldvai csángó kultúra fennmaradt, nem lehet figyelmen kívül hagyni e motívum és a megváltó Krisztus keresztjének párhuzamát, ahol épp a kínozóeszköz, az Isten fia földi halálát okozó kereszt vált az egyház védelmező szimbólumává. A kereszt védelmező szerepe azonban a kereszténység előtti időkben is felfedezhető. Az ószövetségi hagyományok szerint például az ókori héber ábécé kereszt alakú tav betűje egy olyan szimbólum, amely viselőjét Isten haláltól való védelmezéséről biztosítja.⁵⁵

⁵³ Kocsi–Csomor 1982. 204.

⁵⁴ Vö. Kocsi–Csomor 1982. 186–187.

⁵⁵ Hoppál et alii 1990.; 1994.; 1995.; 2004.

A fentiek alapján, A NŐ KELENGYELÁDA metafora forrás- és céltartomány közötti megfelelései a következők:

- a kelengyeláda elkészítése → a lány felnövekedése
- a kelengyeláda tartalma → a nő életének eseményei
- a kelengyeláda tartalma → a nő értékei
- a kelengyeláda helyének megváltoztatása → a nő életének fordulópontjai
- kizárólagos rendelkezés a kelengyeláda felett → a nő személyes szférája
- a kelengyeláda stabilitása → a nő családban betöltött szerepének stabilitása
- a kelengyeláda paneljei (és azok motívumai) → a női élet szakaszai
- kereszt alakú motívumok a kelengyeláda oldalán → a nő életét (a házastársi kapcsolatot, a családot) védelmező erők
- a kelengyeláda szerkezete → a nő testfelépítése (a kelengyeláda → a női test, a ládafia → a gyermek)
- a kelengyeláda szerkezete → a nő személyének/lényének felépítése (külső motívumok → földi szerepek, belső motívumok → lelki élet)

A következőkben a nő éle szakaszainak és családban betöltött szerepének jobb megértése céljából egy háromszéki kelengyeláda (lásd 4. kép, 281. oldal) dekorációját elemzem részletesen.

A kelengyeláda elülső részén három panel található, amelyek a ládát birtokló nő életének egy-egy szakaszát jelenítik meg. A panelek öt-öt virágból álló 'életfa'-motívumokat ábrázolnak, amelyekben a virágok három szinten helyezkednek el: kettő alul, kettő középen, egy felül. Az 'életfa' A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA komplex metafora EMBER NÖVÉNY: NŐ FA/VIRÁG megfelelései alapján, valamint a MŰLŐ IDŐ NÖVEKEDŐ FA fogalmi metafora⁵⁶ segítségével nyer értelmet. A két szélső panel szögletes formája és 'életfái' is nagyon hasonlítanak egymásra, de eltérnek a középső, láng alakú paneltől és az abban ábrázolt 'életfától', mintegy keretet biztosítva számára, és szerepét A FONTOS KÖZPONTI fogalmi metafora alapján hangsúlyozva. A láng alakú középső panel dinamikus formája a panel tetején található kulcslyuk felé irányítja a figyelmet, amely az ábrázolt 'életfa' legfelső virágát fúrja át. A kulcslyuk metaforikus jelentésére később térünk vissza.

A motívumok közül elsőként a szélső panelek 'életfáinak' metaforikus jelentéseit tekintjük át. Az 'életfák' legalsó szintjén egy-egy tulipánpárt láthatunk. Kocsi és Csomor értelmezése szerint a tulipánmotívum különböző típusai egy nő éle-

⁵⁶ Vö. Kövecses „Fák és metaforák” című előadása. Elhangzott a 13. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián, az Újvidéki Egyetemen, 2014. november 22-én.

tének egyes szakaszait szimbolizálják.⁵⁷ E motívum jelentésének forrása a tulipán oldalnézetből ábrázolt alakja, amely a női nemi szervre emlékeztet. Így A NŐ VIRÁG konceptuális metafora a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT: A NŐI NEMI SZERV A NŐ HELYETT metonímiával egészül ki. A tárgyalt két 'életfa' alsó szintjén látható tulipánok úgynevezett 'villás tulipánok', amelyek a 10–12 év közötti serdülő lányok szimbólumai. A tulipán fölött látható páros fehér rózsák/szegfűk a tisztaság érényét jelenítik meg, a FEHÉR A TISZTASÁG HELYETT metonímia és az ERKÖLCSI TISZTASÁG FIZIKAI TISZTASÁG konceptuális metafora alapján. Kocsi és Csomor elemzésében a szemekhez hasonló kerek rózsák, amelyek közepén egy pont található, a Nap-motívumot idézik, és hozzá hasonlóan általában a férfierőt vagy Istent képviselik, ezért óvó-védő szerepük van.⁵⁸ Ennek a konceptualizációnak a háttérében az a fentebb más motívumokkal kapcsolatban már említett OK AZ OKOZAT HELYETT fogalmi metonímia is szerepet játszik, amely a következőképpen írható le specifikusabban: BIZONYOS MOTÍVUMOK ALKALMAZÁSA A KELENGYELÁDÁN A LÁDA HASZNÁLÓJÁNAK (ÉS ÖVÉINEK) JÓLLÉTE HELYETT, vagy tágabban, BIZONYOS MOTÍVUMOK ALKALMAZÁSA A HÁZBAN A HÁZ LAKÓINAK JÓLLÉTE HELYETT. A különböző, de hasonló szereppel bíró motívumok *mellérendelt forrástartományok*ként – ahogy később látni fogjuk – erősítik egymás jelentését, az INTENZITÁS KVANTITÁS metafora révén.

Az alsó és középső szinten lévő virágok egyaránt oldalra dőlnek, ezzel is kiemelve az 'életfák' tetején álló tulipánt, amely az összes virág közül a legnagyobb, és teljesen egyenesen áll. A szélső panelek 'életfáinak' tetején egy-egy úgynevezett *facstart* tulipán található.⁵⁹ Ez a motívum egy fizikailag, érzelmileg, mentálisan és erkölcsileg teljesen megérett nőt szimbolizál, aki minden tekintetben készen áll a házasságra és az ezzel járó fontos feladatra: a szülésre (ez az EGY ESEMÉNY FIZIKAI JELLEMZŐI AZ ESEMÉNY HELYETT konceptuális metonímia segítségével értelmezhető) (lásd 5. kép, 281. oldal).

Ez az analógián alapuló motívum a szülés cselekményét vetíti elénk, amelyben az anya a csecsemőt szinte szó szerint „kifacsarja” a testéből. A 'facstart tulipán' nagy mérete (a FONTOS NAGY) és kiemelt pozíciója az 'életfa' tetején (FEJLŐDÉS NÖVEKEDÉS, JÓ FENT) egyértelművé teszi, hogy egy nőnek az új élet befogadására, hordozására és világra hozására való képessége és hajlandósága létének és egyben a SZERELEM-fogalom hagyományos modelljének a leglényegesebb része. Ennek oka az, hogy az új élet teremtése mind az archaikus népi, mind pedig a keresztény

⁵⁷ Kocsi–Csomor 1982. 152.

⁵⁸ Kocsi–Csomor 1982. 113–134.

⁵⁹ Kocsi–Csomor 1982. 152.

felfogás szerint csakis a transzcendenssel együttműködésben lehetséges, tehát a fogantatás a nő testét egyben szentté teszi, amelyben létrejön az Isten és az ember gyümölcsöző szövetsége. A szülés lehetőséget ad egy nő számára, hogy áttörje saját személyiségének határait, saját életének korlátait.

Az új szerepkört, a házasságot és családalapítást jelképező 'életfa' a középső panelben található. Az új életszakaszba való átlépést szimbolizálja az 'életfa' „átültetése” a szélső panelekből a középsőbe, amely a VÁLTOZÁS (SZUBJEKTÍV) MOZGÁS: ÚJ ÉLETSZAKASZBA LÉPÉS HATÁRÁTLÉPÉS (a panelek határainak átlépése, AZ ESEMÉNYSTRUKTÚRA – AZ ÉLET UTAZÁS metafora részeként), illetve az ÚJ ÉLETSZAKASZBA LÉPÉS A NÖVÉNY ('ÉLETFA') ÁTÜLTETÉSE (AZ EMBER NÖVÉNY, illetve a MEZŐGAZDASÁG metafora részeként) metaforák alapján értelmezhető. Ez a határátlépés egyszerre több szinten is megvalósul a nő életében, 'mellérendelt céltartományokat' hozva létre: 1. testi szinten: az új élet világra hozásának mozzanatában; 2. szociális szinten: a szülővé válásban, a családalapításban; 3. spirituális szinten: az Isten tervének megvalósításában való együttműködés révén, amely segítségével új fázisba kerül a személy Istennel való kapcsolata. A párhuzamosan megvalósuló céltartományokat egyszerre több forrástartomány is létrehozza, szintén egymással párhuzamosan: az 'életfa'-motívumok tetején lévő 'facstart tulipán', valamint a panelek közti 'határátlépés' ugyanarra a metaforikus átmenetre mutat rá. Láthatjuk tehát, hogy a 'mellérendelt céltartományábrázolás' és a 'mellérendelt forrástartományábrázolás' egyaránt fontos szerepet tölt be a vizsgált népművészeti alkotás átvitt jelentésének létrehozásában.

Megállapíthatjuk, hogy a fentiekben részletezett mondanivaló és az elemzett népdal metaforikus értelmezése egymással harmóniában áll. A kelengyeláda szélső paneljeiből hasonló módon történik az 'életfa' középső panelbe történő metaforikus 'áthelyezése', mint a népdalban szereplő fehér liliomnak a kert közepébe történő átültetése. A láda elülső részének középső paneljében lévő 'ÉLETFA' egyaránt jelképezi A NŐ, A HÁZASSÁG/HÁZASTÁRSI SZERELEM és a GYERMEK céltartományokat, csakúgy, mint a dalban szereplő LILIAMOTÍVUMA. Ez szintén példa a 'mellérendelt céltartomány-ábrázolásra'.

Figyelemre méltó, hogy az 'életfa' egy spirál-motívumból ered, amely gyakran fordul elő népművészeti alkotásokon és amelynek összetett jelentése van. A szerelmet és a belőle fakadó új élet teremtésére képes erő szimbolizálja, amely Istentől származik.⁶⁰ Az ERŐ a posztmodern nyugati kultúrákban az ÉRZELMEKNEK, és így a ROMANTIKUS SZERELEM fogalmának is egyik legfontosabb forrástarto-

⁶⁰ Lásd Szelid 2019.

mánya.⁶¹ Ennek egyik típusa az óriási intenzitású és kontrollálhatatlan TERMÉSZETI ERŐ, például a hatalmas katasztrófákat okozó forgószél, a hurrikán. A kelengyeládán megjelenő spirál szintén előhívja ezt a forgó mozgásúként vizualizálódó fékezhetetlen erőt, amely azonban itt nem kompatibilis a hurrikán romboló hatásával. A pusztítás helyett a spirál képében megjelenő FORGÓ ERŐ egy ezzel ellentétes tartalmat, ISTEN TEREMTŐ EREJÉT idézi,⁶² amelyről nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy honnan ered és mi a végső célja; azokat az értékeket azonban megtagaszthatjuk, amelyeket útja közben létrehoz. A spirál tehát a férfi és a nő között köttetett, a középső 'életfa' által (a SZERELEM EGYSÉG: A SZERELEM EGYMÁSSAL SZIMBIÓZISBAN ÉLŐ RÉSZEK EGYSÉGE metafora révén) jelképezett kapcsolat forrását, a pár Istennel való erős kapcsolatát jelképezi. Ez a kapcsolat óvja és táplálja őket egy egész életen át. A középső panel lángalakja ugyanennek a céltartománynak egy másik megjelenítése, ami a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT: LÁNG A TŰZ HELYETT metonímia és a SZERELEM/SZERETET TŰZ metafora alapján konceptualizálható. A TŰZ, a fent bemutatott FORGÓ ERŐhöz hasonlóan, nem elsősorban a ROMANTIKUS SZENVEDÉLY megjelenítője, hanem egy annál tágabban értelmezett szenvedély, ISTEN EMBER IRÁNTI határtalan SZERETETÉÉ, amelyből ez a romantikus szenvedély is fakad. Ebben az összefüggésben Isten ember iránti szeretete minden földi szeretet és élet forrása, az emberek csak az Ő segítségével képesek a teremtésre. Csak Istennek köszönhetően foganhat meg az élet a nő méhében, csak az Ő tápláló ereje révén képes a nő a magzatot hordozni, világra hozni és felnevelni. A TŰZ motívum Istent jelképező tartalma a népi kultúrában sok más helyen is fellelhető: az ISTEN/JÓSÁG A FÉNY, vagy specifikusabban, az ISTEN/JÓSÁG A NAP metafora segítségével tudjuk értelmezni (ellentétben a GONOSZ SÖTÉTSÉG fogalmi metaforával).⁶³

Ez a mondanivaló a kelengyeláda színeinek metaforikus jelentéséből is kiolvasható, összhangban Kocsi és Csomor értelmezésével.⁶⁴ Első ránézésre is szembevetendő, hogy a középső panel színe eltér a két szélső panel színétől: 'életfája' aranyszínű háttérben pompázik, míg a jobb és bal oldali két 'életfa' vörösbarna háttérre van festve. Ezek a színek a Nap járásának különböző fázisait jelentik, amely a RÉSZ

⁶¹ Lásd Kövecses 1988.; 2000.

⁶² A PÖRGETŐ ERŐ motívum nemcsak a díszítőmotívumok között, hanem többször a népköltészeti szövegekben is megjelenik. Egy dunántúli regös ének (Lükő 1942. 107.), amely a férfi és a nő Isten akaratából történő összepárosításáról szól, soraiban az olvasható, hogy Isten a kebelében „összépöndörgeti” a szerelmeseket: „Itt is vagyon egy szép legény, kinek neve Pista, / Amott vagyon egy szép leány, kinek neve Naca. / Isten meg ne mentse, / Kebelibe ejtse, / Bele pöndörge, / Mint a cica farkát, / Még több is jobban, / Mint a róka farkát, [...]”. Szelid 2019. 42–46.

⁶³ Lásd pl. Tánczos 2007. 182.

⁶⁴ Kocsi–Csomor 1982. 200–201.

AZ EGÉSZ HELYETT fogalmi metonímia: TULAJDONSÁG A KATEGÓRIA HELYETT: A NAP TULAJDONSÁGA A NAP HELYETT specifikus megjelenési formája révén konceptualizálható. Ennek alapján a középső panel a Nap útjának csúcspontját, a déli órákat jelöli, míg a két szélső panel vörösbarna színe a hajnalt és a naplementét idézi. AZ ÉLET EGY NAP konceptuális metafora leképeződéseinek köszönhetően a látottakat tovább tudjuk értelmezni a következő módon: A FELNŐTTKOR DÉL, A GYERMEKKOR HAJNAL, AZ ÖREGKOR NAPLEMENTE. A fiatal felnőttkor konvencionális értelemben az ember legaktívabb időszaka az életben, és ez az életszakasz a legalkalmasabb a gyermekvállalásra is.

A kelengyeláda középső paneljének pompázó színe, alakja és motívumai tehát gazdag erkölcsi mondanivalót is rejtjenek: összességében az élet és az erkölcsi értékek diadalának üzenetét hordozzák a halál és a gonosz erők felett. Ez a jelentés a fentebb említett A JÓ/AZ ISTEN FÉNY metafora segítségével megjelenik a panel színeiben, de kiolvasható a láng alakjából is, amelyben benne van a tűz megtisztító és minden rosszat elpusztító jellege, AZ ERKÖLCS ERŐ: AZ ISTEN TŰZ metafora alapján. A felfelé mutató lángforma ellenpontja a középső panel alján két oldalt megjelenő kereszt mintáknak, amelyek a gonosz erőket jelképezik (ld. fentebb ebben a fejezetben). Ugyanúgy az élet diadala kerül felszínre az 'életfa' határokat átszelő motívumában is, amely a panel kereteit áttöri, és azon túl is folytatódik. Ez AZ IDŐ MOZGÁS: A MÚLÓ IDŐ NÖVEKEDŐ FA metafora alapján értelmezhető. E metaforának további, váratlan leképezései is megtalálhatók a kelengyeláda 'életfa'-motívumában. Ha ugyanis a korábban említett legfelső tulipán közepén lévő kulcslyukba kulcsot teszünk, és ezt elfordítva kinyitjuk a ládát, egy új világ tárul elénk. Erről az áttörésről, határátlépésről olvashatunk a következő alfejezetben.

A KELENGYELÁDA FUNKCIONÁLIS HASZNÁLATÁN ALAPULÓ METAFORÁK

Ebben a szakaszban a kelengyeláda kinyitása által közvetített metaforikus üzeneteket vesszük számba (lásd 6. kép, 282. oldal). A láda kinyitásának mozzanata metaforikusan értelmezhető, több szinten közöl elvont tartalmat, amely mondanivalók kölcsönhatásban állnak egymással és az ÉLET fogalmával is. A mögöttes fő fogalmi metafora a komplex ESEMÉNYSTRUKTÚRA metafora⁶⁵ és annak néhány hangsúlyozott megfelelése: AZ ÉLET UTAZÁS, A FEJLŐDÉS ELŐRE HALADÓ MOZGÁS, AZ ÉLET ÚJ SZAKASZÁBA LÉPÉS HATÁRÁTLÉPÉS.

⁶⁵ Lakoff 1993. Vö.: Kövecses 2005. 142.

A középső 'életfa' felső virágának közepén található kulcslyuk biztosítja a metaforikus határátlépés lehetőségét. A kinyitott kelengyeladán, tetejének belső részét szemlélve ismét három faábrázolást találhatunk, és ha szemből nézzük a nyitott ládát, ezek a népnyelvben 'lélekfának' hívott ábrázolások a külső 'életfák' folytatásaként jelennek meg. Ez azt sugallja, hogy a növekedés, a folyamatos fejlődés bármilyen véglegesnek tűnő határok átlépésére képes, és létünk lényegét jelenti. E forrástartomány egyszerre több céltartományt hív elő, és ezek a céltartományok megegyeznek az előzőekben tárgyalt metaforikus ÁTÜLTETÉS céltartományaival. Ezeket vesszük most sorra.

A HATÁRÁTLÉPÉS, mint forrástartomány metaforikus jelentésének első szintje biológiai természetű: a feleség és a férj szexuális egyesülésére utal, amelyből új élet fakad. A gyermek jelképe a láda belsejében lévő kis fiók, a *ládafia*.⁶⁶

A HATÁRÁTLÉPÉS társadalmi szinten a gyermektelen, hajadon életformából a szülői szerepkörbe való átlépést, a családalapítást jelképezi. Ez változást hoz egyrészt a rájuk bízott kötelezettségek sorában, de szeretetkapcsolatuk minőségében is: az újszülött világra jötte sok lemondást követel a szülők részéről, átrendezi a viszonyokat, és új, eddig ismeretlen szeretetforrásokat fakaszt a szívükben mind gyermekük, mind egymás iránt. A lemondás, az önzetlen szeretet Krisztushoz hasonlónak teszi a szülőket, és az örök boldogságra készíti fel őket. A középső panel felfelé mutató lángformája és színe, motívumai ezért nemcsak az Isten és ember közötti, hanem a házastársi önfeláldozó szeretetnek is jelképei.

A HATÁRÁTLÉPÉS metaforikus jelentésének harmadik rétege erkölcsi, illetve transzcendentális szinten értelmezhető. Ezt a korábbi alfejezetben tárgyaltak mellett (a középső panel színe: ISTEN FÉNY; lángalakja: ISTEN TŰZ – a láng csúcsa a kulcslyuk felé mutat; és az alul kétoldalt elhelyezkedő rácsos mintázat) a következők indokolják:

1. A 'lélekfa'-motívumok a láda tetejének belső részén, amelyek csak a láda kinyitása, vagyis a láda használójának saját akaratából történő cselekedete révén válnak láthatóvá és egyben függőlegessé (ERKÖLCSÖS EGYENES) (lásd 7. kép, 283. oldal). Tehát az erkölcsi értékeken alapuló tevékeny élet, ami ebben a kultúrában egyet jelent az Isten szeretetében ágyazott étellel, egy olyan erőteljes entitás, amely képes legyőzni a halált is, és folytatása van a túlvilágon.

2. Az 'életfa'-motívum és Jézus keresztyje közötti kapcsolat. A határátlépés örök életre vonatkozó üzenete párhuzamba állítja az 'életfa' motívumát Jézus Krisztus keresztyjével, mivel a keresztyény hit szerint Jézus szenvedése által legyőzte a halált, és halálával örök életet szerzett az embereknek. Nem meglepő ezért, hogy Jézus

⁶⁶ Erről később is szó lesz.

keresztje, mint életet fakasztó fa (*arbor vitae*) szerepel az archaikus népi imádságokban⁶⁷ és az ősi karácsonyi népdalokban is.⁶⁸ A vallásos csángó felfogásban az ÉLET fogalma sokkal tágabb, mint a posztmodern nyugati kultúrák felfogásában: a földi életet hagyományosan az örök életre való felkészülés időszakaként fogják fel, és ez teljesen áthatja mindennapjaikat. Nem félnek a haláltól, de fontosnak tartják, hogy haláluk pillanatában lelkileg felkészültek legyenek az Istennel való találkozásra.⁶⁹ Ez a felfogás arra is magyarázatot ad, hogy az „esküvő” és a „temetés” szertartása miért fonódik össze olyan szorosan a népi kultúrában. Mindkettő egy új életszakasz kezdetét jelenti, a mögöttes fogalmi metafora: AZ ÉLET UTAZÁS: AZ ÉLET ÚJ SZAKASZÁBA LÉPÉS HATÁRÁTLÉPÉS. Amint egy nő lánykorában arra összpontosít, hogy kelengyéjét elkészítse esküvője napjára, hogy majd boldog és elégedett életet élhessen a házasságban, úgy a hagyományos kultúrában élő ember földi életét felkészülésnek tekinti a halálra, ami egy új élet kezdetét jelenti számára az Isten országában. Ez a párhuzam magyarázza azt is, hogy például a kelengyeládákat a falu közössége a nők esküvőjén és temetésén láthatta csak, hogy a kopjafa emlékeztet az esküvők virágos pálcáira,⁷⁰ a halotti tor pedig a lakodalomra, és hogy meg tudunk nevezni több olyan tárgyat, amelyet esküvőn és temetésen egyaránt használtak (pl. rozsmaring, koszorúvágó kard, gyertyák, citrom, alma, esküvői ruha, amelyben a nőket és férfiakat eltemették).⁷¹ Györffy és Viski érvelése szerint a néphitben „a halál egy lakodalom”, és a temetés szimbolikája ezen a metaforán alapul. Néhány példát is említenek a metaforikus megfelelésekre: a kereszt jegygyűrű, a harangszó zene, a sír a menyasszony ágya.⁷²

ISTEN, az ÉLET és a HÁZASTÁRSI SZERETET/SZERELEM fogalmának ebben az összefonódó felfogásában a fenti metafora mellett egy fogalmi metonímia is lényeges szerepet játszik, amely egyúttal a hagyományos világkép konceptuális hátterét alapvetően strukturálni látszik, ez pedig az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia. A néphit szerint csak akkor válhatunk méltóvá az új életszakaszba való belépésre (OKOZAT), ha jól használjuk fel a rendelkezésre álló felkészülési időt, vagyis akkor, ha földi életünkben hűek maradunk az értékeinkhez, és dolgoz, becsületes, erkölcsös életet élünk (OK). Másrészt pedig az emberi szeretet végső forrásaként ISTEN is metonimikus kapcsolatban áll az ÉLET és a SZERELEM/HÁZASTÁRSI SZERETET fogalmakkal, hiszen Ő (OK) teszi lehetővé az emberi szere-

⁶⁷ Lásd Erdélyi 1976. 170.

⁶⁸ Tanczos 2010.

⁶⁹ Duma-István 2005. 14. 88.

⁷⁰ Duma-István 2005. 56.

⁷¹ Lásd Györffy–Viski 1934. 404–405.

⁷² Györffy–Viski 1934. 404.

tek kapcsolat kialakulását (OKOZAT 1) és az új élet teremtését (OKOZAT 2) is, hogy ki tudjunk lépni önzésükből, és le tudjuk győzni megkötözöttségeinket, saját önünk korlátait.

A következőkben a hármasszám szimbolikájára térek ki, amely a kelengyeládán jelentős szerepet tölt be: 'életfából' és 'lélekfából' is hármast találhatunk rajta, valamint e fának egyenként három szintje van. A hármasszám azt jelképezi, hogy az ég és a föld egyesülése révén kialakult az emberi faj, ezért az isteni rend és tökéletesség szimbóluma ősidőktől fogva.⁷³ Ez az értelmezés az EGYSÉG HÁRMAS SZÁM metafora segítségével konceptualizálható. A hármasszám szimbolikája a keresztény teológiában is lényeges: az egy Isten három személy – az Atya, a Fiú és a Szentlélek – egysége, ezt jelzi *Szentháromság* szavunk. Duma-István érvelése szerint a hagyományos csángó népi kultúrában a hármasszámnak kiemelt szerepe volt: „mindennek, ami a renchez és az élethez kapcsolódott, háromszor kellett megtörténnie”.⁷⁴ A csángók kötelesek voltak több rituálét életük során három alkalommal is elvégezni. Ezek közé tartozott például: három csecsemőt megkereszteltetni, három fiatalembert megbérmáltatni, három esküvőn a vőfély vagy nyoszolyólány szerepét betölteni, három esküvőre virágospálcát készíteni az ifjú párnak vagy azt hordozni, három sírt kiásni és három halottat megmosdatni.⁷⁵ A halottaktól való búcsúzás is három helyen történt: a házuk előtt, a templomban és a sír mellett.⁷⁶ A hármasszám szakrális jellege összhangban van azzal, amit Kocsi és Csomor írásában az 'életfáról' olvashatunk: őseink úgy vélték, hogy mindenkinek három lelke van.⁷⁷ Ezenkívül az ősi népi imákat⁷⁸ és a gyógyító varázslatokat is háromszor volt szükséges elmondani, mert a hármasszámnak varázsereje volt.⁷⁹

A hármasszám szent természetébe és segítő funkciójába vetett erős hit és a hozzá kapcsolódó rituálék ismét a fent tárgyalt OKOZAT HELYETT fogalmi metonímia segítségével értelmezhetőek, amely biztosítja a kapcsolatot az ég és a föld között: ha egy erkölcsös/szent cselekedetet háromszor hajtunk végre, akkor a transzcendentális erők segítségét élvezhetjük.

Az evilági életből a túlvilági életbe való átmenet, vagy metaforikusan szólva, az 'életfa'-fázisból a 'lélekfa' életszakaszba történő átalakulás nemcsak a népművészetben van jelen, hanem a népköltészetben is, például a *Merinka* című moldvai

⁷³ Hoppál et alii 1990.; 1994.; 1995.; 2004. 194–195.

⁷⁴ Duma-István 2005. 68.

⁷⁵ Duma-István 2005. 55.

⁷⁶ Duma-István 2005. 88–89.

⁷⁷ Kocsi–Csomor 1982. 204–205.

⁷⁸ Erdélyi 1976.

⁷⁹ Lükó 1977. 190.

csángó népballadában. A történet dióhéjban úgy szól, hogy a gonosz anyós megöli menyét, miután fia, aki értesül a tragédiáról, öngyilkos lesz. A gonosz anya azonban még a túlvilágon is el akarja választani egymástól a szerelmeseket, ezért az oltár két ellentétes oldalára temeti el őket. Sírjukból két szép liliomszál nő ki (OKOZAT AZ OK HELYETT: TEREMTÉS A SZERETET HELYETT: A SZERELMES EMBER TESTÉBŐL/SÍRJÁBÓL KINÖVŐ LILIAM A SZERELMES EMBER HELYETT). A szerelmeseket jelképező virágok azonban magasra nőnek, az oltár felett pedig összefonódnak és együtt növekszenek felfelé, a menny felé:

Fiát oltár elejébe, / Menyét oltár után.
 Onnat is csak kinőtt / Két szép liliomszál.
 S úgy nőttek, úgy nőttek, / Amíg összeérték,
 S összeölelkeztek, / Onnan mennybe mentek,
 Isten elejébe, / Isten elejébe.⁸⁰

Ez a ballada megerősíti a fentebb az esküvői és a temetési szertartások közötti párhuzamról elmondottakat. A két liliom a menyasszonyt és a vőlegényt, valamint a halott házaspárt jelképezi a mögöttes EMBER NÖVÉNY metafora alapján, a fehér szín pedig hangsúlyozza erkölcsi értékeiket: ERKÖLCSI TISZTASÁG FEHÉR SZÍN. A két virág éppúgy fonódik össze az oltár felett, ahogyan az esküvő napján összeölelkezik a menyasszony és a vőlegény, ami A SZERELEM EGYSÉG metafora, és a SZERELEM KÖZELSÉG metonímia alapú metafora segítségével értelmezhető. A szerelmesek testi maradványainak templomba való áthelyezése az új életszakaszba kerülést jelenti az ÚJ ÉLETSZAKASZBA ÉRKEZÉS HATÁRÁTLÉPÉS/ÚJ HELYRE KERÜLÉS metafora, valamint a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT: TEST AZ EMBER HELYETT metonímia alapján. Ez a fogalmi metafora a kelengyeláda motívumainak értelmezésében, valamint a bemutatott népdal elemzésében is fontos szerepet töltött be.

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány egyrészt a SZERELEM fogalomkörének leírására, másrészt a nyelvi és vizuális modalitás közti hasonlóságok és különbségek feltárására irányul a magyar folklórban, népköltészeti és népművészeti alkotások elemzése révén, a kognitív metaforaelmélet eszköztárának segítségével.

⁸⁰ Domokos–Rajeczky 1956. 181–183.

Elsőként a SZERELEM modelljét és a hozzá kapcsolódó fogalmakat tekintjük át az elemzett szövegek és tárgyak metaforaelemzése alapján. A különféle modalitásokból vett példák arról tanúskodnak, hogy a vizsgált tradicionális világszemléletben a SZERELEM és a SZENTSÉG egymástól elválaszthatatlan fogalmak. A SZERELEM ideális modellje erkölcsalapú, és ez az ideális modell egyben tipikusnak is számít a vizsgált alkotásokban, hiszen a paraszti művészetben mindig azt igyekeztek ábrázolni, amit példaadónak, követendőnek tartottak.⁸¹

Az erkölcsalapú SZERELEM fogalma lényegét tekintve teljesen eltér a nyugati társadalmak romantikus szerelemmodelljétől,⁸² és ennek fő oka az ÉLET fogalmának eltérő értelmezése. A vizsgált néprajzi alkotások egy olyan szellemi háttérben készültek, amelyben a transzcendens és a földi szféra szétválaszthatatlan egységben vannak egymással, és a földi lét nem ér véget a halállal. Ez a felfogás erkölcsi felelősséget is ad az embereknek, amely meghatározza mind a hétköznapiakat, mind az ünnepnapokat. Másként fogalmazva, ebben a miliőben az erkölcs minden fogalmat átítat, és ez alól a SZERELEM fogalma sem képez kivételt. A világ hasonló felfogását figyelte meg Wolf,⁸³ és Wolf és Polzenhagen⁸⁴ az angol nyelv nyugat-afrikai változatát kutatva: „Fontos megjegyezni, hogy a ’vallást’ és a ’hagyományos hiedelmeket’ nem szabad valami különálló dolognak tekinteni. Ha egy kozmológiáról van szó, akkor minden hozzá kapcsolódó fogalom vallásos.”⁸⁵

A SZERELEM népi modelljében elsősorban nem érzelmekről beszélünk, mert az érzelmek folyamatosan változnak, ezért a szerelem, mint érzelem, önmagában nem adhatna célt és védelmet a férfi és a nő kapcsolatának. A szerelmi kapcsolat alapját ehelyett az adja, hogy a férfi és a nő, akik szabad akaratból választják egymást társul, Istennel együttműködve kívánják leélni az életüket egymás mellett, azért, hogy földi életük során egymást az örök üdvösség felé vezető úton támogassák. Végző céljuk tehát nem értelmezhető kizárólag a földi lét keretei között. Szerelmi kapcsolatukban Isten a teremtés aktusában, az élet továbbadásában van a legláthatóbban jelen, Nélküle nem létezhetne semmi. A SZERELEM hagyományos népi modellje középpontjában tehát az élet folyamatosságának biztosítása áll, ez teszi azt olyan erőssé és dinamikussá. Az élet folyamatossága két szinten is értendő: az utódok nemzésében és világra hozásában, valamint az erkölcsös élet

⁸¹ Lásd pl.: Hofer–Fél 1994. 17.

⁸² Pl. Barcelona 1995.; Kövecses 1988.; 2000.

⁸³ Wolf 2006.

⁸⁴ Wolf–Polzenhagen 2009.

⁸⁵ Wolf 2006. 42–43. „It is crucial to note that “religion” and ’traditional beliefs’ should not be seen as something separate [...]. If a cosmology is involved, then all concepts pertaining to it are ‘religious.’”

jutalmaként az örök élet elnyerésében. A SZERELMI VISZONY és később a HÁZAS-TÁRSI SZERETETkapcsolat ezért kapcsolódik szétválaszthatatlanul össze a SZENTSÉG fogalmával. Ebben a modellben A NŐI MÉH EGY SZENT TÉR, amelyben Isten és az ember szeretetkapcsolata megpecsételődik, ezért a SZEXUALITÁS fogalma is teljesen másként konceptualizálódik, mint a posztmodern korban élő ember számára. E felfogás szerint a SZERELEM és a belőle fakadó élet képes bármilyen metaforikus határ átlépésére a földi léten belül és azon túl is (házasságkötés, halál). Erre a metaforikus tartalomra vonatkozik az elemzett népdal „virágátültetés” motívuma, a kelengyeláda festett paneljein az ’életfák’ metaforikus „áthelyezése”, illetve a láda kinyitásával a ’lélekfák’ metaforikus „felnövekedése” is. Néhány lényeges fogalmi metafora, amely kiemelt szerepet játszik ebben: a MEZŐGAZDASÁG-metafora, AZ EMBER NÖVÉNY, A SZERELEM EGYSÉG, A SZERELEM / ERKÖLCS ERŐ, A TEREMTÉS ERŐ, AZ IDŐ MOZGÁS: MÚLÓ IDŐ NÖVEKEDŐ FA metaforák, valamint az ESEMÉNYSTRUKTÚRA metafora egy specifikus leképeződése: AZ ÉLET UTAZÁS: ÚJ ÉLETSZAKASZBA KERÜLÉS HATÁRÁTLÉPÉS.

A konceptuális folyamatok közül a metaforák mellett fontos szerepet kap az OK és az OKOZAT közti metonimikus kapcsolat is, és ez nemcsak a népi kultúra szöveges és tárgyi kifejezésmódjában figyelhető meg, hanem fontos szerepet tölt be a velük kapcsolatos szokásrend konceptuális háttérében is. Az elemzett alkotásokban ennek a következő változatai jelentek meg: BIZONYOS MOTÍVUMOK ALKALMAZÁSA A KELENGYELÁDÁN A LÁDA HASZNÁLÓJÁNAK (ÉS ÖVÉINEK) JÓLLÉTE HELYETT, vagy tágabban, BIZONYOS MOTÍVUMOK ALKALMAZÁSA A HÁZBAN A HÁZ LAKÓINAK (ÉS ÖVÉINEK) JÓLLÉTE HELYETT; SZENT CSELEKMÉNYEK VÉGGZÉSE A CSELEKMÉNYEK VÉGGZŐJÉNEK (ÉS ÖVÉINEK) JÓLLÉTE HELYETT (pl. RÍTUSSZÖVEGEK, IMASZÖVEGEK HÁROMSZORI ELMONDÁSA A SZÖVEG ELMONDÓJÁNAK [ÉS ÖVÉINEK] JÓLLÉTE HELYETT). A fentiekben bemutatott ÉLET-fogalom tág értelmezési keretének köszönhetően a földi jóllét helyett a túlvilági jóllét, az üdvözülés áll a figyelem középpontjában, amelynek elnyerése érdekében a földi jóllét feláldozható. Ennek az értelmezésnek a háttérében szintén egy OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia áll: MORÁLIS CSELEKEDETEK GYAKORLÁSA A FÖLDÖN AZ ÖRÖK ÉLET ELNYERÉSE HELYETT. Ennek a metonímiának a fontossága egy cselekvésorientált életszemléletet eredményez, amely mélyen kódolt e társadalom tudatában, és amely erkölcsalapú: nem elég úgy jónak lenni, hogy nem cselekszünk semmi rosszat, hanem tenni kell a jót. Az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia, és annak speciális megjelenési formái feltehetően nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a mágikus hiedelmek és a keresztény gondolatok ilyen könnyedén és természetesen fonódnak össze a hagyományos kultúra képviselőinek tudatvilágában. E metonímia jelen van a transzcendens keresésének koroktól és kultúráktól független gyakorlatában is.

A tanulmányban szereplő elemzések révén továbbá következtetéseket vonhatunk le a hagyományos népi kultúra különböző modalitásokban megjelenő önkifejezési módjairól, elsősorban a szóbeli-verbális, a vizuális és a taktilis modalitásokról. Ezek mindegyikéről elmondható, hogy a kódolt üzenet ún. „intradiegetikus” forrástartományok formájában jut kifejezésre,⁸⁶ vagyis a forrástartományok a népi kultúrának annyira természetes részeiből épülnek fel, hogy a céltartományok rejtve maradnak mind a kívülálló, mind a közösség még éretlen tagjai számára. E kódoknak a konceptuális metaforaelmélet segítségével történő megfejtése alapján arra következtethetünk, hogy az eltérő modalitások (népköltészet: a szóbeli-verbális modalitás, népművészet: vizuális és taktilis modalitás) ugyanazt az mondanivalót rejtik magukban a SZERELEM fogalmáról. A különböző ábrázolási módok egyidejű tanulmányozása fontos támpontot ad a SZERELEM általános modellje szempontjából, mivel bizonyos információ részletesebb kidolgozást kap az egyik vagy másik modalitásban, így együttes értelmezésükkel gazdagabb képet kaphatunk a vizsgált hagyományos világlátás e központi fontosságú fogalmáról.

A különböző modalitások egyaránt a népi szemlélet mellérendelő voltát igazolják, és „az idő időtlenségét” és „a tér korlátatlanságát” fejezik ki, ahogy Lükő fogalmaz.⁸⁷ Ez a szemléletmód többféle módon is kifejezésre kerül: 1. a mellérendelt forrástartomány-ábrázolásokban, amikor különböző forrástartományok jelölik ugyanazt a céltartományt és 2. a mellérendelt céltartomány-reprezentációkban, amikor egy forrástartomány eltérő céltartományokat hív elő egyazon alkotáson belül. Emellett pedig, holisztikus megközelítésből tekintve a népi kultúrára, a közösség életében egymással párhuzamosan jelenlévő különböző modalitású alkotások, valamint a népszokások, közösségi rítusok (pl. esküvőkön, temetéseken) egyenként is tekinthetők egy-egy nagy forrástartománynak, amelyek egymás mellé rendelve ugyanazokra a céltartományokra, egyazon elvont üzenetre mutatnak rá. Az INTENZITÁS KVANTITÁS metafora alapján ezért olyan ráolvasásokként is felfoghatjuk őket, amelyek a transzcendens szférához viszik közelebb azt, aki köztük él, velük érintkezik. Ezzel összhangban van Hofer és Fél észrevétele azzal a paradoxonnal kapcsolatosan, hogy az életüket nagy szegénységben élő parasztemberek hogyan engedhették meg maguknak a népművészeti alkotások ilyen nagy gazdagságát és burjánzó díszítettségét.⁸⁸ Érvelésük szerint a szokások, rítusok és a folklórban használt tárgyak mindig egy ideális életformát mutatnak be, és ezért úgy működnek, mint a varázslások, amelyeknek gyakorlati célja az élet embersé-

⁸⁶ Lásd Musolff 2006.; Forceville 2016.

⁸⁷ Lükő 1942.

⁸⁸ Hofer–Fél 1994. 17.

gesebbé tétele. Ebben a gondolkodásban is az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia figyelhető meg.

Első látásra úgy tűnik, hogy van egy fontos különbség a beszélt nyelvi és a vizuális modalitás kifejezőmódja között, amely különbség azonban a díszített tárgyak funkcionalitásában, a taktilis modalításban feloldódni látszik. Míg egy képen vagy tárgyon a különböző forrástartományok egyidejűleg jelen vannak, és minden részlet erősen összefügg egymással, a nyelvben, különösen a beszélt nyelvi modalításban, a forrástartományok időben egymást követik,⁸⁹ ami az ábrázolt elvont fogalmak nyelvi reprezentációinak nagyobb dinamikát kölcsönöz. A népművészetben azonban a formák és motívumok funkcióval gazdagodnak, a vizsgált ke-lengyeládát például bizonyos alkalmakon ki kell nyitni. Ilyenkor pedig további metaforikus tartalmak tárháza nyílik meg a használó előtt, aki a tárggyal kapcsolatba lépve, annak óvó-védő szerepének köszönhetően, tapasztalatait az OK AZ OKOZAT HELYETT metonímia alapján értelmezve, egyben Isten oltalmában is mind jobban részesül. Példa erre a kulcslyuk szimbolikája, amelyet általában a tulipán motívumában helyeztek el a ke-lengyeláda középső paneljén. Ezért minden alkalommal, amikor a ládát kinyitják, a taktilis modalítású cselekvés egy mellérendelt forrástartománnyá válik, amely hozzájárul ahhoz, hogy az élet fordulópontjának üzenete élettelibbé és dinamikusabbá váljon.⁹⁰

Ezen a ponton vissza kell térnünk a tanulmány egyik fontos elméleti kérdéséhez, hogy a különböző kifejezési módok képesek-e ugyanazt az üzenetet közvetíteni. A kutatás eredménye azt mutatja, hogy a népművészeti tárgyak vizuális megjelenése és a funkción alapuló használatuk együttesen a nyelvi modalitáshoz hasonló dinamikus jelentésalkotást eredményezhet. Funkcionalitásában a népművészet valóban felfogható a népköltészet egyfajta illusztrációjaként is, ami azonban nem pusztán tükrözi, hanem mellérendelt forrástartományként erősíti is a másik modalitás üzenetét. A kívánt üzenet megfogalmazásához és értelmezéséhez természetesen megfelelő szintű absztrakciós készségre van szükség mind az alkotó, mind a befogadó részéről, ami azonban a paraszti kultúrában élő emberek gondolkodásmódjának természetes része (volt).

⁸⁹ Lásd még Kocsi–Csomor 1982. 149.

⁹⁰ Lásd még Szelid 2019.

IRODALOM

- BARANYINÉ KÓCZY Judit (2018): *Nature, metaphor, culture: Cultural conceptualizations in Hungarian folksongs* [Természet, metafora, kultúra: Kulturális konceptualizáció a magyar népdalokban]. Singapore, Springer Nature.
- BARCELONA, Antonio Sánchez (1995): Metaphorical models of romantic love in Romeo and Juliet [A romantikus szerelem metaforikus modelljei a Rómeó és Júliában]. *Journal of Pragmatics*, 24, 667–688.
- BERNÁTH Béla (1986): *A szerelem titkos nyelvén*. Budapest, Gondolat.
- BORSI Ferenc (2003): *Mi vagyunk a rózsák. Az érzékiség képi ábrázolása a magyar népdalokban*. Dunaszerdahely, Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 27.
- CÖRSGŐ Zoltán (2009): Népi díszítőművészet szakrális jelentései. *Ősi gyökér* 37. évf. 1. sz. 37–41.
- DOBSZAY László – SZENDREI Janka (1988): *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa – stílusok szerint rendszerezve*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet.
- DOMOKOS Pál Péter (1941): *A moldvai magyarság*. Harmadik, bővített kiadás. Kolozsvár, Gloria-nyomda.
- DOMOKOS Pál Péter – RAJECZKY Benjámín (1956): *Csángó népzene I*. Budapest, Editio Musica.
- DUMA-ISTVÁN András (2005): *Csángó mitológia*. Kézdivásárhely, Havas Kiadó.
- ERDÉLYI Zsuzsanna (1976): *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest, Magvető Kiadó.
- FORCEVILLE, Charles (2016): Pictorial and Multimodal metaphor [Képi és multimodális metafora]. In: Nina Maria Klug – Hartmut Stöckl (eds.): *Handbuch Sprache im multimodalen Kontext*. Linguistic Knowledge series, Berlin, Mouton de Gruyter, 241–260.
- GYÖRFFY István – VISKI Károly (1934): *A magyarság tárgyi néprajza 2*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- HOFER Tamás – FÉL Edit (1994): *Magyar népművészet*. Budapest, Corvina.
- HOPPÁL Mihály (1978): Bevezetés: A szerelmi ajándékok jelképrendszere. In: Hoppál Mihály – Vass Katalin (szerk.): *Mosósulykok és díszítményeik. Folklor archívum*, 9. Budapest, MTA Kutató Csoport, Néprajzi Múzeum, 9–23.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György (1990) (1994, 1995, 2004): *Jelképtár*. Budapest, Helikon.
- HOPPÁL Mihály – SZEPES Erika (szerk.) (1987a): *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a Néphagyományban*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- (1987b): *A szerelem kertjében, Erotikus jelképek a művészetben*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

- JANKOVICS Marcell (1991): *A fa mitológiája*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
 (2014): Jessze szent gyökere lett erős fává – Amiről a gyöngyöspatai Jessze fája regél. <http://gyongyospata.hu/hozzank-latogatoknak/gyongyospata-buszkesegei/a-kis-boldogasszony-templom-es-a-jesse-oltar> Utolsó hozzáférés: 2021. október 16.
- KALLÓS Zoltán (1973): *Balladák könyve*. Budapest, Magyar Helikon.
- KING JAMES BIBLE ONLINE. Forrás: <https://www.kingjamesbibleonline.org>
 Utolsó hozzáférés: 2021. október 16.
- KOCSI Márta – CSOMOR Lajos (1982): *Festett bútorok a Székelyföldön*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.
- KODÁLY Zoltán (1952): *A magyar népzene*. Budapest, Zeneműkiadó.
 (1993): *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- KÖVECSES Zoltán (1988): *The Language of love: The semantics of passion in conversational English*. [A szerelem nyelve. A szenvedély szemantikája a beszélt nyelvi angolban]. Lewisburg, PA Bucknell University Press.
 (2000): *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling* [Metafora és érzelem. A nyelv, a kultúra és a test az emberi érzésekben]. New York, Cambridge University Press.
 (2002; 2010): *Metaphor: A practical introduction* [Metafora. Gyakorlati bevezetés]. Oxford, Oxford University Press.
 (2005): *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest, Typotex.
- LAKOFF, George (1993): The contemporary theory of metaphor [Kortárs metaforaelmélet]. In: Ortony, Andrew (szerk.): *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 202–251. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark (1980): *Metaphors we live by* [Metaforák, melyekkel együtt élünk]. Chicago, University of Chicago Press.
- LÜKŐ Gábor (1942): *A magyar lélek formái*. Budapest, Exodus.
 (1977): *Orvostörténeti tanulmányok*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.
- MUSOLFF, Andreas (2006): Metaphor scenarios in public discourse [Metaforikus forgatókönyvek a nyilvános diskurzusban]. In: *Metaphor and Symbol* 21, 23–38.
- ONCINS MARTÍNEZ, José Luis (2006): Notes on the metaphorical basis of sexual language in Early Modern English [Megjegyzések a szexualitás nyelvének metaforikus alapjairól a kora újkori angolban]. In: Juan Gabriel Vázquez González – Montserrat Martínez Vázquez – Pilar Ron Vaz (eds.): *The historical linguistics – cognitive linguistics interface*. Universidad de Huelva, 205–224.

- ORTUTAY Gyula (1975): *A magyar népdal*. In: Ortutay Gyula – Katona Imre (szerk.): *Magyar népdalok I–II*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 7–69.
- SERES András – SZABÓ Csaba (1991): *Csángómagyar daloskönyv*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó.
- SOARES DA SILVA, Augusto (2021): Measuring the impact of (non)figurativity in the cultural conceptualization of emotions in the two main national varieties of Portuguese. [A (non)figurativitás hatásának mérése az érzelmek konceptualizációjában a portugál nyelv két fő nemzeti változatában]. In: Soares da Silva (ed.): *Figurative Language – Intersubjectivity and Usage*. Amsterdam, John Benjamins.
- SZELID Veronika (2007): *Szerelem és erkölcs a moldvai déli csángó nyelvhasználatban*. ELTE BTK, Doktori disszertáció.
- (2019): On the multimodality of folklore [A folklór multimodalitásáról]. In: Benedek András – Nyíri Kristóf (eds.): *Image and metaphor in the new century* [Vision fulfilled: The victory of the pictorial turn. Perspectives on visual learning 3.]. Budapest, Hungarian Academy of Sciences – Budapest University of Technology and Economics, 41–52.
- (2020): Poetic and visual metaphors in Hungarian folklore [Költői és vizuális metaforák a magyar folklórban]. In: Benczes Réka – Szelid Veronika (eds.): *Visual metaphors. Cognitive Linguistic Studies*, vol. 7. nr. 1. 111–140.
- SZENTIMREI Judit (1981): Szóttések, varrások, hímzések. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő (szerk.): *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest, Kriterion, 177–359.
- TÁNCZOS Vilmos (2007): *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- (2010): Gyimesi archaikus népi imádságok és ráolvasások. Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_02/pages/014_Gyimesi_arcaikus.htm Utolsó hozzáférés: 2021. október 16.
- WOLF, Hans Georg (2006): Religion and traditional belief in West African English: A linguistic analysis [Vallás és hagyományos hiedelemvilág a nyugat-afrikai angolban. Nyelvészeti elemzés]. In: Tope Omoniyi – Joshua A. Fishman (eds.): *Readings in the Sociology of Language and Religion*. [Discourse Approaches to Politics, Society and Culture 20]. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 42–59.
- WOLF, Hans Georg – Polzenhagen, Frank (2009): *World Englishes. A Cognitive Sociolinguistic Approach*. [Applications of Cognitive Linguistics 8.]. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.

MIRK SZIDÓNIA-KATA

KIS CSÍKI HATÁRŐRÖK

*Adalékok a csíkszeredai római katolikus gimnázium
néprajzi szakköreinek történetéhez*

Tanulmányomban a csíkszeredai római katolikus gimnázium történetéhez szeretnék egy kis mozaikdarabot hozzátenni, pontosabban rövid áttekintést nyújtani a nagymúltú iskolában működő néprajzi szakkörökről. Felvetődhet a kérdés, hogy hogyan is kapcsolódik a téma Domokos Pál Péterhez? Az iskola növendéke volt, itt tanult négy éven keresztül, 1911–1915 között, és ide került vissza tanítani a tanárképző főiskola elvégzése után, 1926-ban. Másodsorban pedig a nevét viselte az 1994-ben alakult néprajzi szakkör is.

Tekintsük át időrendi sorrendben a diákkörök alakulását, működését és eredményeit. A gimnázium első néprajzi szakköre a kicsi magyar világban, 1941-ben alakult a Mária-kongregáció keretében. A Mária-kongregációk a 20. század egyik legnépszerűbb katolikus hitbuzgalmi társulatainak számítottak. Egyedi sajátosságuk volt, hogy a legtöbb társulattal szemben kizárólag egyazon nemű, korú, illetve társadalmi helyzetű és műveltségű tagokat tömörítettek. A kongregációk elsődleges célját a személyes vallásosság és lelki élet elmélyítése jelentette, emellett feladatuk volt a katolikus társadalmi elit kinevelése is, ezért ez a társulati forma elsősorban a felső- és középrétegekben, illetve a középiskolákban vált népszerűvé.¹

A csíkszeredai Segítő Mária Gimnázium Sarlós Boldogasszonyról nevezett Mária-kongregációjának története visszanyúlik egészen a 18. század elejéig. A betiltások, megszűnések, visszaállítások két évszázados viharai után, a 20. század elején Majláth Gusztáv Károly püspök úrnak köszönhetően a szervezet újjászületik, és 1906-ban már megindul a szakosztályi élet is. Három szakosztály jön létre: az eucharisztikus, a hitvédelmi-szociális és a sajtó szakosztály, és 1940-ig a kongregáció munkatervét ezek keretében valósította meg.

A gimnázium 1941-es évkönyvéből² már arról értesülhetünk, hogy némi át-szervezés után eredményesen működik a Bangha Béla világnézeti szakosztály, a Xavéri Szent Ferenc missziós szakosztály és a Majláth Gusztáv szociális szakosz-

---

¹ Lásd bővebben Bangha 1920.

² *Évkönyv...* 1942.

tály. Ebben az évben új hittanár kerül az iskolába, Székely László személyében. Ő szervezi meg a negyedik, a néprajzi szakosztályt, mely Vitos Mózes,³ Csík vármegye kutatójának veszi fel a nevét, és a székelyek életének tanulmányozását, különösen pedig a vallásos néprajzi adatok gyűjtését tekinti feladatának. Székely László az iskolai oktatótevékenysége mellett a kongregáció vezetését is elvállalta, ő lett a prézes,⁴ emellett még a finevelő intézet szubrégens tanáraként a felügyelői és nevelői teendőket is ellátta.

A tudományos diákköri tevékenység napjainkban is a minőségi értelmiségi képzés fontos területe, a tehetséggondozás legfontosabb, legjelentősebb formája, amely lehetőséget ad a tehetséges, érdeklődő hallgatóknak az önálló alkotótevékenységre, a kötelező tananyag elsajátításán túlmutató új ismeretek megszerzésére. A kör működésében meghatározó, elvitathatatlan szerepe van a tanárnak, ennek hangsúlyozása és elismerése elengedhetetlen a mi esetünkben is.

Székely László nevét ma is csak szűk szakmai körökben ismerik, pedig munkássága alapján a nagyok között lenne a helye. Méltatói szerint ő a 20. századi erdélyi vallási néprajzi kutatások egyik legjelentősebb alakja. Munkássága leginkább a Bálint Sándor-i eszmeiséget és módszertant követte, ő is a „lelkipásztori néprajz” képviselője, aki mindenekelőtt Csík, Gyergyó, Kászton és Gyimes katolikus székely lakosságának népi vallásosságával foglalkozott. 1935-ben végezte el a gyulafehérvári római katolikus teológiát, és 1941-ig, amíg a gimnáziumba került, segédlelkési és hitoktatói minőségben tevékenykedett Zetelakán, Csíkszentdomokoson, Kolozsváron, Csatószezen és Petrozsényben. Ezekben az években került sor első néprajzi gyűjtéseire és publikálásaira. Nem túlzás azt állítani, hogy a néprajz és ezen belül a vallási néprajz iránti érdeklődése hívta életre a Vitos Mózes szakosztályt, mely egész erdélyi viszonylatban előzmény nélküli, és a maga nemében páratlan vállalkozásnak számított. A kongregáció hagyományaira és eszmeiségére alapozva a következők szerint határozták meg céljaikat: „A néprajzi szakosztály

³ Vitos Mózes (Csíkszentkirály, 1847 – Csíkszentkirály, 1902) helytörténész, szerkesztő, római katolikus pap. Vitos Mózes sokoldalú közéleti és publicisztikai tevékenységet folytatott, számos néprajzi, történeti témájú cikket, tanulmányt írt. Nagy műve a *Csíkmegyei füzetek. Adatok Csíkmegye leírásához és történetéhez*, amely 1894 és 1902 között jelent meg. A mű fejezetei tárgyalják a Csík, Gyergyó, Kászton elnevezések eredetét, Csík vármegye szorosait, ősi városait és erődítményeit, folyóit és patakjait, tavait, éghajlatát, geológiai múltját és jelenét, ásványait, bányáit, Csík vármegye népességét, lakóit, nemzetiségre és vallásra, illetve foglalkozásra nézve. Nemcsak a múlt sokoldalú ismertetését tartalmazza a nagy terjedelmű munka, hanem jövőre vonatkozó programot is igyekezett nyújtani, különösen Csík gazdasági életének fellendítésére. Részletes adatokat közölt minden területről, de könyve mégsem száraz adathalmaz. A könyvritkaságnak számító művet a csíkszeredai Hargita Kiadóhivatal 2002–2003-ban két kötetben újra kiadta.

⁴ Ebben az esetben egysesület pap elnöke.

kongregációnk sajátos alakulata. Bizonyítja, hogy népünk jövőjével gyakorlatilag is törődünk. Meg akarjuk ismerni népünk szellemének, lelkének, életének szépségeit és hibáit. A nép fiai vagyunk és népünkért akarunk dolgozni.”⁵

A szakosztály tagjai valamennyien kisdíákok, többségük harmadik osztályos tanuló, és amit fontos kiemelni, mind faluról származnak. Közülük került ki az a tizenkét diák, akikkel Székely László néprajzi kalákát, gyűjtőcsoportot szervezett a környék falvaiban. Mindenki saját szülőhelyén gyűjtött, a falura járás hazatérést jelentett számukra, hiszen otthon voltak, tulajdon életükkel, környezetükkel, hagyományaikkal foglalkoztak. Az egységes elgondolás, a szakszerű vezetés, a céltudatos munka és a kitartás hamarosan meghozta gyümölcsét, hiszen 1943-ban már külön kötetet adnak ki gyűjtéseikből *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához* címmel.⁶ „Népünk ünneplő lelkét figyelte meg az a tizenkét diák, akiket ebben az évben szerveztem a néprajzi szakosztályba. Csaknem egyévi munkánk eredménye ez az adatgyűjtés” – írja az előszóban Székely László. Ez az apró betűvel, takarékos tördeléssel nyomtatott kiadvány szokás- és hiedelemleírásokat, imádságokat, énekeket, betlehemes játékot tartalmaz, s az irányító tanár szerint a „mostohán kezelt vallásos néprajzra” kívánja felhívni a figyelmet.

Ha a kiadvány anyagát térképre vetítjük, láthatjuk, hogy az adatok egyetlen háromszéki (sepsiárkosi) kivétellel mind Alcsíkról, Felcsíkról, Kászonból valók, és három ünnepkör: karácsony, húsvét, pünkösöd vallásos néprajzi anyagát tartalmazza. Az adatgyűjtést kidolgozott kérdőívek alapján végezték, nem tekintették befejezettnek, ezért mindenféle összehasonlítástól tartózkodtak. A kötet végén a gyűjtők és az adatközlők neveit is hiánytalanul megtaláljuk. Innen értesülhetünk arról, hogy utóbbiak mind 57–87 esztendő közöttiek, de nem derül ki, hogy a közölt szokáselem a valóságban él-e, vagy csak a megkérdezett öregek emlékezetében maradt fenn.

A kis csíki gimnazisták eredményeire a tudományos közvélemény is felfigyelt, és a könyvecskéjükre, mint a székely vallásos néprajz legelső fecskéjére tekintettek. Faragó József az *Ethnographiában*, a *Pásztortűzben* és az *Új Erdély* hasábjain több ízben is méltatta munkájukat. Megállapította, hogy Bálint Sándor a magyar vallásos néprajzot hihetetlen módon népszerűsítette, tudományos területen is számos ötletet, indítást adott, s ezen indítás egyik legelső székely megnyilatkozása a kötet.

⁵ *Évkönyv...* 1943. 33.

⁶ Székely László halála után egy évvel, 1983-ban felesége, Bojtos Erzsébet, szakszerűen összeállította férje néprajzi vonatkozású írásait. Itt jegyezte meg, hogy a kötet a szerző kiadásában jelent meg, saját költségére, megjelentetéséhez senkitől, semmiféle anyagi támogatásban nem részesült. Lásd bővebben: http://acta.bibl.u-szeged.hu/67150/1/vallasi_kulturakutatas_konyvei_009_076-084.pdf

„E füzet módszere – írja – tehát nem a gyűjtés, hanem a gyűjtetés, amely régen is, ma is, idősebb és fiatal gyűjtők körében többé-kevésbé mindig szép eredményekkel gazdagította néprajztudományunk adattárát. Élően példázza, hogy a vidéki iskolák, intézmények szellemi mozgatói igen komoly téglákkal segédkezhetnek a tudományos építkezésben.”⁷

Talán még e kis könyvnél is értékesebb a régi székely határőrezredekre emlékeztető, *Határőr* című kongregációs értesítő, mely kifogástalan külalakjával, magas színvonalával követendő példa lehetne napjainkban is. Sajnos, a folyóirat teljes kollektója sem a gimnázium könyvtárában, sem a két ország nagy könyvtáraiban nem lelhető fel, csupán három példányt sikerült megszereznem, kettőt az Országos Széchényi Könyvtárból, egyet pedig a csíkszeredai megyei könyvtár dokumentációs részlegén. További levéltári kutakodásaim sem jártak sikerrel, sőt az egykori kongregációs tagok magánkönyvtáraiból sem tudtam gyarapítani ezeket. A birtokomban levő három példány kiadási és számozási adatai alapján arra következtethetünk, hogy évente 2-3-szor megjelenő, alkalmi kiadvány lehetett.

E három értesítő közül a legkorábbi 1942 júliusából való, feltételezésem szerint ez lehetett a második, mert több utalást találunk benne az előző lapszámra, s az utolsó oldalon már ennek visszahangjairól is olvashatunk. Az előszóban Székely László összefoglalja a kongregáció feladatait és célkitűzéseit, külön kitérve a néprajzi szakosztályra is: „Népi egységünk munkáját mozgalmunk öntudatosan is ápolja, amikor a népi hagyományokkal foglalkozik. A közös értékek tudata közelebb hoz egymáshoz, elmélyíti a vérségi kapcsolatot. Néprajzi szakosztályunkra ezért nagy feladat vár. A *Határőr* első hasábján kimondtuk, hogy örök vagyunk. A székely élet őrei. Figyelünk, észreveszünk, látjuk a tennivalókat. Őrködünk népünk lelke és élete felett, hogy a mozgalom, mint mindig, úgy ezekben a zivataros időkben is diadalra jusson!”

A *Határőr* – habár a kongregáció értesítője volt –, zömmel a Vitos Mózes szakosztály tagjainak gyűjtéseit tette közzé. A tanulmány szűk keretei nem teszik lehetővé, hogy hiánytalanul számba vegyünk és mélyebben elemezzünk minden adatközlést, így csak címszavakban soroljuk fel milyen témákról olvashatunk a számokban.

Az 1942. júliusi számban gyergyócsomafalvi időjárással kapcsolatos hiedelmeket, a ház és környékéhez tartozó csatószegei babonákat, gyimesközéploki kicsi gyermekkel kapcsolatos babonákat, csíkrákosi lakodalmi szokásokat és húsvéti háttárkerülési verseket. A '42. évi karácsonyi számban a nagykászoni népviseletről, a népi világítás módjairól, az állattenyésztés szokásairól olvashatunk, végül a '43. évi

⁷ Faragó 1946. 104.

májusi számban a csíkelnei Szent János-templomról, a menasági pásztorfogadás szokásairól, a tehéntartás babonáiról Csíkszentgyörgyön, a népi ruházat alakulásáról, kapufeliratokról, sírfeliratokról tájékozódhatunk.

A szakkör tevékenységéről, tagjairól, a különböző alkalmakkor megtartott előadásairól további szórványos adatokat sikerült fellelnem a gimnázium évkönyveiben. Megtudtam például, hogy a diákkörhöz tartozott Bálint Lajos, a Gyulafehérvári Főegyházmegye későbbi érseke, Sárosi Bálint Széchenyi-díjas magyar népzenekutató, Veress Péter közgazdász, miniszter, hogy csak a legszelesebb körben ismerteket említsem. De legnagyobb örömömre az szolgálta, amikor megjelent egy egykori kisdíák, Bara Béla, csíkszeredai tisztviselő visszaemlékezése⁸ Székely Lászlóról, vagy ahogy maguk között emlegették, Gandhiról. „Sovány volt, kerek szemüveges, egy aszkéta benyomását keltette, szerintünk nagyon is hasonlított Gandhira. Innen tehát a név, amit nagy tisztelettel ejtettünk ki. [...] Másodikos gimnazistaként, 1941-ben kerültem a vonzáskörébe, amikor egyik óra végeztével néhányunkat kiválasztott a néprajzi szakosztályba. Mind olyanok kerültünk össze, akiket érdekelt az általa javasolt témák. Nagy szakértelemmel tanított, vezetett be a néprajz rejtelmébe, a kutató- és gyűjtőmunka alapkérdéseibe: milyen témát és miért válasszunk, hogyan állítsunk össze kérdőívet, hogyan álljunk szóba az adatközlővel, hogy megnyíljon és szívesen beszéljen, végül miként kell feldolgozni a gyűjtött információkat, hogy abból néprajzi dolgot lehessen írni. Felkészítőket tartott, de ezeken kívül is összehívott csoportos megbeszélésekre. Szolgálati lakásán is bármikor felkereshettük kérdéseinkkel. S amikor pedig úgy gondolta, hogy van már kellő ismeretanyag a tarsolyunkban, akkor mehettünk gyűjteni. Először mindenki a saját szülőfalujában kezdett dolgozni, majd távolabbi tájegységek fele vettük az irányt. Hétféteken és a vakációkban gyűjtöttünk, kiszállásaink rendszerint 1–2 napig tartottak, de a nagyvakációkban két hétre is kinyúltak a kirándulással egybekötött terepmunkáink. [...] Nagy megtiszteltetésnek számított, ha a diák néprajzi gyűjtése napvilágot látott a *Határőr* valamelyik számában. Négy éven keresztül volt a mentorunk, kitörölhetetlen emlékeket hagyva bennünk.”⁹

A néprajzi szakosztály munkája 1944 nyarán félbeszakadt, ugyanis Székely Lászlót július 1-jén behívták tartalékos katonának, majd néhány hónap szolgálatát követően, visszatértekor áthelyezték Csíkkarcfalvára igazgatónak. A világháború vége, de különösen az ezt követően kibontakozó kommunista rendszer végérvényesen derékba törte nemcsak a kis csíki határőrök tevékenységét, hanem a középiskolai és az egyetemi szintű néprajzi képzést is, és évtizedekre ellehetetlenítette a vallásnéprajzi kutatásokat.

⁸ Mirk 2012. 17–18.

⁹ Uo.

1989 UTÁN: DOMOKOS PÁL PÉTER
NÉPRAJZI SZAKKÖR

Az 1989-es romániai események után a gimnáziumban a hagyományokhoz híven ismét diák-önképzőköri szerveződtek. A Domokos Pál Péter nevét viselő *néprajzi szakkör* 1994 októberében alakult meg, de létrejötté nem volt előzmény nélküli, hiszen már az ezt megelőző években számos tagja vett részt tudományos ülésszakokon, hazai és magyarországi néprajzi és nyelvjárási pályázatokon. Amint azt az egyik tagja megfogalmazta: „fő célunk az volt, hogy az elődeinktől ránk maradt értékeket ápoljuk, továbbadjuk, szakszerűen és hitelesen”. A kör tevékenységébe a város három középiskolájának (Márton Áron Gimnázium, Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium, Nagy István Zene- és Képzőművészeti Szakközépiskola) néprajz iránt érdeklődő diákjai kapcsolódtak be, és a kör munkáját Mirk László magyartanár irányította. „A szakkör névadását a diákokkal közösen döntöttük el. Domokos Pál Péter tősgyökeres csíki székely, Csíksomlyó szülötte, a gimnázium egykori diákja és tanára volt. Népviseletben járt tanítani, széles körű népnevelő munkásságával pár év alatt elérte, hogy újra megbecsült értéke, népszerűsége lett a székely népdaloknak, táncoknak, népviseletnek. Példaképünknek tekintettük, ezért kapta tanulókörünk az ő nevét. Kötelességünknek éreztük, hogy olyan emléket állítsunk neki, amely folyamatosan figyelmeztet az általa képviselt értékekre.”¹⁰

A tagok száma néhány év alatt megnégyszereződött, kéttucatról közel százra gyarapodott. Népszerűségének titka abban rejlett, hogy nemcsak könyvtári kutakodásra ösztönzött, nem a szobatudósi elveket részesítette előnyben, hanem fontos hangsúlyt fektetett a terepmunkára is.

A gyűjtőmunkákat szakszerű felkészítés előzte meg: a diákok megismerkedtek a választott téma szakirodalmával, útmutatókat, kérdőíveket kaptak. Az irányító tanáruk a legelső lépéstől a dolgozat megírásáig végigkövette a munkájukat. A kis önkéntes gyűjtők elsősorban szülőhelyükön, szülőfalujukban gyűjtöttek anyagokat. A szakkör tagjai az első perctől nem tagadták, hogy munkájuk célirányos, azaz dolgozataikkal részt kívánnak venni hazai és magyarországi gyűjtőpályázatokon, táborokban, és szeretnék publikálni is munkáikat: „így kívántuk bátorítani, ösztönözni, sikerélményhez juttatni a néprajz és névtan iránt érdeklődő diákjainkat” – emlékezett vissza vezetőtanáruk.

Az évek elteltével igazi tudományos műhellyé nőtte ki magát, a diákgyűjtők jóvoltából olyan szokások keltek új életre, olyan ősi tudásanyagok törtek felszínre,

¹⁰ Mirk 2012. 17–18.

amelyeket addig egyáltalán nem vagy csak halványan, elmosódottan ismertünk, és amelyek a hivatásos kutatóknak is megbízható forrásanyagul szolgálhattak. „Mindezek nyomtalanul feledésbe merültek volna, a diákgyűjtők jóvoltából azonban új színekkel és árnyalatokkal, új vonásokkal gazdagítják hagyományos népi kultúránkra vonatkozó ismereteinket, végső soron nemzetiségi és nemzeti kultúránkat. Hála a vezető tanár tudományos vonzalmának és tájékozódásának, különösen kiemelem a népszokások és a néphit körébe vágó adatokat, ezeket ugyanis – „vallásos” jellegük miatt – a kommunista diktatúra évtizedeiben nemhogy gyűjteni, tanulmányozni és méltatni, hanem még emlegetni sem volt szabad.”¹¹

A szakszerű és kitartó munka meghozta gyümölcsét: fennállásának első öt évében 37 diák dolgozatát díjazta a budapesti Néprajzi Múzeum, olyan diákok is voltak közöttük, kiknek két, sőt három munkája is elnyerte a zsűri tetszését. A kör fennállásának ötödik évfordulóját ünnepséggel és kiállítással ünnepelték meg.¹²

Külön érdeme volt az irányító tanárnak, hogy az iskolában tanuló moldvai csángómagyar diákokat¹³ is igyekezett bevonni a szakkör tevékenységébe, szinte kötelezte őket, hogy a vakációkban kérdőívek alapján kifaggassák a szülőket, nagyszülőket. „Nekem sokat számított és sokat segített a volt magyartanárom, Mirk László, akit annak idején nem erősen bírtam és sokszor idegesített. Sok könyvet olvastatott velem, minden hónapban helyesírási és szavalóversenyt szervezett, kérdőíveket adott, hogy otthon gyűjtsünk. Utólag értem, hogy miért kínlódott ennyit velem, és most nagyon tisztetem, örvendek, hogy a tanárom lehetett.” – emlékezett vissza egyik klézsei tanítványa.¹⁴

Időközben a gimnázium humán tagozatán lehetőség nyílt, választott tantárgyként, néprajzi és névtani alapismeretek oktatására, s ezzel a gyűjtések száma tovább sokszorozódott. A diákok gyűjtőmunkáiból szép számmal jelentek meg publikációk a *Honismeret*, az *Ethnographia*, a *Kútfa*, a *Kistestvér*, a *Hargita Népe* folyóiratok, napilapok hasábjain. A néprajzi kör 2010-ig, az irányító tanár nyugdíjba vonulásáig működött, aki így emlékezik a diákkörre: „Büszkeséggel és elégtétellel tölt el, hogy tanítványaim közül sokan a néprajz szakot választották továbbtanuláskor, de többen lettek magyartanárok, tanítók, olyan humán érdeklődésű értelmiségiek, akik reményeim szerint továbbviszik azt a szellemiséget, ami a szakkört jellemezte.”¹⁵

¹¹ Faragó 1993. 4.

¹² Mihály 1999.

¹³ A kör tagjai között találjuk Iancu Laurát és Duma Dánielt is, mindketten a néprajzkutatói pályát választották.

¹⁴ Botezatu 2010. 85–86.

¹⁵ Mirk 2012. 17–18.

IRODALOM

- BANGHA Béla (1920): *Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára.* Budapest, A Mária-kongregáció kiadása.
- BOTEZATU Viki (2010): *Íme, ez én vagyok. És itt vagyok.* In: *Tíz év Moldvában. Csángó Oktatási Program 2000–2010.* Kézdivásárhely, Zelegor Kiadó, 83–87.
- ÉVKÖNYV (1942): *Az erdélyi róm. kat. egyházmegyei tanács vezetése alatt álló csíkszeredai róm. kat. Segítő Mária Gimnázium évkönyve az 1941–1942. tanévről.* Csíkszereda, Szvoboda Miklós könyvnyomdája.
- (1943): *Az erdélyi róm. kat. egyházmegyei tanács vezetése alatt álló csíkszeredai róm. kat. Segítő Mária Gimnázium évkönyve az 1942–1943. tanévről.* Csíkszereda, Szvoboda Miklós könyvnyomdája.
- FARAGÓ József (1944): *Fiatal magyar néprajzgyűjtők kiadványai. Pásztortűz. Erdélyi irodalmi és művészeti folyóirat, XXX. évf. 2. sz. 92–94.*
- (1946): *Irodalmi szemle: Székely László Ünneplő székelyek, Ethnographia, LV. évf. 104. sz. 104–105.*
- (1993): *A csíkszeredai mártónáronos diákok néprajzi gyűjtőmunkája. Helikon, IV. évf. 4. sz. 4.*
- MIHÁLY László (1999): *Néprajzi gyűjtés. Krónika, november 27.*
- MIRK László (2012): *Egy jeles néprajzosra emlékezünk. Moldvai Magyarság, Új sorozat, XXII. évf. 12. sz. 2012. december. 17–18.*
- SZÉKELY László (1943): *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához.* Csíkszereda, K. n.

FODOR KATALIN
EGYETEMISTÁKKAL MOLDVÁBAN

A KEZDETI IDŐK ÉS A HAZAI TEREP

A 20. század közepén a magyar szakos bölcsezszek körében a dialektológia kezdetben ugyan még viszonylag kevés, de a Magyar Nyelvjárások Atlasza munkálatainak haladásával, a nyelvjárások jobb megismerésével egyre nagyobb érdeklődést váltott ki. Az 1960-as évek közepén kimondottan dialektológiával foglalkozó kötelező tantárgy csupán egy, ötödévbén hallgatott előadás volt. Holott, tudható volt, hogy a gyakorlóévben (amikor mindenki tanított, szakdolgozatot írt, sokan már többé-kevésbé elhelyezkedtek, dolgoztak, családot alapítottak), nem sok energiát lehetett fordítani egy „tét nélküli” kollégiumon való részvételre. Ez a helyzet csak jóval később változott meg. Más utakon-módokon mégis teremtődött lehetőség arra, hogy a nyelvjárásokra több figyelem irányuljon.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán a nyelvjárások iránti érdeklődés fel lendüléséhez nagyban hozzájárult az, hogy 1952-ben az egyetemre került dr. Bárczi Géza. 1941-től Bárczi Géza töltötte be a Csűry Bálint halálával megüresedett egyetemi tanári posztot a debreceni egyetemen, és kötelességének érezve a dialektológus Csűry munkásságának folytatását, itt kezdett hozzá *A magyar nyelvjárások atlasza* című vállalkozás előkészítéséhez, megtervezéséhez és a feladatok kidolgozásához. A nyelvátlasz munkálatai már nagyban folytak, amikor 1952-ben Bárczi az ELTE újonnan létrehozott II. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékének tanszékvezető professzora lett. Az atlasz gyűjtőmunkájában részt vett több fiatal nyelvész is, akik a későbbiekben a magyar nyelvtudomány jeles művelőivé váltak, és részt vettek az egyetemi oktatásban, a nyelvészek újabb generációinak kinevelésében, képzésében.

Pais Dezső, az I. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszék legendás nyelvtörténész vezetője 1959-ben nyugdíjba vonult, ekkor került a tanszék élére Benkő Loránd, aki csakúgy, mint Bárczi Géza, munkássága nagyon fontos területének tekintette a nyelvjárás kutatást, összekapcsolva a nyelvtörténettel.¹ Az 1960-as években a két tanszék együttműködve segítette, hogy a nyelvjárás tan iránt érdeklődő diákok

---

¹ Kiss 2015. 9–19.

közvetlenül találkozhassanak az adatközlőkkel. Magam éppen ebben az évtizedben voltam magyar szakos hallgató. Ha a dialektológia térnyerése nem is mondható általános kiterjedésűnek, a nyelvészet iránt érdeklődő egyetemi hallgatók számára igyekeztek biztosítani, hogy a tanultakat a gyakorlatban is alkalmazhassák, az anyaggyűjtés, a szöveglejegyzés módszereit elsajátíthassák. A kimondottan szakmainak tekinthető feladatok megoldásán túl a szervezett terepgyakorlatok alkalmat adtak arra is, hogy a diákok, akiknek nem kis hányada városi születésű volt, a vidéki élettel többnyire soha vagy csak alig találkozott, betekintést nyerjenek a falusi, elsősorban földműves emberek, közösségek életébe is.

A vidéki települések megközelítése az ötvenes-hatvanas években nem mindig volt egyszerű feladat. Balogh Lajos tudományos kutató² és Domokos Péter professzor, Domokos Pál Péter fia elbeszéléseiből ismerjük, hogy időnként bizony sok óras éjszakai vonatozás és hosszú gyaloglás árán tudtak eljutni a kiválasztott faluba, hogy fél napig dolgozzanak, gyűjtsenek, majd ugyanezt az utat visszafelé is megtéve az egyetemen folytassák a gyűjtött anyag feldolgozását. A kis csoportok részvételével szervezett gyűjtőutak ekkor többnyire egy naposak voltak, ez még a későbbiekben is így volt egy ideig, amikor már többen és autóbusszal utaztak terepre. A két-három napos utazásokra még csak kivételesen került sor.

A HATÁROKON TÚL

Nagy változás ebben a gyakorlatban 1971-ben következett be. Benkő Loránd professzor ekkor hirdette meg az első egy hetes, a határon túli magyar közösségek életének és nyelvhasználati sajátosságainak megismerését célzó tanszéki tanulmányutat, s ettől az esztendőktől kezdve minden tavaszi félévben sor került valamelyik határon túli régió, magyarlakta település felkeresésére, megismerésére. Benkő tanár úr befolyását, szakmai tekintélyét, kapcsolatait latba vetve Penavin Olgával, az Újvidéki Egyetem professzorával megszervezte a Délvidék több magyar településén a gyűjtést, mégpedig úgy, hogy a résztvevők, ez idő alatt, magyar családok vendégei voltak. Akkor, amikor Jugoszlávia félig-meddig Nyugatnak számított, nem lehetett szabadon kiutazni, különösen nem a magyar településekre, ez a tanulmányút kiemelkedő jelentőségű volt mind a vendégek, mind a vendéglátók számára. Az út fergeteges sikere igazolta az erőfeszítéseket, így a következő esztendőben folytatásként sor kerülhetett az első felvidéki gyűjtőútra. Bár erősen meg kellett rostálni a jelentkezőket, még így is két autóbusszal indultunk útnak.

² A Nyelvatlasz munkabizottságának legifjabb tagja.

Nagyon eredményes volt ez az utazás is, viszont a nagy létszám és a két jármű mozgásának összehangolása időnként okozott problémát. A továbbiakban igyekeztünk a résztvevők számát korlátozni és egy busszal utazni. Ez természetesen azt is jelentette, hogy ezeken az utazásokon a részvétel feltétele lett az alapos felkészülés, a komoly munka, a diákok versengtek a részvételi lehetőségért.

TÚL A KÁRPÁTOKON

1973. április végén került sor arra a tanulmányútra, amely különösen nagy jelentőségű volt számunkra, ez volt az az utazás, amely az én egész további pályámat is meghatározta. A Délvidék és a Felvidék után erdélyi útról szóltak a hírek. Benkő professzor úr hosszas egyeztetést, sok megbeszélést folytatott, egyrészt a kolozsvári nyelvészekkel, neves kutatókkal, másrészt a Babeş–Bolyai Egyetem hivatalaival, vezetőivel. A program, a pontos úti- és munkaterv kidolgozása, egyeztetése hosszasan elhúzódott. Professzor úr minden befolyását latba vetette, hogy a kutatóút megvalósulhasson. A tervezett útirányt többé-kevésbé ismertük, de a leginkább várt területről viszonylag kevés biztosat tudtunk – csak annyit, hogy Moldvába is átmegyünk. A résztvevő diákok többsége számára ez a lehetőség nem hozott nagy várakozást, mivel ebben az időszakban még viszonylag kevesen ismerték a határon túli magyarok csoportjait, a moldvai magyarokról pedig alig-alig hallottak valamit. Magyar szakos szüleim gyerekkoromban megismertették Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Mikecs László nevét és jelentőségét, továbbá megtanultam nagyon sok moldvai csángó népdalt, balladát, óriási izgalommal készültem az útra, válogatás nélkül igyekeztem minél többet olvasni a moldvai magyarokról. Ez a tanulmányút – minden nehézsége ellenére – különleges élményt jelentett a számomra. Az erdélyi helyszínek után átkeltünk a Kárpátokon, és megérkeztünk – egy autóbuzsnyi budapesti egyetemista és oktató – Szabófalvára. Azt ugyan a velünk utazó kolozsvári kedves kolléga feszengve elmagyarázta, hogy nem engedélyezték számunkra a gyűjtést, nem igazán figyeltünk rá, hanem elképedten néztük, hogy amint az iskola elé kanyarodva megállt a busz, percek alatt óriási tömeg vett körül bennünket. Kiszálltunk, és azonnal kérdésekkel, köszöntéssel árasztottak el, miközben kiabálva, fenyegetőzve, öklét rázva szaladt felénk egy férfi. Teljes volt a zűrzavar. Az egyértelmű volt, hogy házakhoz nem tudunk bekéredzkedni, de az ökölrázás, fenyegetődzés ellenére nem szálltunk vissza a buszba, hanem szétszóródva próbáltunk az emberekkel szóba elegyedni. Egy idős bácsit szólítottam meg, majd elkísértem a templomig, igyekeztem néhány egyszerű kérdést feltenni, de nem sok sikerrel zajlott a beszélgetés. Bár már nem volt ismeretlen előttem a csángó nyelvjárás, egészen más volt a könyvben olvasott, fonetikus lejegyzett

szöveg és az igazi, élő, archaikus északi csángó beszéd. Megrendítő élmény volt, s amikor amúgy udvariasan, standard magyar nyelven megköszöntem a beszélgetést, és meghallottam a választ: Iszten fizessze! tudtam, hogy rátaláltam az útra, amelyen járni akarok: megismerni és megismertetni Moldvát, a moldvai magyarokat.

Hazaérkezésünket követően komolyan hozzákezdtem a moldvai magyarsággal kapcsolatos irodalom alapos tanulmányozásához, a fellelhető történeti, néprajzi és nyelvészeti publikációk módszeres olvasásához, jegyzeteléséhez. Kedves kolléganóm, Mátai Mária (1945–2020), Domokos Pál Péter menyee pártfogásával felkereshettem Domokos Pál Pétert, akivel hosszan elbeszélgettünk, és aki búcsúzóul homlokodon csókolott, és kissé tréfás mosollyal azt mondta: „Vigyázz, kislányom a csángókra, rád bízom őket!” Nekem ez a biztatás nagyon sokat jelentett, ettől kezdve eltökélten igyekeztem kitűzött célomat megvalósítani.

A nyolcvanas évek második felében érezhetően nőtt az érdeklődés a határon túli magyarság iránt, a dialektológia, a nyelvtörténet órákon és a speciális kollégiumokon egyre gyakrabban vetődtek fel a szomszédos országokban élő magyarság sorsával, életével kapcsolatos kérdések. 1989 decembere földindulásszerű változást hozott ezen a téren. Mindenki többet akart tudni, elsősorban a romániai (és persze a többi határon túli) magyar közösségekről, és a csángókról is lehetett már beszélni. Ezeken az órákon kiderült, hogy milyen keveset tudnak (honnan tudhatnának?) a diákjaink a moldvai magyarokról, illetve hogy mennyi téves adat, tévképzet él a fejekben, milyen kevés megbízható ismerettel rendelkeznek. Már maga a csángó elnevezés is sok fejtörést okozott, nem is beszélve a csángó népcsoportok földrajzi elhelyezéséről (Szibériától Csehorszáig számtalan helyszínt neveztek meg a megkérdezett diákok). Történetükről, néprajzukról, sorsukról is csak egy-egy használható adattal tudtak szolgálni a tájékozottabbak. Ezt tapasztalva indítottam el az ún. *csángó szemináriumot*, amely elég hosszú ideig ezzel a címmel, majd *Határon túli magyar nyelvjárásokként* élt. Lépésről lépésre haladva vettük sorra a csángók történetére, életére vonatkozó tudnivalókat, természetesen kiemelten foglalkozva a nyelvtörténeti, nyelvhasználati jellemzőkkel. Különösen a kilencvenes években nagy létszámú hallgatóság vett részt ezeken az órákon, egy időben más egyetemeken hallgatói is³ jártak a csángó szemináriumra. Sokan utaztak Romániába is, de Moldvába eleinte kevesen jutottak el. Szerettem volna mielőbb újra Moldvába utazni, próbáltam kapcsolatot találni csángó emberekkel. Nagy szerencsémre a Domokos Pál Péter születésnapjának ünneplésére Budapestre érkezett moldvai csoport egyik tagjával korábbi kolléganóm, Lovag Lea összeismerttetett. Nem tudom elégszer megköszönni neki, hiszen egy harmincéves ba-

³ Kertészmérnök hallgatók, műszaki egyetemisták, zeneakadémisták.

rátság kezdődött ekkor, Bogdánfalván, Balán Antiék portáján, Petrás vagy ahogy sokan ismerik: Piszár Kati szárnyai alatt nyámként, rokonként tölthettem (és ha lesz rá mód és idő: tölthetek) sok-sok szép napot. Piszár Katalival az első pillanatban megtaláltuk a közös hangot, nagyon sok segítséget kaptam tőle, tőlük a munkámhoz és az egyéni életemhez, amelyhez szorosán hozzátartoznak. Kati azonnal megértette a szándékomat, mindig mindenben segített. A közreműködésének köszönhetően Moldvában egyre több személlyel megismerkedtem, beszéltem, kapcsolatba léptem, és folyamatosan segített azoknak az utaknak a megszervezésében is, amelyeket az egyetemisták részére indítottunk.

A kilencvenes években több utat szerveztünk. Ekkor már számos Moldvából érkezett egyetemi hallgató járt a magyar szakra, velük szövetkezve indultunk útnak. A csángó diákok között szétszortottuk az utasokat. Volt, aki Klézsén, mások Rekecsinben vagy Somoskán, Trunkon, Bogdánfalván vendégeskedtek. Ez a megoldás nagyon jónak bizonyult, hiszen így közvetlenül kapcsolatba kerültek diákjaink a csángó családokkal, ugyanakkor a csángó hallgatók segíteni tudtak a tájékozódásban, a szokások megismertetésében. Sok olyan ismeretség köttetett ekkor, ami évtizedeken keresztül megmaradt. Útban Moldva felé többször megszálltunk Gyimesben, az Árpád-házi Szent Erzsébet Líceumban, ahol sok olyan csángó kisdíákkal találkoztunk, aki tovább kívánt tanulni. Mivel ezekben az években óraadó tanár voltam a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is, természetesen megszerveztük a moldvai utat az itt tanuló egyetemisták részére is.

A hazatérésünk után a gyűjtött anyag lejegyzése, elemzése volt a szemináriumok fő témája.⁴ Nagyon sokan jártak a csángó órákra, így nyilvánvaló volt, hogy meg kell ismételnünk a moldvai utazást. Erre 2000 tavaszán került sor, és bár igyekeztünk limitálni a résztvevők számát, végül mégis két autóbusszal indultunk útnak. Ismerős családoknál szállásoltuk el az embereket. Nem volt kis feladat egyben tartani a csoportot, de végül ezt is megoldottuk. Sokat segítettek az ismerősök, volt diákjaink, így nagyon jó hangulatú lett ez az út is. A nagy utak, az 50–60 fős csoportok vezetése nagyon sok pozitívumot hozott, az érdeklődőbb diákok eljutottak Moldvába, valamelyes rálátásuk lett a csángóság életére, helyzetére, kommunikáltak csángó nyelvjárásban beszélő emberekkel – mindegyikre korábban nem volt lehetőség. A tavaszi félévekben rendezett egy hetes utakon kívül az őszi félévekben rövidebb, két-három napos utakat szerveztünk. Így jutottunk el Egyházaskozárra, az al-dunai székelyekhez és több dél-erdélyi szórványtelepülésre is. Többen voltak – diákok és kollégák is –, akik egyedül vagy barátokkal legalább

⁴ Az általam jegyzett tanulmányok egy része is ezekben az években látott napvilágot. Fodor 2004.; 2006.; 2011.

egy-két napra elutaztak Moldvába. Ugyanakkor voltak – és szerencsére még vannak is – olyan diákjaink, akik ennél többre vágnak, alaposabban szeretnének foglalkozni a moldvai magyarság helyzetével. A 2000. évi nagy út után egy kisebb csoporttal három nyáron töltöttünk 2–2 hetet Moldvában, csak a Szeret menti falvakban folytatott gyűjtéssel. Azok a hallgatók, akik ezeken az utakon részt vettek, a későbbiekben is kapcsolatban maradtak részben a megismert moldvai emberekkel, másrészt pedig a témával: ketten doktori disszertációjuk témájául a csángó nyelvjárással összefüggő kérdést választották. A gyűjtött anyag részben le van jegyezve, azonban teljes feldolgozása még várat magára. Remélem, a jövőben sikerül – legalább valamennyire – ezt az anyagot is feldolgozni.⁵

A MIGRÁCIÓBAN ÉLŐK KÖRÉBEN

Újabb érdekes kérdés vetődött fel számunkra, amikor 2009-ben, a Nyelvtudományi Intézetben, Borbély Anna meghívására két román kutatóval volt alkalom találkozni, akik a iași intézet munkatársai voltak. Ezen a beszélgetésen került előtérbe a moldvai migráció problémája, s itt hangzott el, hogy az olaszországi Torinóban hivatalosan 70 000, nem hivatalosan 140 000 román állampolgár él, illetve dolgozik. Ez a megdöbbenően magas létszám azért is elgondolkodtató, mert – mint ezt a román szakemberek is megerősítették – Olaszországban elsősorban Bákó megyeiek, azaz csángók élnek. Moldvai útjaink során tapasztaltuk, hogy nagyon sok csángó család tagjai vállaltak munkát Olaszországban, sokszor a nagyszülőkre hagyva a gyermekeket, hogy anyagi biztonságot, jobb életkörülményeket próbáljanak teremteni. Levelezés, telefonálás kezdődött hát: ki és mit tud minderről. Nagyon sok adat, név, telefonszám gyűlt össze. Kissé tartva ugyan az esetleges sikertelenségtől, végül elindultunk Torinóba. Erre az útra Petrás Katit is vittük magunkkal, aki segíteni volt hivatott, összeköttetést találni az esetlegesen felmerülő problémák megoldására. A bizonytalanságra, mint kiderült, semmi okunk nem volt. Vasárnap délelőtt, az ott szolgáló papokkal levélben rögzített időpontban, ott voltunk a torinói román nyelvű mise helyszíne, a Chiesa del Carmine előtt. Petrás Kati már a templom felé menet is több ismerőssel találkozott, majd a templom előtt gyülekezők között közvetlen szomszédját is köszönthette. Román szakos doktorandusz hallgatónkkal még a mise előtt személyesen megkerestük a miséző papot, és kértük, segítsen abban, hogy beszélni tudjunk a misére érkezők-

⁵ A terepmunka hatását és tapasztalatait írásba foglaltuk: Fodor–Gerstner 2002.

kel. Kellemesen meglepve tapasztaltuk, hogy a pap a segítségünkre volt, bár csak románul volt hajlandó beszélni velünk. Kérte a mise résztvevőit, hogy a jelenlévő magyarországi diákokat fogadják szívesen, kérdéseikre válaszoljanak, hiszen azért utaztak Torinóba, hogy az itt élő csángókkal beszéljenek. Már a mise előtt, a gyülekező tömegben is sikerült néhány emberrel szót váltani, a mise végén pedig valóban nagyon sokan maradtak és vállalkoztak a beszélgetésre. Változatos összetételű volt a beszélgetőtársak sora: többnyire háztartási alkalmazottak, idősgondozók, építkezéseken dolgozók álltak rendelkezésünkre, de közöttük volt Torino egyik temetkezési vállalkozója is, és néhány magasabb végzettségű, fiatal emberrel is sikerült beszélgetnünk. Megismerkedtünk egy házaspárral, akik először Budapesten, majd Angliában próbálkoztak, míg végül Torinóban tudtak megfelelő állást, megélhetést találni. A Moldvába történő visszaköltözést illetően nagyon vegyes kép alakult ki bennünk. Volt, aki azt mondta, hogy semmiképpen sem akar hazatérni, a másik véletlet az a csoport jelenti, amelynek tagjai kényszerű távollétnek tartják az itáliai tartózkodást. A legtöbben bizonytalan választ adtak. Sajnos, Moldvában járva, sok faluban láttuk a külföldön dolgozók hazaküldött pénzén épült szép házakat, amelyek üresen várják tulajdonosaik visszatértét. Telefonszámok, címek cseréje is megtörtént. Köszönettel tartozunk a beszélgetőtársaknak és a jó szándékú plébánosnak, akinek a kérésére ilyen sokan voltak hajlandók szót váltani velünk. A nap méltó befejezése lehetett volna a torinói lepel megtekintése, ám az óriási tömeg, a buszok sora, a carabinieri állandó rendelkezései láttán szó sem lehetett erről. Volt azonban a csoportban néhány szemfüles diák, akik felfedeztek valamilyen oldalbejáratot, és kikerülve az ellenőrzést bejutottak a kiállított lepelhez. Néhány csoporttag követte őket, de a csoport egésze lemaradt az élményről.

Hazaérkezésünk után hamarosan újabb moldvai út szervezésébe kezdtünk. Két szempontot tartottunk fontosnak: egyrészt eldöntöttük, hogy a még kevésbé ismert területekre, falvakba is igyekszünk eljutni, másrészt pedig a magyar nyelv oktatásának helyzetéről próbálunk minél több újabb tapasztalatot szerezni. A 2013. évi utunkat északon kezdtük, Bukovinát is szerettük volna alaposabban körüljárni, sajnos azonban az időnk nem volt elegendő erre. Az évek során nagyon sokszor, sok helyen esett szó Kacsikáról,⁶ ezért – ha rövid időre is, de – meglátogattuk a híres búcsújáró helyet is.

⁶ Cacica az Észak-Moldvához tartozó Suceava megye egyik települése. A falu kegytemplomában Nagyboldogasszony napján búcsút tartanak, ahová a moldvai katolikusok is elzarádokolnak. *(A szerk.).*

A MAGYAR NYELVOKTATÁS
SZOLGÁLATÁBAN

A magyar nyelv oktatásának figyelemmel kísérése kezdettől fogva fontos volt a számunkra, hiszen diákjaink nagy többsége diplomája megszerzése után maga is magyar szakos tanár lett, jó néhányan pedig a magyar, mint idegen nyelv tanításával foglalkoztak (Moldvában). Első útjainktól kezdve mindig szereztünk ismereteket a meglátogatott településeken folyó magyar nyelvoktatás aktuális helyzetéről. Volt olyan diákunk, aki nem csupán a nyári szünetben vállalkozott a magyar nyelv tanítására, hanem szerződéses tanárként is részt vett az oktatásban. Az első utazásaink alkalmával még inkább csak néhány magánkezdeményezésről hallottunk, majd rövidesen megkezdődött a szervezett oktatás is. Az évek során találkoztunk több csángó falu magyar nyelvet tanuló kisdíákjaival és tanáraikkal, Klézsében, Lujzikalagorban, Pusztinában, Lészpeden, Lábnyikban, végül Magyarfaluban és Diószegen is, sok értékes tapasztalatot gyűjtve.

Utazásainkról sokan hallottak, gyakran voltak velünk tartó vendégek is. A 2013-as utunkon részt vett egy olasz filmes fiatalember, Giulio Frizzi is, aki készített egy rövidfilmet, megörökítve e moldvai látogatásunk néhány emlékezetes pillanatát. Hazatérőben Kallós Zoltán vendégei voltunk, akinek moldvai gyűjteményét ekkor volt alkalmunk megtekinteni.

Utolsó nagy moldvai utazásunkra 2016-ban került sor. Ekkor a délebbre található településeket szerettük volna a rendelkezésünkre álló idő alatt megismerni. Bár a nyári, kisebb csoportos utazások során jártunk Magyarfaluban, a nagy autóbuszos, egy hetes utak során még nem jutottunk el a nagyobb távolság miatt. Bogdán Tibor⁷ segítségét igénybe véve, végre sor kerülhetett Magyarfalú meglátogatására. Visszatekintve erre az utazásra elmondhatom, hogy felejthetetlen, méltó lezárása volt annak a sorozatnak, amelynek során 25 év alatt egyetemisták százaival sikerült megismertetni a Keleti-Kárpátokon túli magyar településeket és lakóikat, életüket, viszontagságos történetüket és jelenüket. Néne Klára⁸ minden segítséget megadott, hogy minél többet megtudjunk a település, a magyarfalusi csángó emberek mindennapjairól, a felnőttek és a gyerekek életéről, a magyar nyelv oktatásáról. Nagyon jó volt látni, tapasztalni, hogy ez a közösség életképes, különösen azért, mert ekkor tudtuk meg, hogy a szintén meglátogatni kívánt Ploszkucényban, ahol még a 20. század nyolcvanas éveiben Csoma Gergely különösen

⁷ Magyarfalusi származású. Felsőfokú tanulmányait Magyarországon végezte, népművelés szakon. (A szerk.).

⁸ Bogdan-Gătu Clara, helyi hagyományörző, néptanító. (A szerk.).

szép archaikus szövegeket gyűjtött,⁹ sajnos már nincs kivel felvételt készítenünk. Moldvai utunkat végül Diószegezen fejeztük be, ahol együtt játszottunk, beszélgettünk a magyar nyelvoktatásban részt vevő gyerekekkel és fáradhatatlan tanítóikkal: Kiss Samuval és Boros Rebekával.

Hazaérkezésünk után természetesen újabb és újabb elképzelésekkel készültünk a további utazásokra. A három évtized alatt Moldvában is nagyon sok minden megváltozott, az anyagi körülmények javulása, az egyes településeken belüli és azon kívüli kapcsolatrendszerek bővülése, az iskolázottság színvonalának emelkedése – és ezzel együtt a nyelvhasználat differenciálódása, az asszimiláció gyorsulása: mindez érzékelhetően befolyásolja útjaink programjának alakítását.

HARMINC ÉV TANULSÁGAI

Az évek során eljutottunk szinte valamennyi határon túli magyar közösséghez a Kárpát-medencében – sőt, egyszer-kétszer távolabb is –, volt alkalmunk felmérni a változásokat is. Ha újabb híreket hallottunk valamelyik településről, azonnal feljegyeztük, hogy utána kell néznünk azoknak, és számításba kell vennünk az újabb utak tervezésekor. Így például gyakran felmerült, hogy jó lenne a kevésbé ismert, keletre került magyar csoportokról pontosabb adatokat tudni, vagy épp a Dunadeltába került csángó telepéseket felkeresni. A tervezgetéseknek azonban a világjárvány egyelőre nem kedvez. Reméljük, hogy lesz folytatása a már három évtizede megalapozódott hagyománynak, és a jövőbeni egyetemi hallgatók is eljutnak a távolabbi, határon túl élő magyar közösségekhez, így a csángó falvak lakosaihoz is, annak ellenére, hogy a magyar szak, sőt általában a bölcsészettudomány iránt érezhetően megcsappant a felsőoktatásba belépő fiatalok érdeklődése.

Valamennyi utazásunk alkalmával megkérdeztük diákjainkat, hogy a tapasztalatok feldolgozása, a látottak, hallottak átgondolása után mi az, amit meghatározó élménynek tekintenek, mi volt az, amiről – úgy érzik – különösen nagy hatással volt gondolkodásukra, látásmódjukra. A továbbiakban ezek közül idézek néhányat:

„Nagyon izgultam, hogy hogyan fogom magam megértetni, illetve hogyan fogok tudni kommunikálni egy idős csángó asszonnyal, de nagyon jól sikerült, nagyon hamar sikerült felismerni a korábban tanult nyelvi jelenségeket, egy-két nap

⁹ Csoma Gergely fotó- és szobrászművész. Fényképei és folklórgyűjtései több kiadványban jelentek meg. *(A szerk.)*

után már könnyedén tudtam beszélgetni a falubeliekkel, nagyon jó élmény volt”.
(*Másodéves hallgató.*)

„Sok csángó szöveget olvastam, elemeztem, sokat tanultam a csángókról, a nyelvjárásról, de egészen más volt az élő beszéddel való találkozás. A beszélgetés élménye, a csángó közösség tagjaival való találkozás hatása össze sem hasonlítható a tankönyvben leírtakéval”. (*Jelenleg középiskolai tanár.*)

A sok vélemény, értékelés közül már többször idéztem az egyik – azóta könyvkiadóként ismert – diákunk gondolatait. Bár másfél évtizede jegyezte le azokat, úgy érzem, ezeket a sorokat olvasva válik egyértelművé, hogy erőfeszítéseinknek, fáradozásunknak értelme, eredménye volt és van. Diákjaink számára egész életre kiható, meghatározó élményt jelentenek ezek a találkozások, utazások:

„A Kárpátok immár évezredes kulturális és mentalitástörténeti határának másik oldalán magyar anyanyelvűekkel találkozhat a 21. század globalizálódó Budapestjében élő egyetemista, aki látszólag ezerszer több szállal kapcsolódik életkörülményekben és mentálisan is a vele egyidős New York-i hallgatótársához, mint a kódexek korának nyelvi fordulataival beszélő, jóval archaikusabb körülmények között élő azonos nemzetiségű kortársához... Mi nem csupán, és főleg nem »csak« nyelvjárást gyűjtöttünk Moldvában. A csángó lét totalitásával, az életükkel szembesültünk, igaz, hogy csak néhány napig. Azonban meggyőződésem, hogy életünk végéig hatással lesz ránk. Így, közöttük élve talán valamit megértettünk életükből, sőt a puszta megfigyelő szerepünkön túl sokkal többet is kaptunk tőlük, mint nyelvhasználati szokásaikat, dalaikat, táncaikat, ételeiket és italaikat. Rádöbbenhattünk közöttük arra, hogy saját magunkat is jobban megismertük általuk, hogy a mi hiperurbanizált életünk mennyivel sivárabb bizonyos szempontból az övékénel, és hogy emberi kapcsolataink mennyivel felszínesebbnek bizonyulnak az összehasonlításban. Ezért is érdemes volt elmenni Moldvába, hiszen minden szempontból többet kaptunk a csángóktól, mint amit mi tettünk azáltal, hogy felkerestük mikrofonjainkkal őket.”

IRODALOM

FODOR Katalin – GERSTNER Károly (2002): A terepgyakorlatok szerepe a dialektológiai oktatásban. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttman Miklós (szerk.): *Dialektológiai Szimpozium IV.* Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.

FODOR Katalin (2004): Csángó nyelvföldrajzi kutatás. In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* A Magyar Nyelvtudományi

Társaság Kiadványai 221. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 97–104.

(2006): A moldvai csángó nyelvjárások szókészletének vizsgálatához. In: Mártonfi Attila – Pap Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest, Argumentum Kiadó, 177–180.

(2011): Moldvai családnevek. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelv földrajztól a névföldrajzig II. Családnév helynév kisebbségek*. Szombathely, Savaria University Press, 117–126.

KISS Jenő (2015): A pesti (ELTE) bölcsészkar magyar nyelvtörténeti tanszékének történetéről. In: Juhász Dezső (szerk.): *Kerekasztal körül. Huszonöt nyelvészeti tanulmány*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, 9–19.

POZSONY FERENC

A CSÁNGÓ TÁRGYI KULTÚRA KUTATÁSA ÉS MÚZEUMI REPREZENTÁCIÓJA*

A Kárpát-medencében élő magyar értelmiségi réteg a madéfalvi veszedelem után, Zöld Péter jelentéseiből értesült a Moldvában élő magyar közösségekről.¹ Majd az 1840-es években Petrás Incze János, művelt csángó származású minorita szerzetes gyűjtéseiből, tudósításaiból ismerte meg a régies elemekben gazdag népköltészetüket és nyelvjárásukat.² Az első nagyháborút követő impériumváltás után országhatár már nem választotta el a székelyföldi és a moldvai magyarokat. Ezt a helyzetet használta ki Domokos Pál Péter, aki Bartók Béla *A magyar népdal* (1924) című kötetét olvasva döbbsent rá, hogy a Moldvában élő csángómagyar közösségekben még nem végeztek szakszerű népzenei gyűjtéseket. Végül is 1929-ben indult Moldvában, ahol a következő években is szerteágazó gyűjtéseket végzett. A moldvai csángó falvakban elsősorban a magyar nyelvű folklór iránt érdeklődött.³ Boér Hunor kutatásai tárták fel, hogy Domokos Pál Péter moldvai kiszállásait a Magyar Tudományos Akadémia és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum jelentős anyagiakkal támogatta, továbbá ellátta fonográffal és fényképezőgéppel.⁴

Érdekes tény, hogy az archaikus elemekben gazdag csángó tárgyi kultúrával kevésbé foglalkozott, pedig Domokos Pál Péternek nagy szerepe volt a csíki népművészet, tárgyi kultúra összegyűjtésében és bemutatásában. Orbán Balázs születésének századik évfordulóján, 1929-ben, a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium épületében rendezte meg a Csíki Székely Népművészeti Kiállítást. A következő évben már Nagy Imrével és Vámszer Gézával együtt újabb nagyszabású székely népművészeti és egyházművészeti tárlatot rendezett Csíksomlyón, a régi tanítóképzőben, a pünkösdi búcsú alkalmával. Az akkor összegyűjtött és kiállított nagyon értékes egyháztörténeti, képzőművészeti és néprajzi anyaggal vol-

---

* *Pozsony Ferenc nem tudott részt venni a Domokos Pál Péter tiszteletére szervezett konferencián, előadása a rendezvényen nem hangzott el, tanulmánya a tiszteletkötet számára készült. (A szerk.)*

¹ Szőcs 2002.

² Domokos 1979. 1293–1305.

³ Domokos 1931.

⁴ Boér 2009. 559.

teképpen megalapozták a *Csiki Székely Múzeumot*, melynek állagai a következő években is látványosan tovább gyarapodtak.⁵ Domokos Pál Péter 1936-tól Kolozsvárt kapott megbízást, majd a második világhégés végén, 1944-ben Magyarországra távozott, így a korábbi, nagyon ígéretes terepmunkáit már nem tudta tovább folytatni, azonban élete végéig intenzíven foglalkozott a moldvai csángók történetével, kultúrájával és érdekvédelmével. Családi lakását pedig nagyon sok csángóföldi tárgy ékesítette.⁶

Domokos Pál Péter moldvai terepkutatásait Lükő Gábor folytatta tovább, aki a Budapesten 1928-ban elkezdett tanulmányait 1931-től Bukarestben folytatta. Tanulmányútját elsősorban Györffy István és Kodály Zoltán támogatta. Constantin Brăiloiu, a Román Zeneszerzők Társaságának elnöke, valamint Dimitrie Gusti, a szociológiai intézet vezetője is csakhamar felfigyelt a Magyarországról érkezett fiatal széles körű érdeklődésére, valamint a román kultúra iránti nyitottságára. Dimitrie Gusti meghívta falukutató szemináriumaira, ahol megismerkedett a román falukutatók korszerű, monografikus módszereivel és eredményeivel. A Budapesten és Bukarestben megszerzett szakmai tapasztalatait hasznosította a moldvai csángó falvakban 1932–1933-ban végzett terepkutatásai során. Vallotta, hogy a népi kultúrát csak egységében lehet vizsgálni és értelmezni. Szerteágazó terep-, levéltári és könyvtári kutatásainak eredményeképpen jelentette meg 1936-ban első szintézisét: *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Kötetében a moldvai magyar és székely nyelvjárások, a szöveges folklór, a zenefolklór, a díszítőművészet, a viselet, a lakás, a gazdálkodás komparatív jellegű vizsgálatával szakszerűen elhatárolta a magyar és a székely jellegű szellemi és tárgyi elemeket a moldvai csángóság kultúrájában, ugyanakkor bemutatta ennek a régies elemekben gazdag kultúrának a szomszédos román és tágabb európai kapcsolatait is.⁷ Gunda Béla emelte ki, hogy Lükő Gábor néprajzi jellegű kutatásaiból megszületett eredményeit tudatosan és módszeresen összevetette a levéltári és a történeti vizsgálatok eredményeivel, s így azonosította a csángóságon belül a különböző vidékekről, különböző időszakokban érkezett magyar és székely csoportokat.⁸

Lükő Gábor úttörő jellegű munkát végzett a moldvai magyarság tárgyi kultúrájának szakszerű feltárásában, széles körű, módszeres elemzésében és értelmezésében is. Első jelentős művében a csángó szellemi kultúra (nyelvjárás, népköltészet, zenés folklór) mélyreható elemzéseit szervesen összekapcsolta a díszítőművészet, a viselet, a lakás és a gazdálkodás bemutatásával. Összefoglalásában

⁵ Szócs 2001.; 2010.

⁶ Domokos Mária közlése.

⁷ Lükő 1936.

⁸ Gunda 1937. Lásd Lükő 2002. 302.

pedig kihangsúlyozta, hogy a csángó falvakban feltárt kulturális elemek egyik része a Szamos, a Maros és a Felső-Tisza vidékéről származik, s az ottani magyarság migrációjával, telepítésével honosodott meg Moldvában. Ugyanakkor a Moldvában élő csángóság más csoportjainak nyelvjárása, tárgyi és szellemi kultúrája azt tükrözi, hogy jelentős mértékű benne a Székelyföldről származó elem, ami a székelység keletre irányuló folyamatos vándorlásával, menekülésével magyarázható.⁹ Kiemeljük, hogy terepkutatásai során kiváló vonalas rajzokat és fényképeket készített, melyek a moldvai csángó tárgyi kultúra két világháború közötti állapotát, akkori arculatát dokumentálják.

Dr. Kós Károly az 1950-es években kutatócsoportot szervezett a hazai belső kulturális csoportok azonosítására, szakszerű, néprajzi jellegű vizsgálatára. Kihasznaálva a bukaresti sztálinista hatalom ideiglenes lazítását, a moldvai katolikus falvakban pár éven át nagyon jelentős terepmunkát végeztek. Eredményeiket első ízben dr. Kós Károly foglalta össze egy közel 150 oldalas írásában (*A moldvai csángók néprajzáról*), melyet a *Tanulmányok a moldvai csángókról* című gyűjteményes tanulmánykötetben szándékozott 1954-ben megjelentetni az Állami Tudományos Könyvkiadónál, azonban a cenzúra leállította a megjelenés előtt álló kiadvány nyomtatását.¹⁰ Dr. Kós Károly a moldvai kutatás első összefoglalóját egy 1976-ban megjelent tanulmányában jelentette meg. A moldvai csángó népi kultúráról készített vázlatában a gazdálkodás, népi ipar, közlekedés, vásár, település, építkezés, lakás, öltözet alapvető jellegzetességeit, erdélyi és moldvai kapcsolatait szintetizálta tömören.¹¹ A munkacsoport tagjai eredményeiket egy 1981-ben megjelent monografikus igényű kötetben foglalták össze. Voltaképp a csángómagyar tárgyi kultúrát a kolhozosítás előtt, tehát gyors akkulturációja előtt írták le. Dr. Kós Károly szintetizálta a településszerkezetekkel, építkezéssel, lakásbelsővel, azon belül a tüzelőszerkezetekkel, valamint a fazekassággal kapcsolatos gyűjtéseket, ismereteket. Szentimrei Judit elsősorban a szőttésekkel, a felhasznált nyersanyagokkal, varrottasokkal és hímzésekkel kapcsolatos fejezetet írta meg. Nagy Jenő a csángó közösségekben akkor még sajátos rendszerében élő hagyományos, helyben készített női, férfi öltözetet, a különböző nemzedékekhez tartozók jellegzetes viseleteit, valamint a rituális öltözeteket írta le. Kiemeljük, hogy ez a monografikus igényű, szakszerűen dokumentált, hiteles helyszíni terepmunkára és szerteágazó szakiro-

⁹ Lükő 2002. 133–134.

¹⁰ A tervezett tanulmánykötet Bányai Lászlónak (1907–1981), a Bolyai Egyetem nagy tekintélyű, baloldali szemléletű rektorának, erdélyi kommunista politikusnak a „védnöksége” alatt készült. A soha meg nem jelentetett tanulmánykötet kézírata a Kriza János Néprajzi Társaság adattárában található.

¹¹ Kós 1976.

dalomra épülő összefoglalás a moldvai csángó magyarság tárgyi kultúrájának szakszerű, pozitívista jellegű szintézise.¹²

Gunda Béla egy 1989-ben megjelent nagyobb szabású írásában ismertette a moldvai csángó falvakban végzett legújabb terepkutatások eredményeit.¹³ Majd közvetlenül a rendszerváltozás után foglalta össze az 1948-ban és 1957-ben csángó településekben végzett rövid terepmunkájának eredményeit, tapasztalatait. Helyszíni vizsgálatai során elsősorban a településszerkezetekre, építkezésre, tűzhelyekre, földművelésre, gabonatermesztésre, állattartásra, szállításra és cipekedésre, vadfogásra és gasztronómiai elemekre, valamint a csángóság és a székelyföldiek természetes kapcsolataira figyelt. Beszámolójában pontosan közölte a bemutatott témákkal, eszközökkel, technológiákkal kapcsolatos megnevezéseket, ugyanakkor kiváló vonalas rajzokkal és dokumentumértékű fényképekkel szemléltette, hogy közvetlenül a második világháború után mi jellemezte a csángók hétköznapjait.¹⁴

Gazdáné Olosz Ella, Szentimrei Judit tanítványa már az 1950-es évek végétől folyamatosan gyűjtött moldvai csángó falvakban. Tapasztalatait az 1986-ban megjelent kiváló módszertani kötetében is hasznosította.¹⁵ Majd egy újabb kiadványában foglalta össze a moldvai csángómagyar inghímeket és öltéstechnikákat az Erdélyben élő, fennmaradt változatokkal. Tanulmányában feltárta, hogy a csángó asszonyok milyen gazdag öltéstechnikákkal és hímzésmintákkal rendelkeztek. Alapos terepmunka után leírta módozataikat, valamint a minták megnevezését és jelentéseit.¹⁶ Mivel a csángó szintézisben kevesebb teret nyertek a hagyományos festékesek, nemrég újabb összefoglalás jelent meg, mely a csángó és a székely festett gyapjúból szőtt szőnyegek színhasználatát, motívumanyagát és keleti kapcsolátát vázolta fel.¹⁷

A bukaresti hatalom propagandistái egy északi csángó faluból származó, Erdélyben „missziós” munkát végző pedagógus, Dumitru Mărtinaș korábban elkészített kéziratából egy gyökeresen, tudatosan átszerkesztett kötetet adtak ki nagy példányszámban, melyet azután széles körben terjesztettek és propagáltak, tételeit dogmává merevítették, hogy megcáfolják a dr. Kós Károly által vezetett munkacsoport eredményeit.¹⁸ Dumitru Mărtinaș történeti és nyelvészeti adatokkal azt

¹² Kós–Szentimrei–Nagy 1981.

¹³ Gunda 1989.

¹⁴ Gunda 1990.

¹⁵ Gazdáné 1986.

¹⁶ Gazdáné 2001.

¹⁷ Pozsony 2019.

¹⁸ Mărtinaș 1985.

próbálta elhíttetni, hogy a moldvai csángók ősei voltaképp olyan erdélyi románok, akik a katolizálás és a magyarosítás elől menekültek Moldvába. Állításával két alapvető gond van, hogy a csángók napjainkig megőrizték római katolikus hitüket, sokan pedig régies elemekben gazdag magyar nyelvjárásukat is.

A rendszerváltozás után Ion H. Ciubotaru, egy Jászvásáron élő román néprajzkutató, a Román Akadémia helyi folklórintézetének vezetője 1998–2005 között egy olyan díszesen illusztrált kötetet adott ki, mely etnográfiai adatokkal, a moldvai ortodox és katolikus közösségek tárgyi kultúrájának sok-sok azonos vonásával akarta bizonyítani a moldvai katolikusok román eredetét és származását.¹⁹ A magyarul nem tudó, ortodox kutató sok-sok csúsztatással próbálta tételeit megfogalmazni és bizonyítani. Megjegyezzük, hogy ugyanahhoz az „akadémiai” munkacsoporthoz tartozott, mely a diktátor propagandagépezetének a felkérésére „megszerkesztette” Mărtinaș kötetét. Ciubotaru könyveire végül is Gazda Klára, nagy tudású erdélyi magyar etnográfus, a moldvai kultúrát korábbi, helyszíni terpmunkái során jól ismerő kutató adta meg a választ. Tanulmányában voltaképp arra vállalkozott, hogy a csángók hagyományos tárgyi kultúrájának behatóbb elemzésével feltárja, milyen kapcsolat működik az anyagi kultúra és az etnikai identitás között, valamint mennyire kompetens az etnográfia a különböző közösségek eredetkérdésének feltárásában.²⁰

Gazda Klára lényegre törő, szintetizáló közleményében rendre bemutatta a moldvai magyar tárgyi kultúra néhány rétegének (településtípusok, telektípusok, láncudvarok, háztípusok, tűzhelytípusok, hagyományos viselet, népi ornamentika, díszítési kompozíciók, technikák) alapvető jellegzetességeit. Következtetéseit pedig így foglalta össze: „Végső soron megállapíthatjuk, hogy a kultúra és az identitás két külön, más törvények szerint, de egymástól mégsem függetlenül fejlődő jelenségcsoport. A kultúra egyes elemei nemcsak egy, hanem több népet is jellemezhetnek egy időben, következésképpen kultúrája alapján csak nagy körültekintéssel állapítható meg egy embercsoport hovatartozása. E kérdés eldöntéséhez célszerűbb a történetileg fennmaradó vagy átalakuló identitásából kiindulni. Bizonyítékok híján, pusztán külső egyezések alapján jogtalan és alaptalan identitástényezőkről beszélni.”²¹ A sok-sok archaikus elemet és kölcsönhatást tükröző moldvai csángó díszítőművészettel kapcsolatos tapasztalatait Gazda Klára beépítette legújabb, a közösségi tárgykultúrával és művészeti hagyománnyal kapcsolatos szintézisébe is.²²

¹⁹ Ciubotaru 1998; 2002; 2005.

²⁰ Gazda 2006.

²¹ Gazda 2006. 255.

²² Gazda 2008.

Kallós Zoltán az 1950-es évektől kezdődően tudatosan gyűjtötte a moldvai csángó falusi közösségekben fennmaradt magyar nyelvű folklórt és a hagyományos életformával kapcsolatos díszített tárgyakat. Egészen az 1989-es rendszerváltásig az egyre gyarapodó moldvai kollekcioit is saját kolozsvári lakásában tárolta, rejtegette, majd amikor visszanyerte a szüleitől, a kulákozás során elkobzott választóúti kúriát, abban kezdte rendre elhelyezni, majd 1998-tól kiállítani csángóföldi gyűjtéseinek tárgyi anyagát is. A magyar állam támogatásával a családi kúriát csakhamar kibővítették, és abban fiatal néprajzosok, muzeológusok 2017-ben korszerű kiállításokat szerveztek. Kallós Zoltán elsősorban a díszített tárgyakat vásárolta meg Moldvában is: hagyományos viseleteket, lakást díszítő textíliákat, rituális tárgyakat, fa- és kerámiatárgyakat. Még a rendszerváltás előtt a budapesti Néprajzi Múzeumban, a székesfehérvári Szent István Múzeumban, valamint a pécsi Janus Pannonius Múzeum néprajzi részlegében is értékes, elsősorban moldvai csángó kollekciokat helyezett el.

Halász Péter 1966-tól kapcsolódott be a *Magyar Néprajzi Atlasz* terepmunkálataiba, s azoknak keretében a Keleti-Kárpátokon túl élő, moldvai magyar falvakban végzett rendszeres kutatómunkát. Utána minden évben Moldvában töltötte nyári szabadságát, ahol megszállottan kutatta a csángó falvak helyneveit, gyűjtögető, gazdálkodó, állattartó életformáját, s behatóan vizsgálta az építészetükkel, népszokásaikkal, táji tagolódásukkal kapcsolatos, kevésbé kutatott kérdéseket, témákat. A rendszerváltást követő évtizedekben rendre megjelentette a korábbi, szerteágazó terepgyűjtéseire támaszkodó tematikus köteteit.²³ Halász Péter tanulmányai és kötetei elemzik a moldvai magyarok növénytermesztését, állattartását, méhészetét, szántóföldi gazdálkodását, hétköznapi életformáját, hagyományos értékrendjét, valamint a gyermekek munkára való nevelését. A tárgyi kultúrával kapcsolatos tanulmányai szervesen kiegészítették, kibővítették és elmélyítették az elődök eredményeit.

Peti Botond a Kis-Küküllő völgyében végzett kutatásai után Klézsén vizsgálta meg a csángó falvakban élő szőlő- és borkultúrának moldvai sajátosságait.²⁴

A bákói Iulian Antonescu Múzeumközpont is gazdag néprajzi gyűjteménnyel rendelkezik a vidék népművészetével, hagyományos népeletével (gyűjtögetés, halászat, gazdálkodás, növénytermesztés, szőlészet, kézművesség), vallásosságával kapcsolatban. A múzeum etnográfiai anyagát Vasile Heisu, rekecsenyi görögkeleti lelkész közel 700 darab tárgyból álló gyűjteménye alapozta meg. Azonban az 1996-ban felavatott posztmodern épületben megrendezett kiállítások keretében tudatosan összemosák a régióban élő ortodox és római katolikus közösség tárgyi

²³ Halász 2007.; 2010.; 2015.; 2020.

²⁴ Peti B. 2008.

műveltségének, kultúrájának specifikumait.²⁵ Az intézményben egyedül csak Iulian Bucur, csángó származású néprajzos-muzeológus szervezett szakszerű, informatív kiállítást a Bákó megyében élő katolikus közösségek népeletéről, népművészetéről. A megye kisvárosaiban (pl. Moinești) működő múzeumok is nagyon gazdag néprajzi gyűjteményekkel rendelkeznek, de elhallgatják a térségben élő katolikus közösségek kulturális jellegzetességeit.

Dr. Nyisztor Tinka édesanyjának, Pusztinán álló, középereszes, killérrel ellátott lakóházában rendezett be tájházat, melyben a látogatók megismerkedhetnek a Tázló mentén élő székelyes csángók hagyományos életmódjával, lakáskultúrájával és gasztronómiájával. Perka Mihály, szabófalvi történelem szakos tanár, még a rendszerváltozás előtt kezdett foglalkozni a moldvai magyarság eredetével, történelmével, sorsával. Az egyre gyarapodó etnográfiai gyűjteményét csak a rendszerváltozás után tudta kiállítani egy nagyobb ingatlanban, Szabófalva centrumában. Páratlan kollekciója ritka munkaeszközöket, régi bútorokat, textíliákat, viseleteket, nyomtatványokat és dokumentumértékű fotókat tartalmaz. A Szeret Klézse Alapítvány székházában Duma Dániel, néprajz szakot végzett pedagógus kisebb kiállítást rendezett a helybeli népművészetrel és népelettel kapcsolatos régebbi tárgyakból, valamint a 19. század közepén itt szolgáló, nagy tudású minorita, Petrás Incze János életével és gyűjtő tevékenységével kapcsolat forrásokból.

Harangozó Imre még az 1989-es rendszerváltozás előtt kezdett foglalkozni a moldvai csángó magyarok hagyományos kultúrájával, sajátos vallásos életével és archaikus szövegvilágával. A rendszerváltozás után moldvai gyűjtőútjai során több mint 4000 etnográfiai tárgyat vásárolt meg, elsősorban bútorokat, fazekastermékeket, a csángó háztartás hagyományos eszközeit, viseleteket, textíliákat, munkaeszközöket és a vallásos élettel, magánáhítattal kapcsolatos tárgyakat. Az Újkígyóson alapított és működő Ipolyi Arnold Népfőiskola keretében állandó kiállítást szervezett a moldvai magyarság hagyományos életéről, vallásosságáról és gazdag művészetéről. Ugyanő legújabb dolgozatában bemutatta a moldvai csángómagyar népművészet társlélektani hátterét is.²⁶

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajz szakos diákjai és tanárai, több mint egy évtizedes terepmunkára alapozva, 2003-ban rendezték a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum első állandó tárlatát: *A moldvai csángómagyarok hagyományos kultúrája* címmel. Az intézményt 2004-től a Pro Museum Egyesület és a Székely Nemzeti Múzeum közösen működteti, legfontosabb fenntartója pedig a Bethlen Gábor Alapítvány. Kinda István 2012-ben újszerű tematikus kiállítást rendezett

²⁵ <http://ghidulmuz.eel.ro/cimec.ro/id.asp?k=104> (Letöltés: 2021.11.14.)

²⁶ Harangozó 2005. 148–162.

a gorzafalvi kerámiáról. Több éves terepmunkából született 2016-ban az újabb állandó kiállítás, *Csángó zesztré – hozomány* címmel. 2019-ben pedig *Samanisztikus hagyományok a moldvai csángó falvakban* című időszakos kiállítást valósították meg. 2021-ben újra rendezték az intézmény kerámiagyűjteményét, melynek keretében megnyitották Gábor Mundi, gorzafalvi fazekas műhelyét, kiállították az utolsó fazekas legjellegzetesebb edénytípusait és eszközeit. Kolozsvári néprajz szakos diákok, a nyári múzeumi szakgyakorlatok keretében eddig közel 1000 moldvai tárgyat, több mint 2000 régi, a csángók legfontosabb életfordulóival kapcsolatos, privát fotót digitalizáltak és leltároztak be. A zabolai múzeumi gyűjtemény elsősorban színpompás viseletekből, bútorokból, lakástextiliákból, a fonás-szövés kelleiből, a legjelentősebb rítusok (lakodalom, temetés, hejgetés, urálás) specifikus tárgyaiból, hangszerkből, jelmezekből (maszkokból), a vallásos élet tárgyaiból, valamint a gorzafalvi és a frumószei kerámiaközpont termékeiből áll.²⁷

Szintén a kolozsvári tanszék terepmunkáiból született meg egy rövid összegezés egy moldvai csángó család otthonában, privát terében fellelhető szakrális tárgyak együtteséről.²⁸ Fazakas M. Izabella Bogdánfalván vizsgálta meg és elemezte a szakrális kisemlékek térbeli elhelyezkedését és használatát.²⁹

Összegzésképpen, az eddigi tudományos kutatások, eredmények alapján megfogalmazhatjuk, hogy a Moldvában élő magyarok archaikus és interetnikus elemekben gazdag tárgyi kultúrát őriztek meg, egészen az iparosodás kibontakozásáig. Sok esetben még a szomszédságukban élő ortodox közösségeknél is régebbi elemeket, sajátosságokat éltek, egészen a közelmúltig. Úgy véljük, hogy a csángóság tárgyi kultúrája voltaképp az összeurópai örökség nagyon becses, szerves részét alkotja, éppen ezért annak szakszerű dokumentálása, megőrzése és továbbadása nem csak a magyarság feladata. Ezt fogalmazta meg az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének Állandó Bizottsága 2001-ben Isztambulban, ahol elfogadta Tytti Isohookana-Asunma csángókkal kapcsolatos jelentését, majd kilenc pontban foglalta össze 1521. számú ajánlását.³⁰

A magyar kutatókat az utóbbi száz évben elbűvölte a csángó falvakban fennmaradt, archaikus elemekben gazdag tárgyi kultúra, díszítőművészet és magyar nyelvű folklór. Azonban nem keletkeztek olyan rendszeres tanulmányok, melyek a Moldvában élő, többséget alkotó románok hagyományos kultúrájának alapvető jellegzetességeit foglalták volna össze, mivel csak ilyen stúdiumok után tudjuk elképzelni a régióban élő római katolikus és ortodox közösségek hagyományos, fa-

²⁷ Kinda 2014.

²⁸ Pozsony 1997.

²⁹ Fazakas 1996.; 1997.

³⁰ Pozsony 2005. 208.

lusi kultúrájának józan, elfogulatlan összehasonlítását, kelet-európai kontextusainak feltárását.

Továbbá napjainkig nincs adatolva részletesebben, hogy a polgárosodás, iparosítás, urbanizáció, nemzetközi munkamigráció és globalizáció milyen alapvető változásokat eredményezett a térségben élő csángóság korábbi tárgyi kultúrájában, hagyományaiban, kapcsolatrendszerében, értékrendjében, hétköznapijaiban és életmódjában. Saját terepkutatásaink alapján úgy véljük, hogy a gyors modernizáció és globalizáció a csángó tárgyi kultúrának is éppen azokat az elemeit söpri el, amelyek (például a viselet színhasználata, ornamenseinek szerkezete) korábban árnyaltan jelezték lokális és etnikai sajátosságait.

Érdekes jelenség, hogy miközben a csángóság hagyományos falusi kultúrájának rendszeres, intézményes kutatása és múzeumi bemutatása az utóbbi évtizedben elcsendesedett, a magyarországi és az erdélyi folklorizmus keretében, a politikai diskurzusokban nagyon látványos reprezentációt nyert a moldvai magyarság hagyományos népművészete, zenés-táncos folklórja, valamint eredetének kérdése és érdekvédelme.³¹

IRODALOM

- BOÉR Hunor (2009): Csutak Vilmos Székely Nemzeti Múzeuma. *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 547–570.
- CIUBOTARU, Ion H. (1998): *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare I*. Iași, Editura Presa Bună.
- (2002): *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare II*. Iași, Editura Presa Bună.
- (2005): *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare III*. Iași, Editura Presa Bună.
- DOMOKOS Pál Péter (1931): *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó, K. n.
- (1979): Petrás Incze János: Tudósítások. In: Uő.: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Budapest, Szent István Társulat, 1293–1514.
- FAZAKAS M. Izabella (1996): Szakrális tér és idő Bogdánfalván. Szakdolgozat. Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék. BBTE. Kolozsvár.
- (1997): Az egyházi év ünnepei Bogdánfalván. In: Pozsony Ferenc (szerk): *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Évkönyve 5*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 324–341.

³¹ Lásd Tánczos 2001.

- GAZDA Klára (2006): Tárgyi kultúra és identitás a moldvai katolikusoknál. In: Diószegi László (szerk.): *Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák. A moldvai csángók*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 227–259.
- (2008) *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*. Kolozsvár, KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
- GAZDÁNÉ OLOSZ Ella (1986): *Kézimunkázók könyve*. A szerző rajzaival. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- (2001): *A tű csodája. Moldvai csángó–magyar inghímek, erdélyi öltéstechnikák*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- GUNDA Béla (1937): Lükő Gábor: A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. *Ethnographia*, XLVIII. évf. 4. sz. 491–495.
- (1989): A moldvai magyarok néprajzi kutatásának újabb eredményei. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II*. Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 59–78.
- (1990): A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál. *Népi Kultúra – Népi Társadalom XV*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve. Budapest, Akadémiai Kiadó, 37–86.
- HALÁSZ Péter (2007): *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. Budapest, General Press Könyvkiadó.
- (2010): *Növények a moldvai magyarok hagyományaiban és mindennapjaiban*. Budapest, General Press Könyvkiadó.
- (2015): *A hagyományos szántóföldi növénytermesztés a moldvai csángó magyaroknál*. Budapest, General Press Könyvkiadó.
- (2020): Munkás hétköznapiak. In: Uő.: „Ninc ki gondot üszeljen ránk...” *Néprajzi tanulmányok, dolgozatok a moldvai magyarok hagyományos műveltségéről*. Kolozsvár–Budapest, Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, 133–270.
- HARANGOZÓ Imre (2005): „Asszonyaink párnára, ingre mentik a szűkülő hazát...” Adalékok a moldvai csángó–magyar népművészet vizsgálatához és annak társaslélektani hátteréhez. In: Harangozó Imre – Kővári Réka (szerk.): *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából*. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola, 148–162.
- KINDA István (2014): *A Csángó Néprajzi Múzeum és gyűjteményei*. Zabola–Kolozsvár, Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság.
- KÓS Károly (1976): Csángó néprajzi vázlat. In: Uő.: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 103–217.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő (1981): *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

- LÜKŐ Gábor (1936): A moldvai csángók I. *Néprajzi Füzetek* 3. Budapest.
 (2002): *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest, Táton Kiadó.
- MĂRTINAȘ, Dumitru (1985): *Originea ceangăilor din Moldova*. Text revizuit și îngrijit de Ion Coja și V. M. Ungureanu. București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- PETI Botond (2008): Fehér bor a törkölyön. Egy moldvai csángó település szőlő- és borkultúrájáról. *Korunk*, XIX. évf. 9. sz. 69–75.
- POZSONY Ferenc (1997): Vallásos tárgyak egy moldvai csángó család környezetében. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* II. Veszprém–Debrecen, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma, 174–180.
 (2005): *A moldvai csángó magyarok*. Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.
 (2019): *Székely és csángó festékes gyapjúszőnyegek*. Zabola–Kolozsvár, Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság.
- SZŐCS János (2001): Domokos Pál Péter Csíkszeredában. A Csíki Székely Múzeum és A moldvai magyarság (1926–1931). *Székelyföld*, 5. évf. 6. sz. 56–72.
 (2002): *Pater Zöld*. (Szőcs János szerk.). Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal.
 (2010): A Csíki Székely Múzeum születése, létrehozása. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Könyvkiadó, 331–338.
- TÁNCZOS Vilmos (2001): Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája. *Kisebbségkutatás*, X. évf. 1. sz. 53–62.

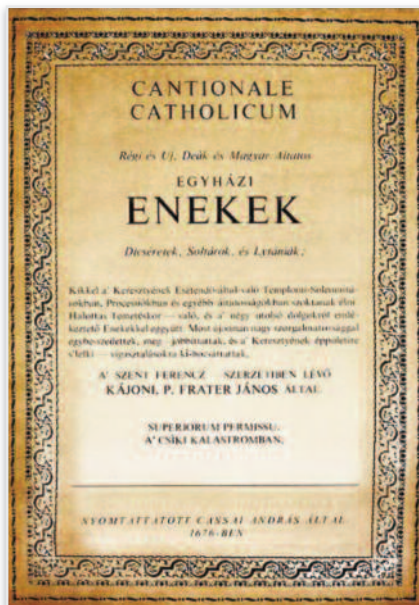

KÉPMELLÉKLET

HALÁSZ PÉTER / Édes hazánknak akartunk szolgálni. Domokos Pál Péter és Kájoni János	266
TÁNCZOS VILMOS / Kájoni-örökség és 20. századi moldvai történelem. Andor János (1914–2002) bogdánfalvi búcsúvezető példája	271
MEDGYESY S. NORBERT / A lézpedi népi betlehemes játék – Jáki Sándor Teodóz gyűjtése (szöveg- és dallamkiadás, elemzés)	274
IANCU LAURA / Domokos Pál Péter Boldog Oláh Jeremiással kapcsolatos kutatásai	275
JÁVOR-SZELID VERONIKA / Szerelem és szentség. A magyar népköltészet és népművészet kognitív nyelvészeti megközelítésben	279
POZSONY FERENC / A csángó tárgyi kultúra kutatása és múzeumi reprezentációja	283

Kajoni János 1673-ban

A Cationale címlapja

Népdalgyűjtés közben. Trunk, 1932

A kézdivásárhelyi római katolikus tanítóképző férfikarában, 1933-ban

Domokos Pál Péter családja: Antal Mária, az édesanya, a két fiú: Péter és Ádám, s a két leány: Erzsébet és Mária, 1950-es évek

Domokos Pál Péter előadást tart Magyarországon a moldvai csángómagyarokról; mellette Kóka Rozália mesemondó, a Népművészet Mestere, 1976

Domokos Pál Péter Széchenyi-díjjal való kitüntetése, Göncz Árpád köztársasági elnök és Antall József miniszterelnök, háta mögött fia, Domokos Ádám, 1991

A Széchenyi-díjas Domokos Pál Péter, 1991

A szülőföld koszorú a temetésen, 1992

*Domokos Pál Péter-kiállítás a csíkszeredai Kájoni János megyei könyvtárban,
2017 januárjában*

*Andor János katonaként
Bukarestben, 1936*

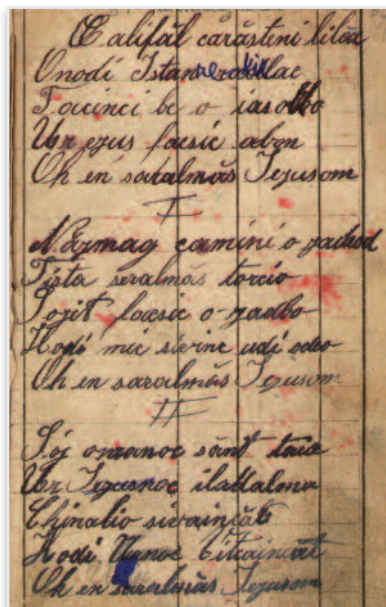
*Andor János bogdánfalvi
búcsúvezető, 1990*

*Andor János bogdánfalvi
búcsúvezető, 1996*

*Andor János a házi
harmóniumánál, 1996*

Egy lap Andor János 1931-ben másolt énekesfüzetéből. A Kelj fel keresztény lélek... karácsonyi ének a Kájoni-énekeskönyv mindhárom kiadásában (Cantionale Catholicum – 1676, 1719, 1805) szerepel

A Szent Kereszt Szövetsége felvételi könyve. Erdélyi János bogdánfalvi „parancsnok” 1929-ben lett a szervezet tagja

*Bogdánfalviak csoportja a csíksomlyói búcsún a Salvator-kápolna előtt.
Középen a búcsúvezető Andor János, 1970-es évek*

*Andor János házioltára a tisztaszobában,
1994*

*Domokos Pál Péter, Jáki Sándor Teodóz és Szelid Veronika, 1991
(Szent Mór Bencés Perjelség, Győr)*

*Domokos Pál Péter és Jáki Sándor Teodóz, Szent István Bazilika, Budapest, 1991
(Szent Mór Bencés Perjelség, Győr)*

Emmanuele da Napoli: Vita del Venerabil servo di Dio Frate Geremia da Valacchia. 1761 című kiadvány belső címoldala

P. Francesco Severini: Ieremia Valahul. Egy román szerzetes Olaszországban című kiadvány borítója

*Illusztráció P. Francesco Severini
Jeremia Valabul (1982) című könyvéből*

*A bákói Boldog Oláh Jeremiás templom,
Iancu Laura felvétele*

*Boldog Oláh Jeremiás. Ortodox kiskép.
Forrás: Internet*

*Jeremiás nemzeti szalaggal.
Kiskép. Iancu Laura felvétele*

Képeslap Domokos Pál Péternek Moldvából, Boldog Oláh Jeremiás szülőfalujával kapcsolatos adattal. Forrás: Domokos Pál Péter hagyatéka

Az onyesti (Onesti) Jeremiás templom szentélye

1. kép. Moldvai csángó kegyeláda a szabófalvi múzeumból.
Duma-István András felvétele

2. kép. Moldvai csángó tulipánosláda a szabófalvi múzeumból.
Duma-István András felvétele

3. kép. Fatükör a Dunántúlról (Lükő Gábor 1942 *A magyar lélek formái*. Budapest, Exodus.XI/2. tábla)

4. kép. Háromszéki festett kelengyeláda 1859-ből (Kocsi Márta – Csomor Lajos 1982 *Festett bútorkok a Székelyföldön*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 16. tábla)

5. kép. 'Facsart tulipán' és fehér rózsák. Egy háromszéki kelengyeláda részlete, 1859.
(Kocsi Márta – Csomor Lajos 1982 Festett bútorok a Székelyföldön.
Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 16. tábla.)

6. kép. Tulipán kulcslyukkal átszűrve. Egy háromszéki kelengyeláda részlete, 1859.
(Kocsi Márta – Csomor Lajos 1982 Festett bútorok a Székelyföldön.
Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 2. tábla.)

7. kép. 'Lélekfa'-motívumok egy kelengyeláda tetejének belső részére festve, Háromszék, a 19. század első fele. (Kocsi Márta – Csomor Lajos 1982 Festett bútorok a Székelyföldön. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 24. tábla.)

*Domokos Pál Péter csíki kiállítása.
Fotó: Csángó Néprajzi Múzeum, Zabola (21-es szám)*

*Domokos Pál Péter csíki kiállítása.
Fotó: Csángó Néprajzi Múzeum, Zabola (22-es szám)*

*Domokos Pál Péter esküvője alkalmával készült kép Kézdivásárhelyen.
Fotó: Csángó Néprajzi Múzeum, Zabola (52-es szám)*